

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KRAKOWIE

# Krakowski Rocznik Archiwalny

## VIII

ISSN 1233-2135  
TOWARZYSTWO  
„PRO ARCHIVO” 2002

THE STATE ARCHIVES IN WARSAW

**Krakowski Rocznik**

**Archiwalny**

**VIII**

**III**

Wydawnictwo  
Książki

**THE STATE ARCHIVES IN KRAKÓW**

**Kraków Archives  
Annual**

**VIII**

**Society „Pro Archivum”  
KRAKÓW 2002**

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KRAKOWIE

**Krakowski Rocznik  
Archiwalny**

**VIII**

**Towarzystwo „Pro Archivio”  
KRAKÓW 2002**



**Komitet Redakcyjny:**

Bogusława Czajeczka, Alicja Falniowska-Gradowska, Maria Kocójowa, Wacław Kolak,  
Krystyna Jelonek-Litewkova, Ludwik Łysiak, Rita Majkowska, Janina Stoksik,  
Bożena Wyrozumska, Teresa Zielińska

**Redaktor Naczelny:**

Sławomir Radoń

**Sekretarze Naukowi:**

Krystyna Jelonek-Litewkova  
Bożena Lesiak-Przybył

**Recenzenci:**

Alicja Falniowska-Gradowska  
Bożena Wyrozumska

Pismo dotowane przez Towarzystwo „Pro Archivio”

© Copyright by Towarzystwo „Pro Archivio”

Wydanie I, Kraków 2002

**Adres redakcji:**

Archiwum Państwowe w Krakowie  
30-960 Kraków, ul. Sienna 16  
tel. 422-40-94 wewn. 20  
e-mail: sekretariat@archiwum.krakow.pl



Profesor Marian Friedberg  
(1902–1969)

11 czerwca 2002 r. mija 100 lat od daty urodzenia Profesora, wybitnego historyka i archiwisty, długoletniego pracownika Archiwum Aktów Dawnych miasta Krakowa, potem Archiwum Państwowego w Krakowie, wychowawcy młodych archiwistów, człowieka wielkiego serca. Jego pamięci poświęcamy niniejszy Rocznik.

## SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY . . . . .	11
Waldemar Komorowski, Kamila Follprecht — Właściciele kamienic Rynku Krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej), (część 7)	13
Anna Stabrawa — Z dziejów apteki „pod Koroną” w Krakowie czynnej przy Rynku Głównym w latach 1765–1955 . . . . .	26
Janina Stoksik — Wisła pod Krakowem przedmiotem polsko-austriackiego konfliktu granicznego w latach 1780–1782 . . . . .	47
Tomasz Skrzyński — Losy Stronnictwa Pracy w województwie krakowskim (lipiec 1946–lipiec 1950) . . . . .	70
MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE . . . . .	103
Rachunki klasztoru Augustianów w Krakowie z okresu okupacji szwedzkiej 1655–1657 (oprac. Wacław Kolak) . . . . .	105
Protestacja wniesiona do ksiąg grodzkich żytomierskich przeciw Janowi Jerzemu Przebendowskiemu z 27 lipca 1719 r. (oprac. Adam Perłakowski) . . . . .	132
Instrukcja archiwalna z 1796 r. (oprac. Sławomir Radoń) . . . . .	147
Obrazy ujęte w inwentarzu pośmiertnym Piotra Michałowskiego (oprac. Jadwiga Szyposz) . . . . .	154
Przełom wieku XIX i XX w Dzienniku Aleksandry Czechówny (oprac. Bożena Lesiak-Przybył) . . . . .	162
MISCELLANEA . . . . .	169
Wojciech Krawczuk — Strona internetowa szwedzkiego Riksarkivet: <a href="http://www.ra.se/">http://www.ra.se/</a> . . . . .	171
IN MEMORIAM . . . . .	173
Marian Friedberg (11 czerwca 1902 – 30 marca 1969) (Krystyna Jelonek-Litewka) . . . . .	175
KRONIKA . . . . .	179
Jubileusz 50-lecia pracy doc. dr Anieli Kielbickiej wicedyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie (Krystyna Jelonek-Litewka, Janina Stoksik) . . . . .	181
Sprawozdanie Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie za rok 2000 (Aleksander Litewka, Sławomir Radoń) . . . . .	185

Sprawozdanie z działalności Oddziału Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Krakowie za rok 2000 (Adam Cieślak) . . . . .	188
Sprawozdanie z udziału w międzynarodowym technicznym stażu archiwalnym we Francji (9 kwietnia–20 czerwca 2001 r.) (Kamila Follprecht) . . . . .	189
Sprawozdanie z XXI Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii, Krasieczyn–Przemyśl–Lwów (26–29 września 2001 r.) (Zbigniew Dyrdoń, Janina Stoksik) . . . . .	191
„Polska Akademia Umiejętności i Międzynarodowa Unia Akademii” oraz „Twórcy Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce” — wystawy w Oddziale Archiwum PAN w Krakowie (20 czerwca–15 października 1999 i 18 czerwca–30 września 2000 r.) (Rita Majkowska) . . . . .	194
„W służbie nauki... Józef Majer (1808–1899) — wystawa w Oddziale Archiwum PAN w Krakowie (19 listopada 1999–25 lutego 2000 r.) (Tomasz Filip) . . . . .	198
„Szkaplerz karmelitański. Historia Arcybractwa — kult i ikonografia w 750-lecie Szkaplerza Świętego” — wystawa w Klasztorze OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie (26 maja–10 października 2001 r.) (Wacław Kolak) . . . . .	201
WYKAZ SKRÓTÓW . . . . .	203
INDEKS NAZWISK . . . . .	217
INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH . . . . .	217

## CONTENTS

PAPERS . . . . .	11
Waldemar Komorowski, Kamila Follprecht — Owners of Cracow Main Market Square Tenement Houses in Modern Times (until the First Swedish Deluge) (part 7). . . . .	13
Anna Stabrawa — From the History of the Pharmacy „Under the Crown” Open at the Main Market Square in Cracow in the Years 1765–1955 . . . . .	26
Janina Stoksik — The Vistula River near Cracow as the Cause of Polish-Austrian Border Conflict in the Years 1780–1782 . . . . .	47
Tomasz Skrzyński — The History of the Labour Party in the Province of Cracow (July 1946– July 1950) . . . . .	70
SOURCE MATERIALS . . . . .	103
The Financial Accounts of the Monastery of the Augustinian Order in Cracow from the Time of Swedish Occupation 1655–1657 (ed. Wacław Kolak) . . . . .	105
A Protestation from 27th July 1719 against Jan Jerzy Przebendowski, Submitted to the Court Files of Żytomierz (ed. Adam Perłakowski) . . . . .	132
Archival Instruction from 1796 (ed. Sławomir Radoń) . . . . .	147
Paintings Included in the Posthumous Inventory of Piotr Michałowski (ed. Jadwiga Szyposz) . . . . .	154
The Turn of the 19th and 20th Century in the „Diary” by Aleksandra Czechówna (ed. Bożena Lesiak-Przybył) . . . . .	162

MISCELLANEA . . . . .	169
Wojciech Krawczuk — The Website of Swedish Riksarkivet: <a href="http://www.ra.se/">http://www.ra.se/</a> . . . . .	171
IN MEMORIAM . . . . .	173
Marian Friedberg (1902–1969) (Krystyna Jelonek-Litewka) . . . . .	175
CHRONICLE . . . . .	179
The Anniversary of 50 Years' Work of Dr Anna Kielbicka, a Vice-Director of the State Archive in Cracow (Krystyna Jelonek-Litewka, Janina Stoksik) . . . . .	181
The 2000 Annual Report by the Director of the State Archive in Cracow (Aleksander Litewka, Sławomir Radoń) . . . . .	185
A Report on the Work of the Cracow Branch of the Society of Polish Archivists in the Year 2000 (Adam Cieślak) . . . . .	188
A Report from the International Technical Archival Training in France (9th April–20th June 2001) (Kamila Follprecht) . . . . .	189
A Report from the 21st Conference of Polish Historians of Cartography, Krasiczyn–Przemyśl–Lvov (26th–29th September 2001) (Zbigniew Dyrdoń, Janina Stoksik) . . . . .	191
„Polish Academy of Skills and the International Union of Academies” and „The Founders of Polish Institute of Arts and Sciences of America” — Exhibitions in the Cracow Branch of PAN Archives (20th June–15th October 1999 and 18th June–30th September 2000) (Rita Majkowska) . . . . .	194
„In the Service of Science... Józef Majer (1808–1899)” — the Exhibition in the Cracow Branch of PAN Archives (19th November 1999–25th February 2000) (Tomasz Filip) . . . . .	198
„The Carmelite Scapular. The History of the Archconfraternity — Cult and Iconography — 750th Anniversary of the Holy Scapular” — Exhibition at the Monastery of the Carmelite Order at „Piasek” in Cracow (26th May–10th October 2001) (Wacław Kolak) . . . . .	201
ABBREVIATIONS USED . . . . .	203
INDEX OF NAMES . . . . .	205
INDEX OF PLACE NAMES . . . . .	217

## Artykuły

WALDEMAR KOMOROWSKI, KAMILA FOLLPRECHT

**Właściciele kamienic Rynku krakowskiego  
w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej), (część 7)**

**KATALOG, KONTYNUACJA**

**15. Rynek Główny 15. Kamienica „Krigłowska”  
(„Kręglowska”, „Krugłowska”, „Krygiełowska”), Dom „Kregliarowski”,  
(„Kręglowski”), Kamienica „Rezlerowska”**

**PRZEGLĄD PODSTAWOWYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY**

<b>Biedrzycki</b> <sup>1</sup>	s. 1v: <i>Kamienica P. Attawantego.</i>
<b>Richter</b> <sup>2</sup>	s. 5: <i>Od r. 1625 Delpaci później Belli.</i>
<b>Gąsiorowski</b> <sup>3</sup>	s. 76: <i>W roku 1649 Pinocciego radcy krakowskiego.</i>
<b>Pauli</b> <sup>4</sup>	s. 51r, 51v: <i>Krugiel Hieronim wspaniale tę kamienicę odbudował, za co r. 1542 Zygmunt I tę kamienicę od stacyj uwolnił. Zygmunt August chciał tu mieszkać po śmierci swej żony.</i>

<sup>1</sup> *Regestr gospod wszytkich w Mieście Króla Jego Mci Krakowie dla Ich Mci PP. Senatorów, urzędników i dworu Króla Jego Mci także królewiców Ich Mci przez Jakoba Alexandra Biedrzyckiego stanowniczego króla Jego Mci porządnie zrewidowanych i przezyrzanych... roku Pańskiego 1632*, Bibl. PAU, rkps 1057.

<sup>2</sup> *Kadaster miasta Krakowa z wieku XIX, XVIII, XVII zebrał i napisał Karol Richter 1862*, Muzeum Historyczne m. Krakowa, rkps R 413.

<sup>3</sup> *Wykaz ulic, placów, kościołów i domów miasta Krakowa, jego przedmieść i miasta Podgórze wraz z nazwiskami właścicieli na podstawie ksiąg hipotecznych i urzędowych do dnia 10 maja 1878 r. doprowadzony i historycznemi objaśnieniami uzupełniony przez Aleksandra Nowoleckiego [z notatami W. Gąsiorowskiego]*, Kraków 1878.

<sup>4</sup> *Ż. Pauli, Spis domów miasta Krakowa z oznaczeniem ich właścicieli w różnych czasach*, BJ, rkps 5354.

**Louis**<sup>5</sup> s. 98: *Dom używany był na pomieszczenie orszaku cudzoziemskich posłów, na koronacje naszych królów przybywających, a nie mogących być pomieszczonymi w domu poselskim na Wawelu. W XVII wieku kamienica należała do zamożnej rodziny weneckiej Pinozzi'ch.*

W 1521 r. prawo miejskie krakowskie przyjął Hieronim Krugel (Kregiel) z Eistadt<sup>6</sup>, późniejszy rajca krakowski<sup>7</sup>. Księgi szosu wymieniają go jako właściciela domu RG 15 po raz pierwszy w 1541 r.<sup>8</sup>, po raz ostatni w 1557 r.<sup>9</sup> W dniu 31 lipca 1546 r. Krugel uczynił zapis na kamienicy na rzecz księży mansjonarzy NMP<sup>10</sup>. Jakkolwiek akta grodzkie z 1563 r. wzmiankują o nim jako o osobie żyjącej<sup>11</sup>, faktycznie zmarł przed 10 marca 1561 r.<sup>12</sup> Po połowie XVI w. przyjęła się i była powszechnie używana nazwa kamienica „Krigłowska” („Krugłowska”) i dom „Kreğłowski”<sup>13</sup> („Krigłowski”) <sup>14</sup>.

W dniu 9 listopada 1542 r. król Zygmunt I uwolnił nieruchomości Krugla od wszelkich obciążeń. Przywilej dla kamienicy Krigłowskiej potwierdzony został wielokrotnie w drugiej połowie XVI w.: przez Henryka Walezego w dniu 16 kwietnia 1574 r., Stefana Batorego 12 maja 1576 r.<sup>15</sup> i Zygmunta III Wazę 28 lutego 1595 r.<sup>16</sup> W 1635 r. libertacja została zatwierdzona przez konstytucję sejmową<sup>17</sup>, powołano się na nią w 1649 r., dodając, że „jest zwyczaj jednak tam stawać podczas aktów publicznych pierwszemu posłowi cudzoziemskiemu”<sup>18</sup>.

<sup>5</sup> J. Wawel-Louis, *Przechadzka kronikarza po Rynku krakowskim*, Kraków 1890.

<sup>6</sup> *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572. Libri iuris civilis Cracoviensis*, wyd. A. Kiełbicka, Z. Wojas, „*Fontes Cracovienses*” 1, Kraków 1993, nr 1022.

<sup>7</sup> J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa. t. 2. Kraków w wiekach XVI–XVIII*, Kraków 1984, s. 78.

<sup>8</sup> APKr, rkps 2501 (Reg. exact.), s. 9.

<sup>9</sup> APKr, rkps 2511 (Reg. exact.), s. 4.

<sup>10</sup> APKr, rkps 440 (Cons.), s. 439–440.

<sup>11</sup> J. Ptaśnik, *Bonerowie*, „*Rocznik Krakowski*” 1905, t. 7, s. 76.

<sup>12</sup> APKr, rkps 445 (Cons.), s. 15. *Zmarły Hieronim Cregiel, rajca krakowski.*

<sup>13</sup> *Księga wiertelnicza krakowska, część I (1568–1577). Quartaliensium recognitionis et divisionis, pars I (1568–1577)*, wyd. K. Jelonek-Litewka, A. Litewka, Ł. Walczy, „*Fontes Cracovienses*” 6, Kraków 1997, nr 219. U schyłku średniowiecza przy ul. Grodzkiej znajdowała się kamienica bractwa krawców o nazwie „Kruglarowska” (*Catalogus diplomatum pergamenearum Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, Cracoviae 1953, s. 106). Zbieżność nazw jest przypadkowa.

<sup>14</sup> F. Klein, *Stary Kraków*, „*Rocznik Krakowski*” 1916, t. 17, s. 36.

<sup>15</sup> APKr, Perg. 663.

<sup>16</sup> APKr, Perg. 712.

<sup>17</sup> *Prawa, konstytucje y przywileje Krolestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich prowincji należących na Walnych Seymniech Koronnych od Seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347 aż do ostatniego Seymu uchwalone*, t. III, Petersburg 1859, s. 890.

<sup>18</sup> APKr, rkps 463 (Cons.), s. 412.





1. Kamienica przy Rynku Głównym 15 (fot. W. Komorowski)

Do 1575 r. kamienica należała do Elżbiety, wdowy po Kruglu<sup>19</sup>, która jeszcze w 1567 r., wraz z siostrą Urszulą Twardą, przekazała część praw do kamienicy Melchiorowi Rezlerowi<sup>20</sup>. W 1579 r. swoje udziały sprzedała Rezlerowi Katarzyna Sobolowska<sup>21</sup>. Melchior Rezler (Resler), ławnik krakowski<sup>22</sup> był zięciem Kruglów; żona Elżbieta z Kruglów Rezlerowa zapisała mu swoje prawa do kamienicy w 1583 r.<sup>23</sup> Elżbieta zmarła przed 18 maja 1584 r. w tym dniu jej siostrzenica Elżbieta Rupniowska<sup>24</sup> przekazała Rezlerowi swoje udziały w kamienicy odziedziczone po zmarłej<sup>25</sup>. Melchior Rezler wymieniany jest w księgach szosu jako właściciel do 1598 r.<sup>26</sup> — zmarł prawdopodobnie w 1599 r.<sup>27</sup>; w pierwszym dziesięcioleciu następnego wieku kamienica należała do jego spadkobierców<sup>28</sup>. Wdowa po Melchiorze — Katarzyna wyszła powtórnie za mąż za Jakuba Clemensa<sup>29</sup>.

W 1608 r. spadkobiercy Melchiora Rezlera — córka Anna Czelatyńska<sup>30</sup> i syn Zygmunt<sup>31</sup>, sprzedali swoje udziały w kamienicy Stanisławowi Stefanowiczowi, kupcowi, rajcy krakowskiemu (zm. w 1616<sup>32</sup>). W 1609 r. uczynił to także Stanisław Rupniowski<sup>33</sup>, a w 1614 r. ponownie Zygmunt Rezler<sup>34</sup>. W 1618 r. Jacek Rezler, syn Melchiora sprzedał swoją część wdowie po Stanisławie Stefanowiczu — Barbarze<sup>35</sup>.

W dniu 11 listopada 1618 r. odnotowano w aktach radzieckich kontrakt w sprawie sprzedaży kamienicy, zawarty przez Barbarę Stefanowiczową z Juliuszem Attawantym<sup>36</sup> i Wojciechem Poznańczykiem, kupcami krakowskimi<sup>37</sup>. Zasadniczą transakcję zawarto w dniu 9 czerwca 1620 r., Barbara sprzedała

<sup>19</sup> APKr, rkps 445 (Cons.), s. 928; rkps 2530 (Reg. exact. z 1575 r.), s. 24.

<sup>20</sup> APKr, rkps 445 (Cons.), s. 928.

<sup>21</sup> APKr, rkps IT 388, s. 5.

<sup>22</sup> APKr, rkps 26 (Scab.), s. 227, 597.

<sup>23</sup> APKr, rkps 22 (Scab.), s. 102–103.

<sup>24</sup> Żona Stanisława Rupniowskiego, córka Jana Zabawskiego i Anny Krugłowny.

<sup>25</sup> APKr, rkps 22 (Scab.), s. 386, 595; rkps IT 388, s. 5.

<sup>26</sup> APKr, rkps 2530 (Reg. exact. z 1577 r.), s. 15; rkps 2561 (Reg. exact. z 1598 r.), s. 36.

<sup>27</sup> APKr, rkps 27 (Scab.), s. 571–572; rkps IT 388, s. 8.

<sup>28</sup> APKr, rkps 2570 (Reg. exact. z 1607 r.), s. 51; rkps IT 388, s. 11. Prawa do kamienicy miała wdowa oraz dzieci — Anna, Jacek i Zygmunt.

<sup>29</sup> APKr, rkps 30 (Scab.), s. 824–825; rkps 2567 (Reg. exact. z 1602 r.), s. 59; rkps IT 388, s. 9.

<sup>30</sup> APKr, rkps 30 (Scab.), s. 596–598; rkps IT 388, s. 11.

<sup>31</sup> APKr, rkps 457 (Cons.), s. 177–178.

<sup>32</sup> J. Bieniarzówna, *Mieszczanstwo krakowskie XVII w. Z badań nad strukturą społeczną miasta*, Kraków 1969, s. 169.

<sup>33</sup> APKr, rkps 30 (Scab.), s. 824–825; rkps IT 388, s. 11.

<sup>34</sup> APKr, rkps 458 (Cons.), s. 309.

<sup>35</sup> APKr, rkps 458 (Cons.), s. 1034; rkps IT 388, s. 11.

<sup>36</sup> Przybył z Florencji, prawo miejskie przyjął w 1617 r. Por. S. Kutrzeba, J. Ptaśnik, *Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 1910, t. 14, s. 101.

<sup>37</sup> APKr, rkps 458 (Cons.), s. 868; rkps IT 388, s. 11.

wówczas 3 udziały<sup>38</sup>. Ich resztę odstąpiła w 1624 r.<sup>39</sup> W tym też roku swoje udziały sprzedała Attawantemu i Poznańczykowi Elżbieta Stefanowiczówna, żona Krzysztofa Słowikowskiego<sup>40</sup>.

Z 1625 r. pochodzi pierwszy wciągnięty do ksiąg wiertelniczych opis kamienicy (zwanej wówczas „z dawna Rezlerowską”)<sup>41</sup>, z wyliczeniem prac budowlanych wykonanych na zlecenie nowych właścicieli<sup>42</sup>.

W 1637 r. Poznańczyk sprzedał swoje udziały Attawantemu, tym samym włoski kupiec został jedynym właścicielem kamienicy<sup>43</sup>. W 1643 r. Juliusz Attawanty sprzedał nieruchomość<sup>44</sup> kupcom krakowskim Janowi Bidermanowi (syn Jerzego, burmistrza)<sup>45</sup>, Rafałowi Delpace<sup>46</sup> i Hieronimowi Pinocci<sup>47</sup>. W tym samym roku Biderman sprzedał swoją część pozostałym dwóm udziałowcom<sup>48</sup>, a w 1650 r. Delpace przekazał swoje udziały Pinocciemu<sup>49</sup>, który stał się jedynym właścicielem.

Hieronim Pinocci to jeden z najwybitniejszych krakowian wieku XVII, „znakomity kupiec, dobry polityk i dyletant naukowy. W młodych latach nawet w poetę się bawił”<sup>50</sup>. Przybył z Lukki w 1640 r., rajcą został w 1645 r., sekretarzem królewskim w 1654 r.<sup>51</sup> Od jego nazwiska utworzono po połowie XVII w. używaną do dziś nazwę „kamienica Pinocińska”.

<sup>38</sup> APKr, rkps 458 (Cons.), s. 1132–1133; rkps IT 388, s. 12.

<sup>39</sup> APKr, rkps 459 (Cons.), s. 331–334; rkps IT 388, s. 14.

<sup>40</sup> APKr, rkps 459 (Cons.), s. 334; rkps IT 388, s. 14.

<sup>41</sup> APKr, rkps 1378 (Quart.), s. 378.

<sup>42</sup> S. Tomkowić, *Domy i mieszkania w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku*, „Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Wydział I Filologiczny” 1922. t. 5, s. 48–50.

<sup>43</sup> APKr, rkps IT 388, s. 16.

<sup>44</sup> APKr, rkps IT 388, s. 18.

<sup>45</sup> W. Komorowski, K. Follprecht, *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1996, t. 2, s. 28–29.

<sup>46</sup> K. Pieradzka, *Del Pace Rafał*, [w:] PSB, t. 5, Kraków 1939–1946, s. 60–61.

<sup>47</sup> K. Targosz, *Pinocci Hieronim h. Nałęcz*, [w:] PSB, Wrocław 1981, t. 26, s. 341–343.

<sup>48</sup> APKr, rkps 37 (Scab.), s. 48–53, 76–78.

<sup>49</sup> APKr, rkps IT 388, s. 19.

<sup>50</sup> S. Kutrzeba, J. Ptaśnik, *Dzieje handlu...*, s. 106. Obszerną monografię Pinociego zob. K. Targosz, *Hieronim Pinocci. Studium z dziejów kultury naukowej w Polsce w XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.

<sup>51</sup> J. Bieniarzówna, *Mieszczanstwo...*, s. 165.

## 16. Rynek Główny 16. Kamienica „Orlemusowska”, „Tymowska”

### PRZEGLĄD PODSTAWOWYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY

<b>Biedrzycki</b>	s. 1v: <i>kamienica Foltyna Tyma</i> .
<b>Richter</b>	s. 5: <i>Tym, później Orlemusowska</i> .
<b>Gąsiorowski</b>	s. 76: <i>W XVII wieku zwana kamienica „Orlemusowska”, „Tymowska” od rodzin, których była własnością</i> .
<b>Pauli</b>	s. 51v, 52r: Erazm Bank, 1542 * Urban Fryzer, 1573 * Orlemes, 1613, 1633 * Hieronim Tym, 1650.
<b>Louis</b>	s. 101–104: „ <i>Morsztynowska</i> ”, „ <i>Orlemusowska</i> ”, „ <i>Tymowska</i> ”. <i>Pierwsza nazwa wskazuje, iż dom ten należał w XV i XVI wieku do najzamożniejszej rodziny kupieckiej Morensteinów, czyli Morsztynów [...], odszukaliśmy ślad w dawnych aktach hipotecznych, iż wspomniany wyżej Jerzy Mornstein był pranabywcą spadkobierców Mikołaja Wierzyńka, recte Vierzinga [...]. Nam zdaje się znowu, iż owym domem, w którym Wierzynek raczył na uczcie trzech monarchów [...] była obecnie wspomniana, później przez Morsztynów nabyta kamienica [...]. Po rajcy Stanisławie Morsztynie, zmarłym w r. 1510, którego dziećmi opiekował się Jan Bonar, dom Morsztynowski dostał się w ręce zamożnej rodziny kupieckiej Frizerów vel Fryznekierów [...]. Wdowa Urszula z Berów Frizerowa posiadała Morsztynowską kamienicę w r. 1573 [...]. Erlemus burmistrz z r. 1607, następnie Tymowsy byli właścicielami tego domu.</i>

W drugiej ćwierci XVI w. kamienica była własnością Hieronima Bera, ławnika Sądu Wyższego Prawa Niemieckiego<sup>52</sup>. Według Ptaśnika Ber, umierając w 1554 r., pozostawił z małżeństw z Urszulą Gutteter i Barbarą Hozjusz jedynie córki. Jednak źródła wskazują, że miał również synów, bowiem udziały w kamienicy po śmierci ojca otrzymali Hieronim junior, Jan, Kasper, podobnie jak córki: Anna, żona Wolfa Kleina, Urszula, żona Jana Horlemusa (Orlemusa), Zofia, żona Jerzego Osczyka i Barbara<sup>53</sup>. W 1571 r. Anna Kleinowa przekazała bratu Hieronimowi, również jak ojciec ławnikowi Sądu Wyższego Prawa Niemieckiego, siedem części kamienicy<sup>54</sup>. Hieronim, który posiadał także udziały zapisane przez zmarłą siostrę Zofię Osczyk<sup>55</sup>, w 1575 r. wymieniony jest w księgach szosu jako właściciel kamienicy. Mieszkali w niej wtedy Kasper Ber i pani

<sup>52</sup> APKr, rkps 2501 (Reg. exact. z 1541 r.), s. 9; rkps 2502 (Reg. exact. z 1542 r.), s. 11; rkps 2506 (Reg. exact. z 1551 r.), s. 11; rkps 19 (Scab.), s. 337, 424. Por. J. Ptaśnik, *Rodzina Berów*, [w:] *Obrazki z przeszłości Krakowa II*, Biblioteka Krakowska, nr 23, Kraków 1903, s. 16, 19.

<sup>53</sup> APKr, rkps 19 (Scab.), s. 337, 410; rkps 445 (Cons.), s. 896–897; rkps 446 (Cons.), s. 519; rkps 446 (Cons.), s. 727; rkps 447 (Cons.), s. 133; rkps 456 (Cons.), s. 213.

<sup>54</sup> APKr, rkps 19 (Scab.), s. 337.

<sup>55</sup> APKr, rkps 19 (Scab.), s. 410.

Horlemusowa<sup>56</sup>. Jednak w aktach radzieckich z 1573 r. bracia Hieronim, Jan i Kasper Berowie określani są jako zmarli<sup>57</sup>.

Do 1564 r. w księgach szosu jako właściciel kamienicy występuje Jan Horlemus (Orlemus), przybysz z Norymbergi, który prawo miejskie krakowskie uzyskał w 1547 r.<sup>58</sup>, a Hieronim Ber jest wymieniany jako jej mieszkaniec<sup>59</sup>. Po śmierci Horlemusa w 1567 r. wdowa wyszła powtórnie za mąż (przed 1573 r.<sup>60</sup>) za Urbana Frizera, kupca, ławnika Sądu Wyższego Prawa Niemieckiego<sup>61</sup>; księgi szosu podają Frizera jako właściciela kamienicy w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XVI w.<sup>62</sup>

Od 1595 r. według rejestrów szosu kamienica należała do Hieronima (Jarosza) Horlemusa, jedyne go syna Jana<sup>63</sup>. Hieronim zaliczał się do grona najwybitniejszych kupców krakowskich ostatniej ćwierci XVI w. i pierwszej ćwierci następnego stulecia, zmarł w 1626 r.<sup>64</sup> Jego kamienicą zawiadywał od początku XVII w. kupiec Walenty (Foltyn) Tym (Tim)<sup>65</sup>, mąż córki Hieronima, Jadwigi<sup>66</sup>. W wyniku podziału spadkowego przeprowadzonego 30 sierpnia 1627 r.<sup>67</sup> udziały w kamienicy otrzymali Jan Horlemus, rajca warszawski, córki Hieronima — Zofia oraz Jadwiga, żona Walentego Tyma. Zofia zrzekła się udziałów na rzecz brata i tym sposobem Tym został właścicielem 1/3 kamienicy, reszta pozostała przy Horlemusach<sup>68</sup>. Niemniej w aktach miejskich jako właściciel kamienicy występował od tej pory Walenty Tym<sup>69</sup>, a kamienica przyjęła nazwę „Tymowska”.

<sup>56</sup> APKr, rkps 2528 (Reg. exact. z 1575 r.), s. 23.

<sup>57</sup> APKr, rkps 446 (Cons.), s. 509–510, 517, 525, 526, 727.

<sup>58</sup> APKr, rkps 2506 (Reg. exact. z 1557 r.), s. 4; rkps 2513 (Reg. exact. z 1564 r.), s. 21. Por. B. Ratusiński, *Horlemus Hieronim*, [w:] PSB, t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 625.

<sup>59</sup> APKr, rkps 2513 (Reg. exact. z 1564 r.), s. 21.

<sup>60</sup> APKr, rkps 446 (Cons.), s. 509–510; rkps WMK Hip. 5, s. 662.

<sup>61</sup> O Urbanie Frizerze m.in. J. Ptaśnik, *Bonerowie*, „Rocznik Krakowski” 1905, t. 7, s. 58; W. Urban, *Skład narodowościowy mieszczaństwa krakowskiego w latach 1574–1660 w świetle akt grodzkich*, [w:] *Spółeczeństwo staropolskie*, pod red. A. Wyczańskiego, t. 3, Warszawa 1983, s. 125.

<sup>62</sup> APKr, rkps 2530 (Reg. exact. z 1577 r.), s. 15; rkps 2534 (Reg. exact. z 1578 r.), s. 17; rkps 2539 (Reg. exact. z 1579 r.), s. 22.

<sup>63</sup> APKr, rkps 2560 (Reg. exact.), s. 18; rkps 26 (Scab.), s. 497–498.

<sup>64</sup> B. Ratusiński, *Horlemus...*, s. 625–626.

<sup>65</sup> APKr, rkps 2567 (Reg. exact. z 1602 r.), s. 60; rkps 2587 (Reg. exact. z 1614 r.), s. 108.

<sup>66</sup> B. Ratusiński, *Horlemus...*, s. 626.

<sup>67</sup> APKr, rkps 459 (Cons.), s. 819–820, 822.; S. Tomkowicz, *Domy i mieszkania...*, s. 77–78. Tomkowicz podaje błędną datę 1637 r.

<sup>68</sup> APKr, rkps 2630 (Reg. exact. z 1657 r.), s. 54: „[kamienica] Orlemusowska 2/3, Hieronima Tyma 1/3”.

<sup>69</sup> APKr, rkps 37 (Scab., 1644 r.), s. 324.



2. Kamienica przy Rynku Głównym 16 (fot. W. Komorowski)



3. Kamienica przy Rynku Głównym 17 (fot. W. Komorowski)

**17. Rynek Główny 17. Kamienica „Mennica” („Mencza”, „Menica”, „Minice”, „Minicza”, „Minicze”, „Minycz”, „Mińcza”, „Myncza”), „Stara Mennica” („Stara Mynnica”), domus Monetaria**

PRZEGLĄD PODSTAWOWYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY

- Biedrzycki** s. 1v: *kamienica J.M.P. Ossolińskiego Podkom. Sandomierskiego: Mynica Stara nazwana.*
- Richter** s. 5: Ossoliński, 1655.
- Gąsiorowski** s. 17: *W XVII wieku i następnym zwana „Stara Mennica”.*
- Pauli** s. 51v, 52r: Kamienica „Stara Mennica” \* Beer (Ursinus), 1500 \* Krzysztof Ossoliński, 1650.
- Louis** s. 106–108, 209: *Stara „müncza” należała w końcu XV wieku do zamożnej i w mieście rozgałęzionej rodziny Beerów, którą pisano częstokroć z łacińska „Ursinus”, jak np. Janusza Beera w r. 1542. [...] Gdy Kraków był stolicą państwa, bito w tym domu pieniądze podstępem królewskim. Po urządzeniu nowej mennicy [...] budynek starej mennicy przeznaczono na mieszkanie dla Hetmanów. Oczywiście dożywotni hetmani, owi wielcy koronni i litewscy, mieszkali przy boku króla, w zamku na Wawelu; a tutaj posiadali czasowo tę kamienicę hetmani polni, jak długo mniejszą butawę w ręku dzierżyli [...]. Wspomniana kamienica, jako dom rycerski, aż do wydania konstytucji z r. 1659, wyjęta była z pod miejskiego prawa.*

W XVI w. kamienica uważana za pierwszy dom rynkowy, na styku Rynku Głównego z ulicą Grodzką; od niej liczono południową pierzeję Rynku<sup>70</sup>.

Pierwotnie nie była budynkiem mieszkalnym. Jest jednym z najbardziej tajemniczych obiektów Krakowa średniowiecznego; przypisywano jej funkcje sędownicze, a nawet widziano w niej siedzibę uniwersytetu. Sądząc po wymowie programu heraldycznego rzeźbiarskiej dekoracji zworników sklepienia jednej z sal parteru związana była z władzą państwową. Zarówno architektoniczna forma zabudowy, jak położenie, kształt i wymiary posesji wskazują na wyjątkową genezę kamienicy. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że posesja już w chwili powstania miała dwa fronty, jeden od strony Rynku Głównego, drugi od ul. Brackiej (nr 4)<sup>71</sup>.

<sup>70</sup> *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)*, zebrał i wydał F. Piekosiński, t. 1. (1507–1586), nr 249. Por. A. Grabowski, *Dawne zabytki miasta Krakowa*, Kraków 1850, s. 53.

<sup>71</sup> O kamienicy w średniowieczu pisali m.in. F. Piekosiński, *Sala gotycka w kamienicy hetmańskiej w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 1898, t. 1, s. 5–6; F. Piekosiński, *O sali gotyckiej w Kamienicy Hetmańskiej w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 1907, t. 9, s. 225–226;

Tradycję związku gmachu z władzą państwową zdaje się potwierdzać pobyt w niej następcy tronu: „w r. 1501 zamieszkał tu na czas jakiś młody Zygmunt I, przyjechawszy po śmierci Jana Olbrachta jako królewicz z Węgier do Krakowa i nie mogąc, czy wskutek nieporozumień rodzinnych nie chcąc, zająć mieszkania w Zamku królewskim”<sup>72</sup>.

Najpóźniej na początku XVI w. budynek przeszedł w ręce prywatne, przed 1507 r. stał się własnością Kaspra Bera, kupca, przedsiębiorcy górniczego i mincerza, najwybitniejszego z krakowskiej gałęzi Berów. „Gdy Piotr Kurozwęcki jako podskarbi koronny urządził mennicę w Krakowie, obrał Bera na kierownika a jego dom na mennicę”<sup>73</sup>. Mennica działała w domu Bera krótko, jedynie w latach 1507–1511<sup>74</sup>, jednakże nazwa „mennica” szybko stała się nazwą własną kamienicy i była używana przez okres ponad stuletni (w XVII w. także w formie „Stara Mennica”).

W 1542 r. po śmierci Krzysztofa Bera, pierworodnego syna Kaspra, dokonano podziału majątku według wskazówek głowy rodziny; podział ten utrzymano także w 1543 r., po śmierci Kaspra, bez oglądania się na nieaktualny testament, spisany jeszcze w 1522 r.<sup>75</sup> Kamienica stała się własnością Apolonii, wdowy po Krzysztofie Berze<sup>76</sup>, od 1564 r. należała do ich syna Jana<sup>77</sup>, potem do 1575 r. do Anny, wdowy po Janie<sup>78</sup>.

Od drugiej połowy lat sześćdziesiątych XVI w. prowadzili w kamienicy kantory i utrzymywali tu składy przedstawiciele znanych kupieckich rodzin — Karol Soderini i Augustyn Gutteter<sup>79</sup>. Gutteter był mężem Anny Berówny, córki Jana<sup>80</sup>, która w 1585 r. sprzedała część udziałów w kamienicy Janowi

J. G a d o m s k i, *Salę gotyckie przy Rynku Gł. 17 w Krakowie*, [w:] *Sztuka i ideologia XIV wieku. Materiały Sympozjum Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk 29 i 30 XI 1973 r.*, Warszawa 1975, s. 117; M. S w a r y c z e w s k a, *Dom. Rynek Główny 17*, [w:] *Architektura gotycka w Polsce*, pod red. T. M r o c z k o i M. A r s z y ń s k i e g o, Warszawa 1995 [katalog zabytków], s. 120; W. K o m o r o w s k i, *Krakowski ratusz w średniowieczu i domniemany Dwór Artusa w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 1998, t. 64, s. 29.

<sup>72</sup> S. T [ o m k o w i c z ], *Kronika krakowska z roku 1910*, [w:] *Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok pański 1911*, Kraków 1910, s. 65.

<sup>73</sup> K. P i e r a d z k a, *Ber Kasper*, [w:] PSB, t. 1, Kraków 1936, s. 443. Zob. też. J. P t a ń n i k, *Rodzina Berów*, s. 19–20.

<sup>74</sup> K. P i e r a d z k a, *Ber Kasper...*, s. 443.

<sup>75</sup> J. P t a ń n i k, *Rodzina Berów*, s. 28–29. Zob. J. P t a ń n i k, *Cracovia artificum 1501–1550*, „Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce”, t. 5, zeszyt 1, Kraków 1936, nr 135, przyp. 1.

<sup>76</sup> APKr, rkps 2506 (Reg. exact. z 1551 r.), s. 10; rkps 2511 (Reg. exact. z 1557 r.), s. 4; rkps 19 (Scab.), s. 251; rkps 445 (Cons.), s. 151.

<sup>77</sup> APKr, rkps 2513 (Reg. exact. z 1564 r.), s. 20; rkps 445 (Cons.), s. 389.

<sup>78</sup> APKr, rkps 2526 (Reg. exact. z 1573 r.), s. 20; rkps 2528 (Reg. exact. z 1575 r.), s. 23; *Księga wiertelnicza krakowska, część I...*, nr 5.

<sup>79</sup> *Księga wiertelnicza krakowska, część I...*, nr 47, 54, 62.

<sup>80</sup> APKr, rkps 22 (Scab.), s. 686–687; *Księga wiertelnicza krakowska, część I...*, nr 54, 62.



Baptyście Czeki i jego żonie Małgorzacie z Szembeków<sup>81</sup>. Jan Baptysta Czeki (Cechi, Cecchi), kupiec z Florencji, późniejszy żupnik krakowski, prawo miejskie krakowskie przyjął w 1584 r.<sup>82</sup>, w 1590 r. otrzymał indygenat<sup>83</sup>. W 1598 r. jako właściciele kamienicy księgi szosu wymieniają Baptystę Czeki, Soderiniego i Augustyna Guttetera<sup>84</sup>.

Karol Soderini był właścicielem części kamienicy już w 1570 r.<sup>85</sup>

„Spotykamy się z nimi [rodziną Soderinich] w drugiej połowie XVI wieku, mianowicie z Bernardem i Karolem od razu jako wielkimi kupcami i bankierami. Oni zajmują się wypłatą procentów od neapolitańskich sum królowi Zygmuntowi Augustowi i królowie Annie. Mieli się stać tak zamożnymi, że jak Fuggerowie, przyczynili się swego czasu do wyboru w Niemczech cesarza Karola V, tak ich złotu miał Henryk Walejusz zawiązać swój wybór na króla”<sup>86</sup>.

Zawdzięczał też Walejusz Soderinim prawdopodobnie pomoc w ucieczce do Francji, etapem miał być nocny pobyt (18/19 czerwca 1574) w ich domu<sup>87</sup>.

Około 1582 r. bracia Soderini wrócili do rodzinnej Florencji, zmarli dwa lata później. Synowie Bernarda, Łukasz i Mikołaj, przyjechali do Polski.

„O Łukaszu wiemy, że ożeniony był z jakąś Katarzyną z Żabikowa, z którą miał dwie córki, [w tym] starszą Reginę, pierwszą żonę podkomorzego krakowskiego, starosty czorszyńskiego i babimojskiego Stanisława Cikowskiego z Wojławic”<sup>88</sup>.

W latach 1596–1597 Mikołaj Soderini zapisał na kamienicy sumy dla Marcina Partyna<sup>89</sup>; prawa te wdowa po Partynie, Regina i jej syn Kasper, w 1605 r. sędowali na Stanisława Cikowskiego<sup>90</sup>. W celu całkowitego przejęcia kamienicy wszedł Cikowski ze swoją teściową Katarzyną z Żabikowa

„w rodzaj układu na przeżycie. Nie była to sprawa łatwa, gdyż mnóstwo tu było właścicieli i wierzycieli. Jeszcze w r. 1613, kiedy Cikowski stał się ostatecznie właścicielem kamienicy, mają na niej zabezpieczone swoje pretensje do Soderinich (oprócz Katarzyny z Żabikowa i jej córki) Hieronim Dąbrowski, Stanisław Zakrzewski, Marcin Bieniecki itd. Cikowski z wierzycielami na różne brał się sposoby. Kaspra Patrina, sługę i pełnomocnika ks. Janusza Ostrońskiego,

<sup>81</sup> APKr, rkps 22 (Scab.), s. 686–687.

<sup>82</sup> *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572. Libri iuris civilis Cracoviensis*, wyd. A. Kiełbicka, Z. Wojaś, „Fontes Cracovienses” 2, Kraków 1994, nr 677.

<sup>83</sup> *Corpus inscriptionum Poloniae*, t. 8, z. 2, *Bazylika Mariacka w Krakowie*, oprac. Z. Piech, Kraków 1987, s. 126.

<sup>84</sup> APKr, rkps 2561 (Quart.), s. 36.

<sup>85</sup> APKr, rkps 19 (Scab.), s. 251; rkps 22 (Scab.), s. 686–687.

<sup>86</sup> S. Kutrzeba, J. Ptaśnik, *Dzieje handlu...*, s. 104.

<sup>87</sup> K. Pieradzka, *Kraków w relacjach cudzoziemców X–XVII wieku*, „Rocznik Krakowski” 1937, t. 28, s. 199.

<sup>88</sup> J. Ptaśnik, *Z dziejów kultury włoskiego Krakowa*, „Rocznik Krakowski” 1907, t. 9, s. 71.

<sup>89</sup> APKr, rkps 29 (Scab.), s. 517.

<sup>90</sup> APKr, rkps 29 (Scab.), s. 513.

kasztel. krak., r. 1602, po prostu bez ceremonii wyrzucił z mieszkania wraz ze starą matką; od Jana Cecchiego i Stanisława Lichtenberga Jasnogórskiego, jego pasierba z Szembekówniej urodzonego, kupuje w r. 1604 wspólną połowę kamienicy spadłą na nich podobno po owej Szembekówniej; z Janem Narboltem i z [Walerym] Montelupim procesuje się do upadłego”<sup>91</sup>.

Stanisław Cikowski wydał córkę Zofię za Krzysztofa Ossolińskiego, syna wojewody sandomierskiego Zbigniewa Ossolińskiego, herbu Topór; ślub odbył się 12 stycznia 1615 r. Pan młody otrzymał w posagu m.in. „Starą Mennicę”<sup>92</sup> (jednak według innych źródeł kupił od teścia w 1627 r.<sup>93</sup>). Tu też przemieszkiwał często do czasu wzniesienia w rodowych dobrach ogromnego zamku Krzysztopór (1627–1644)<sup>94</sup>, stanowiącego godną oprawę tytułu wojewody sandomierskiego (1638) i klejnot ogromnego majątku.

Krzysztof Ossoliński w 1644 r. kamienicę zapisał swojej trzeciej żonie Elżbiecie Firlejównie<sup>95</sup>. Po jego śmierci w 1645 r. kamienica należała prawdopodobnie także do Krzysztofa Baldwina, syna Krzysztofa z pierwszego małżeństwa, zmarłego bezpotomnie w 1650 r.<sup>96</sup>, potem do jego spadkobierców.

#### SUMMARY

##### Owners of Cracow Main Market Square Tenement Houses in Modern Times (until the First Swedish Deluge) (part 7)

The article is a continuation of the register of owners of the tenement houses situated at the Cracow Main Market Square in the period mentioned in the title; previous parts of the article were published in the Cracow Archival Annual in the years 1996–2001. The tenement houses at the Main Market Square No. 15 and No. 16 were the property of merchant families, mainly of foreign origin, settled in Cracow as late as the 16th century. The house at the Main Market Square No. 15 belonged to the German Krugel family and their relations, the Rezlers — hence its name „Krugłowska” and „Rezlerowska”. In the years 1608–1618 it was the property of the Stefanowicz family, in the years 1618–1637 of Wojciech Poznańczyk and an Italian, Juliusz Attawante, in 1637 becoming the property only of the latter one. Since

<sup>91</sup> S. Tomkowicz, *Włosi kupcy w Krakowie w XVII i XVIII w.*, „Rocznik Krakowski” 1900, t. 3, s. 8–9. O sporze Cikowskiego z Montelupim zob. też. D. Quirini-Popławska, *Działalność Sebastiana Montelupiego w Krakowie w drugiej połowie XVI wieku*, Kraków 1980, s. 56, przyp. 50.

<sup>92</sup> W. Urban, *Ossoliński Krzysztof*, [w:] PSB, t. 24, Wrocław 1979, s. 421–422.

<sup>93</sup> S. Tomkowicz, *Krzysztopór. Twierdza magnacka XVII wieku i architekt jej Wawrzyniec Senes*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1891, t. 5, z. 1, s. 207, przyp. 4.

<sup>94</sup> A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1978, s. 187–188: „O wspaniałości i przepychu tej budowli krążyły legendy [...]. W tej zadziwiającej rezydencji, której budowa pochłonęła fortunę, stapiają się wszystkie niemal kierunki współczesnej sztuki polskiej”.

<sup>95</sup> APKr, rkps 37 (Scab.), s. 324.

<sup>96</sup> S. Tomkowicz, *Krzysztopór*, s. 207.

1643 Hieronim Pinocci, one of the most outstanding inhabitants of Cracow, owned the whole property a part of the shares, and since 1650 in the 17th century.

The tenement house at the Main Market Square No. 16 (MMS 16) in the second and at the beginning of the third quarter of the 16th century belonged to the Bers, until 1564 it was the property of Jan Horlemus from Nuremberg, then of the second husband of Jan's widow — Urban Frizer, and since 1595 it was owned by Jan Horlemus's son, Hieronim, one of the most renowned Cracow merchants of that time. After Hieronim's death it remained a shared property of the Horlemus family and their relative, Walenty Tym („Orlemusowska”, „Tymowska”).

In the Middle Ages the house MMS 17 was probably a representative building of the City authorities or it belonged to the king. It became private property at the beginning of the 16th century at the latest. Initially it belonged to Kasper Ber, who ran a mint there in the years 1507–1511; the name „Mint” („Stara Mennica”) was associated with the building for over a century. It remained in the Bers' hands until the 70s of the 16th century; later it was gradually becoming the property of Italian merchants, who had their storerooms there, mainly the Soderini family. Since 1605 a nobleman, Stanisław Cikowski started taking possession of the house. In 1615 he married his daughter to Kızıysztol Ossoliński, one of the greatest aristocrats of the 17th century. The house remained in the possession of the Ossoliński family for almost 50 years.

ANNA STABRAWA

### **Z dziejów apteki „pod Koroną” w Krakowie czynnej przy Rynku Głównym w latach 1765–1955**

Wydobywanie z zapomnienia i wzbogacanie historii aptek minionych wieków oraz uzupełnianie biogramów farmaceutów, którzy je prowadzili, należy do obowiązków badaczy, którym dzieje tego zawodu nie są i nie mogą być obojętne. W Krakowie cenną bazę dla prac tego rodzaju stanowi Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego, placówka kulturalno-naukowa, której zadaniem jest upowszechnianie i popularyzacja dziejów farmacji, tej jedynej w swoim rodzaju dziedziny wiedzy o interdyscyplinarnym charakterze. Znakomicie zachowane zespoły archiwaliów miejskich Krakowa, liczne dokumenty, ryciny, portrety, tablice pamiątkowe itp. w archiwach państwowych i kościelnych, w bibliotekach i różnych zbiorach muzealnych, wcześniej nie wykorzystane lub dotąd nie w pełni wykorzystane, stwarzają nadal duże możliwości badawcze.

Niniejszy szkic dotyczy apteki „pod Koroną”, zwanej również „pod Złotą Koroną” (sub signo Coronae Aureae), rzadziej „pod trzema Koronami”. Obejmuje dwa etapy dziejów tej placówki, założonej w Krakowie w czasach Oświecenia, w 1765 r. Przez około 115 lat apteka ta miała swoją siedzibę w zachodniej pierzei Rynku Głównego, w kamienicy nr 28 (dawna numeracja 339). Około 1878 r. została przeniesiona do kamienicy przy Rynku Głównym 22 (dawna numeracja 260), gdzie kontynuowała swoją działalność przez dalszych 75 lat do 1955 r. Wspomniane kamienice sięgają korzeniami XIV w. i należą do cennych zabytków przeszłości miasta. W trakcie przebudów w minionych wiekach powstały pewne zmiany w sylwetach obydwu budynków. Zachowały się jednak ryciny i dokumenty, które przedstawiają ich wygląd z czasu, kiedy w murach tych domów funkcjonowała apteka „pod Koroną”<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Artykuł stanowi rozszerzoną wersję 37. rozdziału pracy A. Stabrawy, pt. *Dawne apteki miasta Krakowa od XIV do XVIII wieku*, Kraków 1993, s. 301–304, 510 (maszyn. w Bibliotece

## I.

Znany obraz namalowany około 1830 r. przez Julię z Potockich ks. Lichtenstein utrzymał pałac „pod Baranami” oraz przylegającą doń trzyokienne kamienicę nr 28 przed zmianą attyki frontowej elewacji oraz przed wprowadzeniem (w 1880 r.) znanej obecnie nazwy „kamienica pod Jagnięciem”<sup>2</sup>. Analiza planów przyziemia kamienicy o szerokości 10,50 m wykazała, że pomieszczenia użytkowane przez aptekę przetrwały w zasadzie w nie zmienionym stanie do dziś, a w ostatnich latach starannie odnowione przez konserwatorów, zachęcają do ich obejrzenia. Główne wejście do sieni domu w murze o półtorametrowej grubości zdobi masywny, boniowany portal arkadowy z XVI w. Wielka sień z oknem ku Rynkowi (szer. 5 x 9,30 m) nakryta jest sklepieniem kolebkowym z lunetami. „Przechód” (szer. 2,50 x 8,30 m), sklepiony kolebką, zamknięty wielkim profilowanym portalem arkadowym prowadzi do podwórca i oficyn posesji. We frontowym traktcie domu obok wielkiej sieni, po lewej stronie znajduje się izba z oknem ku Rynkowi, sklepiona kolebkowo (szer. 3,30 x 9,30 m) — dawne dyspenszatorium apteki (izba ekspedycyjna), skąd masywne wieżeje prowadzą do sąsiedniej dużej izby (szer. 6 x 8,30 m) w tylnym traktcie przyziemia, z dwoma wielkimi oknami w kamiennych gotyckich obramieniach. Tę izbę zdobi polichromowany drewniany strop belkowany z XVII w. Do cennych detali architektonicznych należą dwa późnogotyckie portale kamienne z laskowaniami na węgarach o nadprożach dekorowanych motywem suchych gałęzi — jeden z nich w sieni u wejścia do dawnego dyspenszatorium, drugi z przechodu do izby „ku zadzi”, tj. dawnego laboratorium i materialni apteki. W przyziemiu domu przetrwał typowy układ przestrzenny wewnątrz najczęściej występujący w trójosiowych (trójokiennych) kamienicach, na co zwrócił uwagę J.St. Jamroz<sup>3</sup>.

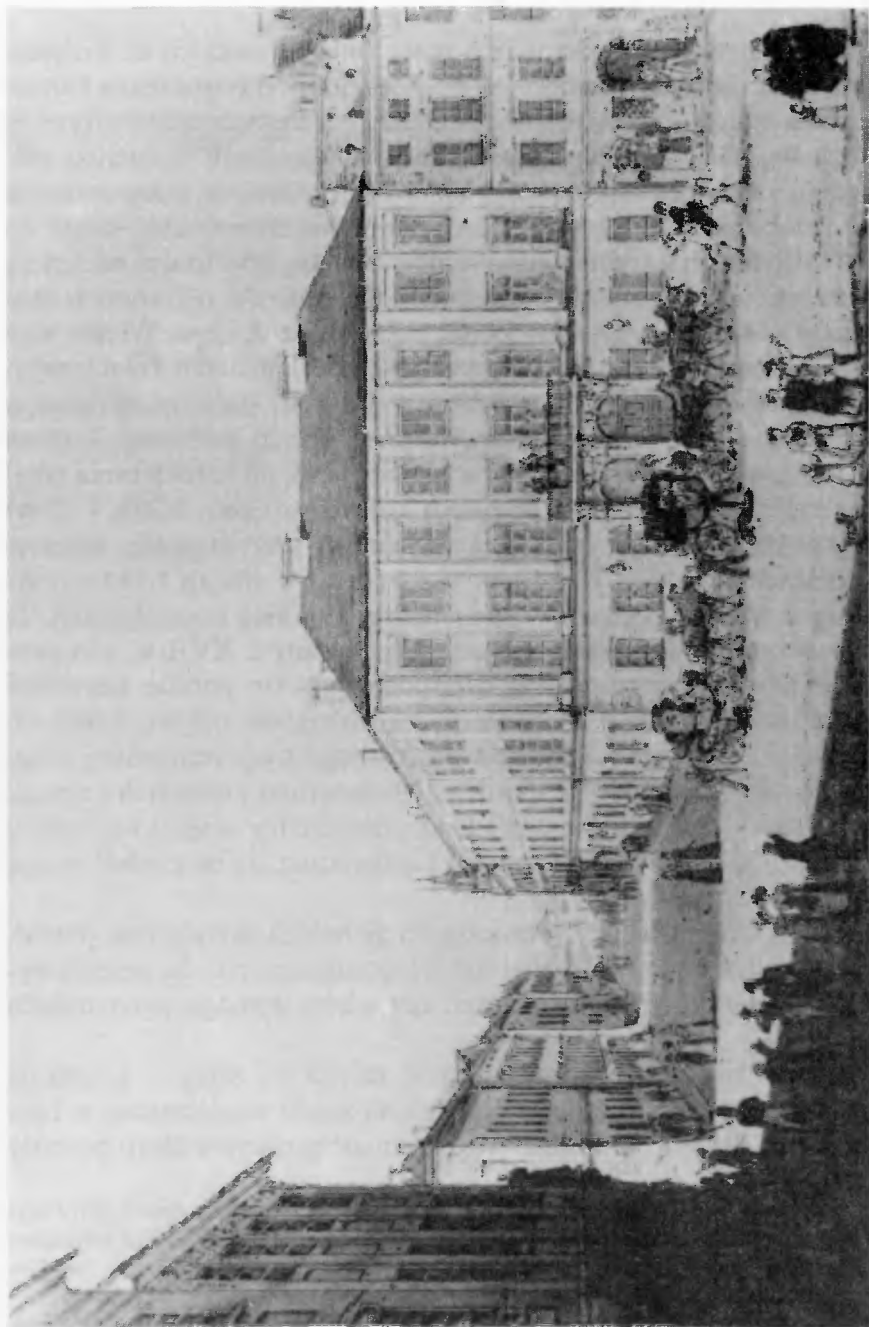
Z wielkiej sieni strome schody prowadzą do głębokich sklepionych piwnic, stanowiących niegdyś ważne w każdej aptece pomieszczenie do przechowywania surowców, materiałów łatwopalnych czy leków wymagających niskich temperatur.

Obecnie w dawnym dyspenszatorium apteki mieści się sklep z galanterią skórzaną, w izbie „ku zadzi” usadowiła się galeria sztuki współczesnej, w piwnicach funkcjonuje bar oraz klub jazzowy, natomiast w oficynie biuro podróży

Medycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie); A. Stabrawa, hasło *Apteki*, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, Warszawa-Kraków 2000, s. 16; J. Wawel-Louis, *Przechadzka kronikarza po Rynku krakowskim*, Kraków 1890, s. 122–123, 140–144; *Kamienica pod Jagnięciem*, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, op. cit., s. 370–371; *Kamienica Tucowska*, *ibidem*, s. 378.

<sup>2</sup> J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa, Kraków w latach 1796–1918*, t. 3, Kraków 1979, s. 49; APKr, sygn. A III-1242.

<sup>3</sup> J.St. Jamroz, *Mieszczkańska kamienica krakowska, wiek XIII–XV*, Kraków-Wrocław 1983, s. 100, 108, 117.



1. Pałac „pod Baranami” oraz przylegająca do niego kamienica przy Rynku Głównym 28.  
według obrazu Julii z Potockich, księżnej Liechtenstein, ok. 1830 r.  
APKr, Zbiór Fotograficzny, sygn. A III/1242 (fot. St. Kolowice)

i „tawerna pod Jagnięciem”. A zatem niemal wszystkie pomieszczenia poza strychem-suszarnią („exsiccatorium”), niezbędne do prowadzenia apteki są dostępne dla osób zainteresowanych, można je zwiedzić o różnych porach dnia — a warto. Łatwiej wówczas przywołać myślą barwne postaci aptekarzy, bohaterów niniejszego szkicu, wśród repositoriów i regałów wykonanych „snycerską robotą”, pełnych puszek, dzbanów, waz, słoików, flasz, gąsiorów z różnego rodzaju tworzywa, dużych i małych, o różnych kształtach, z ozdobnymi sygnaturami (w języku łacińskim), obok łóż recepturowych czy ciężkich stołów laboratoryjnych, na których wagi, moździerze, krajalnice, prasy, menzury, tygle, retorty, parownice czy aparaty destylacyjne musiały budzić podziw dla tego zawodu wymagającego dużej wiedzy. Świadczą o tym niezbędne w każdej aptece księgozbiory obejmujące farmakopee, dzieła o tematyce medyczno-farmaceutycznej, kodeksy zawierające przepisy prawne, księgi trucizn itp.

Pierwszym właścicielem apteki „pod Koroną” był Karol Like (Licke, Lyke) (ur. 1739, zm. 1791). Pochodził ze Śląska. W dniu 21 kwietnia 1766 r. zanotowano w księdze przyjęć do prawa miejskiego:

„Ingenuus Carolus Liko (!) apothecarius de Sylesia oriundus, reproductis litteris ortus sui legitimi, ius civitatis suscepit. Iustum [iuxta formam solitam flexis ad Imaginem Crucifixi Christi Domini genibus appositisque in eam duobus manus dextrae digitis] praestitit, honorarium eidem ad recommendationem nobilis ac spectabilis Michaelis Szaster consulis Cracoviensis heri condonatum et solummodo pro pulvere et bombarda dedit flor. 40 pol.”<sup>4</sup>

Rekomendacja, jakiej udzielił młodemu przybyszowi aptekarz Michał Szaster, rajca miejski (od 1726) dowodzi, że znał Karola Likego. Potwierdzają to w pewnej mierze różne zapisy. Apteka została otwarta w 1765 r. za zezwoleniem Fakultetu Medycznego Akademii Krakowskiej, po przeprowadzeniu urzędowej wizytacji, a zatem wyposażenie wnętrza apteki, jak i przygotowanie fachowe właściciela odpowiadało niewątpliwie warunkom stawianym wówczas przedstawicielom tego zawodu<sup>5</sup>. Wkrótce Karol Like zawarł związek małżeński z córką zamożnego kupca Wiktorią Awedykową. Ślub odbył się 25 lipca 1767 r. w kościele Mariackim, pobłogosławił go stryj panny młodej Szymon Awedyk, kustosz kolegiaty Piłickiej. Świadkiem uroczystości był Wojciech Awedyk, subdelegat krakowskiego grodu, Mikołaj Awedyk oraz rajca Piotr Szaster<sup>6</sup>. Kontakty zawodowe i towarzyskie Awedyków i Szasterów mogły mieć związek z podróżami zagranicznymi oraz ze studiami, jakie odbywali oni we Włoszech,

<sup>4</sup> APKr, rkps 1425 (Catalogus civium Cracoviensium primi ordinis), s. 175.

<sup>5</sup> AGAD, rkps Dz. VII, sygn. 199 (Metr. Lit.), s. 877–878.

<sup>6</sup> J. Sygąński, *Metryki kościoła Mariackiego i katedry na Wawelu w Krakowie*, Lwów 1912; AKMKr, rkps 504 (Libri copul.), s. 129; dane o rodzinie Awedyków: A. Chmiel, *Domy Krakowskie. Ulica Sławkowska*. Biblioteka Krakowska, nr 75, część II (liczby parzyste), Kraków 1932, s. 66–67; AKMKr, rkps 375 (Libri bapt.), s. 187.

a także w Krakowie. Apteka „pod Koroną” założona w 1765 r., przez pierwszych pięć lat czynna była niewątpliwie w lokalu najmowanym od właścicieli kamienicy nr 28, zwanej wówczas Domżałowską lub Słowakiewiczowską, ponieważ pierwszy zapis dotyczący kupna tej nieruchomości przez Karola Like pochodzi z 1770 r. Wartość kamienicy wynosiła ponad 17 000 zł pol., toteż Like spłacał należność w ratach do 1778 r.

W 1776 r. aptekarz kupił od rodziny swej żony ogród „in suburbio penes Ecclesiam Parochialem S. Nicolai”, dziś przy ul. Kopernika 7<sup>7</sup>.

Jak informują zapisy z 1774 r., wyjęte z ksiąg Uniwersytetu Jagiellońskiego, Karol Like (syn Bernarda) uzyskał stopień doktora obojga praw, podobnie jak jego kolega po fachu Józef Toryani z apteki „pod Złotym Karpiem” (przy Rynku Głównym 11). Wkrótce też awansował na członka krakowskiej rady miejskiej<sup>8</sup>. W aptekach polskich, tak jak i obecnie, całokształt stosunków zawodowych czy organizacyjnych normowały przepisy prawne, toteż ceniono farmaceutów doświadczonych w tej dziedzinie. W 1776 r. wśród członków urzędującej rady zasiadało trzech aptekarzy: Piotr Szaster, Józef Toryani i Karol Like<sup>9</sup>.

Koneksje zawodowe, rodzinne i towarzyskie nie były obojętne przy wyborze członków rady, duże znaczenie miało niewątpliwie wykształcenie kandydatów. Dobra była także sytuacja majątkowa aptekarza. W 1783 r. Karol i Wiktoria Likowie sprzedali Antoniemu Fachinettiemu za 8 400 zł kamienicę z dawną Szoberowską zwaną, na Wendecie (obecnie Mały Rynek nr 6) „częścią od sukcesorów Pinociowskich i Awedykowskich prawem dziedzictwa nabytą”. Pewne powiązania Pinoccich i Awedyków poszerzają krąg przedstawicieli zamożnego patrycjatu, w którym obracał się nasz aptekarz. Znane są również więzy rodzinne łączące Szasterów z rodem kupca i dyplomaty Hieronima Pinocciego<sup>10</sup>.

Karol Like cieszył się zaufaniem w mieście, powierzano mu różne zaszczytne funkcje. W październiku 1778 r. wszedł w skład zespołu powołanego na polecenie Komisji Edukacji Narodowej do przeprowadzenia wizytacji świeckich aptek czynnych wówczas w Krakowie. Do grona wizytatorów należeli: dr med. A. Badurski, dr med. J.N. Lucy, dr med. Jan Tuszek i dr obojga praw Karol Like.

<sup>7</sup> K. Richter, *Kadaster miasta Krakowa z wieku XIX, XVIII, XVII*, Kraków 1862, rkps R-413 w Bibliotece Muzeum Historycznego m. Krakowa; APKr, rkps 483 (Cons.), s. 1197–1198, 1355; rkps 487 (Cons.), s. 261, 263; APKr, rkps 485 (Cons.), s. 821, 829.

<sup>8</sup> *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis ab. a. 1720 ad annum 1780*, ed. curavit C. Lewicki, adiustus a G. Zathay, Cracoviae 1956, s. 313; APKr, rkps 1477 (Series et Ordo Dominorum Consulum Crac.), poz. 94.

<sup>9</sup> APKr, rkps 485 (Cons.), s. 625.

<sup>10</sup> APKr, rkps 490 (Cons.), s. 239–241; A. Siabrawa, *Z dziejów dwóch aptek w kamienicy nr 13 przy Rynku Głównym w Krakowie* (część 2), „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2001, t. 7, s. 42.



Karol Like — aptekarz-prawnik uczestniczył w wizytacji apteki „pod Złotą Głową” przy Rynku Głównym 13 B, prowadzonej przez Piotra Szastera i apteki „pod Słońcem” przy Rynku Głównym 43, kierowanej przez Jana Szastera. Z kolei do kontroli apteki Karola Likego (12 października 1778 r.) skierowani zostali: dr med. Andrzej Badurski, dr med. Jan Lucy oraz aptekarz Piotr Szaster. Wynik kontroli był dobry. Stwierdzono, że lekarstwa i różne ich gatunki zastano „w dobrym stanie i porządku” oraz, że lekarstwa chemiczne są wykonywane w aptece, a zatem laboratorium musiało być dobrze wyposażone<sup>11</sup>. Wprawdzie jak dotąd nie znamy spisu inwentarza apteki, lecz zestaw surowców i leków oraz wyposażenie w sprzęt i utensylia nie mogły się różnić od tego, jakie przedstawiają znane pełne spisy dwu innych aptek przyrynkowych prowadzonych przez Józefa Grubera (z 1774 r.) i Józefa Toryanego (z 1779 r.)<sup>12</sup>.

W dniu 19 czerwca 1787 r. podczas pobytu króla Stanisława Augusta w Krakowie, wśród 21 rajców witających dostojnego gościa, obok aptekarza — rajcy Piotra Szastera był także aptekarz rajca Karol Like, doktor praw obojga<sup>13</sup>.

Karol Like pełnił również funkcję kasjera i dyrektora manufaktury sukiennej, założonej w 1786 r. przez ks. Wacława Sierakowskiego (1741–1806) w gmachu poduchackim przy ul. Szpitalnej, w celu zatrudnienia ubogich. Niestety po kilku latach aptekarza obciążono winą za doprowadzenie fabryki do upadku „przy czym sam stracił mienie i honor”. W testamencie spisanim tuż przed śmiercią 26 maja 1791 r. „Nobilis Carolus Like” zanotował: „Byłem dozorcą Fabryki Sukiennej, że rzetelnie percepty i expensy pisałem i złotych 1.500 z mej własności naddałem, które sukcesorom moim mają być powrócone, śmiercią utwierdzam”. Prawdopodobnie posądzenie aptekarza było zbyt surowe<sup>14</sup>.

Testament Karola Like, który posłużył do odtworzenia tablicy genealogicznej rodu, zawiera decyzje dotyczące podziału schedy pomiędzy spadkobierców: żonę Wiktorię, dwóch synów Jana i Wojciecha oraz córkę Justynę. Starszy syn Jan po czteroletnich studiach na Wydziale Lekarskim w Krakowie otrzymał w dniu 25 czerwca 1789 r. świadectwo podpisane przez rektora F. Oraczewskiego. W tym samym roku opuścił Kraków i wyjechał do Włoch. Dalsze jego losy nie są znane. Ojciec najwidoczniej jednak oczekiwał jego powrotu, skoro w testamencie właśnie syna Jana, obok Wojciecha Tuszka wyznaczył na egzeku-

<sup>11</sup> AGAD, rkps Dz. VII, sygn. 199 (Metr. Lit.), s. 877–878; A. Stabrawa, *Apteka w kamienicy „pod Złotym Karpim” w Krakowie przy Rynku Głównym 11*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1999, t. 5, s. 55, 62, 65.

<sup>12</sup> APKr, rkps 817 (inwentarz Józefa Grubera), s. 1–53; rkps 826 (Acta pupillaria), (inwentarz Józefa Toryanego), s. 669–702.

<sup>13</sup> *Kraków za Stanisława Augusta w relacjach F. Lichockiego, A. Naruszewicza, J.F. Zöllnera*. Wstęp i oprac. I. Kleszczowa, Kraków 1979, s. 76, 172.

<sup>14</sup> APKr, rkps 777 (Test.), s. 248–249; K. Girtler, *Opowiadania. Pamiętniki z lat 1803–1831 oraz 1832–1857*, oprac. Z. Jabłoński i J. Staszczel, Kraków 1971, t. 1, s. 12, 194, t. 2, s. 402.

tora swojej ostatniej woli<sup>15</sup>. Ważna decyzja testatora dotyczyła syna Wojciecha: „Apteka ma być z czeladzią utrzymywana, którą syn mój młodszy ma posiadać”. Wszystkim spadkobiercom, tj. żonie, obu synom i córce przeznaczył po 6000 zł. Żona miała być „panią dożywotnią” kamienicy przy Rynku Głównym 28 i dworu za Wiślną Bramą. Po jej śmierci nieruchomości te miał objąć jeden z synów lub córka. Wszystkim służącym polecił wypłacić w formie daru półroczne pensje. Na swój pogrzeb przeznaczył 1000 zł oraz dla ubogich 100 zł. Na koniec serdecznie podziękował żonie za jej „afekt, staranność i przywiązanie ku dzieciom”.

Zgodnie z życzeniem Karol Like pochowany został w kościele Mariackim, w krypcie pod kaplicą Matki Boskiej Częstochowskiej, w grobowcu przylegającym do krypty Szasterów<sup>16</sup>.

Wojciech Like (ok. 1773–1837), syn Karola, odbył praktykę zawodową pod okiem ojca. Studia w Uniwersytecie krakowskim rozpoczął w 1790 r. Jak wynika z ksiąg b. Gremium Aptekarzy Krakowskich dyplom magistra farmacji uzyskał jednak nie w Krakowie, a w Wiedniu 10 kwietnia 1797 r. W Krakowie cieszył się wielkim uznaniem. Przez kilkanaście lat piastował honorowy urząd sędziego pokoju, a także „dostojnością senatorską WMK został zaszczycony”. W latach 1802–1805 był pierwszym seniorem (przewodniczącym) Gremium Aptekarzy i nieprzerwanie do 1831 r. uczestniczył niemal we wszystkich zebraniach tej organizacji<sup>17</sup>.

W 1829 r. na żądanie Wydziału Spraw Wewnętrznych i Policji Senatu Rządzącego Wolnego Miasta Krakowa jedenaście ówczesnych aptek poddano urzędowej rewizji. W pokontrolnym podsumowującym raporcie zanotowano: „niektóre apteki miasta Krakowa niczym nie ustępują najzamożniejszym aptekom obcych krajów...”. Znamienne to słowa, bowiem raport podpisany został przez czołowych przedstawicieli farmacji i medycyny, a to prof. Floriana Sawiczewskiego, prof. chemii i mineralogii Józefa Markowskiego, prof. dra med. Józefa Jakubowskiego — protomedyka, dra med. Michała Mohra, zastępcę fizyka miasta, a także przedstawiciela Gremium Aptekarzy mgra farmacji Józefa Dąbkowskiego, właściciela wzorowej apteki „pod Złotym Tygrysem” (przy ul. Szczepańskiej 1). Pozytywną ocenę uzyskała apteka „pod Złotą Koroną” prowadzona przez Wojciecha Like. Podkreślono, że

<sup>15</sup> AUJ, rkps. 30, s. 8, 128, 171; rkps 275, s. 76; W. Szumowski, *Krakowska Szkoła Lekarska po reformach Kołłątaja*, Kraków 1929, s. 7, 8, 82.

<sup>16</sup> APKr, rkps 777 (Test.), s. 248–249; AKM Kr, rkps Vol. I. fasc. 6 (Groby w kościele Archiprezbiterialnym Najświętszej Panny w Krakowie A.D. 1746; MF UJ, rkps 1824 (Liber gremii pharmacopoeorum Cracoviensium); W. Szumowski, *Krakowska Szkoła Lekarska*, op. cit., s. 207, 283.

<sup>17</sup> MF UJ, rkps 1824 (Liber gremii pharmacopoeorum Cracoviensium), s. 3; MF UJ, rkps 1822 (Liber actorum pharmacopoeorum Cracoviensium), s. 14, 20–60.

„laboratorium apteki jest wygodne, piwnica widna i sucha, skład materiałów suchy i dostateczny, biblioteka dostateczna, trucizny utrzymywane w miejscu oddzielnym i bezpiecznym, zielnik położony w miejscu suchym, herbarium vivum dobrze zakonserwowane, wagi i miary są »prawne« (oznaczone urzędowymi puncami)”.

Ponadto nie zakwestionowano ani jednej pozycji spośród sprawdzonych wybiórczo 36 lekarstw zwanych Cruda (Simplicja) oraz 44 lekarstw złożonych (Composita)<sup>18</sup>.

Apteka Likego przygotowywała młodych adeptów zawodu, którzy po odbyciu obowiązkowej praktyki i komisijnym egzaminie w Gremium Aptekarzy uzyskali stopnie podaptekarzy (subiektów). Oto ich nazwiska:

- 16 kwietnia 1801 Jacek Mika (ur. ok. 1779)
- 24 czerwca 1801 Jan Barankiewicz (ur. ok. 1778)
- 8 sierpnia 1808 Ignacy Kozłowski z Krakowa (ur. ok. 1786)
- 26 maja 1810 Stanisław Wojciechowski z Piotrkowa (ur. ok. 1789)
- 14 października 1816 Michał Mazurkiewicz z Krakowa (ur. ok. 1798)
- 28 czerwca 1817 Franciszek Musiałowicz z Krakowa (ur. ok. 1797)
- 12 maja 1821 Józef Wizemberg z Jodłowej (ur. ok. 1801)
- 19 czerwca 1824 Wojciech Molędziński (Molendziński) z Ogrodzieńca (ur. ok. 1802)
- 13 października 1828 Wojciech Like junior z Krakowa (ur. 1806)
- 13 października 1828 Józef Świątkowski z Rogowa (ur. ok. 1807)
- 12 stycznia 1833 Teofil Rybacki z Wieliczki (ur. ok. 1809)
- 17 lipca 1835 Karol Rogowski z Krakowa (ur. ok. 1810)

Wśród wymienionych był również syn Wojciecha, Wojciech Like junior<sup>19</sup>. Oddany sprawom zawodu i pracy społecznej Wojciech Like senior, senator Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu, prowadził aptekę „pod Złotą Koroną” przeszło czterdzieści lat. Zmarł po długiej chorobie 10 września 1837 r. i pochowany został w krypcie grobowej w kościele Mariackim pod kaplicą Matki Boskiej Częstochowskiej, obok swego ojca Karola. W solennym nabożeństwie za duszę zmarłego wzięli udział przedstawiciele rządu, władz krajowych i licznie zebrana publiczność<sup>20</sup>.

Wojciech Like senior i Anna z Kozłowskich pozostawili czterech synów: Leona (1798–1860), właściciela majątku Ujazd, Karola Kazimierza (ur. 1803), Wojciecha Kazimierza — mgra farmacji (ur. 1806), którego żoną była Teofila z baronów Lewartowskich oraz Apolinarego (ur. 1808). Wojciech Kazimierz ufundował tablicę marmurową, umieszczoną na zewnętrznej ścianie kaplicy

<sup>18</sup> APKr, rkps WMK V-191.

<sup>19</sup> MF UJ, rkps 1823 (Liber subiectorum), s. 1, 3, 4, 6–9. Wymieniony Wojciech Molędziński (Molendziński) w 1829 roku uzyskał dyplom magistra farmacji (AUJ, rkps WL I/89), prowadził aptekę „pod Barankiem” przy ul. Mikołajskiej 4.

<sup>20</sup> „Gazeta Krakowska” pismo codzienne, 1837, nr 210 (15 września).

Matki Boskiej Częstochowskiej, na której wymienione są nazwiska jego zmarłych rodziców Wojciecha i Anny oraz brata Leona. Na cmentarzu Rakowickim znajduje się obelisk (pas 16), który upamiętnia wszystkich zmarłych członków rodziny Lików<sup>21</sup>.

Wojciech Kazimierz Like (ur. 23 kwietnia 1806, zm. 1875) objął aptekę „pod Koroną” w dniu 19 lipca 1839 r. Świadcstwo podaptekarza otrzymał po ukończeniu czteroletniej praktyki w aptece swego ojca i egzaminie złożonym w Gremium Aptekarzy w dniu 2 września 1833 r. Dyplom magistra farmacji uzyskał w Uniwersytecie Krakowskim 17 listopada 1834 r. Do Gremium Aptekarzy Krakowskich przystąpił 12 lipca 1839 r. Pod jego kierunkiem praktykę zawodową ukończyli niżej wymienieni podaptekarze (subiekt):

- 22 lipca 1839 Fortunat Łącki ze Zbożenina (ur. ok. 1819)
- 20 marca 1845 Bartłomiej Sporysz z Wielkiej Poręby (ur. ok. 1821)
- 12 sierpnia 1847 Stanisław Janiszewski z Ujeścia (ur. ok. 1824)
- 12 sierpnia 1847 Józef Łysakowski (ur. ok. 1825)
- 1851 Józef Janiszewski z Ujeścia (ur. ok. 1818)

Bliskie kontakty zawodowe i towarzyskie łączyły Wojciecha Like z rodziną Girtlerów. Od 1800 r. apteka „pod Złotym Karpem” w kamienicy nr 11 przy Rynku Głównym stanowiła własność Marianny Toryaniowej, siostry doktora medycyny, profesora uniwersytetu Sebastiana Girtlera (1767–1833). W latach 1801–1825 aptekę tę prowadził brat profesora, magister farmacji Michał Girtler. Z tego samego rodu Jakub Girtler (1825–1887), profesor prawa UJ, wcześniej osierocony, kształcił się pod opieką Wojciecha Kazimierza Like<sup>22</sup>.

Wojciech K. Like prowadził aptekę do 1860 r. W dniu 6 stycznia 1861 r. kamienica przy Rynku Głównym 28 została sprzedana Wiktorii Heggenbergerowej (córcie kupca Fischera), a jej mąż mgr farmacji Marceli Heggenberger (syn Szymona) przejął aptekę „pod Złotą Koroną”<sup>23</sup>. Po siedmiu latach w dniu 1 stycznia 1868 r. oddał aptekę w dzierżawę mgrowi farmacji Bogdanowi Hoffowi. B. Hoff pochodził z Lublina, studia ukończył w Krakowie, dyplom magistra farmacji otrzymał w dniu 25 lipca 1869 r. Do Gremium Aptekarzy wstąpił 10 lutego 1869 r.

<sup>21</sup> APKr, rkps 784 (Test.), s. 1039–1041; Z. i R. Piechowice, *Dziewiętnastowieczne inskrypcje nagrobne z kościoła p.w. Wniebowzięcia NPMaryi (Mariackiego) w Krakowie*, Kraków 1999, s. 178; S. i S. Mieroszewscy, *Wspomnienia lat ubiegłych*, przygot. do druku M. i H. Baryczowie, Kraków 1964, s. 231–234.

<sup>22</sup> AUJ, rkps WL I/89; MFUJ, rkps 1824 (Liber gremii pharmacopoeorum Cracoviensium), s. 5; APKr, rkps 784 (Test.), s. 1039–1041; AUJ, S I 418, s. 8, 108; S I 427; K. Girtler, *Opowiadania. Pamiętniki z lat 1803–1831 oraz 1832–1857*, t. 1–2, op. cit.; H. Barycz, *Girtler Jakub (1825–1887)*, [w:] PSB, t. 8, Kraków 1959, s. 3; A. Stabrawa, *Apteka w kamienicy „Pod Złotym Karpem” w Krakowie przy Rynku Głównym 11*, op. cit., s. 63–68.

<sup>23</sup> AUJ, rkps 571; AUJ, rkps (kartoteka: Corpus studiosorum Universitatis Jagiellonicae in saeculis XVIII–XX — materiały); MF UJ, rkps 1824, s. 6.



2. Portret Józefa Trauczyńskiego (1843-1884)  
Ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.  
Nr inw. 34/B.K.



3. Portret Franciszka Ksawerego Mikuckiego (1867-1926)  
ze zbiorów Muzeum Farmacji CM UJ w Krakowie.  
Nr inw. 1338 (fot. A. Olszowski)

W dniach 12–18 września 1869 r. odbył się w Krakowie Pierwszy Zjazd Lekarzy i Przyrodników Polskich, w którym uczestniczyło 260 osób (w tej liczbie 164 lekarzy, 43 aptekarzy). W gronie aptekarzy dwadzieścia osób reprezentowało Kraków. Również wystawa Przyrodniczo-Lekarska, przygotowana na tę okazję, cieszyła się wielkim powodzeniem. Wśród organizatorów zjazdu i wspomnianej wystawy, znaczącą rolę odegrał Bogdan Hoff, co podkreślano w sprawozdaniach. Za preparaty farmaceutyczno-chemiczne własnego wyrobu oraz przyrządy ułatwiające badanie moczu, które zaprezentował na wystawie, B. Hoff otrzymał srebrny medal, z napisem: „Zjazd Lekarzy i Przyrodników — w nagrodę umiejętnej pracy”<sup>24</sup>.

Kolejna zmiana własności w aptece „pod Złotą Koroną” nastąpiła w dniu 1 stycznia 1872 r. Aptekę kupił mgr farmacji Józef Trauczyński wspólnie z żoną Heleną z Borkowskich. Józef Trauczyński (1843–30 maja 1884) był synem Jana, właściciela majątku Zabełcze koło Nowego Sącza. Dyplom magistra farmacji uzyskał 17 lipca 1866 r. w Krakowie. Poczynając od 1869 r. był członkiem Gremium Aptekarzy, od 1874 do 1877 r. pełnił funkcję sekretarza tej zawodowej organizacji. W okresie od 1 kwietnia 1869 do 1 stycznia 1872 r. dzierżaawił aptekę „pod Gwiazdą” w Krakowie przy ulicy Floriańskiej 15. W latach 1879–1884 zasiadał w radzie miasta Krakowa i brał udział w pracach różnych komisji. Podobnie jak inni aptekarze uczestniczył w akcjach charytatywnych organizowanych przez Towarzystwo Dobroczynności Miasta Krakowa (założone w 1816 r.). Należał do Towarzystwa Strzeleckiego, które cieszyło się dużą popularnością. W latach 1872 i 1874 Józef Trauczyński jako drugi w kolejności trafiać celny strzelec obrany został marszałkiem, natomiast w 1876 r. obdarzony został godnością królewską tego Bractwa. Portret olejny aptekarza w kontuszu widnieje do dziś w Sali Strzeleckiej wśród wielu innych portretów „królów kurkowych”. Kontakty aptekarzy z Bractwem były żywe także z tego powodu, że w latach od 1874 do 1892 z braku własnego lokalu, posiedzenia zarządu Gremium Aptekarzy odbywały się w sali Towarzystwa Strzeleckiego przy ul. Lubicz 16.

W 1878 r. Trauczyńscy przenieśli aptekę „pod Koroną” do kamienicy przy Rynku Głównym 22, rozpoczął się nowy etap jej dziejów<sup>25</sup>.

<sup>24</sup> AUJ, rkps (kartoteka: Corpus studiosorum...); MF UJ, rkps 1824, s. 7; *Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich odbytego w r. 1869 w Krakowie, skreślony przez prof. dra J. Majera*, Kraków 1870, s. 16, 39, 55–56, 80, 100, 103, 107, 108; *Komisja Wystawy lekarsko-przyrodniczej krakowskiej* — Katalog wystawy, Kraków 1869, s. 4, 9, 10, 22.

<sup>25</sup> AUJ, rkps (Corpus studiosorum Universitatis Jagiellonicae in saeculis XVIII–XX — kartoteka); MFUJ, rkps 1822 (Liber actorum pharmacopoeorum Cracoviensium), s. 220, 222; Roczniki Towarzystwa Dobroczynności miasta Krakowa z lat: 1821–1906; G. Lichończak - Nurk, *Tam na Celestacie...* Przewodnik po wystawie stałej „Z dziejów Krakowskiego Bractwa Kurkowego”, Kraków 1997, s. 31, 38–39; *Czasopismo Towarzystwa Aptekarskiego*, Lwów 1884,

## II.

Kamienica przy Rynku Głównym 22, zwana Tucowską, w 1674 r. należała do Piotra i Wawrzyńca Tuccich. To oni w dniu 27 marca 1683 r. podejmowali króla Jana III Sobieskiego, który z okien pierwszego piętra oglądał barwne widowisko na Rynku przygotowane na cześć zwycięstwa pod Wiedniem. W XVIII wieku kamienicę przejęli znani patrycjusze Zalewscy, po nich Wielowiejscy herbu Półkozic. W 1831 r. kamienicę kupił za 40 000 zł sędzia Michał Stróżecki, a w 1863 r. Juliusz Augustyn John, właściciel browaru, prezes Bractwa Kurkowego. Od J.A. Johna w 1878 r. kupił ją aptekarz Józef Trauczyński. Fasadę tej dwupiętrowej wówczas, czterookiennej kamienicy o szerokości ok. 12 m przedstawia załączona rycina archiwalna, wykonana w czasie, kiedy Trauczyński prowadził w niej aptekę „pod Koroną”<sup>26</sup>. Izba ekspedycyjna (dyspensatorium) o wymiarach 5,25 x 12 m, sklepiona kolebką z lunetami mieściła się po prawej stronie sieni przyziemia domu. Wnętrze oświetlał trójramienny ozdobny żyrandol gazowy, zawieszony na łańcuchach nad wielkim stołem w środku sali. Frontowe płyciny długiego stołu ujęte w kolumnienki zdobił plastyczny ornament. Obok ustawiono dwa wyścielane taborety dla wygody pacjentów oczekujących na leki. Na stole znajdowała się kasa oraz dwie dwuramienne wagi na kasetach (z odważnikami), a w głębi trzecią podobną wagę ustawiono obok łóża recepcyjnej.

Na repozytoriach przyściennych z licznymi szufladkami, regały wypełniały rzędy naczyń ze szkła oraz z porcelany czy z fajansu, o różnych kształtach i różnej wielkości. Segmenty regałów dzieliły smukłe kolumny na bazach, a ich korynckie głowice wieńczył wydatny profilowany gzyms umeblowania. Złoczone leżki (guty) umieszczone w rzędzie na gzymsie dodawały blasku całemu wnętrzu. Neoklasycyzm modny w epoce Oświecenia znalazł tutaj pełny wyraz. U końca sali — między regałami — dwa wejścia prowadziły do dalszych pomieszczeń. Informują o tym napisy umieszczone na matowych szybach drzwi. Wejście po lewej stronie prowadziło do „Laboratorium”, po prawej do „Materialni”. Trauczyński cenił ogromnie godło swojej apteki. Warto zauważyć, że matowe szyby drzwi, powyżej napisów, zdobiły pary aniołów w locie, podtrzymujące koronę królewską. Dwie szafeczki ponad drzwiami przeznaczono na trucizny („Venena”) z wyraźnym ostrzegającym znakiem, tj. czaszką ludzką na skrzyżowanych piszczelach oraz na kwasy („Acida concentrata”).

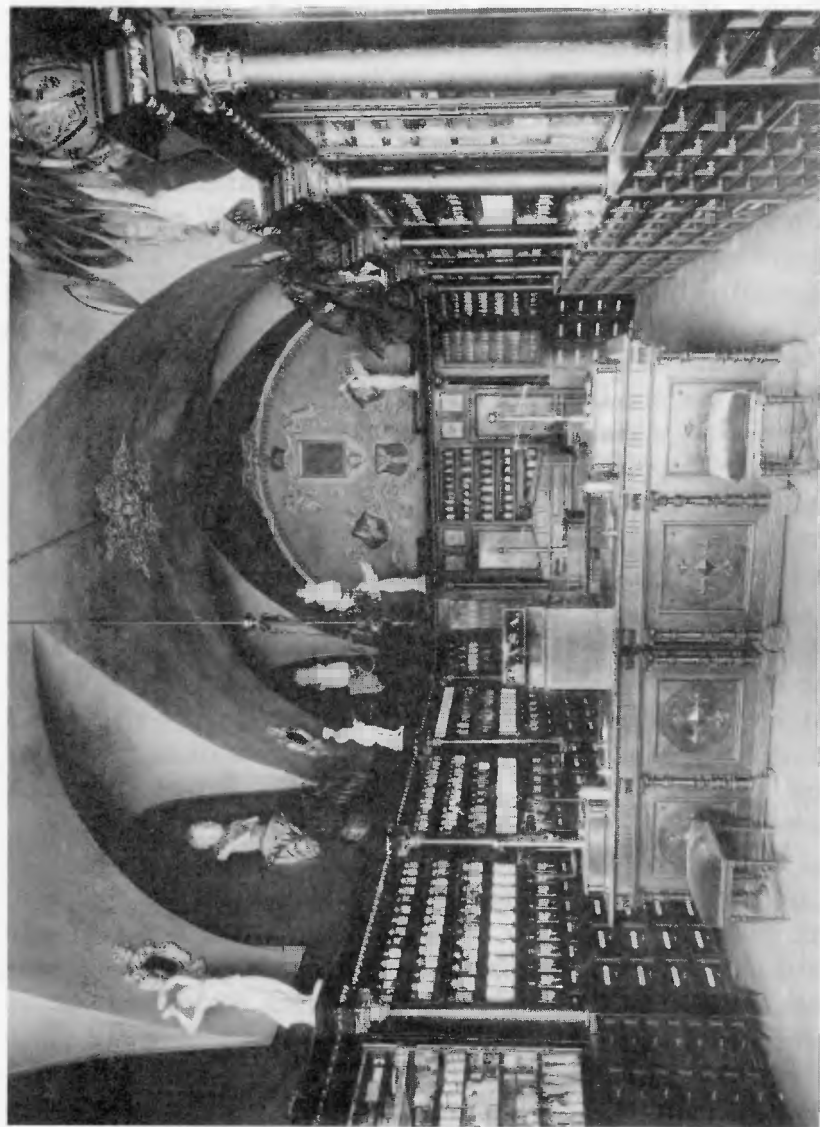
t. 13, nr 12, s. 229. Gremium Aptekarzy Krakowskich uzyskało własny lokal przy placu Dominikańskim 1 w 1893 r.

<sup>26</sup> *Kamienica Tucowska*, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, op. cit., s. 378, 659 (fotografia). Korekty wymaga data wykonania fotografii wnętrza apteki „pod Koroną”: „ok. 1910”. Wykonał ją I. Krieger ok. 1889 r. (obecnie w zbiorach Muzeum Historycznego m. Krakowa — Sygn. 1206-K). Poczynając od ok. 1908 r. lokal przedstawiony na fotografii w *Encyklopedii* zajmował sklep R. Ditmara. Apteka mieściła się wówczas po lewej stronie przyziemia w dawnej sieni domu; AGAD, rkps AGK I/68 (Regestr pogłównego), s. 437 (Nr 66).



4. Kamienica przy Rynku Głównym 22. Stan z ostatniej ćwierci XIX w.  
Apteka „pod Koroną” mieściła się po prawej stronie sieni domu.  
APKr, Zbiór fotograficzny, sygn. A V/873 (fot. A. Pawlikowski)





5. Wnętrze dyspensatorium apteki „pod Koroną” w Krakowie,  
przy Rynku Głównym 22 (po prawej stronie sieni domu), ok. 1889 r.  
Ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, sygn. 1206/K (fot. I. Krieger)

Poza bogatym w sprzęt i utensylia wyposażeniem apteki, Trauczyński poświęcił wiele miejsca dekoracji o treści patriotycznej, która wypełniała ściany dyspensatorium pomiędzy gzymsem regałów a lunetami wielkiego sklepienia.

Na tylnej ścianie zamkniętej łukiem sklepienia, którą zdobią wykonane w stiuku stylizowane liście, w polu centralnym umieszczony został obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, zwieńczony koroną królewską podtrzymywaną przez dwa putta na wstędze z festonami. Poniżej trzy tarcze wypełniają: po lewej stronie Orzeł polski, po prawej Pogoń Litewska, a w środku Archanioł Michał. Na powierzchni sklepienia ogromna sześcioramienna błyszcząca gwiazda stanowiła dodatkowy motyw dekoracyjny w tej części wnętrza. W pełnej rzeźbie na gzymsie regałów ustawiono dwie figury uskrzydłych aniołów i kilka innych figur tej samej wielkości, nawiązujących niewątpliwie do mitologii. We wnękach lunet sklepienia na konsolach ozdobionych Orłem polskim umieszczono popiersia królów, po stronie lewej Jana III Sobieskiego, po prawej Kazimierza Wielkiego. Popiersie Stefana Batorego na fotografii przysłonięte jest lampą. Ściany pomiędzy nimi wypełniały efektowne kartusze w ozdobnych stiukowych ramach z błyszczącymi kaboszonami.

Do niedawna we wnętrzu innej, zlikwidowanej niestety (w lutym 2001 r.) zabytkowej apteki „pod Żółtą Głową” przy Rynku Głównym 13 B, gzyms regałów dyspensatorium zdobiły, obok godła apteki — głowy bogini greckiej, także popiersia królów polskich Władysława Łokietka, Kazimierza Jagiellończyka i Jana III Sobieskiego, a także Mikołaja Kopernika, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Juliusza Słowackiego, Zygmunta Krasińskiego, Józefa Dietla i Stanisława Mokronowskiego. Obecnie popiersia te znajdują się w zbiorach Muzeum Farmacji UJ w Krakowie. Wykonane zostały przez znanych krakowskich rzeźbiarzy XIX w.: Franciszka M. Wyspiańskiego, Parysa Filippiego, Henryka Kossowskiego.

Apteka „pod Koroną” cieszyła się renomą w mieście nie tylko ze względu na bogactwo „środków lekarskich i toaletowych”, jakimi mogła zadowolić nawet wybrednych pacjentów. Opinia o tej krakowskiej aptece w wiedeńskim czasopiśmie farmaceutycznym, zamieszczona przez aptekarza w 1893 r. ma tutaj dodatkową wymowę — cytuję: „...Von allen diesen Apotheken für die Augen des Fachmannes imposant ist nur die Apotheke »Zur goldenen Krone«, welche ein sehr schönes Lokal einnimt...”<sup>27</sup>.

Józef Trauczyński zmarł 30 maja 1884 r., pochowany został na cmentarzu Rakowickim w wielkim rodzinnym grobowcu<sup>28</sup>. Do spadkobierców zmarłego należała żona Helena z Borkowskich (1852–1915) oraz dwie zamężne córki,

<sup>27</sup> S. Waligórski, *Apothekenbilder von Nah und Fern. Zur Geschichte der Apotheken in Krakau*, [w:] *Pharmazutische Post*, Wien 1893, 26. Jhrg., 2, s. 19–21.

<sup>28</sup> K. Grodziska-Ożóg, *Cmentarz Rakowicki w Krakowie*, Kraków–Wrocław 1983, s. 393.



6. Kamienica przy Rynku Głównym 22 po restauracji fasady przyziemia, dokonanej ok. 1908 r. Apteka „pod Koroną” zajmowała wówczas lokal w dawnej sieni „wjazdnej” budynku. APKr, Zbiór fotograficzny sygn. A V/868 (fot. A. Pawlikowski)

**JERZY  
STANISŁAW**  
1794-1837  
x **BARBARA**  
**Z KOCHÓW**

**IRENA MIKUCKA**  
x **N. PODGÓRSKI**

- 2 synów

**LEON MIKUCKI**  
inżynier architekt.  
1827-1912  
x **ANIELA z**  
**GIRTLERÓW**  
1834-1894  
córka **Kazimierza**

**ELEONORA MIKUCKA**  
1858-1944

**ANIELA MIKUCKA**  
1861-1916  
x **HENRYK OSUCHOWSKI**

**BOGUSŁAW KAZIMIERZ  
MIKUCKI**  
1862-1940  
x 1. **JULIA LIPIŃSKA**  
1862-1904  
x 2. **EUGENIA  
KUCZOWSKA** 1878-1945

**JÓZEFA MIKUCKA**  
1865-1945  
x **KAROL PIENIAŻEK** 1850-  
1900 adwokat, wiceprezydent  
Krakowa

**KAZIMIERZ PIENIAŻEK**

**JANUSZ PIENIAŻEK**

**LEON MIKUCKI**  
1867-1920, inżynier, mech.  
x **WANDA GIRTLERÓWNA**  
1870-1955 córka **Bolesława**

**HELENA MIKUCKA**  
1870-1948  
x **KAROL DRECKI**

**ADAM DRECKI**

**M. DRECKA**

**STANISŁAW  
MIKUCKI**  
ur. ok. 1833-1894  
rządca Szembeków,  
nast. Dyrektor Pow.  
Kasy Oszczędności w  
Krakowie  
x **SEWERYNA  
SOKULSKA**  
1835-1899

**ZOFIA MIKUCKA**  
x **ELTERLEIN**

**ALINA ELTERLEIN**

**JAN MIKUCKI**  
dyrektor teatru **J. Słowackiego**  
x **N. BRZESKA**

**ADAM MIKUCKI**

**IRENA MIKUCKA**

**JERZY MIKUCKI**  
x **N. PODSOŃSKA**

**KSAWERY MIKUCKI**  
1867-1926 mgr farmacji (1889)  
x **JULIA KOMARNICKA**

**STEFAN MIKUCKI**  
x **JANINA REMER**

**WŁODZIMIERZ MIKUCKI**  
x **HALINA KIELCZEWSKA**

**MIECZYSLAW MIKUCKI**  
x **N. UMLAUF**

**WŁADYSŁAW MIKUCKI**  
dr medycyny 1872-1934  
x **JOANNA MYCZKOWSKA**  
1875-1956

**KSAWERY MIKUCKI**  
1904-1973, inż.  
x **KAZIMIERA  
CHMIELEWSKA** 1872-1952

**SEWERYNA MIKUCKA**  
zm. 1974  
x **N. KOPECKI**

**WŁADYSŁAW MIKUCKI**  
zm. 1919

**ANTONI MIKUCKI** w 1883  
student medycyny **UJ**, zm.  
1885

**JULIUSZ MIKUCKI**  
x **N. JOSSE**

**SYLWIUSZ MARIA  
MIKUCKI**  
1898-1983, prawnik, historyk,  
prof. **UJ**

**KSAWERY  
MIKUCKI**  
dr medycyny ur. ok.  
1831 lekarz domowy  
hr. **J. Szembeka**  
x **HELENA  
SOKULSKA**  
1832-1876

Genealogia Mikuckich

**KAROL LIKE**  
syn Bernarda, ur.  
1739 zm.  
27.05.1791,  
aptekarz, dr obojga  
praw, rajca  
X WIKTORIA  
AWEDYKÓWNA  
zm. 1774, ślub  
25.07.1767

**JAN LIKE**

ur.ok. 1770, odbył 4-letnie  
studia medyczne (1789) w  
Szkołę Główną Koronnej

**WOJCIECH LIKE**

ur.ok. 1773 zm. 1837  
mgr farm. (1797, Wiedeń)  
Senator WMK b.  
Rzeczypospolitej Krakowskiej,  
sędzia pokoju  
x ANNA KOZŁOWSKA  
zm. 20.02.1834  
ślub ok. 1803

**JUSTYNA LIKE**

Ur. 1774 zm. 4.12.1864  
X KAZIMIERZ KOZŁOWSKI  
Sędzia apelacyjny  
b. Rzeczypospolitej Krakowskiej

**WIKTORIA LIKE**

Zm. 1774

**LEON LIKE**

ur.ok. 1800 zm. 1860  
dziedzic majątku Ujazd

**KAROL KAZIMIERZ LIKE**

ur. 22.09.1803

**WOJCIECH KAZIMIERZ  
LIKE**

ur. 23.04.1806  
zm. 13.08.1875  
mgr farm. 17.11.1834  
X TEOFIŁA z baronów  
LEWARTOWSKICH  
1814-1882

**APOLINARY LIKE**

ur. 31.07.1808

**MAGDALENA  
KOZŁOWSKA**  
X KSAWERY  
MICHAŁCZEWSKI

**APOLINARY KOZŁOWSKI**

ur. 1815 zm. 1893  
dzierzawca Więckowic  
X TEODORA z BADERÓW  
ur. 1824, zm. 1895, ślub 1843

**ELŻBIETA KOZŁOWSKA**  
X PIOTR MICHAŁCZEWSKI

**SYKSTUS KOZŁOWSKI**

ur. 1814, zm. 1898 lekarz,  
ordynator w Końskich,  
Wolbromiu i w Krakowie

Genealogia Lików

a mianowicie Kazimiera Gralewska (ur. 1873, zm. 1896) oraz druga córka, żona mgra farmacji Józefa Ślęczkowskiego<sup>29</sup>.

W 1885 r. spadkobiercy wydzierżawili aptekę „pod Koroną” Stanisławowi Kowalskiemu (ur. 1859), synowi Stanisława, urodzonemu w Siewierzu, który po studiach w Krakowie otrzymał dyplom magistra farmacji w dniu 19 lipca 1883 r. Współdzierżawcą w tym czasie był Władysław Bełdowski (ur. 1853 w Baranowie), który również w Krakowie uzyskał dyplom magistra farmacji w dniu 18 lipca 1880 r.<sup>30</sup>

W 1892 r. apteka przeszła na własność mgra farmacji Józefa Ślęczkowskiego, zięcia Józefa Trauczyńskiego. Wprawdzie nazwiska tego nie ma wśród absolwentów Uniwersytetu Jagiellońskiego, niemniej druk ogłoszeniowy w „Czasie” z 27 kwietnia 1893 r. zawiera dokładną informację o aptece i jej zarządcy: „Apteka »pod Koroną« Józefa Trauczyńskiego w Krakowie, Rynek Główny l. 22, vis-a-vis ratusza, pod zarządem Józefa Ślęczkowskiego, magistra farmacji...”.

W dniu 1 sierpnia 1896 r. aptekę nabył mgr farmacji Karol Łuczko (1857–1931), urodzony w Ciężkowicach. Studia odbył w Krakowie, dyplom magistra farmacji uzyskał w 1880 r. Omawianą apteką zarządzał zaledwie dwa miesiące. Należał do czynnych i cenionych członków zawodu. Był honorowym członkiem Polskiego Powszechnego Towarzystwa Farmaceutycznego, wiceprzewodniczącym Towarzystwa Miłośników Historii Medycyny, dyrektorem miejskiej Kasy Oszczędności, członkiem miejskiej rady w Krakowie, wieloletnim radnym miejskim w Podgórzu, seniorem Gremium Aptekarzy Małopolski Zachodniej (1902–1923). O rezygnacji z apteki „pod Koroną” zdecydowała koncesja, jaką K. Łuczko otrzymał na otwarcie własnej apteki w Podgórzu<sup>31</sup>.

Kolejnymi właścicielami apteki „pod Koroną” z dniem 1 października 1896 r. zostali mgr farmacji Franciszek Ksawery Mikucki (1867–1926) oraz jego żona Julia z Komarnickich. Franciszek K. Mikucki, syn Stanisława, urodził się w Krakowie. Był blisko spowinowacony ze znanym rodem Girtlerów. Egzamin na podaptekarza złożył w dniu 29 września 1886 r. z wynikiem celującym. Studia odbył w Krakowie, dyplom magistra farmacji uzyskał 25 października 1889 r. W 1893 r. nabył aptekę w Dobczycach, kierował nią trzy lata. W 1896 r. przejął aptekę „pod Koroną” w Krakowie przy Rynku Głównym i prowadził ją przez z górą trzydzieści lat (1896–1926). Mikuckiego zaliczano do najwybitniejszych przedstawicieli zawodu. W gronie kolegów cieszył się wielkim uznaniem. Był

<sup>29</sup> BJ, druki (klepsydry) sygn. 224649, t. 7, 457.

<sup>30</sup> AUJ, rkps: Corpus studiosorum Universitatis Jagiellonicae in saeculis XVIII–XX, t. 3: A–D, Kraków 1999, s. 184, red. J. Michalewicz.

<sup>31</sup> AUJ, rkps: Corpus studiosorum (kartoteka). Muzeum Farmacji UJ posiada portret olejny Karola Łuczki mal. przez ks. Józefa Kaczmarczyka (sygn. 1342) oraz dyplom magistra farmacji K. Łuczki z 5 czerwca 1880 r. (sygn. 3853 — t. 155); Czasopismo Towarzystwa Aptekarskiego, Lwów 1913, t. 43, nr 3, s. 33; Kronika Farmaceutyczna, Kraków 1931, t. 30, nr 14, s. 172.

pierwszym prezesem krakowskiego oddziału Polskiego Powszechnego Towarzystwa Farmaceutycznego, dalej przez kilkanaście lat wiceprezesem, a następnie prezesem Gremium Aptekarzy Małopolski Zachodniej w latach 1923–1926. Brał czynny udział jako egzaminator uczniów oraz kończących studia farmacji studentów, pełnił obowiązki radcy miejskiego, uczestniczył w różnych zjazdach zawodowych czy urzędowych konferencjach. Za jego kadencji około 1908 r. apteka „pod Koroną” została przeniesiona z pomieszczeń zajmowanych po prawej stronie przyziemia domu do sieni „wjazdowej” po stronie lewej tej samej posesji. Dawny lokal apteki zajął sklep z lampami i porcelaną R. Ditmara (ilustr. 6). Przerobione zostały wówczas portale budynku, które uwidacznia załączona rycina. W nowym lokalu apteki, nieco węższym od poprzedniego, zwracało uwagę piękne sklepienie kolebkowe z lunetami, z ciekawą dekoracją stiukową w formie listew na całej powierzchni sklepienia (zachowane do dnia dzisiejszego).

Franciszek Ksawery Mikucki zmarł w 1926 r. Jego pogrzeb był imponującą manifestacją ludności. W kondukcje udział wzięły tłumy mieszkańców z przedstawicielami władz, samorządu i instytucji dobroczynnych. Pochowany został na cmentarzu Rakowickim w grobowcu rodzinnym<sup>32</sup>. Genealogię rodu Mikuckich przedstawia tablica II.

W 1927 r. aptekę „pod Koroną” nabyła Antonina Ehrlichowa. Zarząd apteki powierzyła Edmundowi Ehrlichowi, o którym brak bliższych danych. W rodzinie Ehrlichów apteka przetrwała do 1939 r.<sup>33</sup>

Podczas okupacji niemieckiej aptekę przejął „komisarz” (Treuhänder) Kuzmowicz, o którym brak jakichkolwiek danych<sup>34</sup>. Po wojnie, ok. 1950 r. apteka została wydzierżawiona przez Zarząd Miejski (Okręgowy Urząd Likwidacyjny) Krakowa. Obok wejścia widniał wówczas napis: „A p t e k a M i e j s k a”. W 1955 r. aptekę zlikwidowano. Jediną cenną pamiątkę w kamienicy przy Rynku Głównym 22 stanowi obecnie korona królewska nad dawnym wejściem do dyspensatorium<sup>35</sup>.

<sup>32</sup> AUJ, rkps: Corpus studiosorum (kartoteka); J. L a c h s, *Dawne...*, op. cit., s. 142; MF UJ, rkps 1823 (Liber subiectorum Cracoviensium), s. 25; Muzeum Farmacji UJ posiada w zbiorach portret olejny Franciszka Ksawerego Mikuckiego (sygn. 1338); „Wiadomości Farmaceutyczne” 1926, nr 28–29, s. 572–573; J. S t a s z e l, *Kraków przed stu laty w „Dzienniku” Kazimierza Girtlera*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1971, R. XVII, s. 147–185. Pragnę tą drogą serdecznie podziękować Panu Janowi Staszelowi za udzielenie mi do wglądu szeregu materiałów dotyczących rodzin Girtlerów i Mikuckich.

<sup>33</sup> Kalendarz Farmaceutyczny, Warszawa 1939.

<sup>34</sup> Apotheker-Verzeichnis des Generalgouvernements, 1941, s. 32.

<sup>35</sup> Rocznik Farmaceutyczny 1949–1950, Warszawa 1950, s. 352.

## SUMMARY

**From the History of the Pharmacy "Under the Crown" open at the Main Market Square in Cracow in the Years 1765–1955**

In 1765 the pharmacy *Sub Signo Coronae Aureae* was founded by Karol Like (1739–1791) in House No. 28. Karol Like, „apothecarius” (from Silesia), a doctor of Law „in Alma Universitate Cracoviensi promotus” and a member of the City Council of Cracow, enjoyed high esteem in the community. His elder son, Jan, studied medicine and in 1789 moved to Italy. His younger son, a pharmacist Wojciech (1773–1837), graduated from the University of Vienna (1797), was in charge of the pharmacy from 1795 to 1837. The third generation of the Like family was represented by Wojciech Kazimierz (1806–1875). He continued the tradition, graduating in pharmacy from the University of Cracow, and was in charge of the pharmacy up to 1861.

In the next decades of the 19th century the pharmacy often changed hands. Among the known owners, pharmacists graduated from the University of Cracow there are: Marcelli Heggenberger, Bogdan Hoff and Józef Trauczyński. Józef Trauczyński (1843–1884) transferred the pharmacy to the new location — in House No. 22 at the Main Market Square. The enclosed archival photograph shows the interior of the dispensary Trauczyński arranged in the spacious, vaulted room. He equipped it with elegant repositories and shelves with hundreds of apothecary glass and china jars and other implements. Our attention is drawn by impressive patriotic decoration on the walls above the cornice of the furniture, supported by the carved capitals of the columns. In the centre — a big, framed picture of the Virgin Mary and Child surrounded by angels carrying the royal crown; below the picture — coats of arms of Poland and Lithuania, and on the brackets, ornamented with Polish eagles, busts of Polish kings (Jan III Sobieski, Kazimierz Wielki, Stefan Batory). Józef Trauczyński, a member of Cracow Shooting Fraternity, an organization cultivating Polish traditions, is mentioned among the presidents („Kings”) of the Fraternity in 1882 and 1874.

From 1896 to 1926 the pharmacy was owned by Franciszek Ksawery Mikucki (1867–1926), one of the most outstanding members of the profession, closely related to the well-known family of Girtlers (vide genealogical table).

After World War II the City Council of Cracow had the pharmacy on a five-year lease from 1950 up to its liquidation in 1955.



JANINA STOKSIK

### Wisła pod Krakowem przedmiotem polsko-austriackiego konfliktu granicznego w latach 1780–1782

Na podstawie II Konwencji Warszawskiej z 9 lutego 1776 r. ustalona została, po dokonaniu dodatkowych przesunięć terytorialnych, granica polsko-austriacka sankcjonująca ostatecznie zasięg zaboru ziem polskich przez Austrię w trakcie I rozbioru z 1772 r.

Obydwie strony przystąpiły do ponownej demarkacji granic i sporządzania nowych map. Ze strony austriackiej prace te wykonywała grupa wojskowych inżynierów, kierowana przez pułkownika Johanna Tobiasa Seegera von Dürrenberga. W skład grupy wchodził też oficerowie: Franz Liederer von Liederscron, Christian Friedrich Büschel i Martin von Herrmann. Po stronie polskiej w pracach demarkacyjnych udział brali oficerowie nowo powstałego Korpusu Inżynierów Koronnych: pułkownik Paweł Tłubicki, major Jan Bakałowicz oraz komendant Korpusu Kadetów kapitan Karol Sierakowski.

Komisja austriacka prowadziła, począwszy od 8 maja aż do 28 września 1776 r., szczegółowy zapis dziennych czynności podejmowanych kolejno w poszczególnych miejscowościach — w miarę posuwania się prac demarkacyjnych. Zapisywano tu także dokładnie wszelkie sprawy kontrowersyjne wynikające między stronami w trakcie tyczenia granicy oraz wszystkie przedkładane z tej okazji oświadczenia i dokumenty<sup>1</sup>.

Rezultatem prac rozgraniczeniowych było powstanie w 1776 r. dwóch map: austriackiej „Delineatio limitum inter Galiciam et Poloniam...” oraz polskiej: „Carte originale des limites entre la Pologne et la Galicie...” w identycznej skali 1:28800<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> APKr, Teki Schneidra 568, „Vollkommene Beschreibung von der Gränze zwischen dem Königreich Gallicien und Lodomerien dann dem Königreich Pohlen”.

<sup>2</sup> Kopia austriackiej mapy J.T. Seegera von Dürrenberga z 1776 r. (wraz z dołączonym do niej wymienionym wyżej Vollkommene Beschreibung...) przechowywana tamże. Na 66 sekcji

Mapy granicy polsko-austriackiej były zarazem mapami Wisły na odcinku od ujścia Przemszy przy granicy ze Śląskiem aż po Zawichost. Zarówno na mapie austriackiej, jak też i na mapie polskiej, odcinek ten przedstawiony został w 16 sekcjach.

Wytyczona i utrwalona 1660 znakami granica miała odąd stanowić trwałą linię dzielącą terytoria dwóch państw. Wkrótce jednak okazało się, że Wisła jako linia graniczna nie gwarantuje jej trwałości i niezmienności.

Nie uregulowana rzeka, zasilana równie nie uregulowanymi, kapryśnymi dopływami górskimi, miała od wieków tendencję do swobodnego „meandrowania”. Prowadziło to do stałych, niekiedy powolnych, niekiedy zaś gwałtownych (w rezultacie wielkich wezbrań wód) zmian jej koryta. Z czasem zmiany biegu rzeki kształtowane być zaczęły nie tylko pod wpływem czynników naturalnych, ale i świadomej ingerencji człowieka, dążącego do zabezpieczenia brzegów przed ich zrywaniem oraz ochrony przyległych, uprawnych i zamieszkałych terenów przed częstymi klęskami powodzi.

Próby regulacji Wisły i jej dopływów przeprowadzane były już w Polsce przed-rozbiorowej, miały one jednak charakter lokalnych, nie skoordynowanych prac i nie pozostawiły po sobie w odniesieniu do Polski południowej żadnej dokumentacji. Znaczenie regulacji dla właściwego zagospodarowania zagarniętych ziem dostrzegli wyraźnie właśnie Austriacy. Wkrótce też po I rozbiorze zaczęły powstawać liczne projekty regulacji rzek na terenie Galicji. Pierwsze z tych projektów, pochodzące z ostatniej ćwierci XVIII w., ograniczały się jeszcze do korekty biegu rzek na niewielkich z reguły odcinkach poprzez likwidację dziwacznych często zakoli i pętli „meatów” i przekopywanie nowych, prostych koryt (kanałów) oraz budowę faszynowo-ziemnych tam i umocnień brzegowych. Natomiast plany bardziej systematycznych regulacji rzek przyniósł Galicji dopiero wiek XIX<sup>3</sup>.

Jest rzeczą oczywistą, że wszelkie, zarówno naturalne, jak też sztuczne zmiany biegu Wisły na odcinkach stanowiących granicę państwową nieuchronnie prowadziły do powstawania konfliktów granicznych. Pojawiają się one w odniesieniu do wielu miejsc, począwszy od ujścia Przemszy aż do ujścia Sanu, już wkrótce po 1776 r.

---

mapy obejmującej granicę polsko-austriacką od Śląska aż po Dniepr znajdują się tu tylko sekcje nr 1–31 ukazujące odcinek granicy od Śląska po Bug. Wzmianka o oryginalnej mapie wraz z opisem zob. A. K o n i a s, *Kartografia topograficzna Śląska Cieszyńskiego i zaboru austriackiego od II połowy XVIII wieku do początku XX wieku*, Katowice 2000, s. 50. Natomiast kopie polskiej mapy granicznej zachowały się w AGAD w Warszawie. Archiwum Koronne Warszawskie 31c/1, k. 98 oraz tamże, Zb. Kartogr. 100-1.

<sup>3</sup> Planu austriackich regulacji poszczególnych odcinków Wisły, Dunajca, Jasiołki, Sanu i in. z XVIII w. zachowały się m.in. w APKr, Teki Schneidra. O tych planach zob. J. Stoksik, *Zagadnienie regulacji rzek w Galicji (1772–1918)*. [Materiały] w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie, Zeszyty Naukowe AGH, Sozologia i Sozotechnika, z. 24, Kraków 1986, s. 89–112.



Najgłośniejszym z nich, obrosłym w największą ilość zachowanych dokumentów, stał się polsko-austriacki spór o „bicie” przez Austriaków tam na Wiśle pod Krakowem w zakolu między galicyjskim Ludwinowem i Podgórzem a polskim Kazimierzem.

Przebieg tego sporu przedstawiamy w oparciu o odnalezione akta oraz przekazy kartograficzne w postaci rękopiśmiennych, wielkoskalowych map przechowywanych w polskich zbiorach archiwalnych i w większości dotychczas nie znanych w oryginale<sup>4</sup>.

Cała sprawa rozpoczęła się z początkiem listopada 1780 r., kiedy to Austriacy, po uprzednim zgromadzeniu potrzebnych materiałów, przystąpili do budowy tam na Wiśle od strony Ludwinowa. O fakcie tym donosił Komisji Rzeczypospolitej Skarbu Koronnego nie wymieniony z nazwiska „superintendent Prowincji Krakowskiej”. Chodziło tu o superintendenta ceł, którym był w tym czasie w województwie krakowskim Antoni Gruszecki. W raporcie swoim z dnia 11 listopada 1780 r. komunikował on, iż „...w przeszłym tygodniu zaczęto bić tamę na Wiśle pod brzegiem do Kordonu należącym, pod wsią Ludwinowem naprzeciwko samego miasta Kazimierza pod Krakowem”. Z raportu dowiadujemy się dalej, że tama ta jest już „wyciągniona” na łokci blisko 60 (tj. ok. 36 m; łokieć polski = 59,55 cm), ale budowa jej prowadzona jest nadal i to w ten sposób, że koryto rzeki „będzie wpędzone pod miasto, od którego murów już mniej bliżej ledwie łokci 30 Wisła płynie”. Na dodatek Austriacy planują budowę dwóch dalszych tam mających wspomagać pierwszą. Jeżeli zatem nie przedsięwzięcie się na polskim brzegu jakichś środków zaradczych, to wkrótce dojść może nie tylko do ruiny murów miejskich, ale i upadku całego miasta. Raport ten przekazany został już 17 listopada przez Komisję Skarbu Koronnego królowi i Radzie Nieustającej w celu podjęcia przez nich kroków dla „...skutecznego upadkowi miasta zaradzenia”<sup>5</sup>.

Poczynania Austriaków na prawym brzegu Wisły, przedstawione w raporcie A. Gruszeckiego, znalazły w pełni potwierdzenie i odbicie w pierwszym z powstałych w związku z tym sporem przekazów kartograficznych — „Planie generalnym wizji zrobionej pod Krakowem względem nowej tamy, którą in Novembri 1780 przy brzegu nowej Gallicyi Austriacy budują”<sup>6</sup> (ilustr. 1). Au-

<sup>4</sup> Większość z nich figuruje jedynie w osiemnastowiecznych spisach map Departamentu Interesów Cudzoziemskich lub Komisji Skarbu Koronnego, przechowywanych w AGAD, Zbiór Popielów. Spisy te przedrukował K. B u c z e k w: *Prace kartografów pruskich w Polsce za czasów króla Stanisława Augusta. Prace Komisji Atlasu Historycznego Polski*, z. III, Kraków 1935, Dodatek VII, IX, s. 278–280, 301–305.

<sup>5</sup> AGAD, Archiwum Królestwa Polskiego (dalej AKP) 36, s. 20, 27.

<sup>6</sup> Plan ten wyliczony został w spisie map archiwum Komisji Skarbowej z 1788 r. Zob. K. B u c z e k, *Prace kartografów pruskich...*, Dodatek IX, poz. 70, s. 303. Obecnie znajduje się w APKr Zb. Kartogr. IIa/3a, wraz z dołączoną do niego fotokopią drugiego egzemplarza tego planu, wykonanego inną ręką, którego miejsce przechowywania nie jest znane.

torem tego, datowanego na 8 grudnia 1780 r. i pozbawionego podziałki [skala ok. 1:2300], planu jest kapitan, architekt i geometra JKM Franciszek Placidi. Nie ulega wątpliwości, że mieszkający wówczas w Kozienicach i pozostający w służbie królewskiej (budował tu pałacyk myśliwski dla Stanisława Augusta) znany architekt znalazł się osobiście w Krakowie na specjalne polecenie króla w związku z nadchodzącymi stamtąd alarmującymi wieściami.

Plan ukazuje zbudowaną już część pierwszej tamy (A) oraz planowaną dalszą ich rozbudowę wzdłuż brzegu (C). Równocześnie autor planu zamieszcza tu własny projekt budowy „przeciw tam” na polskim brzegu (B i D) w celu ochrony zagrożonych murów Kazimierza, głównie zaś wieży (baszty) w ciągu murów obronnych, położonej w sąsiedztwie Bramy Pobocznej (Skawińskiej), a „od wody podebranej i mocno nachylonej”. Na wypadek zaś poprowadzenia umocnień na brzegu austriackim aż do przewozu naprzeciwko zamku wawelskiego, co spowodowałoby skierowanie całego nurtu wiślanego w stare koryto, F. Placidi zaprojektował budowle wodne zabezpieczające Stradom i Kazimierz przed grożącym im nieuchronnie zniszczeniem.

Interesującym szczegółem planu są rysunki dwóch mostów — mostu „na palach”, łączącego Stradom z Kazimierzem oraz mostu „stojącego na wodzie” między Kazimierzem i Podgórzem, w pobliżu kazimierskiej Bramy Wielickiej. Chodzi tu o pływający most zbudowany na tratwach, o którego ciekawej konstrukcji wspominamy dalej.

Komisja Rzeczypospolitej Skarbu Koronnego, wyraźnie zaniepokojona raportem A. Gruszeckiego, podjęła tymczasem własne kroki dla zbadania zaistniałej sytuacji. Do Małopolski wysłany został Jan Krystian Lehmann, major Milicji Pieszej Skarbu Koronnego, z zadaniem obejrzenia postępu robót przy „biciu” tam pod Ludwinowem, a ponadto przekonania się, o czym także sygnalizowano wcześniej Komisji, czy istotnie w pobliżu miasta Opatowca, „przeciwko przewozu z Rogowa, ze strony Królestwa Gallicyi jest zaczęty i wybity kanał, który koryto Wisły odmienić i brzegi Wisły dla tegoż Królestwa Gallicyi ze złamaniem Traktatu odjąć Rzeczypospolitej może...”<sup>7</sup>.

Major J.K. Lehmann, „w sztuce bicia tam oraz inżynierii biegły”, dokonał wizji lokalnej obydwu odcinków Wisły i sporządził dla Komisji Skarbowej stosowny raport z przyłączeniem do niego dwóch map.

Spośród tych dwóch szkiców odnaleziona została obecnie jedynie „Planta sytuacji rzek Wisły i Dunajca pod miastem Opatowcem, tak jak teraz w miesiącu grudniu 1780 r. znajduje się”<sup>8</sup>. Nie zachowała się natomiast sporządzona równocześnie „Planta z miasta Krakowa i Kazimierza i sytuacji Wisły przy tychże

<sup>7</sup> AGAD, AKP 36, s. 28–29.

<sup>8</sup> *Ibidem*, s. 37–38, Zob. także K. B u c z e k, op. cit., Dodatek VII, poz. 23, s. 280. W spisie podano błędnie nazwę miejscowości Opatów [!].

miastach, tak jak teraz w miesiącu grudniu 1780 roku znajdują się”<sup>9</sup>. Jedynym źródłem informacji o aktualnym stanie budowli wodnych na galicyjskim brzegu pozostaje zatem pisemne sprawozdanie J.K. Lehmana.

Wynika z niego, że tama A (zapewne identyczna z tamą opatrzoną tym samym symbolem na planie F. Placidiego) była już skończona i długość jej wynosiła ostatecznie 120 łokci (tj. ok. 71,5 m). Przy następnych dwóch tamach B i C roboty trwały nadal, przy czym tama B miała być jeszcze dłuższa niż pierwsza, natomiast tama C, o długości ok. 100 łokci (60 m), „takim sposobem jest założona, jak jeszcze nigdy żadna tama budowana nie była, gdyż przeciwko wody jest układana”.

Zdaniem J.K. Lehmana, tamy te skierowują cały nurt wody na brzeg kazimierski stopniowo go podmywając. Dla przeciwdziałania temu proponuje on, podobnie jak i Placidi, budowę dwóch tam na polskim brzegu o długości 70 i 50 łokci (odpowiednio ok. 41 i 30 m). Według niego to samo zadanie mogłaby wprowadzić spełniać jedna tama o łącznej długości dwóch projektowanych tam, w takim przypadku jednak należałoby liczyć się z protestem strony przeciwnej „iżby im za wiele wody na ich stronę odpędzone było”. Ponieważ koszty tak przy jednym, jak i drugim wariantcie byłyby jednakowe, autor postuluje, „dla uniknięcia jakiej sprzeczki”, budowę dwóch tam pod Kazimierzem dodając w zakończeniu, iż słyszał jakoby Austriacy zamierzali budować jeszcze jedną tamę, która jednak nie uczyniłaby już specjalnej szkody, jako, że „pół starej wieży na Baszcie obaliło się, z której wielkie sztuki pod Basztą aż w wodzie tak leżą, że owe niby jaką odkazę wodę od lądu odpychającą formują”.

Znajdujemy tu więc bezpośrednie świadectwo, że część baszty w obrębie murów obronnych Kazimierza, o podmyciu i nachyleniu której wspominał Placidi, istotnie zawałiła się tworząc w wodzie coś na kształt zapory broniącej brzegu przed naporem wody. Można by tu wprowadzić postawić pytanie, czy rzeczywiście wyłączną przyczyną takiego stanu rzeczy była budowa tam pod Ludwinowem, skierowująca nurt rzeki na brzeg kazimierski, czy też zabieg ten spowodował jedynie przyspieszenie znacznie wcześniejszego procesu popadania w ruinę murów miejskich Kazimierza.

Opatrzony datą 16 grudnia 1780 r. raport J.K. Lehmana<sup>10</sup>, przedłożony trzy dni później przez Komisję Skarbową królowi i Radzie Nieustającej, spowodował dyplomatyczną interwencję Polski u dworu cesarskiego w Wiedniu. Dnia 29 grudnia tego roku prezydujący Departamentu Interesów Cudzoziemskich przy Radzie Nieustającej Joachim Litawor Chreptowicz, podkanclerzy Wielkiego Księstwa Litewskiego, doręczył posłowi nadzwyczajnemu i ministrowi pełnomocnemu Austrii w Warszawie, baronowi Franzowi Marii de Thugut,

<sup>9</sup> Mapa ta wykazana w spisie map archiwum Komisji Skarbu Koronnego z 1788 r. Zob. K. Buczek, op. cit., Dodatek IX, poz. 69, s. 303.

<sup>10</sup> AGAD, AKP 36, s. 30–33.

notę domagającą się wstrzymania robót nad budową tam pod Ludwinowem zagrażających polskiemu brzegowi.

Odpowiedzią na to była austriacka nota pochodząca dopiero z 27 sierpnia 1781 r. Baron de Thugut twierdził w niej, że prowadzone roboty nie tylko nie grożą żadnym niebezpieczeństwem stronie polskiej, ale wręcz przeciwnie — są z pożytkiem dla obydwu państw<sup>11</sup>. Do noty dołączone zostało szczegółowe „Objaśnienie względem tam” wraz z „abryssem” (mapą). Ta ciekawa dokumentacja wymaga szerszego zaprezentowania i przeanalizowania wykrętnych i mijających się ze stanem faktycznym argumentów, którymi posługiwała się w tej sprawie strona austriacka.

Przedewszystkim z „Objaśnienia” wynika jasno, że Austriacy nie tracili czasu i niewiele sobie robiąc z protestów Polski budowali nadal — do sierpnia 1781 r. były już gotowe cztery tamy. We wstępie „Objaśnienia” czytamy, że „ktokolwiek zna się na wodnych dziełach i budowlach pozna dostatecznie, iż dzieła wodne pod Ludwinowem za cel mają szczególnie warunek i zabezpieczenie...” brzegu. Dopóki tamy te nie ścieśniają biegu wody nie ma żadnego niebezpieczeństwa dla przeciwnego brzegu i „właściciel tegoż nie ma prawa uważać się na dzieła gatunku tego”. „Objaśnienie” dowodzi dalej, że w tym przypadku średnia szerokość rzeki zmierzona w czasie powodzi wynosi 50 sążni wiedeńskich, czyli ok. 158,5 łokci (ok. 94 m). Tymczasem najmniejsza szerokość wody między tamami nr 1, 2, i 3 a brzegiem przeciwnym ma 223 łokci polskich (ok. 132,5 m), a zatem jest o 64 łokci szersza „nad potrzebę”. Natomiast tama nr 4 jest jedynie groblą, która „część rzeki wyspą ścieśnionej pod Podgórzem zamyka”. Wszystkie zresztą dotychczasowe budowle są groblami chroniącymi brzegi, są zatem zgodne z artykułem 5. Traktatu Granicznego.

Założone na Wiśle tamy, z których niektóre jeszcze dalej pociągnięte być muszą, nie przynoszą polskiemu brzegowi uszczerbku, co można było zaobserwować przy „ostatnim rzeki puszczeniu”, kiedy to przez dwa dni kra silnie biła o brzeg galicyjski, jednak nowo wystawione tamy wytrzymały ten napór, gdy tymczasem o żadnych szkodach na polskim brzegu nie było słyhać.

Inny wreszcie wspólny pożytek z założenia tam polega, według „Objaśnienia”, na wyprostowaniu rzeki, dzięki czemu stanie się ona spławniejszą. Dotychczas bowiem woda wiśłana szeroko się rozlewała, ale „miałkie” dno miała. Wiadomo jest też przecież całej okolicy Krakowa, że „dla gęstych odsypów i piasków na wodzie od dwóch lat statki tylko podczas wielkiej wody przeprawiać się mogły pod Kazimierzem, gdy przy **odzyskaniu Gallicyi** [!] koryto wody jeszcze dosyć głębokie było”. Podobnie i w miejscu „ścieśnienia” wody pod Podgórzem, gdzie teraz założona jest czwarta tama, dno również zbyt miałkie i piaskiem zavalone było tak, że lekko nawet ładowne statki musiały zatrzymywać się

<sup>11</sup> *Ibidem*, s. 222–223.

tu po kilka godzin dla dokonania przeprawy. Teraz więc, kiedy woda została zebrana i „ścieśniona” w mniejszym korycie, bieg jej stanie się spławniejszy, koryto zaś posiadać będzie na całym odcinku jednakową głębokość. W świetle przytoczonych tu faktów doniesienie polskich inżynierów uczynione „względem tam” Komisji Skarbu Koronnego nie było całkiem dokładne. Z drugiej strony też słuszne są zażalenia galicyjskie „iż połowa wieży murów otaczających Kazimierz Wisłę zawaliwszy znacznie ją ku brzegom Gallicyi nacisnęła i że większe jeszcze w tym gatunku niebezpieczeństwo wyniknąć może, jeżeli reszta rozwalin w upadku swoim te same dyrekcje weźmie, którego przypadku wkrótce obawiać się należy...”.

Tyle dowiadujemy się z dołączonego do austriackiej noty dyplomatycznej z sierpnia 1781 r. „Objaśnienia względem tam”<sup>12</sup>.

Powołuje się ono wielokrotnie na towarzyszący mu „abryss”. Odpowiada mu najprawdopodobniej nie znany dotychczas, zachowany w aktach Departamentu Interesów Cudzoziemskich „Plan des Podgorzer Wasserbaues”<sup>13</sup> (ilustr. 2). Podziałka planu podana w sążniach wiedeńskich z przeliczeniem na łokcie polskie, wynosi 1:1460. Plan opatrzony został też odręcznym napisem: „Carte des digues Autrichiennes auprès de Casimir dressée par les Ingenieurs Autrichiens”.

Plan ukazuje zakole Wisły między Ludwinowem a Kazimierzem z wyspą pośrodku rzeki dzielącą ją na dwa odrębne ramiona, z których węższe, biegnące południową stroną wzdłuż brzegu galicyjskiego, zostało odcięte czterema tamami. Mamy tu zatem ilustrację twierdzenia Austriaków o zamknięciu części rzeki „wyspą ścieśnionej”, o dnie „miałkim i piaskiem zawalonym”. W rzeczywistości twierdzenie to miało się całkowicie z prawdą — zagrodzono bowiem drogę nie zamulonej odnodze, lecz biegnącemu tamtędy właściwemu nurtowi wiślanemu, skierowując go tym samym na pozostałą część koryta, którą tworzyły wysoko obsypane łachy piaszczyste wzdłuż brzegów kazimierskich.

Sytuację istniejącą w tym miejscu tuż przed budową tam ukazuje dokładnie np. szczegółowy plan zawierający projekt utworzenia nowego miasta na Ludwinowie (jako siedziby władz i urzędów galicyjskich) oraz częściowej regulacji Podgórze<sup>14</sup> (ilustr. 3), sporządzony przez Karola de Höfferna, cywilnego inżyniera okręgowego cyrkułu wielickiego, w kwietniu 1779 r. Widoczne są na nim wyraźnie, chociaż jak się wydaje, przy stosunkowo niskim stanie wody<sup>15</sup>, dużych rozmiarów mierzyny i ławice otaczające brzeg kazimierski od zachodu i południa oraz nurt rzeczny, biegnący wąskim pasmem prawą stroną koryta.

Budowa tam pod Ludwinowem i Podgórzem zmieniła zatem w sposób dostrzegalny bieg Wisły, uczyniła ją, jak zobaczymy dalej, niespławną na tym

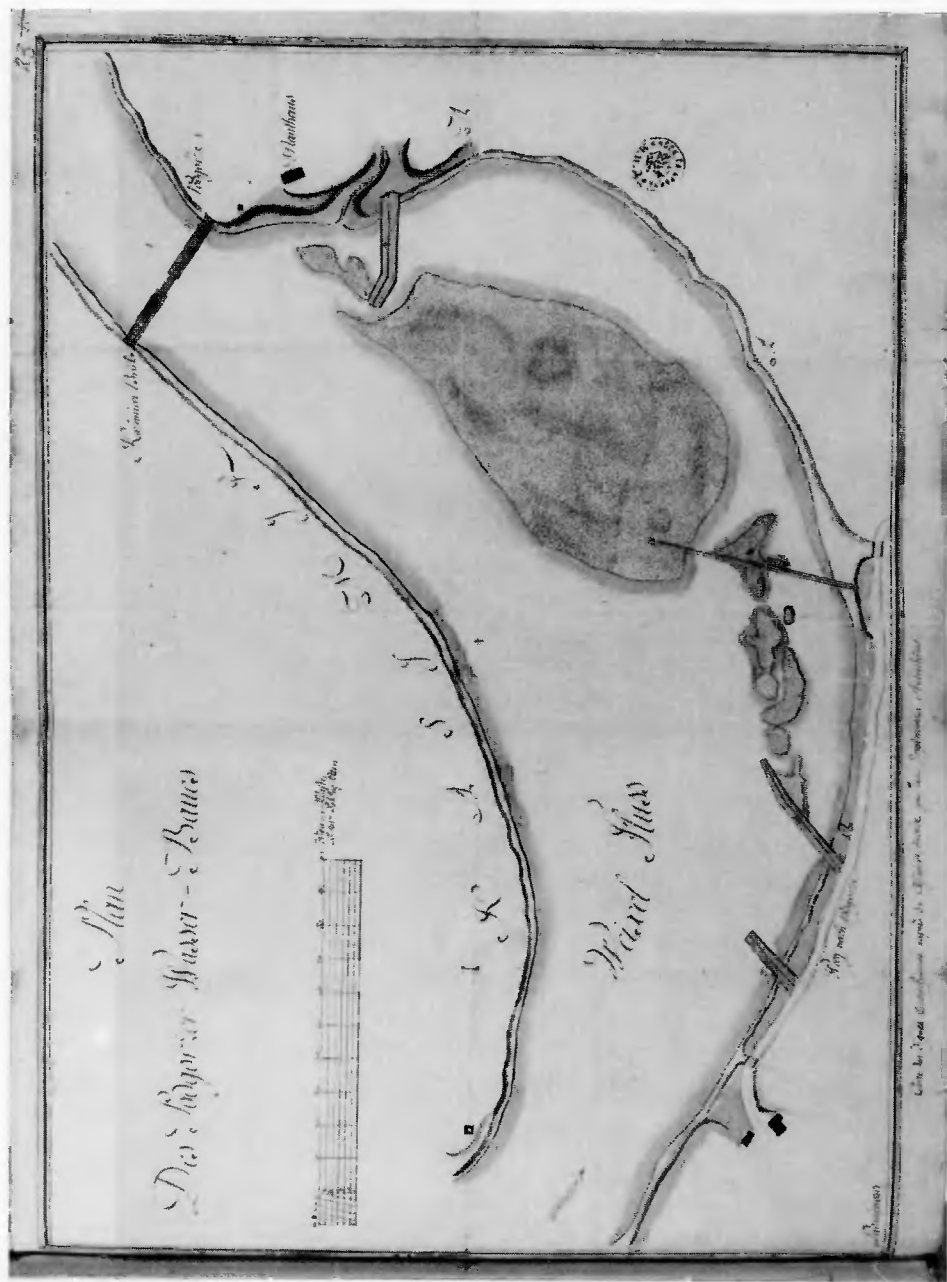
<sup>12</sup> *Ibidem*, s. 229–232.

<sup>13</sup> *Ibidem*, s. 23.

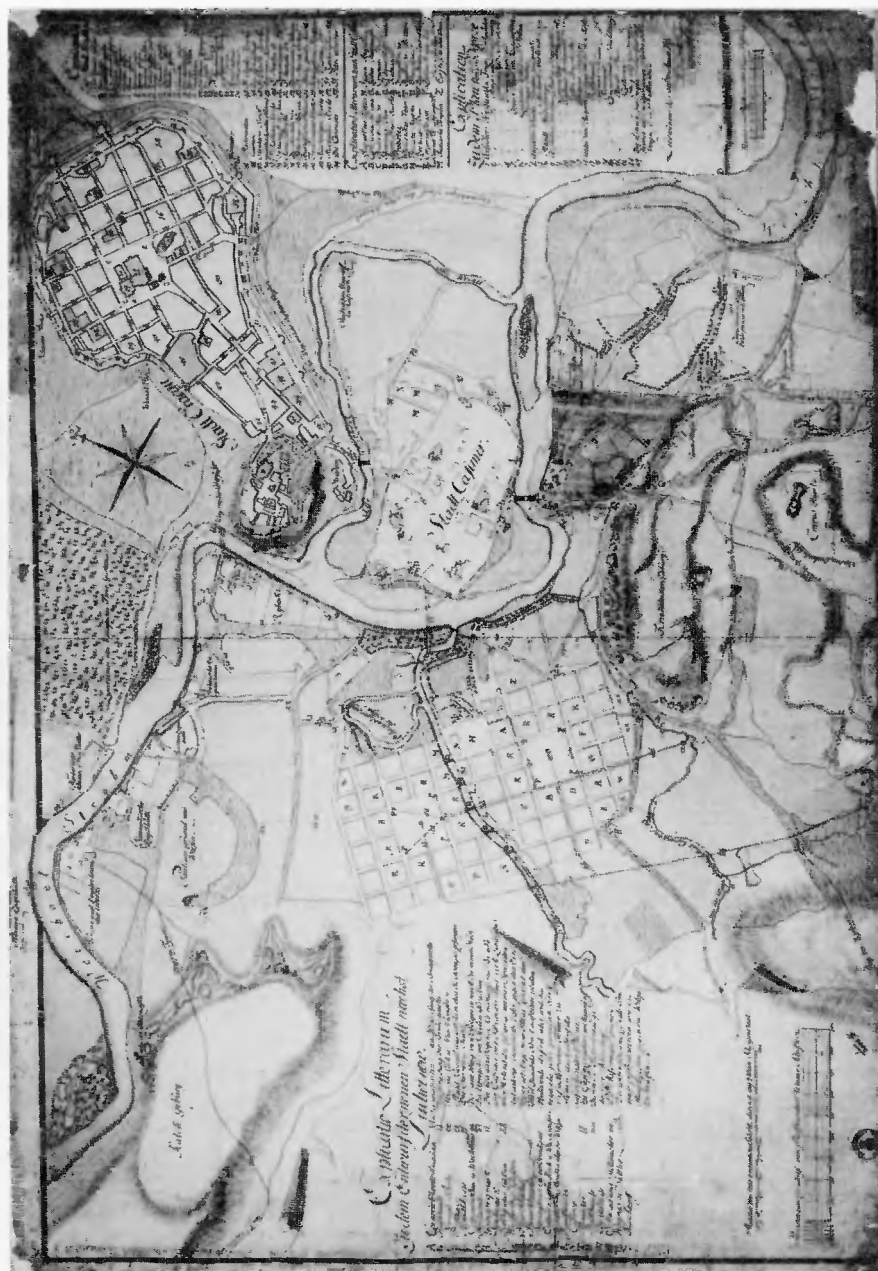
<sup>14</sup> APKr, Zb. Kartogr. II/6.

<sup>15</sup> Była to wczesna i wyjątkowo sucha wiosna. Zob. J. S z e w c z u k, *Kronika klęsk elementarnych w Galicji w latach 1772–1848*, Lwów 1939, s. 8–9.





2. Plan austriackich tam na Wiśle od strony Ludwinowa i Podgórze, autor nieznany, [1781]. AGAD, AKP 36, s. 23



3. Projekt utworzenia nowego miasta na Ludwinowie, sporządzony w kwietniu 1779 r. przez Karola de Höfferna. APKr, Zb. Kartogr. II/6

odcinku, wywarła ujemny wpływ na stan zabudowy Kazimierza, a przy okazji doprowadziła także do przesunięcia granicy państwowej na odcinku co najmniej kilkudziesięciu metrów.

Nic dziwnego zatem, że poczynania te wzbudziły uzasadniony niepokój strony polskiej i skłoniły ją do podjęcia dalszych kroków. Nota austriacka z sierpnia 1781 r., wraz z dołączoną do niej dokumentacją opisową i kartograficzną, przekazana została we wrześniu tego roku przez Departament Interesów Cudzoziemskich Komisji Skarbu Koronnego dla wyrażenia opinii o stanowisku Austrii w sprawie skutków budowy tam. Komisja Skarbowa zwróciła się z kolei do swojego eksperta, majora J.K. Lehmana, z prośbą o ustosunkowanie się do tej sprawy.

W odpowiedzi Lehmann oświadczył, że wybite pod Ludwinowem tamy szkodzić będą polskiemu brzegowi z całą pewnością, jak się to z czasem okaże oraz, że mapa „od posta Cesarskiego komunikowana nie jest istotna i zgodna z miejscem...” oraz mapą niegdyś przez niego sporządzoną, a ponadto „niesforność i niestałość rzeki Wisły ustanowienia dla niej koryta nie pozwoli”. W oparciu o te uwagi Komisja Skarbowa zaproponowała Departamentowi Interesów Cudzoziemskich dwa rozwiązania: 1) powołanie dwustronnej komisji specjalistów, która zjechawszy na miejsce ostatecznie rozstrzygnęłaby, czy zbudowane tamy szkodzą polskiemu brzegowi i czy konieczna jest jego obrona, 2) nakazanie umocnienia polskiego brzegu pod Kazimierzem poprzez budowę dwóch tam zgodnie z projektem zawartym w raporcie majora Lehmana z grudnia 1780 r.<sup>16</sup>

Departament Interesów Cudzoziemskich przychylił się do pierwszej z tych propozycji i notą z 21 grudnia 1781 r. zwrócił się do Austrii z żądaniem powołania obustronnej, fachowej komisji dla zbadania skutków budowy tam pod Ludwinowem.

Austria i tym razem nie spieszyła się z odpowiedzią. Wreszcie, 16 maja 1782 r., poseł nadzwyczajny baron de Thugut powiadomił Joachima Chreptowicza, że „dla dogodzenia żądaniu” strony polskiej, komisarzami z ramienia Austrii wyznaczeni zostali — geometra, ksiądz Josef Liesganig (ówczesny dyrektor pomiarów lądowych i wodnych) oraz podpułkownik Sztabu Generalnego, kartograf, Friedrich von Mieg. Otrzymali oni zarazem polecenie udania się do Ludwinowa, czekają z tym jedynie na mianowanie polskich komisarzy i wyznaczenie terminu wspólnego spotkania się tamże<sup>17</sup>.

W kilka dni później, 21 maja, Chreptowicz zwrócił się do Komisji Skarbowej o podanie nazwisk osób, które nadawałyby się do reprezentowania strony polskiej, „aby komissarze nasi i w randze i wiadomościach stosownych do tej czynności w równości byli z komissarzami Jego Cesarskiej Mości”<sup>18</sup>.

<sup>16</sup> AGAD, AKP 36, s. 303–305.

<sup>17</sup> *Ibidem*, s. 397–398.

<sup>18</sup> *Ibidem*, s. 407.

Ostatecznie, na wniosek Komisji Skarbowej, Stanisław August mianował z początkiem lipca 1872 r. Antoniego Gruszeckiego, superintendenta ceł prowincji krakowskiej oraz Jana Jerzego de Woytena, podpułkownika Korpusu Pontonierów Komisji Skarbowej komisarzami Polski. Wkrótce też Komisja Skarbu Koronnego wystawiła delegowanym odpowiednią instrukcję, którą warto przytoczyć niemal w całości.

„...Urodzeni Gruszecki i de Woyten na dzień 15 miesiąca [lipca] i roku bieżącego [1782] w Krakowie znajdować się mają i po wzajemnym zniesieniu się z komissarzami od strony Królestwa Gallicyi i Lodomeryi wyznaczonymi... akt dzieła swego na tymże dniu zapiszą. Po zapisanym dniu zaczęcia, wprzód niżeli wspólnie umawiać się będą, przejrzą najprzód wszelkie papiery, które *titulo annexarum* przyłączają się, opis krótki tej okoliczności podany przeczytają i z mappami tak z naszej strony przez Urodzonego Lejmana na miejscu sporządzoną..., jak z strony cesarskiej..., zważą, miejsce skonfrontują, bieg rzeki Wisły jak jest istotny i jak podług wszelkiej odmiany wody, wyegzaminują. To zważywszy, umowę z Urodzonymi Komissarzami z strony Gallicyi przedsięwzją, gdzie Urodzeni Komissarze z strony Królestw Gallicyi wyznaczeni, zapewne dowodzić będą..., że wybicie tam pod Ludwinowem tak te, które są jak i tych, które być mają, bynajmniej szkodzić brzegowi polskiemu a raczej miastu Kazimierzowi nie mogą i nie powinny, a to z przyczyn, że strzał wody tak dobrze jest wymierzony, że na wylew całej Wisły dwieście dwadzieścia i trzy łokci polskich jest zostawione, a dawniej takiego wylewu łokci tylko sto pięćdziesiąt ośm zwykle było. Strzał zatym między wodą gubi się i bynajmniej żadnemu brzegowi nie szkodzi. Powtóre, że takowe ubicie tam zniosło wszelkie na Wiśle piaski i zawady, ustanowiło pełne koryto i Wisłę sposobniejszą do spławu uczyniło. Te i tym podobne przyczyny przywodzone... delegowani zważą i jeżeli takowe będą istotne, zakonnotują, jeżeli zaś, jak się z raportów i odpowiedzi Urodzonego Lejmana niemniej oraz doświadczenia na miejscu okazuje, że wybicie tam pod Ludwinowem przez obrócenie całej wagi wody na Miasto Kazimierz, temuż Miastu szkodzić zaczęło, że wybite tamy pod Ludwinowem nie mogą dla niepewnego i niejednostajnego nurtu Wisły tak pewnie wylew wody ustanowić, by strzał wody bieżącej brzegowi polskiemu nieobronionemu nie zaszkodził, że kra w czasie wszczynającej się wiosny obijająca się o tamy brzeg kraju Polskiego Miasta Kazimierza unosi i urywa, że wylew wody ile pod Miastem Krakowem umiarkowany być nie może, gdyż ten od zbiegu wód z rzek górnych do Wisły wpadających zawisł, że natura Wisły jest takowa, iż pewnego koryta nie ma i mieć nie może, że na koniec samo doświadczenie okazuje iż w roku 1781 te tamy skutki zepsucia brzegów Miasta Kazimierza okazały. Jakowe przeto przyczyny ugruntowane na doświadczeniu przełożą i okażą, a jakowe na to mieć będą odpowiedzi, równie zakonnotują. Po takowych wspólnych umowach i reprezentacjach, czyli wybicie tam z strony Gallicyi szkodzi brzegowi polskiemu lub nie, przeświadczać się i konwinkować [dowodzić] będą i konkluzję wspólnie lub niewspólnie umówioną, nawzajem sobie z przyłączeniem racji ich najgruntowniejszych, sporządzeniem mapp jak najdokładniejszych napiszą i oddadzą. Gdy istotnie okaże się, iż takowe wybicie tam ruinie Miasta Kazimierza grozić by miało, o sposobach zaratowania naradzą się. Te sposoby na mappie *proiective* oznaczą, koszt onych wylikwidują i takowe dzieło Komissyi swojej uczynionym raportem oddadzą... Urodzeni zaś Komissarze wspólnie z Komissarzami z strony Gallicyi żadnych etykietów [kontaktów?] zachowywać nie będą, a jeżeliby jakowe zachodziły nad opis Instrukcji, te przez sztafetę Komissyi swojej doniosą”.

Zbrojni w taką instrukcję komisarze zjechali do Krakowa, gdzie w wyznaczonym terminie wspólna komisja polsko-austriacka przystąpiła do pracy. Jej

wyniki w postaci oryginalnego protokołu, załączonej do niego mapy oraz kopii przytoczonej wyżej instrukcji przekazane zostały w dniu 11 września 1782 r. przez prezydującego Komisji Skarbu Koronnego Pawła Popiela królowi i Radzie Nieustającej<sup>19</sup>.

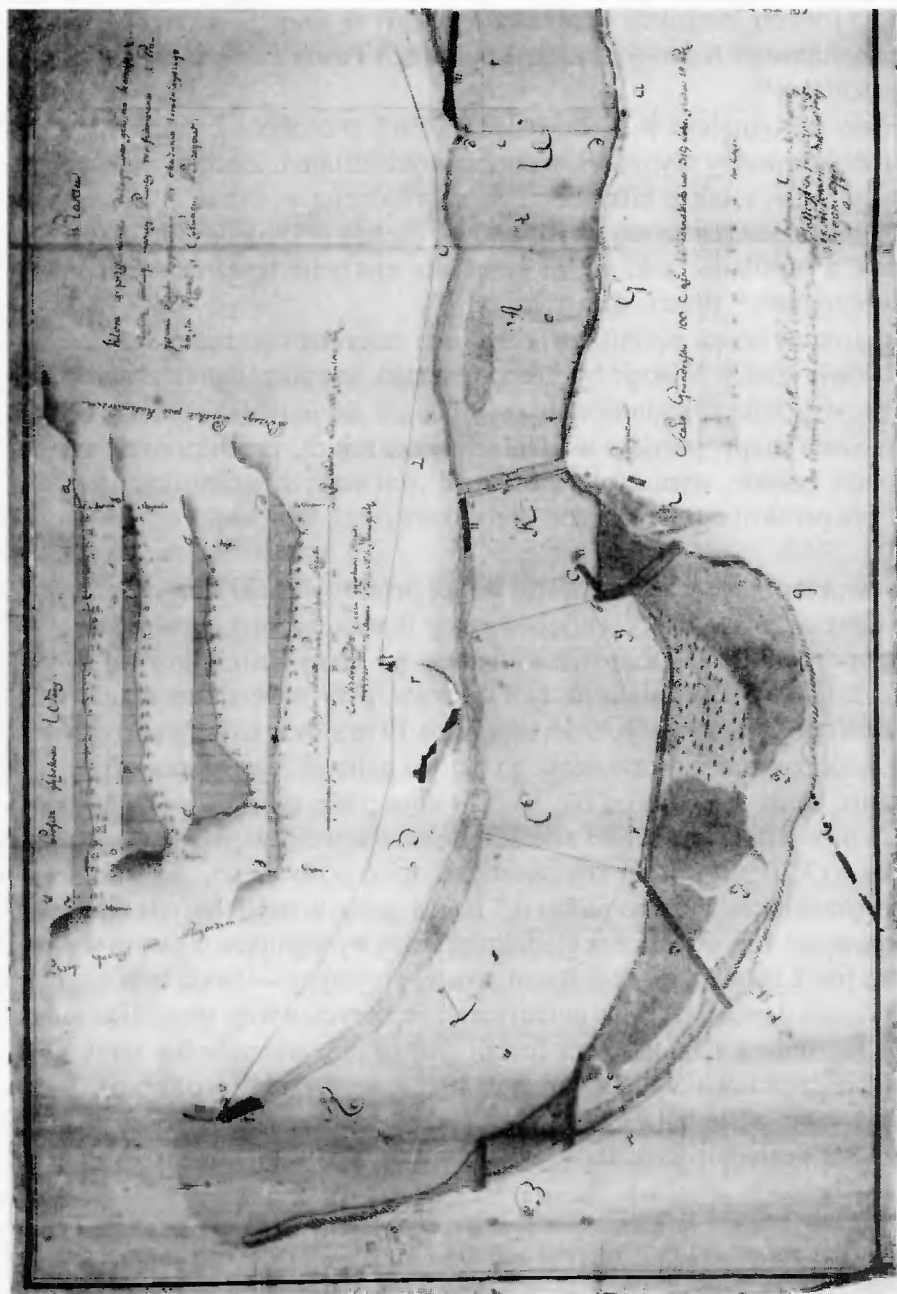
Nie udało się odnaleźć w zachowanych aktach protokołu z przebiegu podjętych przez komisarzy czynności oraz przyjętych ustaleń. Zachowała się natomiast w oryginale, a także kilku kopiach, sporządzona wówczas „Planta, która w przytomności delegowanych na Kommissją, częścią podług dawnej planty weryfikowana, z profilami rzeki wygotowana dla okazania teraźniejszego koryta i sytuacji brzegów”<sup>20</sup> (ilustr. 4).

Plan opatrzony został podpisami wszystkich czterech komisarzy reprezentujących obydwie strony. Wnosić by z tego należało, że sporządzone zostały dwie identyczne, wspólnie uzgodnione mapy, różniące się jedynie językiem opisów i tytułów. Skala mapy, przyjęta w sążniach wiedeńskich, przeliczonych następnie na łokcie polskie, wynosi ok. 1:1400. W tych samych jednostkach podana została skala przekrojów szerokości i głębokości rzeki, wynosząca odpowiednio: ok. 1:560 i 1:115.

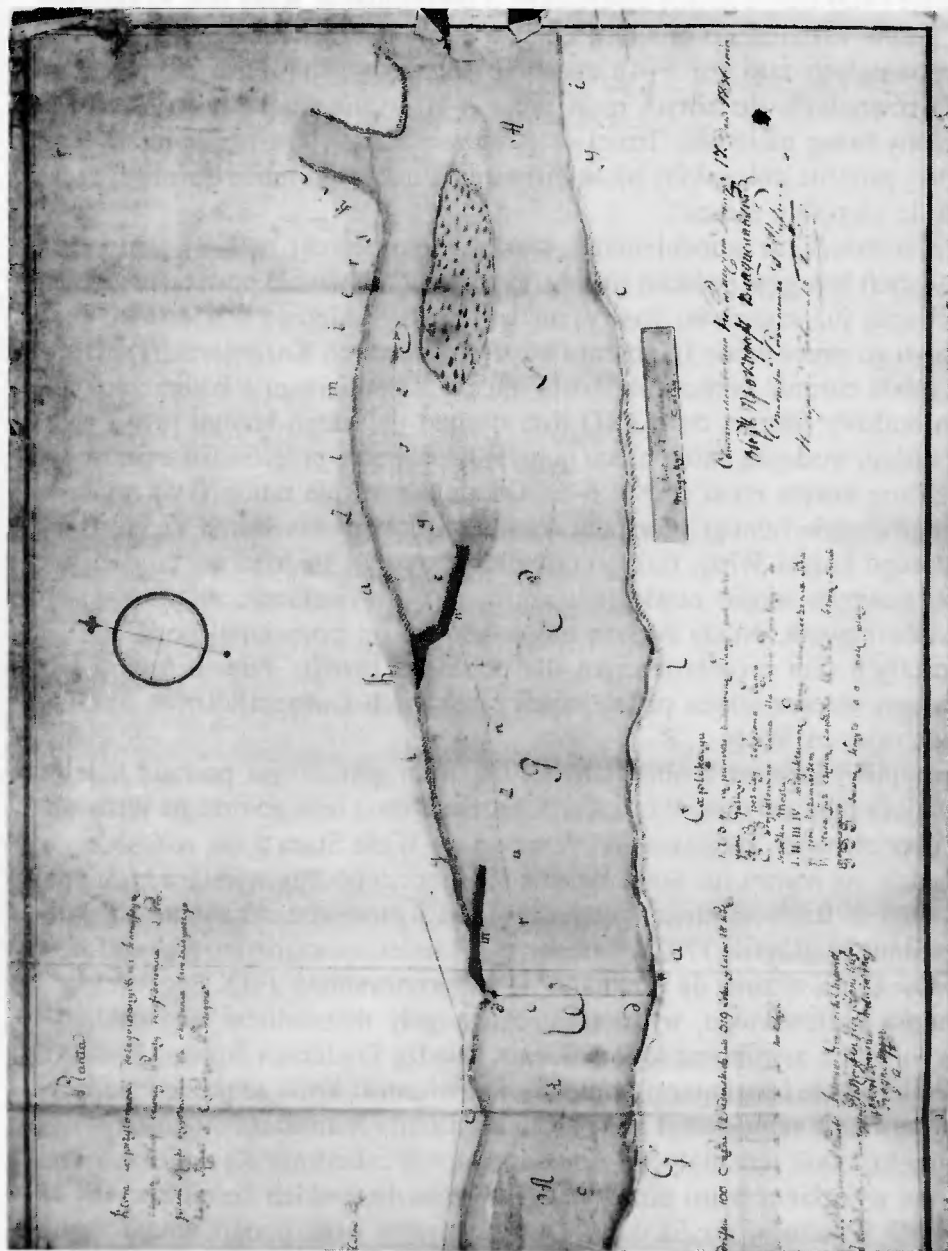
Zarówno „Planta...”, jak też zawarte w niej przekroje rzeki stanowią niepodważalny dowód, że Austriacy, zatamowawszy u swojego brzegu właściwy nurt wiślany, zepchnęli go na piaszczyste mielizny po lewej stronie koryta. W wyniku tego zabiegu Wisła miała na tym odcinku, przy normalnym stanie wód, jedynie wąski przesmyk o szerokości niespełna 19 m stosunkowo głębszej wody, biegnący wzdłuż sztucznie utworzonego brzegu galicyjskiego, podczas gdy szerokość lustra wody wynosiła od ok. 83 m w najwyższej części w pobliżu mostu do ok. 121 m w środkowej części zakola. Głębokość wody w przesmyku wahała się od 1,20 do 3,20 m, podczas gdy na środku nowo powstałego, „ścieśnionego” koryta nie przekraczała często nawet 0,5 m, osiągając w najgłębszych miejscach niewiele powyżej 1 m. Różnice w głębokości wody występujące w owym wąskim przesmyku (do 2 m) wynikały z całkiem prostej przyczyny — woda była najgłębsza w miejscach stanowiących fragmenty stałego koryta, a więc w pobliżu mostu łączącego Kazimierz z Podgórzem (profil c-c) oraz u wierzchołka tamy nr 4, która jedynie częściowo odcięła dawny, właściwy nurt rzeki (profil b-b). Natomiast na odcinku, gdzie tamy nr 1, 2, 3 skutecznie zamknęły drogę dotychczasowemu nurtowi wodnemu zmieniając jego bieg, rzeka na całej szerokości stała się

<sup>19</sup> *Ibidem*, s. 470–473.

<sup>20</sup> AGAD, Zb. Kartogr. 499-13 — oryginał oraz 514-4 a, b, c — kopie sporządzone przez Teodora Łęskiego i w 1784 r. zweryfikowane przez majora Karola Sierakowskiego. J.E. P i a s e c k a w pracy: *Dzieje hydrografii polskiej do 1850 roku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 99, błędnie przyjęła, że mapa będąca w rzeczywistości oryginałem, stanowi rosyjską kopię z 1836 r. Widniejący na tej mapie napis w języku rosyjskim oznacza bowiem jedynie wpisanie jej do inwentarza archiwaliów przejętych przez Rosję po upadku Polski.



4a. Plan Wisły pod Krakowem powstały w lipcu-sierpniu 1782 r.  
w trakcie prac polsko-austriackiej komisji. AGAD, Zb. Kartogr. 499-13 (początek)



4b. Plan Wisły pod Krakowem powstały w lipcu-sierpniu 1782 r. w trakcie prac polsko-austriackiej komisji. AGAD, Zb. Kartogr. 499-13 (ciąg dalszy)



bardzo płytka (profil a-a) i całkowicie niespławna. W świetle tego bez pokrycia pozostaje twierdzenie strony austriackiej o uspławieniu Wisły pod Krakowem.

Na planie zaznaczono ponadto kolejne etapy budowy tam. Obok najwcześniej powstałych tam (nr 1–4), zapewne jeszcze wiosną 1782 r. wzniesiona została równoległa do koryta rzeki tama A-B, wyznaczająca nowy, sztucznie utworzony brzeg galicyjski. Trzeci etap budowy stanowić wreszcie miała tama C, której zadanie polegałoby na skierowaniu aktualnego nurtu z prawej części koryta do „środku mostu”.

Poza austriackimi umocnieniami, plan zawiera projekt budowy tam zabezpieczających brzeg po polskiej stronie. Pierwsza z nich miała powstać w pobliżu zrujnowanej już częściowo baszty, najbardziej wysuniętego w kierunku rzeki i podmytego przez wodę fragmentu murów obronnych Kazimierza (I). Druga z tam miała chronić przyczółek mostu między Kazimierzem a Podgórzem (II). Celem budowy trzeciej tamy (III) była obrona polskiego brzegu przed głównym prądem wodnym, który nieco poniżej Kazimierza przechodził z prawej na lewą stronę koryta rzeki (profil d-d). Ostatnia wreszcie z tam (IV) miała na celu zagrodzenie odnogi powstałej na skutek utworzenia się na rzece, u wylotu starego koryta Wisły, dużego odsypiska (wyspy). Budowa tej tamy byłaby więc w pewnym sensie powieleniem projektu austriackiego, zrealizowanego pod Ludwinowem. Nigdy zresztą nie doszło do jej powstania, podobnie jak i pozostałych tam projektowanych dla polskiego brzegu. Potwierdzenie tego znajdujemy we wszystkich późniejszych przekazach kartograficznych ukazujących ten odcinek Wisły.

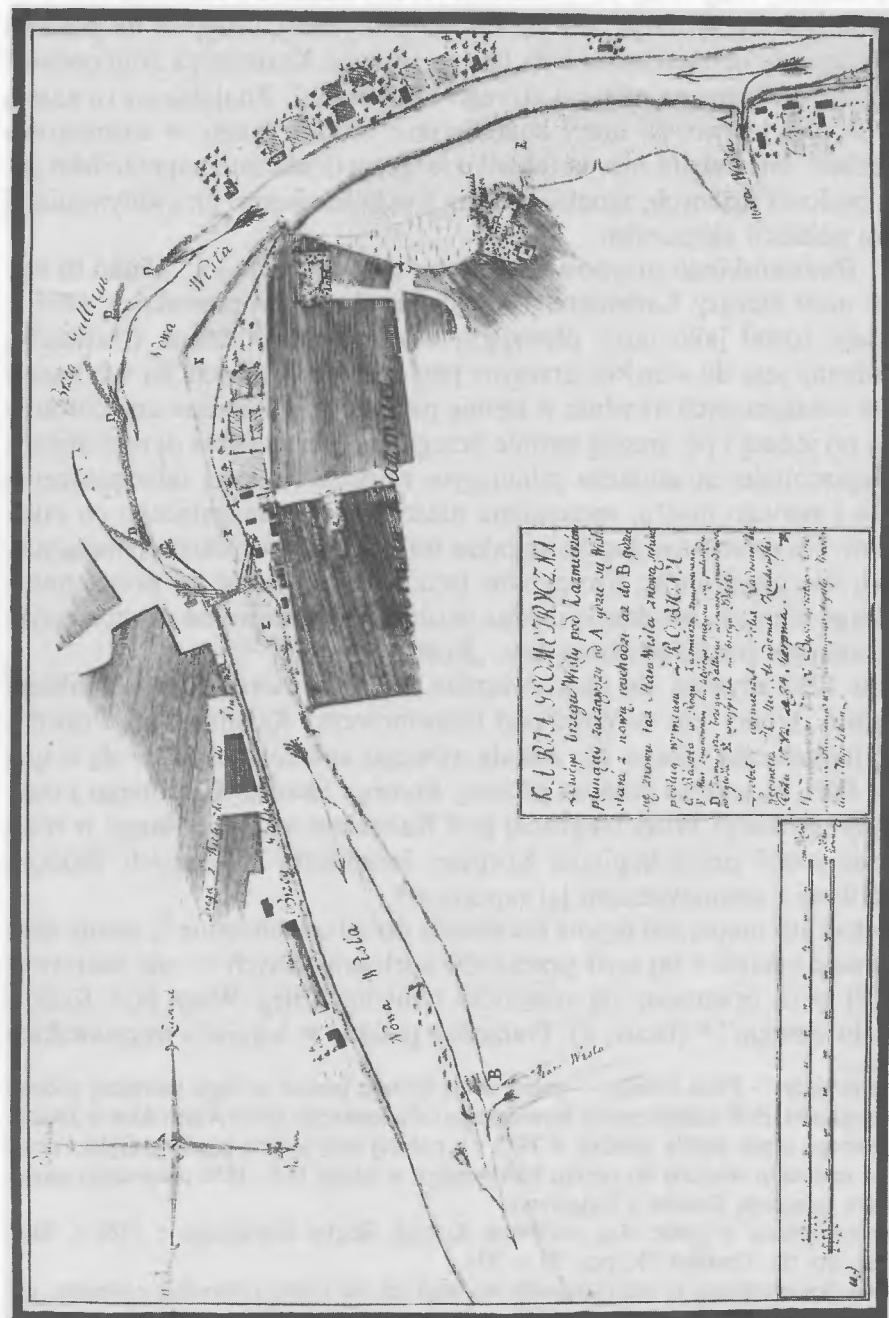
Niewątpliwym związkiem z omawianym tu sporem granicznym posiada kolejny, interesujący plan zatytułowany „Karta geometryczna lewego brzegu Wisły pod Kazimierz płynącej, zaczawszy od A, gdzie się Wisła Stara z nią rozchodzi, aż do B, gdzie się znowu też Stara Wisła z nią schodzi podług wymiaru zrobiona” przez Feliksa Radwańskiego, geometrę JKM i profesora Akademii Krakowskiej, w dniu 24 sierpnia 1782 r.<sup>21</sup> (ilustr. 5). Plan ten sporządzono w skali 1:4500 i jak głosi zamieszczony na nim napis — „w przytomności JMX Bystrzyckiego, astronoma królewskiego, wymierzającego anguły theodolitem angielskim”<sup>22</sup>. Zarówno osoba astronoma królewskiego, księdza Fryderyka Jowima Bystrzyckiego, jak i użycie instrumentu stanowiącego własność króla zdaje się świadczyć, że plan ten wykonany został na specjalne życzenie Stanisława Augusta.

Mamy tu, obok schematycznie przedstawionej zabudowy Kazimierza i Podgórza (za wyjątkiem rzutu poziomego trzech kazimierskich kościołów: św. Jakuba, OO. Paulinów na Skałce i OO. Trynitarzy oraz podgórskiego składu

<sup>21</sup> AGAD, Zb. Kartogr. 517-1.

<sup>22</sup> Chodzi tu o teodolit angielskiej firmy Ramsdena — jedyny znajdujący się w Polsce egzemplarz, wykonany i sprowadzony na zamówienie Stanisława Augusta do jego zbiorów instrumentów astronomicznych i geodezyjnych.





5. Plan Wisły pod Krakowem, sporządzony w sierpniu 1782 r. przez Feliksa Radwańskiego.

solnego), ukazany bieg Wisły na interesującym nas odcinku z zaznaczonym prądem (nurtem) wody, sytuacją tam po stronie galicyjskiej, odsypisk na polskim brzegu. Specjalnie oznaczona została baszta „w rogu Kazimierza zrujnowana” oraz „mur zrujnowany, na miejscu którego są palisady”. Znajdujemy tu zatem wiarygodne świadectwo, że mury kazimierskie istotnie uległy w stosunkowo krótkim czasie zniszczeniu i to na odcinku leżącym dokładnie naprzeciwko galicyjskich budowli wodnych, zgodnie zresztą z wcześniejszymi przewidywaniami i obawami polskich ekspertów.

Plan F. Radwańskiego przynosi także inny ciekawy szczegół. Widać tu wyraźnie, że most łączący Kazimierz z Podgórzem, który po powodzi w 1775 r. odbudowany został jako most pływający, osadzony na łodziach (tratwach), przytwierdzony jest do obydwu brzegów przy pomocy grubych lin lub raczej łańcuchów naciągniętych na wbite w ziemię pachoły. Obok miejsc umocowania naciągów, po jednej i po drugiej stronie brzegu, stoją niewielkie domki służące najprawdopodobniej strażnikom pilnującym zainstalowanego zabezpieczenia mostu, jak i samego mostu, szczególnie nietrwałego, wymagającego co kilka lat wymiany. Na rysunku widoczne są także fragmenty konstrukcji pływających, na których spoczywał most. Szczegółów tych nie znajdziemy na prezentowanych tu dotąd planach, spotkać je można natomiast częściowo na pochodzącym z 1785 r., znanym planie Krakowa tzw. „Kołłątajowskim”<sup>23</sup>.

Na roku 1782 urywają się akta związane z polsko-austriackim konfliktem granicznym o „bicie” tam na Wiśle pod Ludwinowem i Kazimierzem. Prawdopodobnie jednak cała sprawa nie została wówczas zamknięta. Zdaje się o tym świadczyć fakt, że jeszcze pięć lat później Komisja Skarbu Koronnego otrzymała mapę: „Sytuacja Wisły biegnącej pod Kazimierz miasta dolnego w roku 1787 wymierzona” przez kapitana Korpusu Inżynierów Koronnych Teodora Langforta wraz z towarzyszącym jej raportem<sup>24</sup>.

Wprawdzie ani mapa, ani raport nie zostały dotąd odnalezione<sup>25</sup>, znany nam jest natomiast ostatni z tej serii przekazów kartograficznych — nie datowany [ok. 1787?] plan opatrzony na odwrocie tytułem: „Bieg Wisły pod Krakowem i Ludwinowem”<sup>26</sup> (ilustr. 6). Podziałka podana w łokciach warszawskich

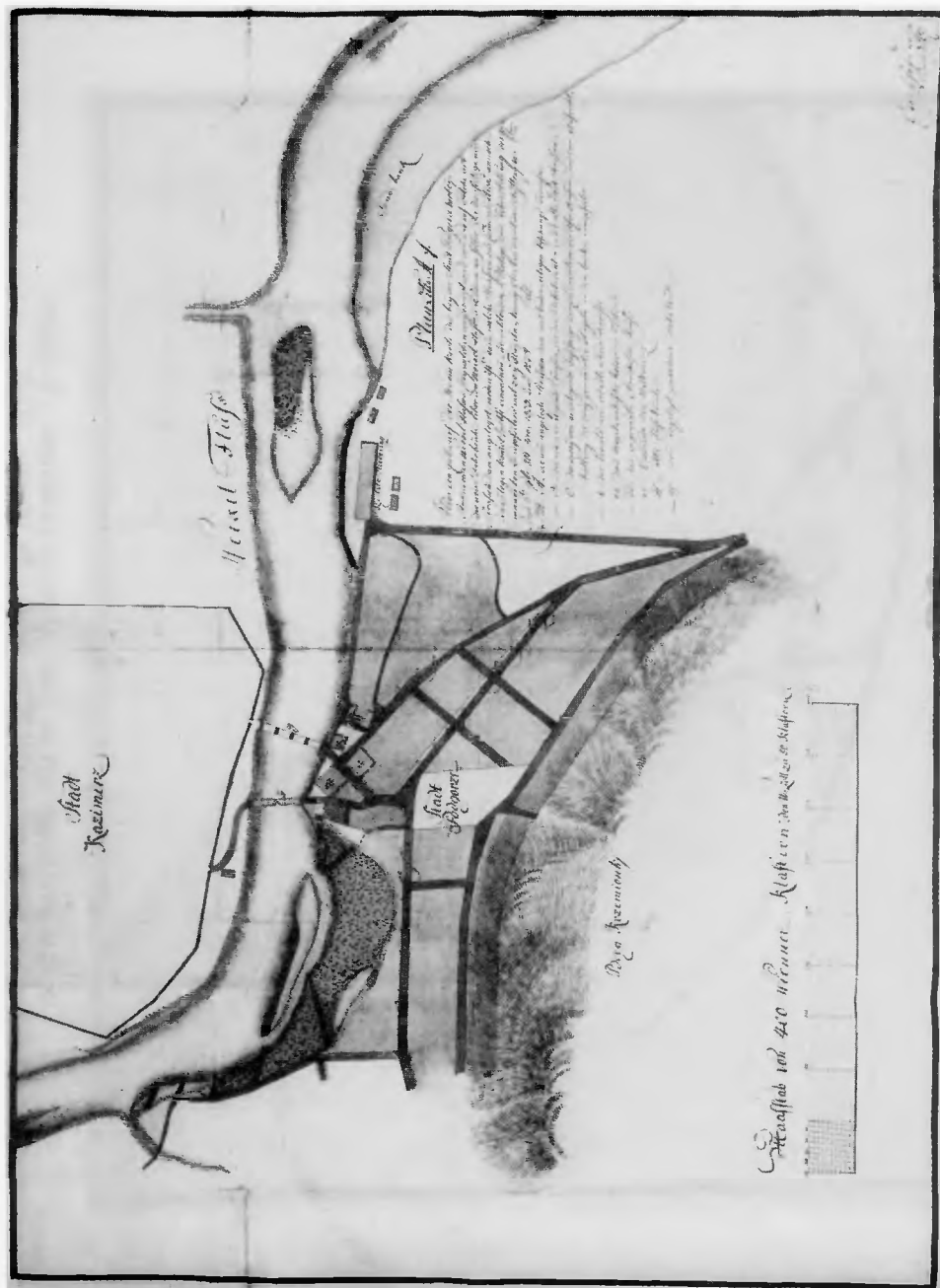
<sup>23</sup> Most pływający — Floss Brücke — pełnił swoją funkcję jeszcze w ciągu pierwszej połowy XIX w., początkowo obok stałego mostu drewnianego (zbudowanego przez Austriaków w 1802 r., jednak zerwanego przez wielką powódź w 1813 r.), później jako jedyne piesze przejście przez Wisłę, aż do momentu oddania do użytku budowanego w latach 1837–1850 pierwszego murewanego mostu łączącego Kraków z Podgórzem.

<sup>24</sup> Mapa wymieniona w spisie map archiwum Komisji Skarbu Koronnego z 1788 r. Zob. K. B u c z e k, op. cit., Dodatek IX, poz. 73, s. 304.

<sup>25</sup> Ponieważ dokumentacja ta nie zachowała się, stąd też nie mamy całkowitej pewności, czy istotnie chodziło w niej o odcinek Wisły pod Krakowem, a nie, co mógłby sugerować tytuł mapy, np. pod Kazimierzem Dolnym?

<sup>26</sup> AGAD, Zb. Kartogr. 514-8. Plan ten zawarty również w spisie map Departamentu Interesów Cudzoziemskich z 1788 r. Zob. K. B u c z e k, op. cit., Dodatek VII, poz. 23, s. 280.





7. Projekt nowego układu komunikacyjnego Podgórze i stającego mostu na Wiśle, sporządzony w 1801 r. przez Karola de Höfferna. APKr, Teki Schneidra 1250, pl. nr 903



(= łokciom polskim) i przeliczona na hexapedy (sążnie) wiedeńskie wynosi ok. 1:1460. Plan nie posiada poza tym żadnych opisów. Przedstawiona tu sytuacja dowodzi, że likwidowanie głęboko wciętego w łąd zakola dobiegło końca. Obok wszystkich dotychczasowych, widnieją tu dodatkowo trzy małe, prostopadłe do koryta rzeki tamy (będące zapewne odpowiednikami planowanej wcześniej tamy C), które podobnie jak i pozostałe tamy, znajdują się już daleko od nurtu wodnego, na tworzącym się stałym podłożu<sup>27</sup>.

W taki oto sposób, trwałym rezultatem prowadzonych przez austriackich inżynierów prac, bez oglądania się na interes i protesty niezdolnego do podjęcia odpowiednich przeciwdziałań państwa polskiego, stało się nie tylko zabezpieczenie brzegu galicyjskiego przed naporem wód nie uregulowanej rzeki, ale również jego wyraźne, z terytorialną korzyścią dla Austrii, przesunięcie poprzez zmianę kształtu wiślanego zakola pomiędzy Kazimierzem a Ludwinowem i Podgórzem. Osiągnięty stan nie uległ już zasadniczej zmianie i „wyrównane” koryto Wisły weszło na stałe do topograficznego obrazu Krakowa. Potwierdzają to wszystkie późniejsze XVIII- i XIX-wieczne plany miasta, zarówno polskie, jak i austriackie czy pruskie.

Wprawdzie z czasem rzeka, ciężąc w sposób naturalny do niżej położonej części dawnego koryta, zdołała zrobić niewielką wyrwę obok znajdujących się na łądzie tam i wąską odnogą opływała powstałą dzięki temu podłużną, szeroką na kilkanaście metrów wysepkę. Widoczne jest to wyraźnie np. na planie zawierającym projekt nowego układu komunikacyjnego Podgórza i nowego stałego mostu na Wiśle, sporządzonym w 1801 r. przez wspomnianego wyżej Karola de Höfferna, czy też wykonanym w 1817 r. przez Johanna Malitza, inżyniera budownictwa wodnego, planie częściowej regulacji Wisły pod Podgórzem<sup>28</sup> (ilustr. 7, 8). Była to już jednak tylko wtórna, nie powodująca większych zmian, samoczynna próba korekty biegu rzeki. Wisła utworzyła w tym miejscu coś na kształt kanału ulgi przejmującego nadmiar wody.

Wszystkie pozostałości i ślady dawnego zakola pod Ludwinowem zniwelowała ostatecznie dopiero właściwa regulacja Wisły w Krakowie w początkach XX w.

<sup>27</sup> Jedynie dawna tama nr 4, znajdująca się zresztą w całości na piaskach, zabezpieczała ujście odnogi Wilgi (młynówki) do Wisły.

<sup>28</sup> Obydwa wymienione plany przechowywane są w APKr, Teki Schneidra 1250, 1252 (plany nr 903, 941). Plan J. Malitza z 1817 r. publikowała J. Więckowska, *Wisła w kartografii historycznej*, Teka Komisji Urbanistycznej i Architektury, XVII, 1983, poz. 9, s. 112 oraz J. Stoksik, op. cit., rys. 4, s. 97.

## SUMMARY

**The Vistula River near Cracow as the Cause of Polish-Austrian Border Conflict in the Years 1780–1782**

The Polish-Austrian borderline after the first partition of Poland from 1772 was decided and finally established by the II Warsaw Convention from 9th February 1776. The border led, among others, along the Vistula River from the mouth of the Przemsza River as far as Zawichost.

Soon it turned out that not regulated Vistula did not guarantee the permanence and stability of the borderline, owing to the constant changes of its riverbed caused by either the natural factors or the conscious human activity. This led to inevitable border conflicts between the two countries which appeared in many places already soon after 1776.

The most interesting one was certainly the conflict about the construction of dykes/dams by the Austrians along the Vistula on the outskirts of Cracow, which caused a visible change of the riverbed in the meander between Ludwinów and Podgórze on one bank, and Kazimierz on the other. This Polish-Austrian diplomatic conflict was reflected in the preserved source materials from the years 1780–1782. They include the files of the Commission of the Crown Treasury and the Department of Foreign Interests at the Rada Nieustająca (Permanent Council) as well as relatively numerous cartographic source material such as hand written, large scale maps, showing the consecutive stages of the construction of embankments for the protection of Galician riverbank.

Those activities resulted in a series of harmful effects: they hindered navigation on this part of the river, threatened with undermining and ruin of the defense walls of Kazimierz and, last but not least, they pushed the borderline several dozens of meters in favour of Austria. „Straightened” in this way the Vistula riverbank entered the topographic image of Cracow for good.

TOMASZ SKRZYŃSKI

### Losy Stronnictwa Pracy w województwie krakowskim (lipiec 1946–lipiec 1950)

Istotnym elementem zdobywania i umacniania władzy przez komunistów po II wojnie światowej były przemiany systemu partyjnego. Jednym z jego składników było Stronnictwo Pracy (SP). Celem niniejszego zarysu jest próba ukazania jego losów w województwie krakowskim po przejęciu kontroli przez wygodniejszą dla Polskiej Partii Robotniczej (PPR) grupę.

Podstawą rozważań, stały się akta V wydziału Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie (WUBP)<sup>1</sup>, Komitetu Wojewódzkiego (KW) PPR i literatura przedmiotu.

SP powstało w 1937 r. z połączenia Narodowej Partii Robotniczej (NPR) i Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji. Było ugrupowaniem cha-deckim, tzn. kierującym się zasadami społecznej doktryny Kościoła przy zachowaniu własnej autonomii działania wobec jego struktur. W czasie okupacji odgrywało poważną rolę we władzach polskiego państwa podziemnego. Zawarte w czerwcu 1945 r. w Moskwie porozumienie, związane z powstaniem Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej zdawało się otwierać, przed pozostającym dotychczas w konspiracji SP, drogę do oficjalnego życia politycznego.

<sup>1</sup> Materiały dotyczące SP (sygnatura 46/OB) udostępnione autorowi w Archiwum Urzędu Ochrony Państwa Delegatura w Krakowie (AUOPKr), składają się z 3 nie numerowanych segregatorów. Analogicznie sygnatura 48/OB obejmuje 8 nie numerowanych jednostek dotyczących Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) (powiaty). Wiarygodność pochodzących z tych źródeł informacji podnosi fatalna dla SP, ale korzystna dla badacza okoliczność, iż kilku członków powstałego jesienią 1946 r. Zarządu Wojewódzkiego nie kryło się ze swoimi kontaktami z UB. Każdy informujący te służby o działalności SP po 1946 r. brał pod uwagę, że każde lub prawie każde jego doniesienie jest weryfikowalne. Wg wyjaśnień udzielonych autorowi w 2000 i 2001 r. w krakowskim Stronnictwie Demokratycznym (SD) nie zachowały się tam akta SP i SD z lat czterdziestych. Kwerenda w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKM) (teki kardynała Adama Stefana Sapiehy) dała wynik negatywny.



Wobec postawy aliantów PPR musiała bowiem przejściowo dopuścić do legalnej działalności niezależne od niej partie na czele z Polskim Stronnictwem Ludowym (PSL). Rychło powrócił do kraju były prezes NPR, faktyczny przywódca SP, niedawny minister w rządzie emigracyjnym i przyszły prezes Zarządu Głównego Karol Popiel.

Wychodząca z konspiracji partia postulowała zmianę ustroju państwa. Głosiła konieczność dowartościowania pracy względem kapitału. Podstawą nowego ustroju miała być własność prywatna przy zachowaniu praw jednostki. W celu wyeliminowania kryzysów gospodarczych planowano regulowanie działalności tego sektora przez państwo i samorządy. Za źródło władzy uznawano naród. Cele i metody działań kierujących krajem miały być zgodne z moralnością chrześcijańską. Chciano utrzymać przyjazne stosunki z ZSRR, ale przy nie mieszanu się Moskwy w sprawy wewnętrzne Polski. Postulaty zachowania swobody działalności religijnej Kościoła oraz opieki nad drobną i średnią prywatną inicjatywą były sprzeczne z ideami PPR<sup>2</sup>. Członkowie SP byli ostrzegani, iż marksizm „pojmuje planowość przez upaństwowienie wszystkiego”, czego efektem będzie powstanie jednego dyktującego warunki kapitalisty, czyli państwa oraz dyktatury biurokracji<sup>3</sup>. Krytykowano forsowaną przez komunistów budowę ustroju na podstawie kryteriów klasowych. Za ważniejszy uważano podział światopoglądowy. Z jednej strony chrześcijańskie SP z drugiej „obóz marksistowski”, czyli blok partii skupionych wokół PPR (PPS, Stronnictwo Ludowe (SL), SD). PSL miało zajmować centrum sceny politycznej. Przyjęło jednak, zdaniem części „popielowskiej” kierownictwa partii, zbyt radykalną taktykę w walce o władzę<sup>4</sup>.

Obawy PPR przed zbytnim wzrostem znaczenia SP zaowocowały poparciem, odwołującego się do idei neopogańskich, Stronnictwa Zrywu Narodowego („Zryw”) biorącego swój początek z rozłamu w SP w 1943 r. Głównymi działaczami tej grupy byli: Zygmunt Felczak i Feliks Widy-Wirski. Pierwszy swoimi przedwojennymi zasługami dla chadecji uwiarygodniał grupę (zmarł w niejasnych okolicznościach w 1946 r.). Drugi uważał się za odkomenderowanego przez komunistów. Jak pisał później do swoich mocodawców:

„Porozumiewałem się każdorazowo z tymi towarzyszami kierownictwa [PPR/PZPR], którzy z racji swoich funkcji, zajmowali się sprawami Stronnictwa (...). Niewiernością, niełojalnością, czy dwulicowością celów nie splamiłem się”<sup>5</sup>.

<sup>2</sup> K. Turowski, *Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce*, Warszawa 1989, t. 2, s. 495–514; Z. Kozik, *Partie i stronnictwa polityczne w Krakowskim 1945–1947*, Kraków 1975, s. 227–229.

<sup>3</sup> AUOPKr 46/OB, Zasady ideologiczne Stronnictwa Pracy [po 31 marca 1946].

<sup>4</sup> J. Wrona, *System partyjny w Polsce 1944–1950*, Lublin 1997, s. 172, 185.

<sup>5</sup> Cyt. za: M. Piotrowski, *Służba idei czy serwilizm? Zygmunt Felczak i Feliks Widy-Wirski w najnowszych dziejach Polski*, Lublin 1994, s. 294.

W przeddzień pierwszego powojennego zjazdu SP „Zryw”, ukrywając ze względów taktycznych swoją ideologię, podjął próbę reaktywowania partii pod swoim kierownictwem. Władze odmówiły uznania „popielowskiego” Stronnictwa i wymusiły rozmowy z ugrupowaniem Z. Felczaka i F. Widy-Wirskiego. Nie czekając na ich zakończenie, część terenowych struktur rozpoczęła jawną działalność. Odpowiedzią były represje. Ostatecznie w listopadzie, na mocy porozumienia, „Zryw” uzyskał znaczną reprezentację w kierownictwie uznanego oficjalnie SP.

Od końca 1945 r. rozpoczął się szybki rozwój partii w województwie krakowskim. Zwolenników „Zrywu” można było praktycznie policzyć na palcach. Nie dziwi więc, iż nawet numeracja okólników wydawanych przez pozostający od jesieni 1945 r. w niewiele zmienionym składzie Zarząd Wojewódzki (ZW), była kontynuowana. Rozpoczęto starania o dopuszczenie do Międzypartyjnych Komisji Porozumiewawczych i Rad Narodowych. Nie dały one jednak odpowiadającego wpływom partii rezultatu. Najbliższe stosunki nawiązano z PSL<sup>6</sup>.

Zdaniem badaczy krakowskie SP należało do najbardziej niechętnie nastawionych wobec PPR w kraju<sup>7</sup>. Świadczy o tym np. wygwizdanie przez uczestników zjazdu powiatowego w Chrzanowie tamtejszego I sekretarza PPR. Li-manowskie SP miało być tak samo opozycyjne wobec komunistów jak PSL. O stosunku KW PPR do Stronnictwa świadczy rozesłany w teren wzór miesięcznego sprawozdania. Potraktowano je tam tak samo jak PSL.

Według danych WUBP w lutym 1946 r. SP posiadało ponad 48 kół. Po serii zjazdów powiatowych odbył się 31 marca I zjazd wojewódzki. Według własnych, raczej zawyżonych, danych w Krakowie posiadano wówczas 20 kół i 2000 członków (w tym 1647 w kołach dzielnicowych), a w lipcu w całym województwie 9320 członków (m.in. 2012 robotników; 2670 pracowników umysłowych; 780 przedstawicieli wolnych zawodów; 1000 kupców, rzemieślników i przemysłowców; 1460 rolników). Mieli być oni zorganizowani w 90 kołach i 6 zespołach. Dalsze 20 kół i 8 zespołów było w trakcie powstawania. ZW chwalił się wówczas 14 Zarządami Powiatowymi, 72 przedstawicielami w Komisjach Porozumiewawczych (4 na szczeblu wojewódzkim, 28 na poziomie powiatów i 40 w miastach). Według danych Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w lipcu 1946 r. SP miało w województwie krakowskim ponad

<sup>6</sup> Z. Kozik, *Partie...*, s. 134–140, 223–229; AUOPKr 46/OB, Stronnictwo Pracy [opracowanie UB] z 15 lutego 1946; *ibidem*, Odpis uchwały ZW SP w Krakowie z 19 lipca 1946; AUOPKr 50/OB, Sprawozdanie dekadowe WUBP za 1–10 marca 1946; Archiwum Państwowe w Krakowie (APKr) PPRKr 413, Protokół z konferencji międzypartyjnej w Białej z 29 maja 1946; F. Ziemiński, *Stronnictwo Pracy w Radach Narodowych w latach 1945–1950*, „Kwartalnik Historyczny” 1985, R. 92, nr 2, s. 270; AUOPKr 50/OB II 4. Do 10-dniowego sprawozdania WUBP odnośnie PSL z 10 lutego 1946.

<sup>7</sup> M.in. Z. Kozik, *Partie...*, s. 228; F. Ziemiński, *Rady Narodowe w Polsce w latach 1944–1950*, Gliwice 1985, s. 221–222.

6000 członków<sup>8</sup>. Działacze rekrutowali się ze wszystkich warstw społecznych. Przykładowo w Zarządzie Powiatowym w Chrzanowie zasiadali: kupiec (prezes), robotnik kolejowy (zastępca prezesa), urzędnik (sekretarz) i nauczyciel (skarbnik).

Stronnictwo popierał metropolita krakowski kardynał Adam Stefan Sapieha<sup>9</sup>. Objął m.in. protektorat nad obchodami 55. rocznicy wydania encykliki „*Rerum Novarum*”, planowanymi przez krakowskie SP na 30 maja<sup>10</sup>. UB uznało nawet za wiarygodną plotkę, „że Sapieha wyjechał czy też ma wyjechać do Rzymu i ma prosić papieża o zezwolenie na zajęcie kierowniczego stanowiska w Str[onnictwie] Pracy”<sup>11</sup>.

Hamująco na rozwój partii wpływał niechętny stosunek niektórych terenowych działaczy PSL, obawiających się utraty części sympatyków. W kwietniu jeden z organizatorów SP donosił: „tak jak wszędzie tak i tu stwierdziłem obojętność społeczeństwa, a z drugiej strony nagonkę ze strony poszczególnych działaczy i członków PSL”<sup>12</sup>. Z powiatu tarnowskiego donoszono, iż prezes Zarządu Powiatowego PSL Józef Leś ostrzegł działaczy SP „w wypadku gdybyśmy chcieli sięgnąć po duszę chłopą pójdą z nami do walki, jak się Leś wyraził, »na noże«”, stąd SP miało się ograniczyć do miast, miasteczek i wsi położonych koło Tarnowa (te ostatnie kontrolowała PPS)<sup>13</sup>. O przechodzeniu członków PSL do SP donoszono z powiatu limanowskiego. Wiele mówiąca jest tu notatka na piśmie PUBP Limanowa nakazująca zanalizowanie przypadków przechodzenia z PSL do SP pod kątem sprawowanej poprzednio funkcji. Rywalizacja o członków miała miejsce też w powiecie myślenickim.<sup>14</sup> Dobroczynny wpływ na wzajemne stosunki miało stanowisko PPR wobec SP. Do chadecji przechodzili też członkowie i działacze SD.

Niekorzystny wpływ miały także wystąpienia stronników „Zrywu” nazywanych często w województwie krakowskim „felczakowcami”. Przykładowo z powiatu

<sup>8</sup> APKr PPRKr 775, Wzór miesięcznego sprawozdania Komitetu Powiatowego PPR z 1946; AUOPKr 46/OB, Kopia Kwestionariusza do sprawozdania Zarządu Głównego na Kongres 1946 r. z województwa krakowskiego z 10 lipca 1946; Archiwum Akt Nowych (AAN) Komitet Centralny (KC) PPR 295/VII-129, Informacja o składzie elementów demokratycznych i reakcyjnych w Stronnictwie Pracy z 26 lipca 1946.

<sup>9</sup> J. Czajowski, *Kardynał Adam Stefan Sapieha*, Wrocław 1997, s. 101.

<sup>10</sup> AUOPKr 46/OB, Pismo ZW SP do Zarządów Powiatowych i Zarządów Kół z 6 maja 1946. Wydana w 1891 r. encyklika *Rerum Novarum* jest jednym z fundamentów nauki społecznej Kościoła.

<sup>11</sup> *Ibidem*, Raport kierownika sekcji 1 wydziału V WUBP z 22 lipca 1946.

<sup>12</sup> *Ibidem*, Odpis pisma działacza SP Józefa Zająca do Sekretariatu ZW SP z 13 kwietnia 1946; *ibidem*, Odpis protokołu II zjazdu wojewódzkiego SP z 28 września 1947.

<sup>13</sup> *Ibidem*, Odpis pisma prezesa Zarządu Powiatowego do ZW SP z 1946; zob. też AUOPKr 50/OB, Sprawozdanie dekadowe WUBP za 1–10 kwietnia 1946.

<sup>14</sup> APKr PPRKr 27, Charakterystyka PSL w powiecie limanowskim [po 25 marca 1946]; AUOPKr 46/OB, Raport Specjalny szefa PUBP Limanowa do kierownika Wydziału V WUBP z 25 marca 1946; Z. Kozik, *Partie...*, s. 229.

chrzanowskiego donoszono, że reprezentujący ZW Mieczysław Frączkiewicz po przybyciu do Ciężkowic

„wygłosił przemówienie (...), w którym (...) oświadczył, że Str. Pracy powinno iść wspólnie z blokiem wyborczym, politykę zagraniczną musi oprzeć na bezwzględnej współpracy ze Zw. Radzieckim podkreślając w tym miejscu wyłączność zasług Armii Czerwonej w pokonaniu hitleryzmu”<sup>15</sup>.

Nie bez znaczenia były też szykany wobec działaczy, np. aresztowania czy zwolnienia z pracy. Przykładowo aresztowano wiceprezesa Tymczasowego Zarządu Powiatowego w Nowym Targu Jerzego Wapiennika (kilkakrotnie), 1 kwietnia miechowskiego skarbnika Eustachego Spiechowicza, a w końcu czerwca 1946 r. w powiecie chrzanowskim Łajczaka. Warto też wspomnieć o nieufności „popielowskiej” części kierownictwa wojewódzkiego wobec niektórych członków podejrzewanych, nie zawsze bezpodstawnie, o współpracę z UB. Organy bezpieczeństwa rozpoczęły także zakładanie tzw. spraw na wojewódzką i powiatowe struktury SP (Zarząd Wojewódzki (ZW) — „Pobożni”, Zarząd Grodzki w Krakowie — „Szubrawcy” w powiecie krakowskim — „Praca”, bocheńskim — „Zakon”, limanowskim „Robota”, itp.). Należy zaznaczyć, że podobne (przynajmniej odnośnie szczebla wojewódzkiego) założono wszystkim (poza PPR) legalnie działającym partiom politycznym. W obrębie zainteresowań UB znaleźli się też najaktywniejsi działacze, jak sekretarz Zarządu Głównego Konstanty Turowski oraz prezes i sekretarz ZW Franciszek Dudek i Stanisław Jędo. Wg zawyżonych danych z września 1946 r. w krakowskim SP miało być 16 agentów i 100 informatorów, czyli więcej niż w PSL<sup>16</sup>.

Sytuację w tym zakresie pogorszył stosunek „popielowców” do referendum, traktowanego przez PPR jako „przymiarka” do wyborów parlamentarnych. W ślad za decyzją części władz centralnych SP 12 czerwca 1946 r. ZW wydał okólnik, apelujący do członków o głosowanie tak samo jak PSL. Miało to, jak podkreślano, odróżnić chadecję „w istotny sposób od programów politycznych czterech partii opierających swoją ideologię na założeniach marksistowskich”<sup>17</sup>. „Zryw” podobnie jak niewielka grupa działaczy PSL poparł w referendum PPR. Pozycja SP w ówczesnym systemie politycznym nie była tak silna, by śladem

<sup>15</sup> AUOPKr 46/OB, Odpis Sprawozdania działacza SP Rudzińskiego z podróży służbowej do Chrzanowa z 12 marca 1946.

<sup>16</sup> APKr Urząd Wojewódzki (UW) II 779, Pisma ZW SP do Wydziału Społeczno-Politycznego UW z 12 marca i 13 kwietnia 1946; AUOPKr 50/OB, Sprawozdanie dekadowe V wydziału WUBP za 20 czerwca–1 lipca 1946; B. D e r e ś , *Polskie Stronnictwo Ludowe w Krakowskim 1945–1947*, Warszawa 1998, s. 132; AUOPKr 50/OB, Raport okresowy kierownika I sekcji V wydziału WUBP za okres 15–30 września 1946; zob. J. D r a u s , *Stronnictwo Pracy w województwie rzeszowskim 1945–1946–1950. Z dziejów regionalnej chadecji*, Rzeszów 1998, s. 175–176.

<sup>17</sup> AUOPKr 46/OB, Okólnik Nr 12 do Zarządów Powiatowych, Zarządów Kół i członków komisji głosowania ludowego SP na terenie województwa krakowskiego z 12 czerwca 1946.

ludowców, wykluczyć ze swoich szeregów nielicznych zwolenników współpracy z komunistami (utworzyli oni następnie PSL „Nowe Wyzwolenie”). Wobec klęski w wyborach delegatów na Kongres partii „Zryw” próbował uniemożliwić obrady. Inspirowany przez kierownictwo PPR konflikt zakończył się 18 lipca zawieszeniem SP przez „popielowską” część Zarządu Głównego, czemu podporządkowała się większość krakowskiego ZW i Zarządy Powiatowe. Wg Z. Kozika i Zdzisława Zblewskiego nastąpił kilkumiesięczny poślizg w realizacji tych decyzji w wypadku niektórych kół<sup>18</sup>. Wobec konsekwentnego popierania przez PPR rozłamowców, nie pomogły interwencje K. Popiela zwracającego rządzącym uwagę, że w ten sposób z życia politycznego „usuwa się reprezentację faktycznych przedstawicieli ruchu katolickiego”, a grupa rozłamowa „pomimo wielkich jej starań i nawet przy uniemożliwieniu mi przez cenzurę poddania sprawy pod ocenę opinii publicznej nikogo w Polsce w błąd nie wprowadzi”<sup>19</sup>. W PPR miano jednak nadzieję, iż rozłamowcy będą „pomagać w przechwytywaniu [na terenie miast] tych elementów PSL, które pod wpływem (...) naszej politycznej i policyjnej ofensywy niewątpliwie mogą się w największej swej masie znaleźć (...) w Stronnictwie Pracy”<sup>20</sup>. Wobec słabości odbudowywanej partii jesienią 1946 r., doszło do rozmów dotyczących powrotu niezależnej chadecji na scenę polityczną z udziałem „popielowców”, popierającej PPR grupy katolików skupionych wokół pisma „Dziś i Jutro”, Kościoła i władz. Kolejne, również nieudane, próby miały miejsce w 1947 r.

W nowym kierownictwie można w zasadzie wyróżnić dwie frakcje. Pierwsza, traktująca katolicyzm instrumentalnie, posiadała lepsze kontakty z komunistami. Druga wystąpiła przeciwko Popielowi tylko ze względu na obronę przez niego „samobójczą” taktykę, dzielając jego ideologię. Nie dziwi więc, że „odbudowanemu” SP nie udało się wypracować wspólnego programu. Obie frakcje łączyła dyspozycyjność wobec PPR<sup>21</sup>.

<sup>18</sup> Z. Kozik, *Partie...*, s. 232; Z. Zblewski, *Między wolną Polską a „siedemnastą republiką”. Z dziejów oporu społecznego na terenie województwa krakowskiego w latach 1945–1947*, Kraków 1998, s. 70; zob. AUOPKr 46/OB, Kopia uchwały Zarządu Miejskiego SP z 23 lipca 1946; *ibidem*, Kopie uchwał Zarządów Powiatowych SP w Chrzanowie i Bochni z 24 lipca 1946; *ibidem*, Odpis uchwały Zarządu Powiatowego SP w Limanowej z 28 lipca 1946; *ibidem*, Kopia uchwały Zarządu Powiatowego w Myślenicach z 21 lipca 1946; *ibidem*, Kopia uchwały Zarządu Powiatowego SP w Nowym Sączu z 23 lipca 1946; *ibidem*, Kopia uchwały Zarządu Powiatowego SP w Nowym Targu z 25 lipca 1946; AUOPKr 50/OB II 4, Raport z kontroli PUBP Tarnów w dniu 26 i 27 lipca 1946.

<sup>19</sup> AUOPKr 46/OB, Kopia pisma Popiela do premiera z 11 września 1946; zob. *ibidem*, Kopia pisma Popiela do prezydenta z 21 sierpnia 1946.

<sup>20</sup> Protokół posiedzenia KC PPR z 18 września 1946, [w:] *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947*, oprac. J. Wrona, Warszawa 1999, dok. 33, s. 137.

<sup>21</sup> J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997, s. 122–123, 127, 131, 141, 143, 163–164; W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy 1937–1946–1950*, Warszawa 1988, s. 192–193, 211.

„Popielowska” część kierownictwa wojewódzkiego trafnie oceniała, że celem rozłamowców miało być opanowanie od góry na dół SP przez mianowanie pełnomocników, zabranie lokali i akt dających wgląd w strukturę organizacyjną itp. Stąd podjęto próbę wywiezienia ich z siedziby ZW. Mimo ewidentnego pecha (czasowe zatrzymanie wywołującego akta przez milicjanta) akcja zakończyła się powodzeniem. W stosunku do siedziby wojewódzkiej (Rynek Główny 22) rozpoczęto grę na zwłokę. Ostatecznie, po interwencji władz administracyjnych, wyłamując zamki, mianowany przez nowe kierownictwo SP pełnomocnik Aleksander Olchowicz przejął lokal.

Wkrótce powołano tymczasowy ZW. Na jego czele stanął A. Olchowicz. Przytłaczająca większość członków, mimo przekonywania o „konsekwentnie dywersyjnym” stanowisku Popiela „do zadań ruchu chrześcijańsko-społecznego w nowej Polsce”<sup>22</sup> pozostała poza partią. Część np. w powiecie bocheńskim i wadowickim wstąpiła do pozostałych ugrupowań politycznych. Napływ (a może powrót) b. członków SP do SD w tym ostatnim (łącznie z częścią kierownictwa powiatowego) przybrał takie rozmiary, że miało interweniować UB. Do PPS przeszło wielu członków w krakowskim oddziale ZUS (według niepewnych danych było ich ogółem w SP 50). W powiecie chrzanowskim prezesem Związku Zawodowego Kolejarzy w Szczakowej i członkiem zarządu miejskiego z ramienia PPS miał być wiosną 1948 r. były członek SP Wojciech Zawada. Warto tu zacytować opinię, jaką odnośnie decyzji o zawieszeniu partii zawierał raport PUBP Chrzanów:

„W związku z powyższym podajemy, że SP na naszym terenie nie nabierze kierunku czysto demokratycznego, jako zaśmiecone elementami reakcyjnymi, opozycyjnie nastawionymi do obecnego ustroju i tak wśród zwykłych członków jak i w aktywie Zarządu Powiatowego i Zarządów Kół”<sup>23</sup>.

Według niektórych źródeł, wobec nikłych wcześniejszych wpływów „Zrywu”, nowe kierownictwo wojewódzkie nie orientowało się nawet, gdzie znajdowały się poszczególne Zarządy Powiatowe, lokale i koła. Niewiele dało bardzo znamienne zwrócenie się do WUBP o pomoc w odzyskaniu kartotek członków.

Głównym terenem aktywności odbudowanej partii był Kraków. Powstały tu koła: Tramwajarzy, Kazimierz i Pań. Nazwa tego ostatniego brzmiała w ówczesnych realiach bardzo „przestarzałe”. W sferze planów pozostał zgłoszony

<sup>22</sup> AUOPKr 46/OB, Kopia Okólnika 31 władz SP z 27 lipca 1946.

<sup>23</sup> *Ibidem*, Raport Specjalny szefa PUBP Chrzanów do V wydziału WUBP z 27 lipca 1946; zob. m.in. AUOPKr 48/OB, Sprawozdanie dekadowe PUBP Wadowice z 8 września 1947; *ibidem*, Pismo szefa PUBP Chrzanów do V Wydziału WUBP z 15 marca 1948; APKr PPRKr 404, Pismo sekretarza koła PPR przy ZUS/Kraków do KW PPR z 28 października 1948; zob. Z. Kozicki, *Krakowska organizacja SD 1945–1947*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego” 1974, z. 10, s. 46.

przez jednego z działaczy we wrześniu do WUBP, rzekomo po uzgodnieniu z sekretarzem dzielnicowym PPR, projekt powołania koła w Borku Fałęckim. Podjęto próby odtworzenia stronnictwa w powiecie bialskim, myślenickim, olkuskim, miechowskim, nowotarskim i chrzanowskim<sup>24</sup>. Natrafiano jednak często na niechętnie stanowisko lokalnych działaczy PPR i jej sojuszników. Świadczy o tym interwencja Olchowicza na forum Wojewódzkiej Konferencji Stronnictw Demokratycznych<sup>25</sup>. W niektórych powiatach utrudnieniem mogły być dobre stosunki, „popielowców” z lokalnymi działaczami PSL i PPS<sup>26</sup>. Dnia 3 listopada, wśród zebranych w lokalu Stronnictwa na Rynku Głównym w Krakowie około 20 delegatów, był były prezes SP z powiatu miechowskiego Adolf Manterys, wiceprezes powiatu bielskiego Piotr Kunachowicz i 2 delegatów z Zakopanego. Wbrew oczekiwaniom nie przybyła reprezentacja Oświęcimia. Według danych UB do końca stycznia 1947 r. zorganizowano Zarządy Powiatowe w Nowym Targu, Myślenicach, Miechowie i Białej<sup>27</sup>, a „w trakcie organizacji” był on w Nowym Sączu. Nie było to mało. SD posiadało w tym czasie 8 Zarządów Powiatowych. Do 19 stycznia w Krakowie miano wydać 160 legitymacji członkowskich. Wg zawyżonych danych przytaczanych przez Henryka Słabka w październiku 1946 r. w krakowskim SP było 80 nauczycieli<sup>28</sup>. Jednym ze sposobów odbudowy struktur były groźby wobec działaczy „popielowców”. Wiele

<sup>24</sup> M.in. Z. Kozik, *Partie...*, s. 232; APKr PPRKr 775, Zawiadomienie starosty myślenickiego z 14 października 1946; Relacja ustna Adama Urańskiego (działacza olkuskiego PPS) z 19 kwietnia 2001 (w zbiorach autora). Próby takie odnośnie powiatu chrzanowskiego niesłusznie neguje Z. Zblewski. Członkami SP byli tu np. sołtys Alwerni Stanisław Walczyński i zasiadający w komisji rewizyjnej koła Związku Zawodowego Kolarzy (ZZK) w Szczakowej (marzec 1947) Alojzy Połec. Pewne nadzieje PUBP wiązało tu z działaczem SP Kapeckim z Chrzanowa. Jednak już w marcu 1948 r. scharakteryzowano go tu jako „patriotę polskości oczekującego na Londyn” (AUOPKr 46/OB, Pismo szefa PUBP Chrzanów do wydziału V WUBP z 8 marca 1948; AAN KC PPR 295/VII-64, Sprawozdanie delegata Wydziału Komunikacyjnego KC PPR z wyjazdu do Szczakowej [po 11 marca 1947]; Z. Zblewski, *Życie polityczne Chrzanowa w latach 1945–1948*, [w:] *Chrzanów. Studia z dziejów miasta*, t. 2, *Chrzanów współczesny*, cz. 1, Chrzanów 1999, s. 118; APKr TJN II 14/75 teczk. 2, Wykaz imienny sołtysów i podsołtysów powiatu chrzanowskiego [po 4 grudnia 1946].

<sup>25</sup> Archiwum ZW PSL w Krakowie (ZWPSLKr) 912.03.01. Protokół z obrad Wojewódzkiej Konferencji Porozumiewawczej Stronnictw Demokratycznych z 4 listopada 1946.

<sup>26</sup> Zob. AUOPKr 48/OB, Pismo PUBP Wadowice do WUBP z 29 czerwca 1947; *ibidem*, Pismo szefa PUBP Limanowa do Naczelnika V wydziału WUBP z 21 marca 1947; *ibidem*, Charakterystyka sytuacji wśród wykluczonych z PPS w powiecie olkuskim z czerwca 1949.

<sup>27</sup> W marcu 1947 r. w skład Zarządu Powiatowego wchodził tu: Piotr Kunachowicz (prezes), Zbigniew Gilewski (wiceprezes), Izidor Iskierka (sekretarz), Władysław Szałasny (skarbnik) (AUOPKr 46/OB, Odpis sprawozdania z działalności ZW SP w Krakowie do 7 marca 1947 r.).

<sup>28</sup> M.in. AUOPKr 50/OB, Sprawozdanie I sekcji V wydziału WUBP za okres 1–7 listopada 1946; Z. Kozik, *Krakowska...*, s. 42, 48; Biuletyn informacyjny Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego nr 4 z 28 listopada 1946, [w:] *Biuletyny Informacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1946*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1996, s. 82; H. Słabek, *Historia społeczna Polski Ludowej (1944–1970)*, Warszawa 1988, s. 574.

mówiąca jest odrębna notatka na piśmie Stronnictwa do WUBP w Krakowie z lipca 1946 r. dementującym „rzekome” zawieszenie działalności tej partii:

„Ob. [Jan] Żak Należy wpływać przez agenturę i podawać do wiadomości członkom SP, że większa część członków potępia rozbijanie jedności w SP, że SP dalej kontynuuje swoją działalność”<sup>29</sup>.

Popularności nie przysparzały wspólne wystąpienia z PPR i jej sojusznikami. Przykładowo 6 listopada w rocznicę rewolucji październikowej prezes Głównego Komitetu Wykonawczego (GKW) F. Widy-Wirski przemawiał na akademii w Teatrze Słowackiego. Tego typu wystąpienie znacznie utrudniało równoległe starania o nawiązanie dobrych stosunków z kurią arcybiskupią. Według źródeł WUBP Widy-Wirski mówił później w czasie rozmów z działaczami SP, że PPR specjalnie złośliwie zaprosiła go na tę uroczystość, by poderwać jego rzekomą popularność w „klerykalnych sferach” Krakowa<sup>30</sup>.

Przystąpiono też, przy nie zawsze konsekwentnym wsparciu partii bloku, do zajmowania stanowisk. Zajmowano głównie miejsca po „popielowcach”. Wg cytowanego już Kwestionariusza, SP w pierwszej dekadzie lipca posiadało 45 „oficjalnych delegatów w różnych instytucjach państwowych, samorządowych i spółdzielczych”. Do wyjątków należał przyznany zaocznie przez „wielkich” sceny politycznej (PPR, PPS i SL) mandat w myślenickiej Powiatowej Radzie Narodowej (PRN) przy okazji podziału miejsc po przedstawicielach PSL<sup>31</sup>.

W grudniu delegacja krakowska brała udział w obradach Kongresu SP. Uzyskano 11 miejsc w Radzie Naczelnej Stronnictwa.

Wydarzeniem, z którym wiązano duże nadzieje były wybory parlamentarne. Na przeszkodzie pozyskaniu katolickiego elektoratu stanął episkopat. W wydanym we wrześniu komunikacie stwierdził on, iż

„Z chwilą zawieszenia Stronnictwa Pracy społeczeństwo katolickie jest pozbawione prawdziwej reprezentacji, katolicy polscy nie mają możliwości swobodnej pracy nad społeczną przebudową kraju w duchu chrześcijańskim”<sup>32</sup>.

Według niektórych źródeł część ZW wiązała nadzieje z ewentualnym niedopuszczeniem przez PPR do wystawienia list PSL w województwie krakowskim.

<sup>29</sup> AUOPK 46/OB, Pismo Sekretariatu Generalnego SP do WUBP w Krakowie z 27 lipca 1946.

<sup>30</sup> Odnośnie kontaktów „nowego” SP z kurią metropolity zob. Z. Kozik, *Partie...*, s. 233-234.

<sup>31</sup> M.in. A. Litewka, *Władze samorządowe Krakowa po drugiej wojnie światowej*, [w:] *Kraków w Polsce Ludowej*, Kraków 1996, s. 27; I. Paczyńska, *Gospodarka mieszkaniowa a polityka państwa w warunkach przekształceń ustrojowych w Polsce w latach 1945-1950 na przykładzie Krakowa*, Kraków 1994, s. 74; Protokół z Wojewódzkiej Konferencji... z 4 listopada 1946; APKr PPRKr 19, Sprawozdanie z posiedzenia komisji międzypartyjnej PPS, PPR i SL z 31 grudnia 1946.

<sup>32</sup> Cyt. za: J. Stefaniak, *Polityka władz państwowych PRL wobec prasy katolickiej w latach 1945-1953*, Lublin 1998, s. 39.



Miano łudzić się, że przy unikaniu zbytniego zwalczania go w toku kampanii wyborczej, uda się przejąć część jego elektoratu. J. Wapiennik miał się nawet wyrazić,

„iż koniecznym jest współpraca z PSL-em, że na jego terenie [powiat Nowy Targ] PSL-owcy go popierają, bez nich nic nie zrobi, że absolutnie nie można z nimi prowadzić walki, bo wówczas nic się przed wyborami ze strony naszego stronnictwa nie da zrobić”.

Cytowany pogląd wiernie oddawał zresztą zasięg wpływów tamtejszego PSL i słabość jego politycznych przeciwników. Przykładowo jeszcze w sierpniu 1947 r. ponad 46% tamtejszych członków PPR było zorganizowanych w kołach UB i MO<sup>33</sup>.

Kampanię wyborczą prowadziła niewielka grupa osób. Zorganizowano spotkania w Krakowie, Myślenicach, Miechowie, Białej i Oświęcimiu. Głównym przejawem aktywności w tym pierwszym mieście były jednak afisze. Doszło do rozmów z przedstawicielami PPR na temat wyborów i wysunięcia kandydatów na listy z ramienia SP. Do najbardziej aktywnych działaczy w czasie kampanii zaliczano, poza ścisłym kierownictwem wojewódzkim partii: Adolfa Manterysa, Adama Majera, Stefanę Jasińską, Władysława Tabaka, Antoniego Roczmirowskiego, Władysława Gawrona i Wapiennika. Za konkurencję uważano listę wystawioną w okręgu krakowskim grupę skupioną wokół pisma „Dziś i Jutro”. Tuż przed wyborami udało się uzyskać formalne poparcie ze strony Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie<sup>34</sup>. Według niektórych źródeł na części przedkładanych odpowiednim władzom list wyborczych można było spotkać „popielowców”. Przykładem w okręgu myślenickim miał być Kotlarczuk.

Oficjalne, sfalszowane wyniki były dla SP dotkliwym ciosem. Według Kazimierza Ćwika, na wystawione we wszystkich okręgach województwa listy przypadło ogółem 49873 głosy. Stanowiło to ponad 9% ogółu uzyskanych przez SP w kraju. W ławach sejmowych zasiadł jedynie Olchowicz. Najwięcej, ponad 48% (24050) głosów miało paść w okręgu myślenickim (obejmującym także powiaty: nowosądecki, nowotarski, żywiecki i limanowski)<sup>35</sup>.

Kłęska wyborcza wywołała duże rozgoryczenie członków i osłabiła działalność SP. Szczególnie boleśnie odczuto ją w okręgu chrzanowskim, gdzie wobec

<sup>33</sup> AUOPKr 46/OB, [Omówienie zebrania ZW SP pochodzące z 21 listopada 1946]; *ibidem*, Doniesienie „Sępa” z 25 listopada 1946; AUOPKr 48/OB, Wykaz kół PPR w powiecie nowotarskim z 5 sierpnia 1947.

<sup>34</sup> APKr Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie (IP-HKr) 6, Protokół z ogólnopolskiego zjazdu Izb Przemysłowo-Handlowych z 11 stycznia 1947.

<sup>35</sup> K. Ćwik, *Problemy współdziałania PPR i PPS w województwie krakowskim 1945–1948*, Warszawa–Kraków 1974, s. 202, 204; Z. Zblewski, *Wybory 1947 r. w województwie krakowskim*, „Arcana” 1996, nr 6, s. 130, 132; W. Bujak, *Historia...*, s. 201. Nieco wyższe dane zob. Z. Kozik, *Partie...*, s. 233; A. Andrusiewicz, *Stronnictwo Pracy 1937–1950. Ze studiów nad dziejami najnowszych chadecji w Polsce*, Warszawa 1988, s. 349.

unieważnienia tamtejszej listy PSL i znacznych przed lipcem 1946 r. wpływów (według UB 8 kół i 1003 członków), liczone nawet na 3 mandaty. ZW otwarcie podejrzewał, że zaszła tu pomyłka „buchalteryjna” i upoważnił swojego prezesa Olchowicza do domagania się w Zarządzie Głównym spowodowania u „właściwych czynników centralnych” rewizji wyniku. Do innych przyczyn klęski wyborczej zaliczył on: nacisk wobec osób nie chcących manifestacyjnie oddać głosów na blok partii skupionych wokół PPR, utrudnienia stwarzane przez niego propagandzie SP, dostarczenie materiałów propagandowych z centrali na dzień przed wyborami, wspomnianą wyżej listę grupy „Dziś i Jutro” w Krakowie, niedopuszczenie mężów zaufania Stronnictwa i niewprowadzenie przez nie członków do komisji obwodowych.

„Należy przypuszczać [zauważył w uchwale ZW]<sup>36</sup>, że powyższe nieprzychylnie ustosunkowanie się do Stronnictwa Pracy nie zostało podyktowane przez czynniki centralne, lecz przeciwnie czynniki lokalne Bloku Demokratycznego wbrew intencjom swoich ośrodków centralnych i wbrew oczywistemu interesowi państwa, aby w parlamencie istniała względnie liczebna rozsądna opozycja rzeczowa, przesadziły w gorliwości, w metodach walki konkurencyjnej przy wyborach”.

Nastawienie to potwierdzają inne źródła, np. według informacji napływających do WUBP, Olchowicz był 15 stycznia w KW PPR, gdzie zarzucono mu prowadzenie zbyt słabej propagandy. W odpowiedzi miano usłyszeć skargi na zrywanie przez działaczy bloku afiszy SP i wzywanie czołowego organizatora Stronnictwa w Zakopanym, Wapiennika, na UB. Tego samego dnia zatrzymano bezpodstawnie na posterunku MO w okolicach Krakowa w czasie objazdu propagandowego jednego z członków kierownictwa wojewódzkiego. O równie niechętnym stosunku do działaczy SP w terenie świadczy choćby fragment charakterystyki jednego z dyspozycyjnych wobec PPR (według F. Widy-Wirskiego) kandydatów na posłów sporządzony przez kierującego V referatem PUBP w Nowym Sączu: „dopiero miesiąc prowadzi się przyzwolicie [tzn. nie występuje wrogo wobec PPR i jej sojuszników]. Ma dobrą opinię [jedynie] u nowosądeckiej kołtunerii i kleru”<sup>37</sup>.

Główną bazą w województwie, dla pozostającej od wyborów na marginesie życia politycznego partii, stał się Kraków. Istniały tu koła dzielnicowe (Kazimierz, Wesoła, Śródmieście, Podgórze) oraz specjalne (Tramwajarzy — najliczniejsze, Pań, Akademickie i Drobnych Rzemieślników — późniejszy okres).

<sup>36</sup> AUOPKr 46/OB, Odpis pisma ZW do Zarządu Głównego SP z 30 stycznia 1947; por. Relacja korespondentki Toni Howard z przebiegu wyborów w Krakowie i okolicach, [w:] *Kampania...*, dok. 77, s. 218–219.

<sup>37</sup> AUOPKr 46/OB, Charakterystyka kandydata na posła z ramienia SP Kazimierza Sichrawy z 12 grudnia 1946; AAN KC PPR 295/VII-129, Pismo Widy-Wirskiego do członka Biura Politycznego KC PPR Romana Zambrowskiego z 18 stycznia 1947.

Na czele Zarządu Grodzkiego stał w pierwszej połowie 1947 r. prawnik dr Juliusz Sas-Wisłocki. Jako kierownik referatu młodzieżowego w ZW wspierał on, niechętnie przyjęte przez wojewódzkie kierownictwo PPR, odnowienie działalności Akademickiego Koła SP. Władze centralne SP zarzuciły mu w lipcu 1947 niedostateczne działania na rzecz pozyskania młodzieży robotniczej i rzemieślniczej<sup>38</sup>. Przyczynkiem dla charakterystyki tej ciekawej postaci (członka SP od schyłku 1946 r.) jest list, jaki w grudniu 1945 r. skierował do Polskiej Akademii Umiejętności (PAU). Chcąc zapobiec przyjęciu swego nazwiska przez „niejakiego Józefa Semotiuka” prosił, powołując się na pamięć dwóch bliskich krewnych działających na niwie nauki, o zaświadczenie dla UW i Ministerstwa Administracji Publicznej, że jego podpada pod kategorię „wsławionych na polu kultury”<sup>39</sup>. W październiku 1947 r. Olchowicz miał stwierdzić, iż na UB

„są bardzo nieprzychylnie do niego nastawieni i że najlepiej Wisłocki by zrobił gdyby wycofał się z życia politycznego, bo inaczej mogą go nawet aresztować (...), jeżeli się nie wycofa to zmuszą go, żeby tak tańczył jak oni będą grać, a to dla Wisłockiego byłoby bardzo nieprzyjemne”<sup>40</sup>.

Funkcjonowały koła w powiatach: nowotarskim (Zakopane, Czarny Dunajec), miechowskim (Miechów i Słomniki), myślenickim (Myślenice, Dobczyce (?)) i bialskim (Kęty, Międzybrodzie, Oświęcim, Szczyrk i Osiek). W danej miejscowości było ich czasem kilka (np. w Miechowie). Wydaje się, że część kół istniała dosyć krótko. Być może część członków przeszła do SD<sup>41</sup>. Wg danych Andrzeja Andrusiewicza 31 grudnia 1947 r. poza Krakowem było ogółem

<sup>38</sup> APKr PPRKr 11, Protokół z posiedzenia egzekutywy KW PPR z 9 października 1947; zob. AUOPKr 46/OB, Pismo kierownika Sekcji I Wydziału V WUBP do kierownika Sekcji VI Wydziału V WUBP po 19 kwietnia 1947; *ibidem*, Odpis protokołu lustracji ZW SP w Krakowie przeprowadzonej 19 lipca 1947. Szerzej na temat Koła Akademickiego (w 1947 r. drugie miejsce pod względem liczby członków w województwie) zob. T. B i e d r o Ń, *Działalność młodzieży chadeckiej w Krakowie w latach 1945–1949*, „Chrześcijanin w Świecie” 1983, nr 115, s. 64–69.

<sup>39</sup> Archiwum Nauki PAN i PAU (AN PAN i PAU), Korespondencja Sekretarza Generalnego (KSG) 6/46 Pismo do PAU z 28 grudnia 1945. Autor listu doskonale orientował się w aspekcie prawnym tego zagadnienia; zob. AUOPKr 46/OB, Odpis [opinii SP z 1948]; Biblioteka Jagiellońska Dział Rękopisów (BJ) Przyb. 190/69; zob. BJ Przyb. 176/69, 182–183/69, 186/69, 188–189/69; 414/69–416/69.

<sup>40</sup> AUOPKr 46/OB, Doniesienie „Sępa” z 22 października 1947; zob. też: *ibidem*, [Opracowanie dotyczące SP sporządzone w WUBP z 18 lutego 1948].

<sup>41</sup> M.in. APKr PPRKr 413, Protokół z posiedzenia międzypartyjnego władz powiatowych w Białej z 9 stycznia 1948; AUOPKr 46/OB, Pismo szefa PUBP Nowy Targ do V wydziału WUBP z 9 kwietnia 1948; *ibidem*, Pisma szefa PUBP Kraków do wydziału V WUBP z 15 stycznia 1948 i 31 lipca 1950; *ibidem*, Pismo szefa PUBP Miechów do WUBP z 3 września 1947; *ibidem*, Odpis sprawozdania ZW SP do 7 marca 1947; APKr UW II 782, Pismo starosty żywieckiego do Wydziału Społeczno-Politycznego UW z 12 lipca 1949; APKr PPRKr 268, Charakterystyka gminy Słomniki b.d. [z 1947 lub 1948]; por. Z. K o z i k, *Krakowska...*, s. 48.

7 kół, a 30 maja 1950 r. — 13<sup>42</sup>. Z reguły nie przejawiały jednak większej aktywności. W maju 1947 r. PUBP w Miechowie zaliczało SP do tych organizacji, które „żadnej działalności nie przejawiają jak gdyby ich w ogóle nie było”, a z Nowego Targu donoszono nieco później, że nie ma współpracy PPR z SP i SD, „ponieważ partie te zupełnie nie pracują politycznie w powiecie”<sup>43</sup>.

Podejmowano też próby rozszerzenia działalności na inne tereny. Wiosną 1947 r. dotyczyło to, być może, powiatu wadowickiego. Dnia 20 lutego 1949 r. miało odbyć się, w obecności Olchowicza, kolejne zebranie organizacyjne w powiecie nowosądeckim. Przewidywano przybycie 8 członków głównie byłych „popielowców”. Zarząd wybrany tu w czerwcu 1949 r. dotrwał prawdopodobnie do końca istnienia SP. Próbowano też rozszerzyć działalność na Tarnów. Pojedynczy członkowie mieszkali także w innych częściach województwa.

Najważniejszym wydarzeniem w wewnętrznym życiu SP, z którym wielu wiązało duże nadzieje na przyszłość, był II zjazd wojewódzki. Zorganizowano go z dużym rozmachem 28 września 1947 r. Wg komisji mandatowej przybyło 44 delegatów i 7 „gości bez prawa głosu”. W prezydium zasiadł prezes GKW Widy-Wirski, prezes Rady Naczelnej Tadeusz Michejda, przewodniczący klubu poselskiego Jerzy Domański i wiceprezes warszawskiego ZW Józef Leśniewski. Przybyli przedstawiciele KW PPR (I sekretarz Ryszard Strzelecki), Miejskiego Komitetu PPS w Krakowie (Jan Rejman), ZW SL (Jan Garnarczyk) i ZW SD (Albin Jura). Administrację reprezentowali: wicewojewoda Marian Rubiński i wiceprezes Miejskiej Rady Narodowej (MRN) w Krakowie. Na sali obrad mieli się także znaleźć przedstawiciele ZW SP z Wrocławia i Katowic, konsul ZSRR R. Owsiejenko, reprezentanci kupiectwa (m.in. Izby Przemysłowo-Handlowej) oraz „świata nauki, prasy, wyższych uczelni”.

Obrady rozpoczął Olchowicz wspominając „naszego wodza duchowego Władysława Sikorskiego”. Potem przemawiali wspomniani przedstawiciele administracji i partii politycznych, sekretarz Okręgowej Komisji Związków Zawodowych Władysław Dzierwa, prezes Związku Więźniów Politycznych, pisarz, Tadeusz Hołuj i przedstawiciel Związku Uczestników Walki Zbrojnej o Niepodległość i Demokrację kpt. Sawara. Następnie Widy-Wirski i T. Michejda przedstawili założenia ideowe i miejsce Stronnictwa w aktualnej sytuacji poli-

<sup>42</sup> A. Andrusiewicz, *Stronnictwo...*, s. 382, 385. Autor artykułu odjął koła w Krakowie (odpowiednio 7 i 8); por. W. Bujak, *Historia...*, s. 220–221.

<sup>43</sup> AUOPKr 48/OB, Raport Dekadowy PUBP Miechów z 1 maja 1947; zob. też: *ibidem*, Sprawozdanie dekadowe PUBP Miechów z 29 lutego 1948; *ibidem*, Sprawozdanie dekadowe V referatu PUBP Nowy Targ do WUBP za 1–10 października 1947; zob. też np. Opracowanie dotyczące SP z 18 lutego...; APKr PPRKr 413, Protokoły z posiedzeń komisji porozumiewawczej partii politycznych w Białej z 29 i 30 listopada 1948; AUOPKr 48/OB, Sprawozdania dekadowe PUBP Miechów z 8 i 18 października 1947 oraz 29 lutego 1948; *ibidem*, Sprawozdania dekadowe Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Zakopanem z 2 stycznia i 3 marca 1948.

tycznej. Ten ostatni przekonywał zebranych, iż nie może być ono oderwane od PPR i jej sojuszników. Stwierdził m.in:

„Zupełna niezależność i suwerenność jakiegokolwiek stronnictwa — stronnictwa szczerze demokratycznego, uznającego »rzeczywistość« polską jest ani do pomyślenia, ani do realizowania ze względu na sytuację wewnętrzną, a bardziej jeszcze międzynarodową”

stąd

„Wprężenie się entuzjastyczne do współpracy jednomyślnej w łonie przede wszystkim własnego stronnictwa z innymi demokratycznymi stronnictwami koalicji uważamy za nasz obowiązek państwowy”.

Obaj mówcy przekonywali, że taka polityka nie będzie stała w sprzeczności z podstawami ideowymi odwołującymi się do „starej tradycji katolickiej”. Działalność klubu poselskiego przedstawił J. Domiński.

W czasie drugiej części zjazdu obradowano we własnym gronie. Prezes przedstawił udział w wyborach, rozwój organizacyjny i pozycję SP w województwie. Wspomniał o fiasku prób pozyskania „dawnych kolegów”. Przedstawił zadania na przyszłość: doprowadzenie do unormowania relacji państwo–Kościół, obronę drobnego kupiectwa i rzemiosła oraz rozszerzenie działalności Koła Akademickiego na młodzież rzemieślniczą i licealną. Wybrano nowy ZW upoważniając go do wyboru delegatów w razie nagłego zwołania kongresu. O nastrojach panujących na sali świadczą głosy domagające się przywrócenia korony godłu państwowemu i „wyjaśnienia sprawy w związku z wystąpieniem z SP b. prezesa Popiela i co się z nim obecnie dzieje”. Ustupujący prezes krakowskiego Zarządu Grodzkiego zapewniał: „Ideologia nasza i p. Popiela jest ta sama, lecz taktyka Popiela nie zdała egzaminu życiowego i zawiodła”<sup>44</sup>.

Kilkanaście dni przed zjazdem miało miejsce wydarzenie źle wróżące przyszłości SP. W wyniku trwającej od lutego presji, zakończyło działalność na terenie województwa, zbędne już PPR, PSL „Nowe Wyzwolenie”. W podjętej wówczas uchwale czytamy m.in.:

„Podstawowym żądaniem chłopą w Polsce jest zjednoczenie mas ludowych pod jednym sztandarem chłopskim, a małe Stronnictwa w dzisiejszej rzeczywistości nie mają żadnych podstaw bytu, bo tylko osłabiają siłę klasy ludowej”<sup>45</sup>.

O tym, jakie echa miał zjazd poza SP wskazuje przyjęte bez zastrzeżeń przez Ministerstwo Administracji Publicznej (MAP) sprawozdanie krakowskiego wojewody za wrzesień

<sup>44</sup> Odpis protokołu II zjazdu...

<sup>45</sup> AUOPKr 51/OB, Odpis Uchwały członków Rady Naczelnej, prezesów Zarządów Powiatowych, Prezydów Wojewódzkich Zarządów w Rzeszowie i Krakowie oraz prezydium Koła Inteligencji PSL „Nowe Wyzwolenie” z 15 września 1947; zob. też *ibidem*, Odpis pisma do naczelnika wydziału V WUBP [po 17 lutym 1947].

„Stronnictwo Demokratyczne i Stronnictwo Pracy nie rozwija[ają] szerszej działalności politycznej i nic godnego [uwagi] w miesiącu sprawozdawczym nie zaszło w organizacji tychże”<sup>46</sup>.

Nadzieje związane ze zjazdem wojewódzkim nie spełniły się. Nie udało się ani zwiększyć aktywności Stronnictwa, ani znacząco rozbudować partyjnych szeregów. W marcu 1947 r. miało być w nich 450 osób. Na 19 lipca posiadano ich w ewidencji 602. Napływu następnych 400 spodziewano się, jak zapewniano przedstawiciela władz centralnych SP, po zakończeniu trwającej właśnie wymiany legitymacji. We wrześniu ich ilość miała przekraczać 1000. Wg A. Andrusiewicza, w grudniu 1947 r. było 1200, a w maju 1950 r. 1321 członków rekrutujących z tych samych, co przed lipcem 1946 r. grup społecznych. Dawałoby to krakowskiemu SP odpowiednio 4 i 5 miejsce w kraju. Wg tego autora 75% członków mieszkało w Krakowie<sup>47</sup>. Tymczasem w lutym 1948 r. w WUBP doliczono się ich tu 530. Wydaje się też, że od pierwszych miesięcy tego roku rozpoczyna się spadek ilości członków. KW PPR w kwietniu 1948 r. obniżył swe szacunki z 1500 do ok. 600 osób. Sytuacji nie zmienił, mający miejsce także w innych województwach, napływ z PPS. W Miechowie do SP zapisał się m.in. były działacz tej partii Jan Zdechlik, prezes Okręgowego Związku Cechów i członek Zarządu Izby Rzemieślniczej w Krakowie, od dawna obserwowany przez UB. Sekretarz Generalny GKW Stanisław Izydor podczas obrad Rady Naczelnej SP w grudniu 1949 r. miał obliczać ilość członków na ok. 400. Wg źródeł UB w marcu 1950 r. sekretarz KW w rozmowie z I sekretarzem KW PZPR Marianem Rybickim szacował ich na ok. 800. W WUBP obliczano, że SP w momencie likwidacji posiadało w swoich szeregach ok. 450 osób<sup>48</sup>. Wg badacza krakowskiego SD Tadeusza Nowińskiego, przedstawicieli tej partii poinformowano wówczas o 842, podczas gdy „w rzeczywistości [było] — jak stwierdzono — 738 członków”.

Wszystkie te szacunki sytuują SP na szarym końcu wśród działających w województwie partii politycznych. Rozbieżność danych wynika z różnych przyczyn. Można tu zaliczyć: małą aktywność partii; zanik zainteresowania jego działalnością u większości członków figurujących w kartotece wojewódzkiej; bierność i słabe zdyscyplinowanie szeregów partyjnych, w których wielu liczyło jednak

<sup>46</sup> AAN MAP Mkf B-755 t. 64, Sprawozdanie wojewody krakowskiego z 8 października 1947.

<sup>47</sup> Dla porównania w marcu 1948 r. SL wg własnych, zapewne nieco zawyżonych danych, posiadało ich w Krakowie 571 (AZWPSLKr 912.04.06, Protokół z odprawy sekretarzy i prezesów powiatowych SL z 23 marca 1948).

<sup>48</sup> Odpis protokołu lustracji...; Odpis sprawozdania z działalności Zarządu... do 7 marca 1947; Odpis protokołu II zjazdu...; AUOPKr 46/OB, Odpis Sprawozdania Zarządu Grodzkiego do ZW SP z 11 maja 1947; Z. Kozik, *Partie...*, s. 434; AUOPKr 46/OB, Opracowanie dotyczące struktury SP z 18 lutego 1948; *ibidem*, Sytuacja w SP z 9 sierpnia 1950; A. Andrusiewicz, *Stronnictwo...*, s. 382, 385; por. W. Bujak, *Historia...*, s. 220–221; K. Turowski, *Historia...*, s. 552; zob. R. Kozłowski, *Partie polityczne w województwie pomorskim (1945–1950)*, Toruń 1991, s. 133, 141.

nadal na przydatność legitymacji Stronnictwa w przyszłości<sup>49</sup>. Dla innych niedowład organizacyjny był atrakcyjny. Z Nowego Sącza meldowano do WUBP:

„Stronnictwo to skupia prawie samych rzemieślników (inicjatywa prywatna) i pracowników Cechu Rzemieślniczego. Stronnictwo to nie ma w ogóle żadnej popularności w tut. społeczeństwie, ani widoków do dalszego rozwoju. Prawie, że co miesiąc liczba nowych członków, którzy wstępują w te szeregi waha się od 1–3-ch. Zarząd tego stronnictwa nie wykazuje żadnej działalności, nie odbywają w ogóle żadnych zebrań organizacyjnych, szkolenia ideologicznego żadnego też nie ma. Członkowie tegoż są to [ludzie] przeważnie o poglądach klerykalnych (mocno wierzący w kler) [sic!]”.

Do Koła Tramwajarzy miał się też zapisać w 1950 r. ksiądz Stec z kościoła św. Katarzyny<sup>50</sup>. Stronnictwo, nie przejawiało większej aktywności na zewnątrz. Nie odbyły się niezbędne przed planowanym zjazdem wojewódzkim zjazdy powiatowe. Poprzestano na odbytym 4 września, burzliwym, zjeździe grodzkim.

Krakowskie SP nie odegrało większej roli w rozpoczętej w kwietniu 1947 r. z dużym rozmachem „bitwie o handel”. W lipcu tego roku uzyskano skierowanie do Obywatelskich Komisji Podatkowych dla zaledwie 14 przedstawicieli SP<sup>51</sup>.

Od 1948 r. słaba aktywność na zewnątrz w coraz większym stopniu determinowana była nasilającą się stalinizacją kraju oraz odbijającymi się także na szczeblu wojewódzkim walkami frakcyjnymi w kierownictwie krajowym<sup>52</sup>. Wiele wskazuje na to, że związek z nimi miało wyrzucenie lub zawieszenie w prawach członka SP S. Jasińskiej (18 grudnia 1947 r.), Władysława Kabata (5 stycznia 1948 r.), M. Frączkiewicza (26 stycznia 1948 r.), czy nieco później A. Majera. Podejmowano próby ożywienia działalności, m.in. zjazd grodzki odbył się 19 września 1948 r. Działania te w ówczesnej rzeczywistości skazane były na niepowodzenie. Nie bez znaczenia było też oddelegowanie jesienią 1949 r. do Warszawy Olchowicza i Józefa Sawajnera. Pierwszy został wiceprzewodniczącym GKW SP, a drugi jego sekretarzem organizacyjnym<sup>53</sup>. Być może jedną z przyczyn tego była paradoksalnie relatywnie duża wówczas aktywność Krakowa w porównaniu do innych ośrodków. Tak przynajmniej, według źródeł UB, wyglądało to z punktu widzenia władz krajowych SP. Najlepszym świadectwem

<sup>49</sup> T. Nowiński, *Stronnictwo Demokratyczne w województwie krakowskim w latach 1945–1975*, Warszawa 1981, s. 93; M. Ordylowski, *Walka z opozycją polityczną na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948*, Wrocław 1994, s. 69–70; K. Turowski, *Historia...*, s. 551–552.

<sup>50</sup> AUOPKr 46/OB, Charakterystyka Stronnictwa Pracy w Nowym Sączu sporządzona przez V referat PUBP Nowy Sącz z 24 lutego 1950; zob. APKr Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR) 432, Odpisy protokołów z zebrań Zarządu Związku „Caritas” Archidiecezji Krakowskiej z 1950.

<sup>51</sup> Odpis protokołu lustracji...; zob. APKr PPRKr 11, Protokół z posiedzenia egzekutywy KW PPR z 12 czerwca 1947.

<sup>52</sup> Szerzej zob. M. Piotrowski, *Służba idei...*, s. 282–295.

<sup>53</sup> Cz. Lechnicki, *Aleksander Olchowicz*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 726; J. Jarowiecki, *Józef Sawajner*, *ibidem*, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 278.

słabnącej działalności są zamieszczone w kilkustronicowej kronice „Biuletynu Organizacyjnego SP” informacje obejmujące całą ogólnopolską działalność tej partii. Przykładowo w kwietniowym numerze z 1950 r. donoszono z dumą o ponownym otwarciu w Krakowie, przez przewodniczącego GKW świetlicy SP. Specjalnie przybył z tej okazji z Warszawy Olchowicz. W wygłoszonym przemówieniu wyraził nadzieję, „że Świetlica stanie się punktem zbornym, koło którego ogniskować się będzie życie kulturalne, polityczne i towarzyskie członków SP”<sup>54</sup>. Zamieszczona w Biuletynie uchwała Wojewódzkiej Rady Rzemieślniczej przy SP z 13 marca 1950 r. o pomocy rolnikom w pracach polowych, w postaci napraw maszyn, urządzeń gospodarczych itp. została zrealizowana prawdopodobnie tylko dzięki naciskowi UB (za pośrednictwem posiadanej w partii agentury). Zwerbowane 6 osób planowano dołączyć do podobnej grupy wydelegowanej przez KW PZPR.

Rozwojowi SP nie sprzyjała wspomniana już słaba pozycja w ówczesnym systemie politycznym. W kwietniu 1947 r., w związku z próbami separowania części terenowych działaczy stronnictwa od organizowanych przez ugrupowania robotnicze obchodów 1 maja, Zarząd Główny SP pisał do Centralnego Komitetu Wykonawczego (CKW) PPS

„Skoro SP reprezentuje w dalszym ciągu wszystkie grupy społeczne, zorganizowane przed wojną w Zjednoczeniu Zawodowym Polskim i Chrześcijańskich Związkach Zawodowych w sile ponad ćwierć miliona członków, przeto Demokracja Polska nie może być zupełną bez Stronnictwa Pracy”<sup>55</sup>.

Interwencje tego typu nie odniosły większego skutku. SP było lekceważone przez „wielkich” wojewódzkiej sceny politycznej. Cóż z tego, że zgodnie z okólnikiem swoich władz centralnych SP uczestniczyło w 1947 r. w uroczystych obchodach manifestu lipcowego, skoro nie zostało nawet zaproszone do Wojewódzkiego Komitetu Organizacyjnego tej uroczystości. Po wyborach w marcu 1950 r. do Wojewódzkiej Centrali Rzemieślniczej Olchowicz miał wystosować list do I sekretarza PZPR skarżąc się, że reprezentacji partii odmówiono głosu na zebraniu i nie uzgodniono z nią kandydatur z prośbą by spowodował zmianę stanowiska delegata PZPR Oblodka. Podobnie lekceważąco traktowano przybyłych z Warszawy przedstawicieli władz centralnych. Świadczy o tym np. przejście przez nich do porządku dziennego nad nie przedstawieniem przez, powiązanego z PPR, skarbnika ksiąg kasowych i nie poinformowania o stanie finansowym za okres do maja 1947 r.<sup>56</sup> Podobnie było na szczeblu centralnym.

<sup>54</sup> „Biuletyn Organizacyjny Stronnictwa Pracy” 1950, R. 4, nr 4, s. 13, 16–17.

<sup>55</sup> AAN CKW PPS 235/VII-315, Pismo Zarządu Głównego SP do CKW PPS z 17 kwietnia 1947; zob. APKr PPRKr 775, Pismo KP PPR w Myślenicach do sekretarzy kół partyjnych z 16 kwietnia 1947; APKr PPRKr 11, Protokół posiedzenia Egzekutywy KW PPR z 29 kwietnia 1947.

<sup>56</sup> Odpis protokołu lustracji Zarządu...; APKr PPRKr 403, Pisma do wydziału personalnego KW PPR z 1948.



Posel Domański stwierdził z goryczą na II zjeździe wojewódzkim, że świeżo powołany po wyborach 1947 r. premier Józef Cyrankiewicz w exposé

„był łaskawy zająć się wszystkimi partiami i podkreślić wkład ich pracy w odbudowie kraju, odzyskaniu niepodległości i prowadzeniu obecnej polityki. Zapomniał Premier o Stronnictwie Pracy. Musieliśmy Premierowi o tym przypomnieć”.

Później nie było lepiej. Świadczy o tym nieobecność SP w komitetach organizacyjnych wielu organizowanych przez władze akcji masowych (np. obchody stulecia Wiosny Ludów)<sup>57</sup>. Podobnie było na szczeblu powiatu. W Myślenicach przedstawiciel SP nie zasiadł w prezydium akademii zorganizowanych z okazji 30. rocznicy Rewolucji Październikowej i „oswobodzenia” przez Armię Czerwoną<sup>58</sup>.

Groźniejsze były, wzmiankowane w literaturze przedmiotu, nasilające się z biegiem czasu, naciski w zakładach pracy na przechodzenie do PPR i PPS<sup>59</sup>. Wojewódzkie kierownictwo tej pierwszej nie zamierzało tolerować tu SP. Już w 1947 r. I sekretarz PPR na omawianym wyżej zjeździe wojewódzkim uznał je za reprezentację „inteligencji pracującej Polski”. Podobne zjawisko dotyczyło także członków SD i „popielitów”<sup>60</sup>. Warto tutaj porównać wspólną instrukcję dotyczącą wyborów do Rad Zakładowych przemysłu górniczego krakowskich kierownictw partii robotniczych, odnośne pismo władz centralnych obu ugrupowań i instrukcję wewnętrzną KW PPR z 1947 r. Tylko pierwsza przewiduje ewentualną obecność w nich przedstawicieli SP i SD<sup>61</sup>. Przy takim nastawieniu nie dziwi wniosek zgłoszony na zebraniu aktywu partii robotniczych w jednej z fabryk, „aby reszta ludzi, którzy do tej chwili nie zgłosili przynależności par-

<sup>57</sup> Zob. np. APKr PPRKr 773, Instrukcja KC PPR w sprawie organizacji Święta Oświaty w dniach 2–4 V 1948.

<sup>58</sup> Zob. AUOPKr 48/OB, Meldunek Specjalny szefa PUBP Myślenice do naczelnika V Wydziału WUBP z 8 listopada 1947; *ibidem*, Meldunek szefa PUBP Myślenice do naczelnika V Wydziału WUBP z 19 stycznia 1948.

<sup>59</sup> Autor nie spotkał się jednak z konkretnymi przypadkami wciągania członków krakowskiego SP do PPS (odnośnie do PPR zob. AUOPKr 46/OB, Charakterystyka zawiadowcy stacji kolejowej Szczakowa z 2 czerwca 1949; APKr PPR Kr 406, Charakterystyki pracowników fabryki w Mościcach z 1948).

<sup>60</sup> K. Turowski, *W obronie bezpartyjnych*, „Tygodnik Powszechny” 1947, nr 11(104), s. 2; AUOPKr 46/OB, Pismo szefa PUBP Chrzanów do WUBP z 19 marca 1948.

<sup>61</sup> Instrukcja KW PPR i WK PPS w Krakowie w sprawie wyborów do rad zakładowych z 17 października 1947, [w:] K. Ćwik, *Problemy...*, s. 186; APKr PPRKr 774, Instrukcja wewnętrzna KW PPR w sprawie wyborów do Rad Zakładowych b.d. [przed 21 października 1947]; APKr PPRKr 773, Kopia pisma Centralnego Wydziału Zawodowego KC PPR i Centralnego Wydziału Społeczno-Zawodowego CKW PPS do Komitetów Wojewódzkich Powiatowych i Miejskich PPR i PPS z 15 marca 1947.

tynej, aby już wypowiedzieli się i wstąpili do Partii, które są na terenie fabryki tj. PPR i PPS”<sup>62</sup>.

Interwencje wojewódzkich władz Stronnictwa w obronie członków u odnośnych władz PPR i PPS, jeśli były, nie dawały efektów. Świadczą o tym np. losy podobnych pism kierowanych przez, silniejszą niż krakowska, poznańską SP<sup>63</sup>. Niektórzy, widząc to, odwoływali się do wyższych instancji. Przykładowo pracownik Służby Ochrony Kolei (SOK), członek ZW SP, Kazimierz Żelaszkiewicz pisał do KW PPR:

„Od stycznia 1948 r. zostałem wzywany parokrotnie przez kpt. Dula, który oświadczył mi, że wzywa mnie (...) do wystąpienia ze Stronnictwa Pracy i wpisania się do Polskiej Partii Robotniczej, na co ja dałem odpowiedź odmowną, na co on dał mi trzydniowy czas do namysłu, oświadczając, że sam chcę zrujnować swoją karierę na PKP, obiecując przy tym dla mnie wyższe stanowisko i wyższą grupę. Po trzech dniach zostałem wezwany przez w/w, a na zapytanie podtrzymałem swoją poprzednią wypowiedź. Od tego czasu zaobserwowałem złe ustosunkowanie się do mej osoby ze strony kpt. Dula. W miesiącu maju wszyscy pracownicy zostali podani do etatowania z pominięciem mnie, z przyczyn dla mnie niewiadomych, a na wniesione pismo do ppłk Pomorskiego z zapytaniem, dlaczego zostałem pominięty w etatowaniu otrzymałem odpowiedź uśną, że zostanę etatowany w lipcu. (...) [Tymczasem] zostałem w dniu 11.6.[19]48 nie tylko nie podany do etatu na miesiąc lipiec, lecz całkowicie usunięty z Komendy Okręgowej SOK”<sup>64</sup>.

Trzeba dodać, że, jak wynika z notatki na dokumencie, efektem tej skargi było prawdopodobnie wezwanie na rozmowę do wydziału personalnego KW PPR ppłk Pomorskiego lub kpt. Duli.

Podobnie traktowano SD czy „odrodzone” po ucieczce Stanisława Mikołajczyka PSL<sup>65</sup>. Wiele mówiąca jest kolejność na wykazie gości odbywającego się w styczniu 1949 r., walnego zjazdu powiatowego Związku Samopomocy Chłopskiej w powiecie krakowskim. Stronnictwo Pracy (miejsce 20), wyprzedza posiadające tu niegdyś starostę i nadal liczną reprezentację w Radach Narodowych, SD (ostatnie, 21 miejsce). Oba Stronnictwa godzi Związek Byłych Więźniów Politycznych (miejsce 18)<sup>66</sup>.

Wiele o tym, jak było postrzegane SP przez lokalne struktury PPR, mówi wypowiedź pośła Domańskiego na zjeździe wojewódzkim:

<sup>62</sup> APKr PPRKr 195, Protokół z zebrania aktywu PPR i PPS na terenie fabryki „Semperit” z 17 grudnia 1947.

<sup>63</sup> W. B u j a k, *Historia...*, s. 209, przyp. 17.

<sup>64</sup> APKr PPRKr 403, Pismo adiunkta PKP pracownika Okręgowej Komendy SOK z 12 czerwca 1948.

<sup>65</sup> M.in. APKr PPRKr, Pismo wydziału ekonomicznego KW PPR do KC PPR z 13 maja 1948; AZWPSLKr 912.01.11, Odpis protokołu posiedzenia Zarządu Powiatowego PSL w Bochni z 24 czerwca 1948.

<sup>66</sup> AZWPSLKr 912.03.02, Protokół z posiedzenia Powiatowych Trójek Wyborczych PZPR, PSL i SL z 22 stycznia 1949; zob. AUOPKr 48/OB, Spisy PRN i Gminnych Rad Narodowych (GRN) w powiecie krakowskim z 11 sierpnia 1947; K. Ć w i k, *Problemy...*, s. 310, 315.

„Niestety ciągle jeszcze pokutuje u nas u bardzo wielu ludzi myśl, że Stronnictwo Pracy to, jeśli nie reakcyjne to w każdym razie postreakcyjne stronnictwo. My pono kryjemy w sobie zarodki reakcji, które raz to milkną, raz znowu podnoszą głowę”<sup>67</sup>.

Wydaje się, że sytuacja na tym polu ulegała pogorszeniu. Świadczy o tym choćby pismo jednego z funkcjonariuszy UB, będącego równocześnie członkiem powiatowej egzekutywy PPR w Myślenicach, dotyczące tamtejszego prezesa Zarządu Powiatowego, przedwojennego nauczyciela matematyki, W. Gawrona:

„do tego dąży by obalić obecny ustrój Demokratyczno-Ludowy (...) Obecnie (...) czuje bojaźń ze strony czynników zw[ie]rchnich (...) w dniu 2 X 1948 r. w czasie wyboru nowej Rady Powiatowej Z[wiązków] Z[awodowych] wstrzymał się od głosu, a z tego powodu, że zapytał, dlaczego nie było żadnego przedstawiciela SP w uzgadnianiu czł. Rady, następnie podkreślając, dlaczego stary Zarząd ZZ nie złożył sprawozdania, oraz dlaczego ten Zarząd nie odczytał nowych kandydatów do Rady Pow. ZZ, słowa jego świadczą, że on nie jest poglądów Demokratyczno-Ludowych, a inaczej chciałby wprowadzić wrogów, krejarzy, by starali się utrudniać w (...) utrwaleniu Socjalizmu w Polsce. Wiadomo, że na punkcie ściśle klasowym, nie odpowiada on obecnej rzeczywistości (...)”<sup>68</sup>.

Za wrogie uważano więc w PPR nawet domaganie się bardziej równoprawnego traktowania... Warto zaznaczyć, że w czerwcu 1948 r. na 5 osób zasiadających w Powiatowych Radach Związków Zawodowych (PRZZ) w województwie z ramienia innych partii niż PPS i PPR 2 przypadają na powiat myślenicki. Starosta scharakteryzował Gawrona następująco:

„Zorganizował Stronnictwo Pracy na tutejszym terenie, nie bierze większego udziału w życiu politycznym stronnictwa i partii i nie stara się w ogóle z nim kontaktu nawiązać. Pracuje tylko na polu organizacyjnym swej partii”<sup>69</sup>.

Przykładem stosunku PPR, a później PZPR do działalności SP wśród robotników są losy Koła Tramwajarzy. Jego rozwój i aktywność (uzyskał mandat w wyborach do Rady Zakładowej w 1947 r.) był z niepokojem obserwowany przez wojewódzką egzekutywę PPR<sup>70</sup>. Być może „wyrazem” tego było zwolnienie z pracy, tylko w pierwszym kwartale 1947 r., 4 członków SP (Aleksandra Smagi, Stanisława Samka, Stanisława Niewitały i Juliana Staszka). Na odbytej jesienią 1948 r. naradzie krakowskiej organizacji partyjnej uznano, iż „Sekretarz

<sup>67</sup> Odpis protokołu II zjazdu...; zob. AAN MAP Mkf 757 t. 66, Sprawozdanie wojewody krakowskiego do MAP za luty 1948.

<sup>68</sup> AUOPKr 46/OB, Pismo szefa PUBP Myślenice do naczelnika V wydziału WUBP z 16 października 1948.

<sup>69</sup> APKr PPRKr 70, Układ sił w PRZZ województwa krakowskiego z 30 czerwca 1948; APKr UW II 775, Pismo starosty myślenickiego do Naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego UW z 13 stycznia 1949.

<sup>70</sup> APKr PPRKr 11, Protokoły z posiedzeń egzekutywy KW PPR z 13 i 27 marca 1947; AAN 295/VII- 62, Komunikat Nr 10 Wydziału Zawodowego KC PPR z 31 marca 1947.

[zakładowego] komitetu [PPR] jest klerykalnie nastawiony. Na jego miejsce dobrać mocnego towarzysza, któremu najprawdopodobniej należy stworzyć etat na tramwajach”<sup>71</sup>. Jak stwierdzono w WUBP przy okazji odbytego, po długiej przerwie, 12 marca 1950 r. oficjalnego zebrania koła:

„Najsilniejsza i najbardziej aktywna [w SP] jest grupa tramwajarzy, której obecnie przewodzi Majer Adam. Grupa ta składa się z elementów prawicowych na terenie Tramwajów krakowskich, która swego czasu z powodu swego antydemokratycznego stanowiska została przez PZPR rozbita. Obecnie po odwieszeniu Majera grupa ta ponownie organizuje się i dąży do usunięcia pozytywnych działaczy w SP w rodzaju [Saturnina] Wysockiego i następnie [Feliksa] Dziuby, oraz opanowania Komitetu Woj. SP”<sup>72</sup>.

Cytowany pogląd nie świadczył o nasileniu walki wewnętrznej w SP. Miał raczej uzasadnić dalsze naciski na likwidację koła. Na tym pierwszym, od czasu zawieszenia swego lidera w prawach członka, zebraniu, sceptycznie przyjęto nawołujące do współpracy z PZPR przemówienie Olchowicza i atakowano S. Wysockiego. Należy dodać, iż wkrótce Majer, przewidywany prawdopodobnie przez kierownictwo wojewódzkie SP do krakowskiej MRN, otrzymał, od swych zwierzchników w pracy, karę dyscyplinarną i przeniesienie na gorsze stanowisko<sup>73</sup>.

Omawiając relacje SP z innymi partiami nie można pominąć stosunków z SD. Zgodnie z dyrektywami PZPR oba te ugrupowania miały być jej pasem transmisyjnym wśród prywatnej inicjatywy. Był to, ze względu na wrogą wobec niej politykę państwa, teren bardzo trudny. Rzemiosło krakowskie, jak oceniano w PPR, nie przystosowane „do dzisiejszej rzeczywistości w dalszym ciągu jest w większości nastawione [do niej] wrogo, a zwłaszcza do naszej Partii”<sup>74</sup>. Nastroje wśród innych przedstawicieli tej grupy społecznej były jeszcze gorsze. W 1949 r., z woli władz przestała istnieć Kongregacja Kupiecka<sup>75</sup>. Już w październiku 1948 r. reprezentacja władz Izb Przemysłowo-Handlowych uznała za celowe wprost zapytać kierownictwo odpowiedniego ministerstwa „czy zamierzenia Rządu idą w kierunku likwidacji sektora prywatnego w najbliższym czasie czy nie”<sup>76</sup>.

<sup>71</sup> APKr PPS Kr 280, Wskazania dla Komitetu Dzielnicego PPR Śródmieście [jesień 1948]. Zespoły PPR i PPS w APKr nie są całkowicie uporządkowane, stąd niektóre j.a. zawierają materiały obu partii.

<sup>72</sup> AUOPKr 46/OB, Stronnictwo Pracy na terenie woj. Krakowskiego z 16 marca 1950.

<sup>73</sup> Wyidealizowany obraz zob. *Z życia Stronnictwa Pracy*, [w:] „Biuletyn Organizacyjny Stronnictwa Pracy” 1950, R. 4, nr 4(28), s. 16.

<sup>74</sup> APKr PPRKr 403, Ocena sytuacji w Izbie Rzemieślniczej w Krakowie [z 7 kwietnia 1948].

<sup>75</sup> Szerzej zob. K. J e l o n e k, *Kongregacja Kupiecka w Krakowie w latach 1722–1949 i jej akta*, „Archeion” 1968, R. 49, s. 121–122; B J Przyb. 98/78, K. P i e r a d z k a, *Dzieje Kongregacji Kupieckiej w Krakowie mps.*, s. 12.

<sup>76</sup> APKr IP-HKr 8, Notatka z konferencji prezesów i dyrektorów IP-H odbytej w Warszawie w dniach 14 i 15 października 1948.

Od 1949 r. prezesem Izby Rzemieślniczej w Krakowie był Olchowicz. Do 1948 r. największe wpływy wśród prywatnej inicjatywy posiadała PPS, potem rywalami Stronnictwa były PZPR i SD. Przykładowo wicedyrektorem biura Izby Przemysłowo-Handlowej, a później likwidatorem tej instytucji była jedna z czołowych działaczek krakowskiego SD<sup>77</sup>. Sytuację SP utrudniała dodatkowo silna pozycja „popielowców”, tym bardziej, że wielu z nich po lipcu 1946 r. przeszło do SD. Początkowa ostra rywalizacja, w toku, której, jak sugerują niektóre źródła, co niektórzy nie cofali się nawet przed odwoływaniem się do PPR, osłabła w 1949 r. Miały wówczas mieć miejsce konferencje międzypartyjne na szczeblu kierownictw i aktywu obu partii. Wg T. Nowińskiego, polepszenie stosunków związane było z osłabieniem działalności SP w tym środowisku<sup>78</sup>. Istnieje możliwość rozluźnienia wzajemnych kontaktów na przełomie 1949 i 1950 r. Sprzyjało temu przekonanie znacznej części członków SP i SD o rychłej likwidacji obu partii.

Znacznie luźniejsze kontakty posiadano ze stronnictwami ludowymi. O ich istnieniu świadczy np. udział w lipcu 1948 r. Olchowicza na wojewódzkim walnym zjeździe SL. Przemawiając tam w imieniu SP „docenia[ł on] należycie wielki wkład, wielkie zasługi”, jakie wniosła ta partia „w dzieło budowy Polski Ludowej, Demokratycznej”<sup>79</sup>. O natężeniu tych kontaktów wymownie świadczy nie uznanie za celowe przez wojewódzkie kierownictwo SL (kwiecień 1949 r.) współpracy z SP na odcinku samorządowo-administracyjnym<sup>80</sup>. Wiele mówiąca jest nieobecność przedstawiciela PSL na II zjeździe wojewódzkim. Kontakty z tą partią odnowiono zapewne na przełomie 1947 i 1948 r.

Wiele o pozycji SP mówią zmiany w ilości przedstawicieli w Radach Narodowych. W PRN ich ilość między marcem 1947 r. a listopadem 1948 r. wzrosła z 1 do 5, by następnie spaść do 2 w 1950 r. Natomiast na szczeblu GRN, SP było systematycznie eliminowane. O tym, że ilość członków w PRN nie miała związku z realnymi wpływami tej partii świadczy np. fakt, iż wg obliczeń K. Ćwika aż 4 z nich było w Olkuszu, gdzie jak wspomniano nie istniał na-

<sup>77</sup> K. Ćwik, *Problemy...*, s. 305–307; T. Filipczak, *Klub poselski Stronnictwa Pracy (1947–1950)*, „Studia Historyczne” 2000, t. 43, z. 3, s. 450, przyp. 14; L. Zachuta, A. Zdebski, *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie 1850–2000. Monografia jubileuszowa z okazji 150 rocznicy powstania Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie*, Kraków 2000, s. 128. Szerzej o udziale krakowskiego SP w organizacjach grupujących rzemieślników i kupców zob. m.in. W. Bujak, *Historia...*, s. 223–224.

<sup>78</sup> T. Nowiński, *Stronnictwo...*, s. 92–93; A. Andrusiewicz, *Stronnictwo...*, s. 410.

<sup>79</sup> AZWPSLKr 912.04.03, Sprawozdanie z III Wojewódzkiego Walnego Zjazdu SL z 4 lipca 1948.

<sup>80</sup> Wymieniono natomiast w tym kontekście SD (*ibidem*, Protokół z posiedzenia plenum Zarządu Wojewódzkiego SL z 5 kwietnia 1949); zob. też: AZWPSLKr 912.03.01, Pismo ZW SL do ZW SP z 11 listopada 1946; AZWPSLKr 912.01.15, Kwestionariusz organizacyjny Zarządu Powiatowego PSL powiatu miechowskiego z czerwca 1949.

wet Zarząd Powiatowy<sup>81</sup>. Przedstawiciele SP zasiadali także w MRN Krakowa, Białej i Oświęcimia. Należy jednak zaznaczyć, iż nigdy reprezentacja tej partii na żadnym szczeblu Rad nie przekroczyła kilku procent ogółu radnych.

X	10 lipca 1946 r.	31 marca 1947 r.	wrzesień 1947 r.	31 listopada 1948 r.	czerwiec 1949 r.**	1950 r.*
WRN	7	7	b.d.	b.d.	7	6
PRN	42****	1****	8*****	5	2	2
MRN	38****	6*****	X	4***	5	8
GRN	b.d.	14	8	1	1	-

\* Dane za A. Andrusiewiczem podającym jedynie datę roczną

\*\* Dane za Franciszkiem Ziemińskim (możliwe są błędy w obliczeniach)

\*\*\* Dane niepełne

\*\*\*\* Dane mogą być zawyżone

\*\*\*\*\* K. Ćwik podaje 1 (Myślenice), ZW SP pisał (7 marca) o 2 (Biała)

\*\*\*\*\* W początkach marca, według ZW, po 2 członków SP zasiadało w MRN Krakowa, Białej i Oświęcimia

\*\*\*\*\* Razem z MRN

Źródło: Odpis Sprawozdania ZW... do 7 marca 1947; Odpis Kwestionariusza do sprawozdania Zarządu Głównego...; AUOPKr 46/OB Odpis pisma Zarządu Grodzkiego do ZW SP z 10 kwietnia 1947; A. Andrusiewicz, *Stronnictwo...*, s. 362; K. Ćwik, *Problemy...*, s. 310, 315; F. Ziemiński, *Rady...*, s. 10, 222; tenże, *Problemy struktury politycznej Rad Narodowych województwa śląsko-dąbrowskiego w latach 1944–1950 (na tle ogólnopolskim)*, Gliwice 1976, s. 230; Z. Kozik, *Partie...*, s. 229, 231, 433; A. Litewka, *Władze...*, s. 27; AAN KC PPR 295/VII-211 Ilość i skład Rad Narodowych w poszczególnych województwach we wrześniu 1947

Wiele o przyczynach słabej reprezentacji w Radach Narodowych mówi stanowisko jednego z uczestników zebrania międzypartyjnego PPR i PPS w Oświęcimiu jesienią 1947 r. opowiadającego się

„za zreorganizowaniem MRN z uwagi na to, iż stronnictwa polit[yczne] jak na przykład Str[onnictwo] Dem[okratyczne] i Str[onnictwo] Pracy, które na tutejszym terenie nie ujawniają

<sup>81</sup> K. Ćwik, *Problemy...*, s. 310, 315.

prawie żadnej działalności posiadają swoich przedstawicieli w MRN i posiadają prawie tyleż członków, co obie bratnie Partie”<sup>82</sup>.

Podobnie było na wyższym szczeblu. W czasie zmagania PPR i jej sojuszników z PSL przy okazji reorganizacji PRN w Tarnowie Zarząd Powiatowy tego ostatniego wysunął projekt przewidujący m.in. 2 miejsca dla SP. Został on jednak w całości odrzucony, a stronnictwo pominięte przy podziale mandatów<sup>83</sup>.

Nie udało się ZW próby powiększenia nielicznej reprezentacji SP w związkach zawodowych i administracji. Na odwrót, wkrótce wobec rywalizacji na tym polu między PPR i PPS zaczęła ona szybko zanikać. W wielu organach SP nie było w ogóle reprezentowane. W lipcu 1948 r. nie posiadało m.in. przedstawicieli w sądach obywatelskich, a w 1949 r. wśród pracowników nadzoru pedagogicznego w inspektoratach powiatowych i miejskich podległych kuratorium Okręgu Szkolnego w Krakowie (miało ich np. SD)<sup>84</sup>.

Negatywne postrzeganie opanowanej przez rozłamowców partii przez przytłaczającą większość byłych członków i sympatyków decydowało o niepowodzeniu ponawianych ciągle prób pozyskania „popielowskich” działaczy. Rzecz nie była bagatelna, jeśli zważyć, że właśnie na nich opierały się struktury terenowe. Warto przykładowo wymienić: A. Manterysa (Miechów), Wapiennika (Zakopane), Gawrona (Myślenice), Kazimierza Bindera (Czarny Dunajec). Podobnie było częściowo w samym Krakowie (np. A. Majer). Przynajmniej 4 z nich (Władysław Kabat, Gawron, Majer, Stanisław Żuwała) wydelegowano na niedoszły lipcowy kongres<sup>85</sup>.

Wobec wykorzystywania przez komunistyczne władze SP w walce z Kościołem znikły nadzieje na polepszenie stosunków z hierarchią. Jeszcze w 1947 r. na zjeździe wojewódzkim Olchowicz chwalił się uroczystym nabożeństwem, „które

<sup>82</sup> W skład MRN w Oświęcimiu wchodził z ramienia SP Antoni Mrzygłód i Roman Szymonek (APKr PPRKr 413, Protokół z zebrania międzypartyjnego PPR i PPS w Oświęcimiu z 14 października 1947).

<sup>83</sup> Szerzej zob. B. D e r e ń, *Polskie...*, s. 200–201.

<sup>84</sup> Odpis protokołu II wojewódzkiego zjazdu...; F. Z i e m s k i, *Rady...*, s. 288–289; APKr PPRKr 337, Wykaz wójtów i burmistrzów miast nie wydzielonych b.d. [po 1 czerwca 1947]; APKr PPRKr 195, Charakterystyka pracowników starostwa myślenickiego z 30 czerwca 1947; AAN 295/VII-64, Skład delegatów na walny zjazd ZZK na dzień 25 listopada 1947; zob. K. T u r o w s k i, *Stronnictwo Pracy w Krakowskim*. Recenzja książki Z. Kozika, *Partie...*, „Chrześcijanin w Świecie” 1976, R. 8, nr 9(47), s. 112; AAN KC PPR 295/VII-129, Pismo Zarządu Głównego SP do KC PPR z 27 września 1947; APKr UW II 793, Wykaz sądów obywatelskich w województwie krakowskim z lipca 1948; F. M i e l c z a r e k, *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945–1956*, Opole 1997, s. 67–69; BJ Dokt 19/1975 R. A r t y m i a k, *Wkład Związków Zawodowych w umacnianie władzy ludowej w województwie krakowskim w latach 1945–1949*, Kraków 1974, mps pracy doktorskiej, k. 99–100, 106–107, 141–142.

<sup>85</sup> AUOPKr 46/OB, Odpis wykazu delegatów na zjazd i ich zastępców wysłany 5 lipca 1946 do Zarządu Głównego SP.

dziś na nasze prośby zostało odprowadzone”, a zjazd wystosował depesze do prymasa i kardynała Sapięhy z wyrazami czci i synowskiego oddania<sup>86</sup>. W czerwcu 1948 r. na posiedzeniu Wojewódzkiej Rady Narodowej (WRN) I sekretarz PPR „zapropomował” prezesowi ZW, by w imieniu SP zgłosił rezolucję potępiającą list papieża do biskupów niemieckich<sup>87</sup>. Wg źródeł WUBP „Olchowicz nie miał już innego wyjścia jak zgodzić się na to”, a później „Na zebraniu Zarządu [Wojewódzkiego] tłumaczył tą sprawę kategorycznym żądaniem PPR-u i że jeżeli nie byłoby SP z tym wystąpiło to rezolucja ta byłaby o wiele mocniejsza (...)”<sup>88</sup>.

Były to jednak dopiero początki. Dnia 14 marca 1949 r. Minister Administracji Publicznej podpisał oświadczenie rządowe atakujące brutalnie Kościół. Wkrótce KW PZPR otrzymał polecenie zorganizowania kampanii mającej na celu „izolowanie rozpolitykowanej reakcyjnej części kleru”. Jednym z jej etapów było zwołanie we wszystkich powiatach i w większych miastach wieców z udziałem m.in. SP<sup>89</sup>. Już 21 marca Olchowicz i J. Sawajner zostali wezwani do I sekretarza PZPR. Przedmiotem spotkania był udział SP w akcji propagandowej popierającej wspomniane oświadczenie. Następstwem tej wizyty było pismo KW SP do centrali z prośbą o instrukcje oraz przygotowanie i rozesłanie do województw tekstów krótkich przemówień na tą okazję. Sprawa była pilna ze względu na narzucony przez PZPR terminarz. Wiec w Krakowie, na którym przemawiać miał Olchowicz planowano zorganizować 23 marca. Tegoż dnia miał się odbyć analogiczny w Nowym Sączu, a następnego dnia w Myślenicach i Tarnowie<sup>90</sup>.

Kościółowi poświęcone było częściowo przemówienie wygłoszone w 1949 r. przez Olchowicza w imieniu klubu SP w dyskusji sejmowej nad budżetem państwa.

Krakowskie struktury Stronnictwa zostały także wciągnięte w walkę o „Caritas”. Władze nie przebierały w środkach. Przejęciu kontroli nad majątkiem „Caritasu” w Krakowie towarzyszyły m.in. aresztowania jego pracowników. Sytuację katolickiej, przynajmniej w deklaracjach, organizacji pogarszał fakt, iż po przeciwnej stronie twardo broniła praw Kościoła postać tej miary, co kardynał Sapięha. W mianowanym przez władze w 1950 r. Zarządzie Związku „Caritas” Archidiecezji Krakowskiej zasiadło 2 członków KW SP (Wysocki i ks.

<sup>86</sup> Ten ostatni telegram nie zachował się (AKM, Teki Kardynała A.S. Sapięhy XXXV,teczka 1 i 2).

<sup>87</sup> Papież Pius XII pisał w nim m.in. o losie wysiedlonych z Ziemi Zachodnich i Północnych Niemców.

<sup>88</sup> AUOPKr 46/OB, Doniesienie „Sępa” z 22 czerwca 1948.

<sup>89</sup> D. J a r o s z, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopci*, Warszawa 1998, s. 388.

<sup>90</sup> AUOPKr 46/OB, Odpis pisma przewodniczącego KW SP w Krakowie do Sekretariatu Organizacyjnego Głównego GKW SP z 21 marca 1949.



Henryk Weryński)<sup>91</sup>. Stronnictwo uczestniczyło także w przeprowadzonej 26 marca zbiórce na rzecz tej świeżo opanowanej przez PZPR instytucji. Mimo odpowiednich działań UB nie osiągnięto oszałamiających wyników. Wg źródeł własnych SP brało w niej udział 180 osób<sup>92</sup>.

Dnia 23 kwietnia miało dojść do posiedzenia KW tej partii z udziałem członków Rady Naczelnej na temat świeżo zawartego porozumienia między władzą a episkopatem.

Członkowie SP musieli też odpowiednio ustosunkowywać się do kolejnych posunięć władz na forum Rad Narodowych<sup>93</sup>.

Kierownictwo krajowe podejmowało wysiłki w celu przekonania członków do nowej linii politycznej. Przykładowo w „Przewodniku Wykładowcy” z 1949 r. czytamy:

„Kierowanie się interesami ojczyzny nie nasuwa nam żadnych konieczności pójścia na kompromisy z naszym katolickim sumieniem (...) nie ma bowiem sprzeczności między interesami Polski a świadomie wyznawanymi zasadami religii katolickiej (...). Nieposłuszeństwo wobec kościelnych nakazów o charakterze politycznym w niczym nie narusza naszych obowiązków wobec tych władz jako autorytetów w sprawach wiary”<sup>94</sup>.

Można jednak mieć wątpliwości, czy podana wyżej argumentacja trafiała do uczestników podjętej wówczas akcji szkoleniowej.

Wprzęgnięcie w walkę z Kościołem stało się dla Stronnictwa na dłuższą metę wyrokiem śmierci. Nie pomogły „działania” kierownictwa partii mające zapobiec skutkom nacisku „reakcji” skierowanego przeciw „działaczom (...) reprezentującym pozytywne i postępowe elementy Stronnictwa” podrywające „zaufanie szerokich mas członkowskich do uczciwości politycznej i osobistej czołowych aktywistów” mające ostrzec tych ostatnich „o możliwości zaatakowania każdego z nich przez świadomych lub nieświadomych agentów sił wrogich Stronnictwu i demokracji ludowej”<sup>95</sup>. Uwidoczniło się to szczególnie z chwilą nałożenia w 1949 r. przez Rzym ekskomuniki na wiernych współpracujących z komunistami. „Stronnictwo katolików polskich”<sup>96</sup>, odcinające się od „odchylenia chadeckiego”<sup>97</sup> akceptujące równocześnie tworzony przez komunistów

<sup>91</sup> APKr PZPR 432, Odpis protokołu z zebrania Zarządu Związku „Caritas” Archidiecezji Krakowskiej z 20 kwietnia 1950; AKM, Teki Kardynała A.S. Sapiehy XXVII, nr 95–115.

<sup>92</sup> Biuletyn Informacyjny..., s. 16.

<sup>93</sup> Zob. np. AN PAN i PAU KSG bn. 1949, Pismo WRN do PAU z lipca 1949. Obecność na zapowiadanym tym pismem posiedzeniu była obowiązkowa.

<sup>94</sup> Cyt. za: A. Andrusiewicz, *Stronnictwo...*, s. 401.

<sup>95</sup> AUOPKr 46/OB, Odpis Okólnika Nr 13 GKW SP z 9 maja 1949.

<sup>96</sup> Telegram w sprawie porozumienia między państwem a Kościołem, „Biuletyn Organizacyjny Stronnictwa Pracy” 1950, R. 4, nr 4(28), s. 12.

<sup>97</sup> F. Widy-Wirski, *Miejsce Stronnictwa Pracy w marszu od demokracji ludowej do demokracji socjalistycznej*, Bydgoszcz b.d., s. 6, 10.

system nie miało bowiem w tej sytuacji możliwości oddziaływania na społeczeństwo, a tym samym przestawało być kierownictwu PZPR potrzebne<sup>98</sup>. Należy jednak zaznaczyć, że krakowskie SP komunistyczne władze angażowały także na innych polach. Przykładowo w 1949 r. przewidywano przedstawicielki SP na powiatowych posiedzeniach porozumiewawczych mających uzgodnić pracę na „odcinku kobiecym”<sup>99</sup>.

Warto poświęcić nieco uwagi zainteresowaniu partią ze strony UB. Wiele o stosunku tej instytucji, a więc i kierującego jej działaniami kierownictwa PPR, do SP w 1947 i przez znaczną część 1948 r. mówi następująca uwaga kierującego działaniami wobec tej partii funkcjonariusza:

„Podałem powyższe dla zorientowania się w ogólnej sytuacji Stronnictwa Pracy na terenie województwa krakowskiego gdyż nie ma obecnie nic ciekawego czym można by się zająć (...) (brak zresztą dyrektyw co robić)”<sup>100</sup>.

Znamienne są też życzenia świąteczne wysłane w marcu 1948 r. przez ZW do naczelnika V wydziału WUBP Mariana Kozłowskiego. Nie znaczy to oczywiście, że darzono tam „nowe” SP zaufaniem. Przykładowo w lipcu 1947 r. instruowano PUBP Nowy Sącz:

„Zawiadamiamy was, że na terenie Waszego powiatu, organizowane będzie SP (...). Pełnomocnictwo organizowania Zarządu [Powiatowego] (...) dostali: Siernawa Kazimierz (...) oraz Znamirowska Stanisława (...). W/w dostali polecenie o nawiązanie kontaktu z miejscowymi władzami i Partiami Demokratycznymi. Należy zachować ostrożność co do wspomnianych osób, ażeby w ich organizowaniu się nie cechowała wrogość do ustroju [sic!]. Należy dokładnie zbadać kto są wymienieni, i jaki element wciągają do Stronnictwa Pracy. O przebiegu powiadomić WUBP Kraków Wydział V-ty Sekcja V-ta”<sup>101</sup>.

Od jesieni 1948 r. sytuacja wobec nasilającej się stalinizacji zaczęła się zmieniać. Częściowo dotyczyło SP obejmujące cały kraj wzmożenie „zainteresowania” „popielowcami”<sup>102</sup>. W jego ramach 14 października 1948 r. rozesłano do PUBP nakaz wszechstronnego „ustalenia” prezesów Zarządów Powiatowych SP

<sup>98</sup> J.M. Majchrowski, *Na drodze do zjednoczenia Stronnictwa Pracy i Stronnictwa Demokratycznego po II wojnie światowej*, [w:] *Geneza Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego na Ziemi Krakowskiej*, Warszawa 1978, s. 60–61.

<sup>99</sup> AZWPSLKr 912.01.09, Pismo ZW PSL do powiatowego Wydziału Kobiet z 2 września 1949 (blankiet) i tenże skierowany do Olkusza.

<sup>100</sup> AUOPKr 46/OB, Opracowanie dotyczące SP z 18 lutego 1948.

<sup>101</sup> *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału V WUBP do szefa PUBP Nowy Sącz z 26 lipca 1947.

<sup>102</sup> A. Albert [W. Roszkowski], *Najnowsza historia Polski, 1914–1993*, Londyn 1993, s. 135–136. Trwało ono także po likwidacji SP (sprawa „Dzwon”), (zob. np. AUOPKr 46/OB, Charakterystyka wrogiej grupy Popielowsko-Unijnej [opracowanie UB] z 6 sierpnia 1952). Unia — katolicka konspiracyjna organizacja działająca w czasie wojny m.in. na terenie Krakowa. W 1943 r. połączyła się z SP.

sprzed lipca 1946 r.<sup>103</sup> Aresztowano wówczas m.in. Manterysa. Wg niektórych danych część wojewódzkiego kierownictwa planowała w połowie października interweniować w jego sprawie w WUBP. Sprawa była tym pilniejsza, że były to ostatnie dni urzędowania dotychczasowego szefa tej instytucji, mjr. Jana Olkowskiego, którego zastąpić miał skierowany tu z województwa rzeszowskiego płk Teodor Duda. Przed lutym 1950 r. Manterys został co prawda zwolniony, ale przeniósł się do Krakowa i wycofał się z działalności w SP. Po tym ciosie miechowski SP już się nie podniosło. Aresztowania nie ominęły też Krakowa. W 1949 r. uwięziono prawdopodobnie Antoninę Sławińską<sup>104</sup>.

Rosło też zainteresowanie samym Stronnictwem. Wiele o ówczesnej sytuacji mówi wpisana na odwrocie oryginalnego pisma KW SP do krakowskiego starostwa grodzkiego notatka naczelnika Wydziału Administracyjnego w zastępstwie prezydenta Krakowa: „Wojewódzkiemu Urzędowi Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie odstępuję wg właściwości”<sup>105</sup>. Nie pomogły posunięcia w rodzaju urządzania uroczystych akademii dla uczczenia 70. rocznicy urodzin Stalina<sup>106</sup>. Dzieleno aktywistów na „prawicowców” i „lewicowców”; zakładano sprawy nawet dyspozycyjnym wobec PZPR działaczom; „interesowano się” poglądami jego członków wobec kolejnych posunięć antykościelnych. Jak to wpływało na atmosferę w partii nie trzeba chyba dodawać.

SP pozostawało jednak na marginesie zainteresowań UB życiem politycznym. Nie licząc PSL, w latach 1947–1948 aresztowano m.in. wielu działaczy PPS szczebla powiatowego i wojewódzkiego. Większe znaczenie miała dla SP walka UB z Kościołem.

Warto też wspomnieć o podstawach finansowych. Głównym dochodem były dotacje z centrali. Przykładowo wg danych z lutego 1948 r. otrzymywano z tego źródła 65 tysięcy zł miesięcznie (w tym 10 na działalność Koła Akademickiego),

<sup>103</sup> *Ibidem*, Pismo WUBP do szefa PUBP Miechów dotyczące A. Manterysa z 14 października 1948; *ibidem*, Pismo WUBP do szefa PUBP Bochnia dotyczące Teofila Szerby z 14 października 1948; *ibidem*, Pismo WUBP do PUBP w Krakowie dotyczące Adama Widomskiego i Jaroszyńskiego z 14 października 1948; *ibidem*, Pismo WUBP do PUBP Limanowa dotyczące Mariana Borzenskiego z 14 października 1948; Pismo WUBP do PUBP Myślenice dotyczące Gawrona z 14 października 1948; Pismo WUBP do PUBP Nowy Sącz dotyczące Władysława Pietruszewskiego z 14 października 1948. Niekiedy dotyczyło to także wiceprezesów (*ibidem*, Pismo WUBP do PUBP Nowy Targ dotyczące Ludwika Fiszerę i Władysława Romana z 14 października 1948); zob. *ibidem*, Pismo WUBP do PUBP Chrzanów dotyczące Władysława Pajaka z 27 lutego 1948. Duże zainteresowanie „popielowcami” miało miejsce w lutym i marcu 1948 r. (m.in. *ibidem*, Pismo szefa PUBP Dąbrowa Tarnowska do WUBP z 11 marca 1948; *ibidem*, Pismo szefa PUBP Kraków-powiat z 15 marca 1948).

<sup>104</sup> Zob. A. Andrusiewicz, *Stronnictwo...*, s. 411; Z. Nawrocki, *Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949*, Rzeszów 1998, s. 101, przyp. 12.

<sup>105</sup> AUOPKr 46/OB, Pismo KW SP do starostwa grodzkiego w Krakowie z 16 marca 1949. Nie dziwi w tej sytuacji praktyczny brak danych o SP po 1947 r. w odnośnej teczce zespołu UW II (779).

<sup>106</sup> AUOPKr 46/OB, Pismo KW SP do naczelnika V Wydziału WUBP z 17 grudnia 1949.

przy własnych dochodach rządu 2–3 tysięcy. Sumy te z trudem wystarczały na pokrycie pensji pracowników sekretariatu i bieżących wydatków na opał, światło, telefon itp. Nie wystarczało ich na potrzeby Zarządów Powiatowych. W późniejszym okresie dotacje uległy znacznej redukcji. Dla porównania subwencji dla KP PPR w marcu 1948 r. wynosiły 2 753 321 zł, a ich przychody ogółem — 3 754 751 zł.

W początkach 1948 r. posiadano w Krakowie 2 lokale: zdobyte na „popielowcach” 4 pokoje przy Rynku Głównym 22 (wcześniejsze próby uzyskania lepszego lokalu w tym rejonie miasta zakończyły się fiaskiem) i jeden przy ul. Pędzichów 28. Spośród Zarządów Powiatowych tylko miechowski posiadał wówczas 1 pomieszczenie na swoje potrzeby.

W pierwszej połowie 1950 r. kierownictwo PZPR wobec „nieprzydatności” SP postanowiło połączyć go z SD. Wg źródeł UB 17 marca, sekretarz KW Kazimierz Posadyn został wezwany do I sekretarza PZPR. M. Rybickiego interesowała liczebność partii i stosunki z SD. Powód wezwania był jasny. Dnia 19 marca miał się odbyć IV zjazd miejski krakowskiego SD<sup>107</sup>. Działania sprzyjające nawiązaniu bliższych stosunków między Stronnictwami podjęło też, przy pomocy agentury, UB. Sytuacja SP w województwie krakowskim była fatalna. Wobec nikłej aktywności i frekwencji na zebraniach, KW partii postanowił połączyć koła dzielnicowe w jedno<sup>108</sup>. Formalne rozmowy krajowych kierownictw Stronnictw na temat połączenia rozpoczęły się w czerwcu 1950 r. Ostatniego dnia tego miesiąca odbyło się zebranie aktywu SP z udziałem członków Rady Naczelnej. Stosowne przemówienie wygłosił Olchowicz. Jedynym protestującym był, wg danych UB, „niepoczytalny w wystąpieniach” Julian Krężel. Natomiast przewodniczący największego koła, Majer, mimo doręczanego kilkakrotnie zaproszenia zebranie zbojkotował. Miesiąc później, 30 lipca na plenum KW SD nastąpiło oficjalne wchłonięcie SP. Uznano za celowe dokooptowanie do swego prezydium Olchowicza i Jasińską, do sądu partyjnego H. Weryńskiego i Wysockiego, a do Komisji Rewizyjnej K. Posadyna oraz Alojzego Majocha<sup>109</sup>. Prognozą na przyszłość był fakt, iż żaden z byłych działaczy SP nie został kierownikiem wydziału KW<sup>110</sup>.

Zwykli członkowie zostali zaskoczeni nagłością „połączenia”. Wobec braku odpowiedniej akcji wyjaśniającej uznali, że jest to faktyczna likwidacja SP.

<sup>107</sup> AN PAN i PAU KIII-36, Spuścizna W. Goetla, j.a. 60, Zaproszenie na IV Zjazd miejski SD z programem obrad; zob. APKr PPRKr 408, Rozliczenie KP PPR województwa krakowskiego za miesiąc marzec 1948.

<sup>108</sup> Zebranie połączeniowe planowano na 23 kwietnia (AUOPKr 46/OB, Sytuacja w Stronnictwie Pracy z 9 sierpnia 1950).

<sup>109</sup> Sytuacja w Stronnictwie Pracy z 9 sierpnia...; Stronnictwo Pracy na terenie... z 16 marca 1950. Wg Nowińskiego do KW SD wszedł też Dziuba (T. Nowiński, *Stronnictwo...*, s. 93).

<sup>110</sup> BJ Przyb. 83/75, Korespondencja Adama Bara, Wykaz dyżurów kierowników wydziałów KW SD z 24 sierpnia 1950.

Niewielu wstąpiło do propagującego wówczas antykatolickie idee SD. Nieco inaczej, wg Nowińskiego, wyglądała sytuacja w województwie krakowskim. Do SD miało wstąpić w Krakowie i powiatach 329 członków SP. Jeśli przyjąć te dane to być może byłoby to ponad 30% wszystkich wstępujących w skali kraju<sup>111</sup>. Warto nadmienić, że zgodnie z wolą kierownictwa SD wielu z nich miano poddać weryfikacji. Ilość wstępujących może być związana z włączeniem do wojewódzkiego kierownictwa części KW SP i prezesurą Izby Rzemieślniczej. Swoje znaczenie miała prawdopodobnie mocna pozycja działaczy krakowskich w kierownictwie krajowym. Wystarczy powiedzieć, że od października 1949 r. w ośmioosobowym prezydium GKW zasiadali Olchowicz i Sawajner, a przewodniczącym Głównej Komisji Rewizyjnej był F. Dziuba.

Najbardziej wyraziście warunki, na jakich nastąpiło włączenie do SD widać we fragmencie przemówienia sekretarza generalnego SD Leona Chajna na posiedzeniu Komitetu Politycznego Centralnego Komitetu SD:

„Pozwalamy mówić SP, że się przyłączają do SD. W rzeczywistości chodzi tu o wchłonięcie SP przez nas. W rozmowach zostało wyraźnie zastrzeżone, że nie będzie żadnych kongresów połączeniowych, żadnych manifestacji, nie ma mowy o jakiegokolwiek zmianie nazwy SD, zmianie ideologii SD. Aneks ma się odbyć w sposób cichy i spokojny i bez zbytniego entuzjazmu naszego w naszej Radzie Naczelnej”<sup>112</sup>.

#### SKŁAD WŁADZ WOJEWÓDZKICH SP (STYCZEŃ 1947 I MARZEC 1950)

##### ZW SP (od 22 stycznia 1947):

Aleksander Olchowicz — prezes, Władysław Kabat — wiceprezes i Alfred Michejda (brat jednego z głównych działaczy SP Tadeusza) — wiceprezes, Józef Sawajner — sekretarz, Antoni Roczmierowski — zastępca sekretarza, Feliks Dziuba — skarbnik, Adam Majer — zastępca skarbnika, oraz: Stefania Jasińska, Mieczysław Frączkiewicz, Juliusz Sas-Wisłocki, Władysław Sawicki, Władysław Gawron, Adolf Manterys, Jerzy Wapiennik i Wiktor Kunachowicz.

##### KW (16 marca 1950):

Aleksander Olchowicz — przewodniczący, Alfred Michejda — zastępca przewodniczącego, Kazimierz Posadyn — sekretarz, Stanisław Żuwała — zastępca sekretarza, Saturnin Wysocki — skarbnik, oraz: Władysław Sawicki, Jan Petrykowski, Adam Majer, Julian Krężel, Marian Skrzyński, Alojzy Majoch, Władysław Gawron, Kazimierz Wilga, żona A. Michejdy, ks. Henryk Weryński.

<sup>111</sup> T. Nowiński, *Stronnictwo...*, s. 93; zob. A. Andrusiewicz, *Stronnictwo...*, s. 432; A. Czubiński, *Stronnictwo Demokratyczne (1937-1989). Zarys Dziejów*, Poznań 1998, s. 205; R. Kozłowski, *Partie...*, s. 293.

<sup>112</sup> Cyt. za: J.M. Majchrowski, *Na drodze...*, s. 65–66.

Komisja Rewizyjna (22 stycznia 1947):  
Józef Widrich, Antonina Sławińska i Antoni Targosz

#### Liczebność kół SP w Krakowie

Śródmieście: 50\*, 73\*\*

Wesoła: 20\*, 52\*\*

Kazimierz: 40\*, 56\*\*

Podgórze: 20\*, 42\*\*

Akademickie\*\*\*: 40\*, 82\*\*

Pań: 40\*, 30\*\*

Tramwajarzy: 140\*, 195\*\*

\* maj 1947 (dane Zarządu Grodzkiego SP)

\*\* luty 1948 (dane WUBP)

\*\*\* szerzej na temat liczebności tego koła zob. T. Biedroń, *Działalność...*

#### Reprezentacja krakowskiego SP w Radzie Naczelnej Stronnictwa (grudzień 1946)

A. Olchowicz, M. Frąckiewicz, W. Sawicki, A. Targosz, J. Sawajner, A. Michajda, W. Gawron, Sawicka, W. Kabat, Stefania Jasińska, A. Majer (zastępca członka).

#### Zarząd Grodzki SP w Krakowie

kwiecień 1947: J. Sas-Wisłocki — prezes; Piotr Skórski — I wiceprezes; Antonina Sławińska — II wiceprezes; Edward Górski — sekretarz; wakaty — zastępca sekretarza, skarbnik, zastępca skarbnika

luty 1948: Piotr Skórski — prezes; K. Posadyn — wiceprezes; Kazimierz Żelaszkiewicz — sekretarz; J. Krężel — skarbnik; Marek Babiarz, S. Żuwała, Franciszek Walczak — członkowie zarządu.

### SUMMARY

#### The History of the Labour Party in the Province of Cracow (July 1946–July 1950)

The agreement about the creation of the National Unity Temporary Government concluded in June 1945 in Moscow seemed to open the way to the official political life for the Labour Party, which had remained so far in conspiracy. A rapid development of the Party in the province of Cracow started at the end of 1945. There were just a handful of adherents of National Uprising, a fraction of dissenters supported by the communists. The Cracow Labour Party was one of the most ill disposed to PPR (the communist party). It had, according to their own data, 9320 members. The Party was supported by the Archbishop of Cracow. The inner conflict in the party, inspired by the communists, ended in June 1946 with the suspension of activity by the members of the Party who were against the submission of the party to PPR. In the province of Cracow this decision was supported by the majority of party members. However, the new leadership, submissive to the communists, managed to rebuild

the party structure. The participation in the elections, in view of the unfavorable attitude of the Church, ended up in a defeat.

The main centre of the reconstructed Labour Party was Cracow. The attempts to re-create the Party were successful in some districts. However, the newly created branches were not very active. The most significant event in the life of the Labour Party was its second Provincial Congress (28th September 1947). The hopes for the development of the party, due to worse and worse treatment by PPR and PPS, were not fulfilled. Since 1948 weak activity outside was determined by the increasing stalinization and fights between fractions in the national party leadership. Weak position of the party in the political system of that time was not favourable, either. The provincial board could not do anything about the growing pressure on workers to join communist parties. What was even worse, many PPR, and later PZPR (Polish United Workers' Party) activists were unfavourable, or even hostile towards the Labour Party. The party members were eliminated from administration, Trade Unions and the local government. Since 1948 the Secret Service was showing increasing interest in the party. Being used by the communist authorities in the fight with the Church became, in the long run, the death sentence for the party. On the one hand referring to Catholicism, and on the other accepting the system created by the communists, the party had no chances to influence the society, thus becoming useless for the PZPR leadership. In the first half of the 1950s the latter one decided to join the party with SD (Democratic Party). The official incorporation of the Cracow Labour Party took place at the plenary session of the Provincial Committee of SD on 30th July 1950.

# Materiały źródłowe



## **Rachunki klasztoru Augustianów w Krakowie z okresu okupacji szwedzkiej 1655–1657**

**oprac. Wacław Kolak**

Księgi dochodów i rozchodów klasztoru Augustianów znajdujące się wraz z całym archiwum tegoż klasztoru w Archiwum Państwowym w Krakowie, zachowały się prawie bez przerwy od 1502 r. do pierwszej połowy XX w.<sup>1</sup> Pisarz klasztorny notował każdego dnia najdrobniejsze nawet kwoty pieniężne wpływające do kasy klasztornej, jak i wszelkiego rodzaju wydatki związane z życiem i codziennymi potrzebami zakonników. Rachunki klasztorne są więc pierwszorzędnym źródłem do poznania całokształtu działalności wspólnoty zakonnej zarówno w dziedzinie spraw ekonomicznych, religijnych, jak i kulturalnych poprzez różne etapy dziejów.

Zapiski dochodów i rozchodów klasztoru dostarczają nam niekiedy także wiadomości związane z sytuacją polityczną i społeczną danego okresu historycznego.

W załączonym tekście źródłowym rachunków z lat 1655–1657 znajdziemy nierzadko przykłady oddziaływania na życie klasztoru wojny ze Szwedami, ich okupacji i rządów szwedzkich generałów w Krakowie. Należy wspomnieć najważniejsze fakty związane z dwuletnim pobytem szwedzkim w Krakowie.

Zdobycie Krakowa przez wojska szwedzkie odbywało się etapami. Najpierw, to jest we wrześniu 1655 r. zajęli Szwedzi pod dowództwem generała Wittemberga słabo ufortyfikowany Kazimierz. Klasztor Augustianów przeznaczono na lazaret wojskowy. Do Krakowa wkroczyli Szwedzi z królem Karolem Gustawem na czele 19 października 1655 r. Król szwedzki przebywał w zdobytym mieście bardzo krótko. Pierwszym swoim zastępcą mianował marszałka Arwida Wittemberga, który rządził w Krakowie od października 1655 do 5 lutego 1656 r. Drugim z kolei gubernatorem Krakowa od lutego 1656 r. był generał Paweł Wirtz sprawujący rządy do 16 maja 1657 r., natomiast na okres od 16

---

<sup>1</sup> *Katalog Archiwum OO. Augustianów w Krakowie 1299–1950*, oprac. W. Kolak, K. Jelonek-Litewka, Kraków 1996, sygn. Aug. 589 do Aug. 686, s. 172–187.

maja do 25 sierpnia 1657 r. władzę nad miastem przejął generał Jan Bethlem z ramienia Jerzego Rakoczego, księcia siedmiogrodzkiego.

W maju 1656 r. Franciszek Dembiński, starosta nowokorczyński podjął próby odzyskania Krakowa, jednak bez powodzenia. W jesieni tego samego roku nie udało się także wyzwolić Krakowa przez wojska Jerzego Lubomirskiego, marszałka wielkiego koronnego.

Trzeba jeszcze wspomnieć, że Szwedzi nękali mieszkańców Krakowa ciężkimi kontrybucjami, także rabunkami kościołów i klasztorów. Trzej kolejni gubernatorzy rządili twardą ręką, w mieście panował głód i drożyzna<sup>2</sup>.

Omawiany rękopis rachunków klasztornych oznaczony sygnaturą katalogową Aug. 606 posiada stron 34. Dochody notowane są w nim od stycznia do grudnia 1656 r. (s. 1–4) oraz od stycznia do marca, lipiec i wrzesień 1657 r. (s. 5–8). Wydatki natomiast są rejestrowane od września do 30 grudnia 1655 r. (s. 11–24) i od stycznia do 4 marca 1656 r. (s. 25–34). Widać więc, że zapiski nie pokrywają się w pełni z okresem okupacji szwedzkiej, są częściowo fragmentaryczne, a liczniejsze są tu rozchody. Zapiski od stycznia do lipca 1657 r. (s. 5–7) są powtórzone w następnym rękopisie rachunków klasztornych z lat 1657–1662 oznaczonym sygn. Aug. 607 (s. 300–302). Rękopis prowadzony był w języku polskim i w niewielkim stopniu w języku łacińskim. Pismo jest niedbale, redagowane w pośpiechu przez kilka rąk, niezbyt poprawną polszczyzną. Zapiski ujęte w czterech kolumnach, najpierw data dzienna, następnie właściwa treść noty w drugiej kolumnie. W trzeciej podana ilość florenów, a w czwartej groszy. Ogólne podsumowanie wydanych kwot pieniężnych na końcu prawie każdej strony. Rękopis zachował się w złym stanie, brzegi kart są nieco zbutwiałe. Przy przepisywaniu tekstu rachunków starano się oddać w oryginale dawne słownictwo i wyjaśnić znaczenie niektórych terminów dziś już nie używanych w oparciu o słowniki języka polskiego.

Zapiski dotyczące wydatków pozwalają przede wszystkim poznać trudności klasztoru, jakie zresztą panowały w całym Krakowie, z aprowizacją i wyżywieniem zakonników. Klasztor, jak widać z notowanych rachunków i niekiedy komentarzy do nich, nie posiadał wystarczających funduszy na wyżywienie dość licznego grona zakonników w tym czasie. Nie mamy dokładnych informacji źródłowych dotyczących składu osobowego klasztoru krakowskiego w latach 1655–1657. Z protokołów obrad kapituły prowincjalnej augustianów w Polsce, jaka miała miejsce w 1649 r. w Warszawie, a więc na kilka lat przed inwazją szwedzką, dowiadujemy się, że klasztor krakowski liczył 46 zakonników, w tym 19 ojców, 21 braci konwersów i 6 nowicjuszy<sup>3</sup>. Jak wiemy z kroniki napisanej w XVII w. przez augustianina Fulgentego Dryjackiego, kilku zakonników, szczególnie starszych, z ówczesnym przeorem Narcyzem

<sup>2</sup> J. Bieniarzówna, J. Małecki, *Dzieje Krakowa – Kraków w wiekach XVI–XVII*, t. 2, Kraków 1980, s. 363–387; L. Sikora, *Szwedzi i Siedmiogrodzianie w Krakowie od 1655–1657 roku*, Biblioteka Krakowska, nr 39, Kraków 1908.

<sup>3</sup> APKr, rkps Aug. 38, s. 172–173.

Chołubkiem wyjechało w ślad za królem Janem Kazimierzem i biskupem krakowskim Piotrem Gembickim (1642–1657) na Śląsk, do Raciborza lub do Wiednia, wywożąc zapewne skarbiec kościelny<sup>4</sup>. Klasztor krakowski dla zaspokojenia potrzeb żywienia zakonników, a także przymusowego dokarmiania żołnierzy szwedzkich, postanowił nawet sprzedąć niektóre naczynia liturgiczne (s. 5). Czynsze bowiem należne klasztorowi z kamienic i pól oraz legatów mszalnych były wypłacane nieregularnie, a ogólne dochody klasztoru w pełni nie mogły zaspokoić potrzeby żywienia. Dostawy żywności natomiast z folwarku klasztoru we Wróblowicach<sup>5</sup> napotykały na przeszkody ze strony wojska szwedzkiego i z powodu zamknięcia bram miasta. Z pomocą klasztorowi pospieszył wspomniany już biskup krakowski Piotr Gembicki, ofiarowując klasztorowi na wyżywienie 200 florenów (s. 8), oraz przeor Narcyz Chołubek, który wyjeżdżając do Raciborza zostawił złotych polskich 60, jak zanotował pisarz „na strawę konwentowi” (s. 8). Zakonników wspomagali także, jak wynika z zapisek, mieszczanie kazimierscy (s. 18, 27).

Trudności z nabywaniem, względnie brakiem żywności są najczęstszą bolączką pisarza prowadzącego rejestr rachunków; rzecz znamienna – do jednych z najbardziej uciążliwych niedostatków zalicza się brak piwa na stole w czasie posiłków. Jego brak daje się zakonnikom we znaki, co przejawia się bardzo często w rachunkach klasztornych. W dniu 20 października, to jest nazajutrz po wejściu Szwedów do Krakowa, pisarz zanotował, że nie było piwa przy obiedzie, „przeorstwo ginęło wodę pili” (s. 14). Brak piwa jest notowany niemal na każdej karcie rachunków. Nieoceniony, często tu występujący brat Gelazy niejednokrotnie upraszał, jak się można domyślić, u Szwedów garncę piwa na obiad i kolację (s. 8, 12). Pod koniec okupacji natomiast pisarz z ulgą stwierdza, że piwo potaniało.

Na ogół w rachunkach nie znajdujemy wyraźnych politycznych aluzji związanych z rządami Szwedów. W świetle zapisek życie w klasztorze na pozór przebiegało bez większych zakłóceń. Niektóre notowane fakty świadczą nawet o tym, że stosunki między zakonnikami a Szwedami, względnie Niemcami w służbie króla szwedzkiego, były poprawne. Dwukrotnie znajdujemy tu wzmianki o gromadzeniu zapasów żywności w razie spodziewanego i oczekiwanego oblężenia Krakowa, w celu jego wyzwolenia (s. 5, 6). Są też zapiski o płaceniu Szwedom za wypuszczenie z miasta, co było niezmiernie ważne, gdyż ułatwiałoby dostarczanie mięsa i zboża ze wsi klasztornej Wróblowice. Chyba także w tym celu, jak zanotował pisarz pod dniem 11 marca 1656 r., klasztor uczynił prezent: „wina garniec dla Jego Mości Pana Pułkownika i dla Pana Kapitana” (s. 34), co kosztowało 2 floreny i 12 groszy. Dowiadujemy się też o tym, że zmarłego w klasztorze żołnierza szwedzkiego pochowano

<sup>4</sup> Fulgenty Dryjacki, kronikarz zakonu w XVII w.; zob. APKr, rkps Aug. 24, s. 133.

<sup>5</sup> Wróblowice, wieś pod Krakowem darowana klasztorowi w 1427 r. przez Lanckorońskich; zob. W. Kolak, *Klasztor Augustianów przy kościele św. Katarzyny w Krakowie do połowy XVI wieku, fundacja, rozwój uposażenia i rola kulturalna*, Kraków 1982.

w krążgankach, urządzając mu pogrzeb katolicki (s. 6). Należy tu podkreślić, że ceremoniał pogrzebowy nie odbywał się na cmentarzu, gdyż dowódcy szwedzcy zabraniali umarłych grzebać uroczyście z procesją na zewnątrz kościoła. Nie wolno było również odprawiać żadnych nabożeństw poza niedzielami i świętami<sup>6</sup>.

Omawiane rachunki są nieznanym i dotąd nie wykorzystanym źródłem historycznym rzucającym światło na wiele spraw życia zakonników klasztoru Augustianów w trudnym okresie dziejów Krakowa.

Mogą służyć także do badań nad słownictwem dawnej polszczyzny, szczególnie w zakresie życia codziennego i gospodarczego, a także związanego z kuchnią i stołem klasztoru. Dają pogląd równocześnie na ceny produktów żywnościowych w tym czasie w Krakowie.

### TEKST ŹRÓDŁOWY

(Dochody)

[s. 1]

JANUARIUS		fl.	gr.
	Incipit Annus millesimus sexcentesimus quinquagesimus sextus.		
	Za żyto od iglarza za czwartni <sup>1</sup> 8	18	
	Od brata Theodora za 4 czwartnie	8	
	Od iglarza za żyto, przytym mąki beczka <sup>a</sup>	12	
	Od brata Laurentego od porty	3	
	Czynszu <sup>b</sup> od Jej Mości Paniej Czerwińskiej festo sancti Martini (12. XI)	1	18
	Item od brata Theodora za 5 czwartni żyta	10	12 <sup>d</sup>
	Od brata Theodora za 6 czwartni żyta po groszy 70 wziął za to brat	18	
	Theodor fl 30 i kilka <sup>c</sup> procentu dał <sup>c</sup> za 3 czwartnie	6	18
FEBRUARIUS			
12	Februari, od brata Theodora za żyto	17	27
	Od brata Theodora za pszenicę przy ks. Balcerze oddał	10	15
	Item od brata Theodora który pszenicę przywiósł do konwentu, a którą wzięłem od pana Jedwabnego za czwartni 12	42	
Latus flor. 148 //			

<sup>a</sup> beczszka, tak w rkps

<sup>b</sup> cinszu, tak w rkps

<sup>c-c</sup> dopisane później

<sup>d</sup> zamazane

<sup>1</sup> Čwiertnia – miara nasypna zboża; ćwiertnia krakowska = 3 korce = ok. 115,4 litra.

<sup>6</sup> L. Sikora, *Szwedzi...*, s. 62–63.

[s. 2]

	MARTIUS	fl.	gr.
	Od porty z tablicki	3	
	Od procesje od Rybacki	1	
	Pokładnego <sup>2</sup> od niewiasty dziecięcia		9
	Od Żydów czynszu <sup>a</sup>	21	
	Od P. Radziec olkuskich <sup>3</sup>	40	
	Od P. Zawackiego z kamienice Jordanowski <sup>4</sup>	35 <sup>b</sup>	
	MAIUS		
	Z Wróblowic od brata Theodora przez ręce Jego Mści Pana Małosze <sup>c</sup> , za siano za słomę	6	25
	Od brata Theodora żyta czwiertni 25 z Wróblowic konwent to dał piekarzowi vide <sup>d</sup> //		

[s. 3]

	JUNIUS	fl.	gr.
1656	In Martio mieli tej summe oddawać piekarzowi za czwierci żyta 25 po złotych 2 i groszy 10 wziął konwent maki korcy 25, rachując korzec po złotemu mąka wszystka zostaje tylko 4 korce wydano na chleb.		
	Samych pieniędzy 30 złotych i 2 wziął konwent	32	
	Za pozytyw <sup>3</sup> , który się poniewierał między Szwedami odzyskawszy go sprzedałem go za złotych 70 synowi pana Małosza	70	
	JULIUS		
1656	Od paniej Wielgolaski ad rationem wyderkafu na dwie racie Circumcisionis (1. I) et Resurrectionis Domini przychodzi złotych polskich 60 i 3		
	Na to konwent wziął ad rationem fl. //	15	

<sup>a</sup> czynszu, tak w rkps<sup>b</sup> cyfra nieczytelna<sup>c</sup> Małosza albo Małosze<sup>d</sup> vide – nie wiadomo, do czego się odnosi<sup>2</sup> Pokładne – opłata za prawo grzebania na cmentarzu; zob. *Słownik języka polskiego*, t. VI, Warszawa 1964, s. 832.<sup>3</sup> Z miasta Olkusza płacony corocznie przez rajców czynsz widerkaufowy z jatek rybnych i szewskich; zob. APKr, Aug. 544, *Liber censuum*, s. 73.<sup>4</sup> Czynsz wyderkaufowy z kamienicy jordanowskiej ufundowany przez Stanisława Jordana podkomorzego krakowskiego, płatny w 2 ratach na Wielkanoc oraz na św. Michała (29 IX); zob. *ibidem*, s. 31.<sup>5</sup> Pozytyw – instrument muzyczny na kształt małych organów, organy małe przenośne; zob. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. IV, Lwów 1859, s. 451.

[s. 4]

1656	JULIUS	fl.	gr.
	Od księdza zakrystiana za grobowy wieniec srebrny od księdza Kalikstego	3	15
	Z tablicki od misericordiej <sup>6</sup>		16
	Za chmiel od Żyda, który był na refektarzu zepsowany wszystek, brat Bugajski przepłacił Jan <sup>a</sup>	27	
	<b>JULIUS AUGUSTUS 1656 SEPTEMBER</b>		
	Za tarcice <sup>7</sup> stare u pana Jacka z stajni które Szwedzi rozbierali ostatek zapłacił fl. 18, z tego wziął ks. Balcer na potrzeby, brat Bugajski także wziął a pro conventu zostało	11	24
	Od Stanisława spod dzwonice od Wielkiej Nocy aż do s. Michała (29. IX) ad rationem czynszu	6	
	<b>OCTOBER 1656</b>		
	Od Pana Zawackiego z Jordanowskiej kamienice czynszu pro festo s. Michaelis	35	
	<b>DECEMBER 1656</b>		
	Za półtora korca tatarki i za półtora korca prosa fl na Suchedni się to organiście przedało //	9	

<sup>a</sup> dopisane Jan<sup>6</sup> Misericordia – puginał, sztylet, ale także wyobrazenie Chrystusa Cierpiącego (Misericordia Domini).<sup>7</sup> Tarcica – deska piłą tarta; zob. B. Linde, *Słownik...*, t. II, s. 295.

[s. 5]

		fl.	gr.
	<p><b>JANUARIUS ANNO 1657</b> (Dochody)</p> <p>Przedała baba sztuke ściany<sup>8</sup> wedle pana Smardzewskiego Żydom. Brat Symplicjan respectu wyderkaffu odpędził babę od kupna a znowu targ uczynił z Żydami za złotych, które odebrał konwent</p> <p>Uczyniła testament pani Grabkowa<sup>a</sup> na Wielickiej ulicy. Legowała na msze in forma złotych 70 i 5 z tego nie dali executores tylko przez prawo 70 a 5 złotych zostało przy panu Łosiu ważniku<sup>b</sup> do tego bractwo złotych 30 które zostawa przy tymże panu Łosiu. Jest aprobowany testament a ponieważ świętej pamięci obligowała sumienie aby się dosyć stało w tych mszach które legowała. Pater prior dał patribus którzy się podejmowali odprawować, dał i do Bożego Ciała, dał i świeckim kapłanom na tricesime<sup>9</sup> aby co prędzej mogła sie satisfakcja stać duszy jej i we wszystkim sie satisfakcja stała.</p> <p><b>FEBRUARIUS ANNO 1657</b></p> <p>Ad modum reverendus pater Baltassar Mstovius<sup>10</sup> Sacre Theologiae Doctor vicarius provinciae uczynił consilium cum patribus jakoby do drugiego oblężenia<sup>11</sup> ma być żywność a iż bez pieniędzy źle przeto rozkazał kielich srebrny bez pozłoty sprzedać, do tego wierzch z pusk i poysrzodek<sup>c</sup> tabliczek dwie blachy dwie z obrazu z za kazalnice za to wszystko ks. Dominik z bratem Simplicjanem wzięli //</p>	12	
		76	

<sup>a</sup> albo Grobkowa<sup>b</sup> waszniku, tak w rkps<sup>c</sup> może pośrodek<sup>8</sup> Ściana – 40 pasm przedziwa domowego z lnu lub welny; zob. Z. Głogier, *Encyklopedia staropolska*, t. IV, Warszawa 1903, s. 343.<sup>9</sup> Tricesima – msza święta za zmarłych w 30 dniu po śmierci lub 30 mszy za zmarłych; zob. *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. VI, z. 3.<sup>10</sup> Baltazar Mstowski (Mstovius) DST, wikariusz prowincji. Kilkakrotnie pełnił funkcję prowincjała w latach 1634–1637, 1649–1652. Był także kaznodzieją w katedrze wawelskiej, zm. 1662 r. Zob. G. Uth, *Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930, s. 121–122 i inne.<sup>11</sup> Prawdopodobnie mowa tu o przygotowywanym oblężeniu Krakowa przez wojsko polsko-austriackie w celu wyzwolenia miasta; zob. J. Bieniarzówna, J. Małecki, *Dzieje Krakowa...*, s. 386–387.

[s. 6]

MARTIUS ANNO 1657		fl.	gr.
27	Item oddał mieszczanin albo raczej parobek znalazzy koronkę białogłowską perłową za którą konwent wziął	66	
	Za to wszystko legumin do spiżarni nakupiono ut in registris expensarum.		
	Od pana Zawackiego ad rationem 30 złotych i 5 <sup>a</sup> wyderkafu z kamiennice pro festo Paschalis.	15	
	Od Stanisława kalikancisty <sup>12</sup> ze dzwonice czynszu drugą ratę na Wielkanoc	4	15
	a półtora złotego wytracił na piec, który kazał naprawić bo i księży przychyleli się za nim		
	Od pogrzebu z Bochnie pisarskiego dziecięcia dziesięć z tego księży na msze i śpiewakom i grabarzowi i dzwonnego zakrystianowi złotych 7 i gr 12		
	pro conventu zostało się	2	18
	Od pokładnego na smentarzu	2	6
	Od pokładnego stolarzowego dziecięcia		20
	Od pokładnego krawca	4	
	Od pana Zawackiego ostatek raty wzwyż mianowany //	20	

<sup>a</sup> piacy, tak w rkps

[s. 7]

ANNO DOMINI 1657 MENSE JULIO		fl.	gr.
	Od pogrzebu żołnierskiego którego chowano w krużganku podczas swedzkiej i węgierskiej dano polskich 20 i 4 z tego czterma księży za procesję po groszy 18 bratu Bugajskiemu groszy 18 bratu Janowi groszy 12 grobarzowi groszy 24 i 4, do bractwa za świece i od całunu <sup>a</sup> i dzwonnego złoty 1 i groszy 12 na msze czterema księży złotych 2. Item na mszę ks. Balcerowi złoty <sup>b</sup> ... księdzu przeorowi złoty, item dwiema księżdom znowu złoty muzykom złoty, pro conventu dostało się złotych 12		
	Ad Modum Reverendus Pater Balthasar Mstovius STD. Vicarius Provincialis uczynił consilium cum toto conventu dla obłężenia drugiego respectu rol które trzymał na ten czas Gora a isz pan Wawrzyniec Kuropan prosił o te role aby mu były za też pieniądze jako pierwszy trzymał pozwolił i dał ażeby był nie oddalony sumę to jest złotych polskich 40 i 9 i groszy 6 przez brata Simplicjana przy ojcu Balcerze.	49	6
	Po tym oddał złotych 40 które złotych 40 odebrał brat Simplicjan i tam zostają ipsi respondeant za to a konwent dał mu kartę na te role to jest w zwyż mianowanemu.//		

<sup>a</sup> litery zamazane<sup>b</sup> w rkps zostawiono puste miejsce<sup>12</sup> Kalikancista – ten, który depta miechy u organów; zob. B. Linde, *Słownik...*, t. II, s. 295.



[s. 8]

SEPTEMBER A.D. 1657		fl.	gr.
Ad modum Reverendus Pater Narcissus STD <sup>13</sup> , odjeżdżając do Raciborza zostawił złotych polskich na strawę konwentowi.		60	
Od Jegomości Księdza Biskupa Gembickiego <sup>14</sup> elemosiny złotych 200 //		200	

[s. 9 i 10 puste]

[s. 11]

EXPENSA A 19 SEPTEMBRIS 1655 (Rozchody)		fl.	gr.
20	Na ryby		18
	Na pieprz i oliwę		9
	Na pół kwarty oleju		6
21	Za mięso i pieczeńią	1	
	Za flaki		9
22	Za mięso		7
23	Za mięso i pieczeńią	1	20
	Wieprzowina do korzenia		9
	Na marchew		10
24	Na ryby		18
	Na olej		6
	Na oliwę		3
25	Na ryby		16
	Na oliwę		3
	Na olej		6
26	Mięso i pieczeńią	1	6
	Cielęcina		15
27	Hospites advenerunt		
	Na mięso i pieczeńią	1	6
	Cielęcina		15
	Piwa nie stało wodę pili i chleb zabrano		
28	Na mięso		20
	Za chleba bochenków dwa		12
	Ks. Gielazy uprosił piwa garcy dwa		
Latus facit florenos dwanaście gr //			

<sup>13</sup> Narcyz Chołubek (Hołubek, Chołupek) STD, regens studiów, przeor konwentu krakowskiego w czasie okupacji szwedzkiej, zm. 17 XII 1666 r.

<sup>14</sup> Piotr Gembicki (1585-1657), biskup krakowski (1642-1657), zm. w Raciborzu.

[s. 12]

SEPTEMBER 1655		fl.	gr.
29	Chłopom trzema od noszenia drew do piwnice ortow <sup>15</sup> 3 facit	1	24
	Mięsa i pieczenia		23
30	Za dwie garcy piwa		16
	Za mięso i pieczenia		23
	Do korzenia baranina		16
	Piwa garce trzy po gr 12 facit	1	6
	Ks. Gielazy na wieczór uprosił garcy półtora		
OCTOBER 1655			
1	Za cztery karpiki		16
	Na olej		6
	Na marchew		10
	Piwa garcy sześć tak na obiad jak i na wieczerzam	2	12
2	Na śledzie		12
	Na oliwę		3
	Za 2 bochenki chleba		20
3	Za mięso i pieczenia		27
4	Za mięso i pieczenia		29
	Za baraninę		18
	Piwa garcy 6 po gr 12 facit	2	6
	Chleb po gr 10 za dziewięcioro	3	2
5	Mięso i pieczenia		7
	Baranina		15
6	Piwa garcy 6 po gr 12	2	6
	Jarzyna była		
	Białe rybki		12
Latus facit florenos 20 gr 26 //			

[s. 13]

OCTOBER 1655		fl.	gr.
7	Mięso i pieczenia		27
	Baranina		18
	Piwa garcy 6 po groszy 12	2	6
8	Na śledzie		12
	Na olej		6
	Na oliwę		3
	Chleba troje po groszy 10	1	
	Za piwo	2	6
	Mięso i pieczenia	1	
	Flaki		9

<sup>15</sup> Ort – moneta srebrna bita w wielu krajach europejskich w XVI–XVIII w.; zob. *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. XXII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994, s. 87–88.

	Piwo	2	6
	Za dwie jałowice	4	
	Za piele do rzeźniania drewna u Szwedów		9
	Za piwo	2	6
9	Za 6 chleba	2	
	Księdzu Brzeskiemu na chleb	3	
	Na piwo na obiad i wieczerzę	2	6
10	Na piwo cały dzień	2	6
	Masła garnek		26
	Bednarzowi od pobrania beczek na mięso		18
	Za ceber nowy		10
11	Od chwytania taffli drewna chłopom	1	
	Żołnierzom że dopuścili		9
12	Stolarzowi ode drzwi do sadu i na dormitarz	1	20
13	Latus facit florenos 31 gr 13 //		

[s. 14]

	OCTOBER 1655	fl.	gr.
	Mularzowi co slosaki <sup>16</sup> powprawował we drzwi		18
	Na śledzie		12
14	Baranina do korzenia		13
	Piwo staniało po groszy za trzy garce na obiad, na wieczerzę także za trzy	1	6
15	Na ryby karpiki		12
	Na olej		6
	Na oliwę		3
	Piwo na obiad i wieczerzę	1	6
16	Na śledzie		12
	Na oliwę		3
	Slosarzowi od kłotek i zamku		24
	Na piwo	1	6
	Od windowania drzewa na sad 7 chłopom	2	10
	Drugiego dnia także siedmi chłopom	2	10
17	Na gorzałkę	1	15
	Muzyce na gorzałkę		12
	Na piwo	1	6
18	Miasto mięsa baranina była		16
	Wina kwarta gościom		15
19	Za ankre <sup>17</sup> żelazną żołnierzom		9
	Slosarzowi od zamku ślepego na podworze		18
20	Piwa nie było na obiad przeorstwo gineło wodę pili		
21	Flaki		12
	Za piwa na wieczerzą	1	6
	Latus facit florenos 17 gr 10 //		

<sup>16</sup> Slosaki – zawiasy.<sup>17</sup> Ankry – kłamry ciesielskie do spinania drewna albo ściagi spinające; zob. B. Linde, *Słownik...*, t. I, s. 20.

[s. 15]

OCTOBER 1655		fl.	gr.
	Jego mość pan poseł dał beczkę piwa organiście na boty	1	15
22	Na ryby		12
	Na olej		6
	Na oliwę		3
	Stawnego <sup>18</sup> chłopom		18
23	Na kapustę kwaśną		6
24	Do korzenia baranina		18
	Na pieprz		6
	Na ocet		3
25	Pieczenią cielęca		14
26	Flaki		12
	Na szafran		6
27	In vigilia s. Simonis et Jude (27. X)		
	Na ryby		12
	Za kwarte oleju		12
	Na oliwę		3
28	Do korzenia flaki		12
29	Na śledzie		10
	Na chleb biały		4
30	Piwa niestało garcy 4 po gr 6		24
	Na olej		6
	Na oliwę		3
31	Mięsa niestało słonego, za mięsa i pieczenią		27
	Za cielęciny		17
	Na szafran i pieprz		6
Latus facit florenos 9 gr 15 //			

[s. 16]

NOVEMBER 1655		fl.	gr.
1	Mięso i pieczenią	1	
	Do korzenia		15
2	Na szafran i pieprz		6
	Organiście za boty	1	15
	Do korzenia		12
	Mięsa i pieczenią		27
	Piwo		8
3	Na ryby		9
	Pieczonczka		3
	Piwo na cały dzień		16
4	Mięsa i pieczenią		27
	Do korzenia wieprzowina		15

<sup>18</sup> Stawne – opłata od piwa; zob. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, t. VI, Warszawa 1915, s. 410.

	Ptaszki		6
	Piwa cały dzień		16
5	Ryby		11
	Na olej		6
6	Na oliwę		3
	Na ryby		9
	Na piwa cały dzień		16
	Dwoie chleba		9
7	Mięsa i pieczenia	1	
	Flaki		12
	Piwo		16
8	Mięsa i pieczenia	1	
	Ptaszki		9
	Piwo		16
Latus facit florenos 13 gr 12 //			

[s. 17]

	NOVEMBER AD 1655	fl.	gr.
10	Mięso samo		15
	Piwo		16
	Na chrzan		1
	Na pieprz		3
	Na pietruszkę		sol-
11	Mięsa i pieczenia	1	dus
	Na piwo		16
	Do korzenia cielęcina		16
	Na szafran i pieprz		6
	Ptaszków dwa, rozenki <sup>19</sup>		6
12	Na ryby		11
	Na mak		1
13	Na ryby małe		6
	Na chleb biały		3
	Na olej		6
14	Mięsa i pieczenia	1	
	Flaki		12
15	Mięsa i pieczenia		27
	Na piwo		16
16	Mięsa i pieczenia		27
	Do korzenia nic nie było		
17	Rybki drobne		6
18	Mięsa i pieczenia		27
	Na piwo		16
Latus facit florenos 9 gr 25 //			

<sup>19</sup> Rozenki – rodzynki.

[s. 18]

NOVEMBER 1655		fl.	gr.
19	Karpików dwa		8
	Na olej		6
20	Na śledzie		8
	Za śliwy suche		27
21	Mięsa i pieczeńią	1	
	Cielęcina		13
	Na szafran i pieprz		6
	Na miodownik		3
	Na ocet		1
	Za garce		6
22	Mięsa i pieczeńią	1	
	Za ptaszki		3
	Piwo		16
23	Mięso i pieczeńią	1	
	Wieprzowina do korzenia		15
	Na pieprz i ocet		3
	Na piwo		16
24	Rybki		6
	Piwo na obiad		8
	Od paniej Jedwabny beczkę piwa stawnego		6
	Od rzezania drzewa czterema chłopom	14	
	Do wsi bratu gorzałka		15
25	Na borg mięso brano		
	Ryby		15
	Oleiu kwarta		10
	Na cebule <sup>a</sup>		2
8 Latus facit florenos 28 gr 9 //			

<sup>a</sup> cybule, tak w rkps

[s. 19]

NOVEMBER 1655		fl.	gr.
	Na chleb biały		3
	Organiście na gorzałkę		3
	Na ptaszki		9
26	Na ryby		9
	Na olej		6
	Muzyce		12
27	Ryby drobne		6
28	Mięsa na borg		
29	Ryby		15
	Na chleb biały		3
30	Mięso na borg		
	Pieczenią cielęcą		6
	Na salve gwarcką do wsi dałem	6	
	Na garki		15
Latus facit florenos 8 gr 28 //			

[s. 20]

	DECEMBER 1655	fl.	gr.
1	Na ryby		10,5
2	Na chleb biały		3
	Pieczenią cielęcą		10
3	Na ryby		11
	Na olej		5
	Na oliwę		3
4	Na rybki drobne		9
	Na oliwę		3
	Na ocet		1
	Z rozkazania Jego Mości pana generała <sup>20</sup> zamurować okna i drzwi nad Wisłą przeto dał konwent mularzawi Rzepce ostatek pan burmistrz dał mularzom do murowania <sup>a</sup>	3	
	Bratu Bugajskiemu na trzewiki	2	10
	Na potrzebę spraw do Krakowa konwentowi	6	
	Za garki		18
	Na ryby		18
	Na pieprz szafran		6
5	Na ocet		1
	Za sklenice <sup>21</sup>		4
	Za beczkę piwa	4	15
	Organiście na boty drugie	2	15
6	Oleiu kwart dwie		26
	Latus facit florenos 23 gr 12 //		

<sup>a</sup> dalszy ciąg tekstu nieczytelny, zaklejony papierem

[s. 21]

	DECEMBER 1655	fl.	gr.
	Bratu Bugajskiemu		6
	Za postronki do dzwonka		3
	Pieczenią cielęcą na specjal		10
	Na miodownik		3
	Na pieprz szafran		6
	Stawnego od piwa		5
	Na gorzałkę muzykom		6
7	Za półgarca piwa		2
	Za klucz i od naprawy zamka		11,5
	Na oliwę		6
	Za ryby do smażenia i warzenia		24
	Na ocet		1
	Na kapustę kwaśną		1,5
	Za piwa beczkę panu Jedwabnemu	4	15

<sup>20</sup> Arwid Wittemberg, marszałek, gubernator Krakowa.<sup>21</sup> Sklenice – szklance; zob. B. Linde, *Słownik*.... t. V, s. 283.

8	Festum Conceptionis B.M.V.		
	Na ryby		22
	Na oliwę		3
	Na ocet		3
	Prowiantu żołnierzom	24	
9	Mięso na bork		
	Pieczenią cielęcą		8
10	Na ryby		16
	Na ocet		3
	Na pieprz		3
	Na gorzałkę śpiewakom		6
Latus facit florenos 33 gr 28 //			

[s. 22]

	DECEMBER 1655	fl.	gr.
11	Za czterech kurow	1	6
	Na ryby		11
	Na ocet		3
	Na oliwę		3
	Żołdakom kiski kielbasy		6
	Na gorzałkę		9
	Od dwudziestu korcy żyta w bramie		20
12	Za baranię		18
	Za garce dwa		11
	Kucharzowi staremu w drogę		15
13	Za pieczonkę cielęcą		8
	Od botów starszemu kuchcikowi		18
	Małemu kuchcikowi		7
	Żołnierzowi że pojął chłopą który rozbierał chałupę a oni ostatek		
	Rozegrali		18
	Miasto mięsa baranina		
14	Na ryby		16
	Na oliwę		3
	Na ocet		3
	Na pieprz szafran do kury		6
15	Na ryby		14
	Na oliwę		3
	Na pieprz		3
	Na oliwę do kolacji do grzanek		3
16	Pieczenie cielęcą na specjal		8
	Niemcom co leżeli w refektarzu pili jedli gorzałką za tydzień		9
Latus facit florenos 8 gr 10 //			



[s. 23]

DECEMBER 1655		fl.	gr.
	Za kiski dla tychże		15
17	Na ryby		15
	Na chleb biały		3
	Na oliwę		3
18	Na ryby		14
19	Mięsa nie chciał dać na borg		
	Za mięsa pieczenia	1	6vide
	Flaki		12
	Pieczenią cielęcą		10
20	Mięso pieczenia	1	6
	Cielęcą pieczenia		10
	Na ryby		11
21	Festum s. Thome, Mięso	1	6
	Pieczenią cielęcą	4	10
	Piwa beczka	1	15
	Za pieprz szafran		10
22	Mięso		15
	Dla ks. Balcera pieczenia cielęcą	1	6
23	Mięsa pieczenia		1
	Cielęcą pieczenia		5
24	Vigilia Domini Nostri Jesu Christi		
	Ryby cztery karpie	1	12
	Kukielka		15
	Na ocet		3
	Stawnego od pana Zietkiewica darownego		4
	Chłopom z Wróblowic co przywiezli ciele poleć mięsa, tatarki		3
Latus facit florenos 17 //			

[s. 24]

DECEMBER 1655		fl.	gr.
	Od tatarki w bramie straży		11
	Na chrzan		4
	Nativitas Domini Nostri Jesu Christi		
25	Mięso i pieczeńią		6
	Na ocet		6
	Mięsa		6
26	Poczeto się słone mięso		
27	Na ocet		3
	Na chleb biały		3
	Na ocet		3
28	Na ocet		3
29	Za garce		15
	Za pieczeńią i mięso świeże sztuk trzy		4
30	Za rurę		
	Rzeźnikowi a festo sanctae Catherinae (25. XI) usque ad 19 decembris mięso na bork dawał za które mięso i do korzenia facit florenos dwadzieścia i trzy gr 18	<sup>a</sup> solvit pater prior <sup>a</sup>	
	Latus facit florenos 4 gr 7		
	Facta est ratio coram patribus in capitula per reverendum patrem vicarium Candidum <sup>22</sup> de expensis a 19 septembris inventa est summa florenos 238		
	Restat conventus patri vicario Candido florenos 72 septuaginta duorum		
	Frater Baltasar Mstovius manu propria		
	Frater Gelasius... <sup>b</sup>		
	Frater Callixtus manu propria		
	Frater Dominicus Duszowski manu propria //		

<sup>a-a</sup> dopisane na marginesie<sup>b</sup> nieczytelne

[s. 25]

INCIPIT ANNUS 1656 JANUARIS (Rozchody)		fl.	gr.
1	Garce	1	2
	Ryby		9
	Oliwy funt		18
	Sitko żesotko <sup>23</sup>		8
	Dany nam jest pozew od starszego aby płacili podług rejestru jaki podali przez rece dałem admadum reverendi patris Baltasari	6	
	Za chleb rżany <sup>24</sup>	1	

<sup>22</sup> Może jest to Candidus Rokicki, przeor krakowski, zm. 28 I 1661 r.; zob. APKr, rkps Aug. 87.<sup>23</sup> Krata do przesiewania ziarna, mieloną mąkę przesiewano w żesotach wyrabianych z łyka albo włosia; zob. *Słownik języka polskiego*, t. VII, Warszawa 1965, s. 14–77.<sup>24</sup> Rżany – żytni; zob. St. Reczek, *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 39–40.

	Za cielęcinę		9
2	Ocet do słonego mięsa		6
	Bratu Bugajskiemu od gwardij po sol do Wieliczki bałwanek		26
5	Chłopom na piwo		3
	Ocet		3
	Za chleb rzany	1	6
7	Dla gości naszych karpik		7
	Za śledzie miasto ryb		11
	Za chrzan		3
	Za dwa karpiki małe		11,5
	Słone mięso		
9	Od podszycia butów bratu Józefowi	1	15
	Za garce		6
Latus facit fl 14 gr 27 sol. 2 //			

[s. 26]

		fl.	gr.
	Za trzewiki	2	
	Bratu Theodorowi od żyta w bramie straży		18
10	Za pieczenią		3
	Słone mięso i pieczenią		
11	Za cielęcinę i mięsa		7
	Na ocet do chrzanu		2
12	Bratu Theodorowi na piwo i na potrzebę		6
	Za beczkę piwa	4	15
	Stawnego		5
13	Ocet		2
14	Śledzie		9
15	Za karpiki do pieczenią		6
	Śledzie		9
16	Za chleb	2	25
	Bratu Bugajskiemu do Wieliczki po sól		18
	Gwardi co pilnowali chałupy, żeby ostatka nie rozebrali, chleb, kielbasy, piwo		9
	Starszemu żeby chłopcy przepuścił		11
	Chłopom naszym z Wróblowic na gorzałkę		7,5
	Rozbierali chałupy ostatek		
	Nazajutrz gwardi przy bramie		8
	Chleb poddanym		9
17	Pieczenią		4
	Słone mięso		
Latus facit fl 14 gr 3,5 //			

[s. 27]

		fl.	gr.
18	Pieczenią do stołu		10
19	Piwa od pana Sochackiego darowana beczka stawnego		6
20	Za rybki drobne		9
	Za pieczenią		4
21	Za śledzie		11
	Za półfunta oliwy		9
22	Za olej		10
	Za karpie		8
	Za siano za troje sążni blockiego siana		
	Od pana Sachackiego beczka piwa		
23	Za mięso dla wszystkich okrom słonego		15
	Pieczenią na wieczerzą		12
	Cielęca		7
	Świnina do jarzyny		8
24	Piwo kucharzowi		3
	Świece		3
	Za kaszę jęczmienną		3
25	Słone mięso		
26	Słone mięso		
27	Trzy sztuki mięsa i pieczenią		7
28	Śledzie miasto ryb		12
	Olej		6
	Obarzanki		3
29	Ryby		2
	Olej		6
	Chleb		2
30	Pieczenią dla księży		10
	Słone mięso		6
31	Chrzan		
	Ocet		4
Latus facit fl 6 gr 17 //			

[s. 28]

	Latus huius mensis a prima die usque ad ultimam facit fl 35 gr 16	fl.	gr.
	<b>FEBRUARIUS ANNO 1656</b>		
1	Mięsa słonego nie stało, brat Theodor ze wsi czworo cieląt przywiósł		7
2	Za świeże mięso i za pieczenią		3
3	Za ocet		
4	Za śledzie		12
	Za beczkę piwa	4	15
5	Za oliwę		3
	Za olej		6
	Za śledzie		8
6	Za mięso świeże i za pieczenią		7
7	Za ocet		3
Latus facit fl 7 gr 3 //			

[s. 29]

		fl	gr.
8	Za mięso dla wszystkich		24
9	Za ocet		2
	Za piwa kucharzowi		3
10	Za świninę za korzenną		12
	Za ocet		2
11	Za karpika		7
	Za śledzie		9
	Od zboża w bramie Niemcom co pszenice przywieźli do konwentu		15
	Olej		5
	Oliwa		3
12	Olej		3
	Chłopu ze wsi Skawina z bratem		6
13	Za świninę miasto korzennego		13
	Za pieczeńią na wieczerzą		13
14	Za świeże mięso		6
	Za gorzałkę dla gości		9
15	Za świeże mięso dla wszystkich		14
16	Mięso		7
	Stawnego od pana Jedwabnego		6
	darownego piwa		
17	Pieczenią i świeże mięso		13
18	Za ryby		21
	Za beczkę piwa za cztery korce pszenice od pana Jedwabnego		
	Stawnego		6
	Kucharzowi na piwo		3
Latus facit fl 6 gr 1 //			

[s. 30]

	1656 FEBRUARIUS	fl.	gr.
	Za chleb przez te czasy	2	15
	Śledzie		11
	Olej		5
	Beczka piwa	4	15
	Mięso z pieczenią	1	
	Na ocet		12
21	Na mięso		16,5
	Na pieczenią		16
22	Na mięso		16
	Na pieczenią		16
23	Na mięso		16
	Na pieczenią		16
	Na wino dla ks. Balczera	1	6
	Na ocet		1,5
24	Na ryby		16
	Na olej		4
	Na ocet		2

25	Item za 4 garcze oleju	4	8
	Na ryby		16
	Na ryż i migdały		8
	Latus facit fl 18 gr 25,5 //		

[s. 31]

	FEBRUARIUS	fl.	gr.
26	Na ocet		2
	Na rozenki		3
	Kucharzowi za czapkę		10
	Na śledzie		12
	Na owoc kokoszy		5
	Za wina półgarca dla kapitana	1	6
	Szwedom co drwa wozili i pilnowali z domu który rozebrali na Psim Rynku	1	21 <sup>a</sup>
27	Na mięsa		14
	Za pieczeńią		16 <sup>b</sup>
28	Za mięsa		14
	Korzenne		14
	Pieczenią		18
	Ocet		4
	Piwo	4	15
	Stawnego		6
29	Mięso		14
	Pieczenią		15
	Główka cielęca		4
	Noski <sup>25</sup>		2
	Ocet		2
	Za chleb	1	
	Mularzowi		3 <sup>c</sup>
	Chłopom co rzezali drwa za dwa dni	1	<sup>d</sup>
	Latus facit fl 14 gr 7 Solidus unus //		

<sup>a</sup> niewyraźne<sup>b</sup> 16 albo 18<sup>c</sup> 3 zamazane, niepewne<sup>d</sup> zamazane<sup>25</sup> Noski – kury nośne, kury znoszące jaja; zob. B. Linde, *Słownik...*, t. III, s. 356.

[s. 32]

	Latus huius mensis a prima die usque ad ultimam facit fl 46 gr 7	fl.	gr.
	<b>1656 MARTIUS</b>		
1	Za śledzie		14
	Za kapustę		6
	Za chleb		15
	Kucharzowi		3
2	Na ryby		20,5
	Na ocet		1
	Obarzanki		8
	Na śledzia		3
	Kucharzowi		3
	Oliwy półtora funta za nie		26
	Latus facit fl 3 gr 9,5 //		

[s. 33]

	<b>MARTIUS</b>	fl.	gr.
3a	Śledzie		
	Barszcz		
	Za chleb rżany	2	
	Chłopu		3
	Kucharzowi na boty	2	
	Na ryby		6
4ta	Organiście Suchedni pro Cinerum	5	
	Za śledzie		17,5
	Na pasternak <sup>26</sup>		6
	Obwarzanki		3
	Za karpika		6
5ta	Ryby drobne		10
	Śledzie		21
	Za beczkę piwa	4	15
	Kucharzowi		3
6ta	Ryby		12
	Śledzie		6
	Szewcowi od naprawy dwóch par trzewików		12
	Barszcz		1
	Ocet		2
	Za sto śledzi	7	15
7	Na barszcz		1 <sup>a</sup>
	Na ryby		4 <sup>b</sup>
	Latus facit fl 25 gr 22,5 //		

<sup>a</sup> zamazane<sup>b</sup> zamazane<sup>26</sup> Pasternak – jarzyna pastewna, rośliny pastewne; zob. B. Linde, *Słownik...*, t. IV, s. 59.

[s. 34]

	MARTIUS	fl.	gr.
8va	Barszcz <sup>a</sup>		15
	Miodownik i kapusta, ocet, rozenki		9
9na	Barszcz		1
	Kotlarzowi od ucha naprawy do panewki		11
10	Za ryby		27
	Na barszcz		1
	Chleb	1	
11	Na kapustę		6
	Za wina garniec dla Jego Mości pana pułkownika i dla pana kapitana	2	12
	Kucharzowi		3
12	Na ryby		18
	Ocet		1
	Na ryby		6
13	Na ocet		1
	Darownego piwa beczka <sup>b</sup> – stawnego		6
	Chłopu od wycierania komina i od nowicjatu		
	starego chędożenia <sup>27</sup>		6
	Na barszcz		1
14	Na ocet barszcz		2
	Za karpika		9
	Na miodownik		1,5
	Kucharzowi		3
	Na barszcz		1
	Kucharzowi		3
Latus facit fl 7 gr 9,5 //			

<sup>a</sup> barsz, tak w rkps<sup>b</sup> beczka, tak w rkps<sup>27</sup> Chędożyć – upiększać, ozdobić, czyścić, porządkować; zob. St. Reczek, *Podręczny słownik...*, s. 39–40.



### SUMMARY

#### **The Financial Accounts of the Monastery of the Augustinian Order in Cracow from the Time of Swedish Occupation 1655–1657**

The receipt and expenditure records of the Augustinian Monastery kept, together with the whole archive of this monastery, at the State Archives in Cracow, were preserved, almost without a break, since 1502 until the middle of the 20th century. The entries recorded there each day are even the smallest expenditures and receipts connected with the monks' everyday life, their activity both in the economic, religious and cultural field. The records sometimes also supply a lot of information concerning the political and social situation of a given historical period.

In the enclosed source material of the accounts from the year 1655 to 1657 we can find examples of the influence on the Augustinian Monastery in Cracow of the war with the Swedish and their two-year occupation of Cracow. In the name of the Swedish king, Gustaw, three consecutive governors ruled the city: general Arwid Wittenberg from October 1655 till February 1656, then general Paul Wirtz from February 1656 till May 1657 and general Jan Bethlem from May till 25th August 1657. The Swedish rule was very harsh for the inhabitants, who were forced to pay money to the occupant. Robberies of churches and monasteries occurred.

The enclosed book of accounts, written in Polish, was kept from September 1655 to September 1657. The bills here do not overlap entirely with the period of the Swedish occupation; partially they are fragmentary, with the majority of enclosed expenditures. The handwritten entries are arranged in four columns: the first one is the exact date, the next one – the actual content of the note, the third column gives the number of florens, the last one – groszes. From the notes included in the manuscript from that time, presented here, it follows that the Augustinian Monastery was struggling with various difficulties, connected first of all with food supplies and maintenance of the monks. The main trouble of the person keeping the accounts was the lack of food or the efforts to provide it. One of the most painful insufficiencies was the lack of beer on the table during the meals.

In general, the accounts presented here do not contain any clear political references connected with the Swedish rule. Some entries even testify to the fact that the relationships between the monks and the Swedish, or the Germans in service of Swedish king, were correct. We can read in the accounts, e.g. about a funeral of a Swedish soldier, organized by the monks in the monastery cloisters according to the Catholic ceremonial.

It should be stressed that the manuscript published here has not been used so far as a historical source material, which could throw light on many matters connected with the monastery's everyday life in this difficult period of Cracow's history. It can also be used in the study of old Polish language, especially in the sphere of everyday life and economy as well as connected with cuisine and the monastery table. It also gives an insight into the prices, especially those of food products in Cracow.

Anno Domini 1637 Mense Julio.

[illegible][illegible]

Pobnedy zioy s' p'cednyj utore ztojed p'terov  
te d'vrat brat imelican y tam stary ipi  
respekt za to A konukant mu karte na  
se role ti jest cozyt nianocnomu.

		Martyn	
		Barze	
		Miodownik y kapusta Obet Rozent.	
		Barze	
		Kotlarzowi co Weka na pracy do Papraski	
10		Za ryby	
		Na barze	
		Chleb	
11		Na kapustę	
		Za Cerna Ciernie dla P. M. Pana Puthasa	
		ka y dla Pana kapłana	
		Kucharsowi	
12		Na ryby	
		Obet	
13		Na ryby	
		Na Obet	
		Doro Cernego p. Cernska - Stacnego	
		Chlepu ob Cywierana Komina pod Nowogratu	
		Starego Chleba	
		Na barze	
24		Na Obet barze	
		Za karpia	
		Na Miodownik	
		Kucharsowi	
		Na barze	
		Kucharsowi	
		Latu facit R 7 gr 9 1/2	

2. Księga rachunkowa klasztoru OO. Augustianów  
w Krakowie z lat 1655-1657, rozchody, s. 34.  
APKr, sygn. Aug. 606 (fot. M. Multarzyńska-Janikowska)

## **Protestacja wniesiona do ksiąg grodzkich żytomierskich przeciw Janowi Jerzemu Przebendowskiemu z 27 lipca 1719 r.**

**oprac. Adam Perłakowski**

Pierwsze dziesięciolecie XVIII w. przyniosły Rzeczypospolitej szlacheckiej poważne zniszczenia gospodarcze, spowodowane wielką wojną północną i głębokim kryzysem gospodarczym. Trudną sytuację wewnętrzną Polski potęgował fakt, iż wynikała ona nie tylko z działania wojsk obcych na terenie kraju, lecz także z braku respektowania norm prawnych i działania przynoszącego szkodę osobom prywatnym i skarbowi Rzeczypospolitej.

Fakty te dobitnie podkreśla interesujący dokument, będący protestacją wniesioną do ksiąg grodzkich żytomierskich w imieniu Stanisława Mateusza Rzewuskiego przeciw Janowi Jerzemu Przebendowskiemu, ówczesnemu podskarbiemu wielkiemu koronnemu. Dokument ów przechowywany jest w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie i wchodzi w skład Archiwum Podhoreckiego (rkps IX/1/32). Pokazuje on częstą niestety praktykę wykorzystywania wysokiej godności w hierarchii urzędniczej oraz podległych temu urzędowi odpowiednich służb (wojsk skarbowych) do działania niezgodnego z prawem. Najprawdopodobniej protestacja ta nie przyniosła spodziewanych rezultatów, gdyż postać Przebendowskiego i sprawowana przez niego godność oraz rola na dworze królewskim były zbyt znaczące, aby można było liczyć na pociągnięcie ministra do odpowiedzialności przed sądem.

Urodzony około 1639 r. Jan Jerzy Przebendowski wywodził się z protestanckiej szlachty Prus Królewskich<sup>1</sup>. Rodzina Przebendowskich pieczętowała

<sup>1</sup> M. Markiewicz i A.L. Sowa, *Jan Jerzy Przebendowski (1639–1729)*, [w:] PSB, t. 28, z. 116, Wrocław 1984–1985; J. Dygdała, *Przebendowscy — osiemnastowieczni magnaci w Prusach Królewskich*, [w:] *Najstarsze dzieje Wejherowa*, Wejherowo 1988, s. 75–91; Stanisław Achrem-

się herbem przedstawiającym w białym polu tarczy szarego wilka, wspiętego na zielonym pagórku<sup>2</sup>. Przebendowski pobierał nauki w gimnazjum jezuickim w Starych Szkotach niedaleko Gdańska. Porzucił wkrótce kalwinizm, a publicznie poinformował o swej konwersji w grudniu 1668 r. Krok ten spotkał się ze zdecydowanym sprzeciwem ojca, który zagroził synowi wydziedziczeniem<sup>3</sup>. W latach panowania Jana Kazimierza, Jan Jerzy Przebendowski przebywał na dworze królewskim jako pokojowiec. Od 1672 r. tytułował się pułkownikiem gwardii królewskiej. Zdobywał doświadczenie polityczne, posłując na sejmy, na które był wybierany regularnie od 1668 r.<sup>4</sup> Brał udział w wyprawach wojennych hetmana Jana Sobieskiego, odznaczając się odwagą w bitwie pod Chocimiem. W czasie bitwy pod Stawiszkami odniósł ranę postrzałową w nogę. Rok 1677 przyniósł Przebendowskiemu pierwszą znaczącą godność — starostwo mirachowskie, a 13 lat później pierwszy urząd senatorski, jakim była kasztelania chełmińska<sup>5</sup>. Nie popierał całkowicie polityki dynastycznej Sobieskiego. Po wyprawie wiedeńskiej króla, w 1684 r., w warszawskim kościele dominikanów brał udział w tajnym spotkaniu, mającym na celu opracowanie jednolitego stanowiska grupy „malkontentów” wobec dworu. W przypadku dalszego popierania planu elekcji królewicza Jakuba przez Jana III Sobieskiego, opozycjoniści (m.in. Przebendowski) mieli zerwać stosunki z dworem i udać się pod opiekę elektora brandenburskiego<sup>6</sup>. Śmierć monarchy w 1696 r. rozpoczęła okres walki elekcyjnej o tron polski. Przebendowski oficjalnie popierał kandydaturę królewicza Jakuba. Stronnicy księcia Conti z kolei przekonani byli

czyk przesuwają datę urodzenia J.J. Przebendowskiego na rok 1640; zob. St. Achremczyk, *Jan Jerzy Przebendowski (około 1640–1729), wojewoda pomorski, podskarbi wielki koronny, żołnierz i polityk*, [w:] *Wybitni Pomorzanie XVIII w.*, Wrocław 1983, s. 144–153; A. Perłakowski, *Listy Jana Jerzego Przebendowskiego do Stefana Humieckiego z lat 1714–1724*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2000, t. 6, s. 122–129.

<sup>2</sup> J.K. Dachnowski, *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVIII wieku*, oprac. Z. Pentek, Kórnik 1995, s. 310; J. Krzepela, *Rody ziem pruskich*, Kraków 1927, s. 157.

<sup>3</sup> M. Markiewicz, A.L. Sowa, *Jan Jerzy Przebendowski...*, s. 649; A. Klemp, *Protestanci w dobrach prywatnych w Prusach Królewskich od drugiej połowy XVII do drugiej połowy XVIII wieku*, Gdańsk 1994, s. 93.

<sup>4</sup> St. Achremczyk, *Jan Jerzy Przebendowski...*, s. 145.

<sup>5</sup> K. Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Dziennik i relacje z lat 1691–1696*, oprac. J. Woliński, Wrocław 1958, s. 30; P. Czaplowski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454–1772*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1921, XXVI–XXVIII (1919–1921), s. 11, 21; *Urzednicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, Wrocław 1990, s. 56; J. Dygdała, K. Mikulski, *Zmiany w elicie władzy Prus Królewskich w XV–XVIII wieku (czynniki awansu, trwania i upadku)*, [w:] *Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI–XX wieku (przemiany struktur wewnętrznych)*, pod red. J. Dygdały, Toruń 1993, s. 14; M. Dziecielski, *Dzieje Ziemi Mirachowskiej od XIII do XVIII wieku*, Gdańsk 2000.

<sup>6</sup> B. Ossol., rkps 3001, s. 17; zob. też M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski (1634–1702). Polityk i dowódca*, cz. 1, Siedlce 1997, s. 192.

o wspieraniu przez kasztelana interesów francuskich<sup>7</sup>. Przebendowski zaś już od dłuższego czasu utrzymywał bliskie kontakty z dworem elektora saskiego w Dreźnie. Przypuszczano też, że sam Przebendowski w grudniu 1696 r. osobiście nakłaniał kurfurstą do podjęcia starań o polską koronę<sup>8</sup>. Trudno jednak stwierdzić z pełnym przekonaniem, iż to właśnie jego osoba miała decydujący wpływ na przebieg i wynik elekcji. Przebendowski nie był pomysłodawcą osadzenia elektora saskiego na tronie polskim. W Dreźnie myśłano o tym już na początku lat dziewięćdziesiątych XVII w.<sup>9</sup> Zwycięstwo Wettyna oznaczało dla kasztelana chełmińskiego początek wielkiej kariery. Pozyskanie zaufania królewskiego zapewniło mu urząd wojewody malborskiego w 1697 r.<sup>10</sup> Stał się jednocześnie bardzo bliskim współpracownikiem Augusta II, co nie oznaczało pełnego poparcia dla polityki monarchy. Bardzo zdecydowanie przeciwstawił się zajęciu Elbląga przez wojska elektora brandenburskiego w 1698 r., dopuszczając nawet możliwość rozwiązania konfliktu na drodze zbrojnej<sup>11</sup>. Podczas walnej rady konfederackiej w Jaworowie (16–25 listopada 1703 r.) wystąpił wraz z innymi senatorami przeciw stanowisku Augusta, domagającego się bezwzględnego poparcia dla swojej polityki, dotyczącej zawarcia traktatu z Rosją<sup>12</sup>.

<sup>7</sup> *Depesze księdza de Polignac, posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, Poznań 1855, s. 51; K. Jarochoński, *Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską*, Poznań 1856, s. 68.

<sup>8</sup> F.A. Freiherrnô Byrn, *Zur Geschichte des Grafen Friedrich August Rutowski*, [w:] „Archiv für die Sächsische Geschichte” 1867, N.F. 2, s. 318; J. Staszewski, *August II Mocny*, Wrocław 1998, s. 45, 53.

<sup>9</sup> Szerzej o problemie elekcji w 1697 r.: diariusz konwokacji — B. Czart., rkps 516, s. 37–40; diariusz elekcji — *Teka Gabriela Junoszy Podolskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego*, wyd. K. Jarochoński, t. I, Poznań 1854, s. 35–39; *Pamiętniki do panowania Augusta II napisane przez niewiadomego autora (podobno Erazma Otwinowskiego)*, wyd. E. Raczynski, Warszawa 1839, s. 3; K. Jarochoński, *Dzieje panowania...*, s. 68; K. Piwarski, *Królewicz Jakub Sobieski w Oławie*, Kraków 1939, s. 19; V.D. Koroluk, *Polska i Rosja a wojna północna*, Warszawa 1954, s. 23; K. Piwarski, *Das Interregnum 1696/97 in Polen und die politische Lage in Europa*, [w:] *Um die polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700–1721*, bearb. J. Kalisch und J. Gierowski, Berlin 1962, s. 30–31; J. Dygdała, *Adam Stanisław Grabowski (1698–1766). Biskup, polityk i mecenas*, Olsztyn 1994, s. 10; J. Bäuml, *Auf dem Weg zum Thron. Die Krönungsreise Augusts der Starke*, Dresden 1997, s. 27–37; J. Staszewski, *Elekcja 1697 roku*, [w:] „*Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący*”. Szkice i studia z czasów saskich, Olsztyn 1997, s. 7–22; tenże, *August II...*, s. 45–62; zob. też odmienny pogląd reprezentowany przez M. Komarzyńskiego, *Księża Contiego niefortunna wyprawa po koronę Sobieskiego*, Warszawa 1971, s. 37.

<sup>10</sup> AGAD MK 219, s. 446, B. Ossol., rkps 136, k. 36; *Urzędnicy Prus Królewskich...*, s. 111, J. Dygdała, K. Mikulski, *Zmiany w elicie...*, s. 14.

<sup>11</sup> BN, rkps 6650 III, s. 266–268, Przebendowski do Radziejewskiego z Gdańska 8 XII 1699; W. Klesińska, *Okupacja Elbląga przez Brandenburgię w latach 1698–1702*, „*Rocznik Elbląski*” 1969, t. 4, s. 92–94.

<sup>12</sup> Diariusz rady AGAD APP, rkps 57, s. 491–492, B. Czart., rkps 197, s. 495–599; B. PAN Kórnik, rkps 394, f. 488, Przebendowski do Piotra Bronisza z Krakowa 2 II 1704; zob. też

Mimo zaawansowanego wieku wziął udział w wyprawie przeciwko Turcji, w tzw. kampanii podhajeckiej Augusta II w 1698 r. W trakcie jej trwania doszło do konfliktu ze starostą krasnostawskim Michałem Potockim<sup>13</sup>. Przebendowski popierał koncepcje wojny przeciwko Karolowi XII, jednakże w miarę ponoszenia klęsk przez Augusta II opowiadał się za koniecznością zawarcia pokoju ze Szwecją i wspólnego uderzenia na Rosję<sup>14</sup>. Rok 1703 przyniósł Przebendowskiemu nominację na urząd podskarbiego wielkiego koronnego po zmarłym Rafale Leszczyńskim. Sukcesorom zmarłego musiał jednak zapłacić 25 tys. talarów<sup>15</sup>.

Jako stronnik Augusta II w 1704 r. Przebendowski podpisał postanowienia konfederacji sandomierskiej<sup>16</sup>. W latach 1704–1708 przebywał z misją dyplomatyczną w Berlinie z zamiarem uniemożliwienia zawarcia sojuszu prusko-szwedzkiego, a także uzyskania gwarancji bezpieczeństwa Saksonii na wypadek inwazji szwedzkiej<sup>17</sup>. Nie tracił jednak z oczu spraw polskich. Podczas rady senatu w Grodnie, w 1705 r., przedstawił opłakany stan finansów Rzeczypospolitej i niedowład panujący w administracji skarbowej. Kontaktował się też często z ministrami pozostałymi u boku króla<sup>18</sup>. Abdykacja Augusta II była dla podskarbiego zupełnym zaskoczeniem. W tym czasie obóz Leszczyńskiego

K. Piwarski, *Hieronim Lubomirski hetman wielki koronny*, Kraków 1929, s. 126; J. Poraziński, *Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710)*, Toruń 1999, s. 41–42.

<sup>13</sup> *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666–1721)*, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862, s. 198–199; *Pamiętnik Jana Stanisława Jabłonowskiego wojewody ruskiego*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1862, s. 65–66.

<sup>14</sup> J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709*, Kraków 1925, s. 33.

<sup>15</sup> AGAD, sig. 16, s. 25; *Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, t. X, Kórnik 1992, s. 126; M. Markiewicz, A.L. Sowa, *Jan Jerzy Przebendowski...*, s. 651.

<sup>16</sup> Szerzej na ten temat J. Poraziński, *Epiphania Poloniae...*, s. 53–54.

<sup>17</sup> Rada konfederacka w Wyszogrodzie — B. Czart., rkps 517, s. 201–203; B. PAU Kraków, rkps 3260, k. 4–5 (Instrukcja wydana przez Konstantego Szaniawskiego dla Przebendowskiego do pertraktacji z Fryderykiem w 1704); zob. również SHtA Dresden, loc. 3617, vol. XXXVI, „Den Pohl-Schwedischen Krieg betr. Was der Kronschatzmeister Prebendow am Königl. Preuss. Hof hiermit negociet 1705/1706”; K. Jarochowski, *Polityka brandenburska w pierwszych latach wojny Karola XII i misja Przebendowskiego do Berlina w roku 1704*, [w:] *Nowe opowiadania i studia historyczne*, Warszawa 1882, s. 251–317; tenże, *Patkuls Ausgang*, „Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Alterthumskunde” 1882, 3, s. 269; J. Feldman, *Polska w dobie...*, s. 85; J. Poraziński, *Epiphania Poloniae...*, s. 65.

<sup>18</sup> *Diariusz rady* — B. Ossol., rkps 274, k. 154–155, J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, Warszawa 1956, s. 290; A. Kamiński, *Konfederacja sandomierska wobec Rosji w okresie poaltranszadzki 1706–1709*, Kraków 1969, s. 77; M. Drozdowski, *Działalność budżetowa sejmku Rzeczypospolitej w czasach saskich*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1977, t. 38, s. 121; zob. też M. Markiewicz, *Rady senatorskie Augusta II (1697–1733)*, Wrocław 1988.

podjął starania — nieudane zresztą — mające na celu przeciągnięcie ministra na swoją stronę.

Powrót na tron polski Augusta II w 1709 r. oznaczał także dla Przebendowskiego konieczność rozwiązania wielu problemów skarbowych, z jakimi borykała się Rzeczpospolita. Podczas Walnej Rady Warszawskiej w 1710 r. zgłosił projekt reorganizacji sił zbrojnych Rzeczypospolitej oraz wskazał źródła ich finansowania. Minister zdawał sobie też sprawę z ogromu zniszczeń, jakie przyniosła Polsce wojna północna, w szczególności zaś stacjonowanie obcych wojsk<sup>19</sup>. Wybuch konfederacji tarnogrodzkiej (1715 r.) spowodował, iż podskarbi opuścił wówczas Warszawę, chroniąc się w Gdańsku przed bezlitośnie atakującą go szlachtą<sup>20</sup>. Był przeciwny ruchowi konfederackiemu uważając, że jego skutkiem będzie ruina gospodarcza Rzeczypospolitej i upadek jej znaczenia na arenie międzynarodowej<sup>21</sup>. W trakcie obrad tzw. „Sejmu Niemego” w 1717 r. potrafił skutecznie przeciwstawić się dążeniom szlachty do „opisania” urzędu podskarbiego<sup>22</sup>.

Jako wytrawny ekonomista Przebendowski już w 1698 r. wraz z chorążym malborskim Piotrem Kczewskim był inicjatorem pomysłu stworzenia floty wojennej, ochraniającej statki handlowe i zwalczającej wrogie okręty kaperskie<sup>23</sup>. Z jego też starań nastąpiła powtórna lokacja Ostrowa w 1714 r.<sup>24</sup> W 1718 r. zawarto układ polsko-saski, regulujący handel solą z salin bocheńskich, wielickich i samborskich. Układ uściślał przebieg dróg handlowych, sposoby transportu, jak też i ceny soli<sup>25</sup>. Znane są plany Przebendowskiego budowy kanału rzecz-

<sup>19</sup> J. Gierowski, *Miedzy saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712–1715*, Wrocław 1955, s. 13–16, 33–37.

<sup>20</sup> B. Czart., rkps 472, n 75, Przebendowski do Szembeka z Gdańska 28 X 1716; *ibidem*, rkps 5925/III, n 32648 i 32652, Przebendowski do Sieniawskiego z Torunia 17 II i 16 III 1716.

<sup>21</sup> J. Gierowski, *Miedzy saskim absolutyzmem...*, s. 301–302.

<sup>22</sup> B. Czart., rkps 548; M. Nycz, *Geneza reform skarbowych Sejmu „Niemego”. Studium z dziejów skarbowo-wojskowych z lat 1697–1717*, Poznań 1938; J.A. Gierowski, „Opisanie” urzędów centralnych przez konfederatów tarnogrodzkich, [w:] *O naprawę Rzeczypospolitej XVII–XVIII w. Prace ofiarowane W. Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa 1965, s. 209–210; M. Drozdowski, *Działalność budżetowa...*, s. 128–135.

<sup>23</sup> J. Trzaska, *Kaprzy króla Augusta Mocnego (1716–1721). Z problematyki morskiej czasów saskich*, Gdańsk 1993, s. 33.

<sup>24</sup> AP Poznań, Akta Miasta Ostrowa, rkps sygn. I. 2, I. 4, I. 5, Z. Kulejewska-Topolska, *Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII wieku. Studium historyczno-prawne*, Poznań 1964, s. 16–17.

<sup>25</sup> SHtA Dresden, loc. 3695, vol. I, „Die freye Duchführe der Polnischen Salzer durch Schlesien nacher Sachsen betr. de ais. 1718, 1719, 1720” (zob. traktat Przebendowskiego z Mierem z 30 III 1718); *ibidem*, loc. 700, vol. 192, „Flemmings Correspondenz mit Prebendau 1699 seq.”, Przebendowski do Flemminga z Wrocławia 9 X 1717, k. 378–386; R. Jenak, *Der sächsisch-polnische Markt und die Salinen von Wieliczka*, [w:] *Polen und Sachsen. Zwischen Nähe und Distanz*, „Dresdner Hefte” 1997, 15. Jg, H. 50, s. 40–54; tenże, *Die Salinen von Wieliczka, Bochnia und Sambor in der Zeit der sächsisch-polnische Union (1697–1763). Notizen über Aktenbestände aus dem*



nego łączącego San z Dniestrem w 1722 r.<sup>26</sup> Dwa lata przed śmiercią, w 1727 r. zawarł z kupcami wrocławskimi układ handlowy, przewidujący tranzyt towarów ze wschodu do Wrocławia na dwóch szlakach przechodzących przez Polskę (w kierunku Gdańska i w stronę Ukrainy)<sup>27</sup>. Zachowane uniwersały świadczą dobitnie o dużej wiedzy Przebendowskiego z zakresu finansów państwowych<sup>28</sup>. Próbował też, w możliwie jak największym stopniu wpłynąć na ożywienie handlu z krajami sąsiednimi, mimo niesprzyjających warunków wewnętrznych<sup>29</sup>. Czasami jednak Przebendowski był bezradny wobec braku wpływów do skarbu centralnego, spowodowanych zniszczeniami wojennymi i zupełnym rozstrojeniem administracji skarbowej<sup>30</sup>. Jego polityka nie cieszyła się uznaniem wśród szlachty. Niejednokrotnie oskarżano go o nadużycia, czy defraudację środków finansowych, co w niektórych przypadkach było uzasadnione<sup>31</sup>. Narzekano na

*Sächsischen Hauptstaatsarchiv Dresden*, [w:] *Sachsen und Polen zwischen 1697 und 1765. Beiträge der wissenschaftlichen Konferenz vom 26. bis 28. Juni 1997 in Dresden*. Dresden 1998, s. 356.

<sup>26</sup> SHtA Dresden, loc. 700, vol. 193, „Flemmings Correspondenz mit Prebendau 1718 seq.”, Przebendowski do Flemminga z Przygodzic 3 II 1722, k. 155–156; *ibidem*, Przebendowski do Flemminga ze Straszęcina 3 III 1722, k. 164–165.

<sup>27</sup> AP Wrocław, Akta Miasta Wrocławia, rkps A 32 2, k. 369–376; M. Wolański, *Handel Śląska z Rzeczpospolitą w XVII wieku ze szczególnym uwzględnieniem Wrocławia*, Wrocław 1961, s. 57–58; o układzie z Cesarstwem — M. Drozdowski, *August II und August III in der polnischen Wirtschaft*, [w:] *Sachsen und die Wettiner. Chancen und Realitäten. Internationale Wissenschaftliche Konferenz Dresden 27–29.06.1989*, „Dresdner Hefte” 1990, s. 141; tenże, *Aktywizacja gospodarki Rzeczypospolitej po kryzysie przełomu XVII i XVIII wieku*, [w:] *Polska-Saksonia w czasach unii (1697–1763). Próba nowego spojrzenia*, pod red. K. Bartkiewicza, Zielona Góra 1998, s. 46.

<sup>28</sup> B. PAN Gdańsk, sygn. NI 104 nr 41; *ibidem*, sygn. Od 5729 2 nr 123, k. 267 (Gdańsk 14 VI 1723); B. PAN Kórnik, sygn. 398 (1710); B. PAU, sygn. 497 (uniwersał wydany przez Małgorzatę Przebendowską w Warszawie 3 III 1715); WBP im. H. Łopacińskiego Lublin, sygn. P-18-f-393 (2 III 1717); B. Ossol., sygn. XVIII-16501-4 (Warszawa 3 XII 1722); *Teka Podoskiego...*, t. II, Poznań 1855, s. 4–5.

<sup>29</sup> BN, Arch. Fredrów-Szembeków, rkps 8486 IV, nr 4; *ibidem*, nr 5; AGAD, ASK dz. 2, rachunki poselstw rkps 22, s. 54, Przebendowski do Zarugowicza ze Lwowa 17 VIII 1704; *ibidem*, AR V rkps 12459, k. 111, Przebendowski do administratora starostwa człuchowskiego z Pokrzywna 8 I 1710; *ibidem*, s. 117, Przebendowski do Paulusika na komorze fordońskiej z Warszawy 11 IV 1712; *ibidem*, Zbiór A. Czołowskiego, rkps 432, k. 14, (glejt dla M.S. Rzewuskiego 9 II 1720); LBN AN im. Stefanyka, Arch. Rozwadowskich, fond nr 5 — fond Ossolińskich, rkps 7923/III; *ibidem*, rkps 7924/III; zob. też W. Kalinka, *Lauda połączonych województw kaliskiego i poznańskiego za panowania Augusta II*, [w:] *Z czasów saskich spraw wewnętrznych polityki i wojny*, wyd. K. Jarochowski, Poznań 1886, s. 71.

<sup>30</sup> Zob. m.in. radę senatu w Jaworowie 16–24 XI 1703: B. PAN Kórnik, rkps 953, k. 114; AGAD APP, rkps 57, s. 477–478; AP Gdańsk, rkps 300, 53/131, s. 21, B. Ossol., rkps 2661/II, k. 66, Przebendowski do Jerzego Mniszcha z Przygodzic 21 XII 1728; *Listy Jana Jerzego Przebendowskiego...*, s. 126–129.

<sup>31</sup> B. Czart., rkps 457, n. 77, Sieniawska do Szembeka z Jarosławia 20 VIII 1710; A.L. Sowa, *Wpływ doświadczeń okresu panowania Jana Sobieskiego na postawy ministrów Augusta II*, „Sobótka” 1980, R. XXXV, s. 416; A.K. Link-Lenczowski, *Wokół ceremoniału hetmańskiego*

jego straszliwy fiskalizm, który miał doprowadzić do zahamowania handlu zagranicznego<sup>32</sup>.

Ważną rolę odgrywał też podskarbi w polityce zagranicznej. W latach dwudziestych XVIII w. wyznaczano go do rokowań z dworem brandenburskim<sup>33</sup>. Jan Jerzy Przebendowski zapoczątkował też okres podróży polskich do Dreżna po zawarciu unii polsko-saskiej. W Dreźnie przebywała też od pewnego czasu jego żona — Małgorzata<sup>34</sup>.

Jan Jerzy Przebendowski dzierżył starostwa puckie, mirachowskie, pokrzywnickie, dzierzgońskie, co — zdaniem J. Dygdały — mogło mu dawać rocznie ok. 90 tys. złp. dochodu<sup>35</sup>. Posiadał dobra ziemskie w woj. łęczyckim, malborskim, pomorskim, chełmińskim, ruskim, kaliskim, krakowskim i sieradzkim<sup>36</sup>. W latach 1728–1729 sprawował urząd starosty generalnego w Wielkopolsce<sup>37</sup>. Odkupił od Jakuba i Konstantego Sobieskich miasto Puck wraz z dobrami wejherowskimi i rzucewskimi. W 1722 r. zbudował rezydencję w Lezienku niedaleko Żukowa, a w pięć lat później rozpoczął budowę pałacu w Warszawie. W Dzierzgoniu zapoczątkował budowę klasztoru reformatów, którą ukończył Piotr Kczewski — późniejszy wojewoda malborski<sup>38</sup>. Mimo negatywnej opinii współczesnych, doceniano jego osobowość i stanowczość w kierowaniu sprawami skarbowymi, a zdaniem jednego z dyplomatów francuskich „(...) Jego głowa warta była więcej niż jego serce (...)”<sup>39</sup>. Zmarł 24 lutego 1729 r. w wieku

---

w czasach saskich, [w:] *Theatrum ceremoniale na dworze królów i książąt polskich. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu i Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniach 23–25 marca 1998*, pod red. M. Markiewicza i R. Skowrona, Kraków 1999, s. 300.

<sup>32</sup> Ludwik Mathy do ks. Filipa Orleańskiego, Gdańsk 8 I 1716 [w:] *Raporty rezydentów francuskich w Gdańsku w XVIII wieku*, wyd. E. Cieślak i J. Rumiński, Gdańsk 1964, s. 10; J. Gierowski, *Między saskim absolutyzmem...*, s. 111.

<sup>33</sup> B. PAN Kórnik, rkps 1003, s. 6, „Diariusz Congressu Warszawskiego stante limitatione Seymu odprawionego anno 1726” (sesja z 7 II 1726); zob. też mowę Przebendowskiego na tej konferencji senatorskiej, AP Gdańsk, rkps 300, 29/211, k. 272.

<sup>34</sup> SHtA Dresden, loc. 700, vol. 193, „Flemmings Correspondenz mit Prebendau 1718 seq.”, k. 202–205, 229–232 (sprawy dotyczące separacji Przebendowskich); J. Staszewski, *Polacy w osiemnastowiecznym Dreźnie*, Wrocław 1987, s. 98.

<sup>35</sup> J. Dygdała, *Uwagi o magnaterii Prus Królewskich w XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne” 1979, t. XLIV, z. 3, s. 65.

<sup>36</sup> T. Zielińska, *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewszczyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Warszawa 1977, s. 104, 115, 124, 135.

<sup>37</sup> *Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, Wrocław 1987, s. 166.

<sup>38</sup> F. Schultz, *Das Schloss Rutzau und seine Besitzer*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtswesen” 1903, H. 45, s. 202; P. Czaplowski, *Senatorowie świeccy...*, s. 164; J. Dygdała, *Uwagi...*, s. 82–83.

<sup>39</sup> Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Archives Diplomatiques, Correspondance Politique, Pologne 115, k. 171; *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy...*, s. 198–199; *Dia-*

90 lat i pochowany został w kościele OO. Franciszkanów-Reformatów w Warszawie<sup>40</sup>.

Druga z występujących w omówionych i opracowanych przez nas dokumentach osób to Stanisław Mateusz Rzewuski herbu Krzywda; urodził się w 1662 r. Nauki pobierał w jezuickim kolegium we Lwowie. Prawdopodobnie pod koniec 1682 r. wraz z Janem Stanisławem Jabłonowskim wyruszył w podróż po Europie, zwiedzając Pragę i Paryż<sup>41</sup>. Pobyt w Paryżu zaprocentował ogólnym wykształceniem i ogładą towarzyską oraz wiedzą z zakresu wojskowości<sup>42</sup>. W 1686 r. Rzewuski wziął udział w wyprawie przeciwko Turcji u boku swojego ojca — Michała Floriana Rzewuskiego. W bitwie pod Łopuszną został prawdopodobnie postrzelony, o czym wspomniał Samuel Brodowski<sup>43</sup>. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XVII w. wyruszał w kolejnych wyprawach przeciw Porcie, m.in. brał udział w działaniach wojsk Jabłonowskiego pod Kamieńcem Podolskim w 1687 i w 1691 r., w czasie oblężenia twierdzy Neamt<sup>44</sup>. Od 1687 r. dzierżył starostwo chełmskie, które scedował mu ojciec<sup>45</sup>. W latach 1687 oraz 1693–1694 posłował do Chanatu i Adrianopola, starając się zawrzeć korzystny pokój z Turcją<sup>46</sup>.

W czasie bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego, Rzewuski wyznaczony został jako komisarz do pertraktacji ze skonfederowanym wojskiem pod przewodnictwem Bogusława Baranowskiego. Reprezentował interesy niepłatnych oddziałów podczas rokowań w Samborze w listopadzie 1696 r.<sup>47</sup> Podczas elekcji w 1697 r. poparł kandydaturę saską. W 1698 r. ruszył wraz z Augustem II

---

*riusz Sejmu Walnego...*, s. 38, 57, 131, 265–266; K. Jarochoński, *Dzieje panowania...*, s. 77, 86–87; A. Wałęwski, *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*, t. III, Kraków 1874, s. 173; Sz. Askenazy, *Dwa stulecia*, t. II, Warszawa 1910, s. 2, 480; E. Starczewski, *Możnowładztwo Polskie na tle dziejów*, t. II, Czasy saskie, Kijów 1916, s. 370–371.

<sup>40</sup> A.J. Szeinke OFM, *Kościół św. Antoniego i klasztor Franciszkanów-Reformatów w Warszawie 1623–1987*, Kraków 1990, s. 74.

<sup>41</sup> Biogram St.M. Rzewuskiego zob. A.K. Link-Lenczowski, *Rzewuski Stanisław Mateusz h. Krzywda (1662–1728)*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 152–159.

<sup>42</sup> A.L. Sowa, *Świat ministrów...*, s. 56.

<sup>43</sup> S. Brodowski, *Żywoty hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Komorów 1997, s. 89.

<sup>44</sup> Wspomina o tym również K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. VIII, Lipsk 1841, s. 222–223.

<sup>45</sup> Intronisja na starostwo chełmskie: 2 IX 1687, z późniejszego okresu pochodzą zezwolenia królewskie z cesją, wystawiane „in blanco”: z 19 III 1699, AGAD, sig. 15, s. 39; z 21 VIII 1715, AGAD, sig. 18, s. 167; z 14 III 1720, AGAD, sig. 19, s. 269; zob. *Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIX–XVIII wieku*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, t. III, z. 2, Kórnik 1992, s. 193.

<sup>46</sup> K. Sarnecki, *Pamiętniki...*, s. 49, 108, 110, 113; J.A. Gierowski, *Dyplomacja polska doby saskiej*, [w:] *Historia dyplomacji...*, s. 349.

<sup>47</sup> *Akta Grodzkie i Ziemskie*, t. XXII, *Lauda wiszeńskie 1673–1732*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1914 — „Remanifest wojska skonfederowanego w Samborze wydany 20 XII 1699”, s. 311–312.

przeciw Turcji i Tatarom. Rok później, warszawska rada senatu (14–17 lutego 1699) wysłała go po raz kolejny do Turcji wraz z dziesięcioosobową komisją dla odebrania Kamieńca i wydania twierdz mołdawskich<sup>48</sup>. Mimo trudności udało się Rzewuskiemu wyjaśnić nieporozumienia i ustalić termin opuszczenia Kamieńca przez Turków<sup>49</sup>.

W lutym 1702 r. otrzymał nominację na krajczego koronnego<sup>50</sup>. Zaliczał się już wówczas do zwolenników polityki Augusta II i poparł Wettyna w czasie wojny ze Szwecją. Na przełomie 1702/1703 r. wysłany został wraz z ówczesnym hetmanem polnym koronnym Adamem Mikołajem Sieniawskim do tłumienia powstania Semena Paleja na Ukrainie<sup>51</sup>. Wkrótce potem oddziały Rzewuskiego stanęły pod Bełzem<sup>52</sup>. Kampania trwała praktycznie do 1703 r., w międzyczasie jednak Rzewuski otrzymał awans na referendarię koronną<sup>53</sup>. Nie uznał postanowień konfederacji warszawskiej, detronizującej Augusta. W marcu 1704 r. uczestniczył w zawiązaniu antyhetmańskiego związku wojsk koronnych w Opatowie (po przejściu Hieronima Lubomirskiego na stronę Szwedów), a w maju podpisał i zaprzysiął postanowienia konfederacji sandomierskiej w obronie króla<sup>54</sup>. W latach 1704–1705 czynnie wspierał działania militarne Augusta. Niepowodzenia militarne nie przeszkodziły Rzewuskiemu w dalszych awansach. 5 maja 1706 r. otrzymał z rąk królewskich buławę polną koronną, stając się bliskim współpracownikiem Sieniawskiego — odtąd hetmana wielkiego<sup>55</sup>. Rzewuski nie zgłosił akcesu do obozu zwolenników Leszczyńskiego. Nie angażował się zbyt w obrady Walnej Rady Warszawskiej w 1710 r., aczkolwiek wkrótce potem (2 maja 1710 r.) otrzymał nominację na urząd wojewody podlaskiego<sup>56</sup>. Na przełomie 1713/1714 r. otwarcie występował przeciw nadużyciom popełnianym przez komisariat saski, starając się jednocześnie nie

<sup>48</sup> Diariusz rady, B. Czart., rkps 193, s. 49–52; B. Ossol., rkps 2023, s. 14–16; zob. też *Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji w 1700 roku. Diariusze i inne materiały*, przyg. I. Czamańska przy współpracy D. Zydorek, wstęp i komentarze I. Czamańska, Leszno 1998, s. 15; W. Konopczyński, *Polska a Turcja 1683–1792*, Warszawa 1936, s. 39.

<sup>49</sup> *Poselstwo Rafała Leszczyńskiego...*, o problemach w rokowaniach z Turkami, s. 31, 33–34, 100; J.A. Gierowski, *Dyplomacja polska...*, s. 350.

<sup>50</sup> AGAD, sig. 15, s. 159, MK 220, k. 265–266; zob. też *Urzednicy centralni...*, s. 66.

<sup>51</sup> A.K. Link-Lenczowski, *Rzewuski Stanisław Mateusz...*, s. 153; J. Wimmer, *Wojsko polskie...*, s. 235.

<sup>52</sup> *Ibidem*, s. 239.

<sup>53</sup> AGAD, sig. 16, s. 24; *Urzednicy centralni...*, s. 24.

<sup>54</sup> B. Czart., rkps 529/IV, podpis Rzewuskiego, s. 232; J. Poraziński, *Epiphania Poloniae...*, s. 54.

<sup>55</sup> AGAD, sig. 16, s. 232; E. Otwinowski, *Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II od roku 1696 do roku 1728*, Kraków 1849, s. 93; *Urzednicy centralni...*, s. 47; J. Poraziński, *Epiphania Poloniae...*, s. 104.

<sup>56</sup> AGAD, sig., 17, s. 135; *Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, s. 155.

prowadzić samodzielnej polityki wobec Sieniawskiego<sup>57</sup>. Rzewuski krytykując politykę królewską, obawiał się wybuchu niekontrolowanego ruchu szlacheckiego<sup>58</sup>. Podczas sierpniowej rady senatu w Warszawie w 1715 r. Rzewuski wraz z Sieniawskim domagali się całkowitego wycofania Sasów z Rzeczypospolitej<sup>59</sup>. Nie przyłączył się do tarnogrodzian, mimo propozycji składanych mu przez Janusza Wiśniowieckiego<sup>60</sup>. Podczas rokowań w Warszawie (październik 1716 r.) Rzewuski otwarcie przeciwstawiał się pomysłom „opisania” urzędu hetmańskiego. Miał nawet zamiar osobiście interweniować na dworze królewskim i pozyskać dla siebie znaczących senatorów koronnych<sup>61</sup>. Dopiero 2 stycznia 1717 r. zaprzysiągł Rzewuski nowy tekst przysięgi hetmańskiej<sup>62</sup>.

Po „Sejmie Niemym” w 1717 r. polityczna aktywność Rzewuskiego nieco osłabła. Nie wierzył on w możliwość przeprowadzenia reform w państwie, dostrzegał paraliż organu władzy ustawodawczej — sejmu<sup>63</sup>. Martwiło go stacjonowanie wojsk rosyjskich w Polsce i dokonywane przez nie zniszczenia<sup>64</sup>. Na początku lat dwudziestych XVIII w. pochłaniały go sprawy organizacji i zaopatrzenia wojska. Obawiał się, iż sejmy nie były w stanie zaspokoić pretensji żołnierskich<sup>65</sup>. Hetman polny koronny starał się również wprowadzić dyscyplinę wśród żołnierzy sobie podległych, nawołując Sieniawskiego do stosowania surowych kar<sup>66</sup>. Jego pozycja w województwie bełskim nie była w tym czasie zagrożona, o czym wiedział król, polecając mu czuwać i odpowiednio sterować obradami sejmików ziemskich<sup>67</sup>. Wykorzystywał jednocześnie swoją pozycję dla popierania bliskich mu osób i ich interesów<sup>68</sup>. W 1725 r. zwrócił się z oficjalną prośbą o uznanie

<sup>57</sup> *Ibidem*, s. 108.

<sup>58</sup> B. Czart., rkps 5939/III, n. 36064, Rzewuski do Sieniawskiego z Nowosiótek 15 X 1715.

<sup>59</sup> AGAD, AR II, ks. 45, s. 118–119.

<sup>60</sup> J. Gierowski, *Między saskim absolutyzmem...*, s. 295; zob. też A.L. Sowa, *Świat ministrów...*, s. 154.

<sup>61</sup> B. Czart., rkps 5939/III, n. 36077, Rzewuski do Sieniawskiego z Lubomla 29 X 1716; E. Otwinowski, *Dzieje Polski...*, s. 277; A.L. Sowa, *Świat ministrów...*, s. 65.

<sup>62</sup> J.A. Gierowski, „Opisanie” urzędów..., s. 207–208; W. Stanek, *Konfederacje generalne koronne w XVIII wieku*, Toruń 1991, s. 112.

<sup>63</sup> B. Czart., rkps 5939/III, n. 36089, Rzewuski do Sieniawskiego z Nowosiótek 23 IX 1718; n. 35922, z Chełma [b.d.]; A.L. Sowa, *Świat ministrów...*, s. 161.

<sup>64</sup> B. Czart., rkps 5939/III, n. 35930, Rzewuski do Sieniawskiego z Nowosiótek [b.d.].

<sup>65</sup> *Ibidem*, n. 35893, Rzewuski do Sieniawskiego z Lubomla [b.d.].

<sup>66</sup> A.L. Sowa, *Świat ministrów...*, s. 169.

<sup>67</sup> B. Czart., rkps 562/IV, August do Rzewuskiego z Warszawy 3 VII 1724, s. 11; A.L. Sowa, *Świat ministrów...*, s. 158–159.

<sup>68</sup> B. Czart., rkps 562/IV, Rzewuski do Branickiego, chorążego koronnego z Lubomla 14 II 1725, s. 67; *ibidem*, Rzewuski do Rybińskiego, marszałka Trybunału Koronnego z Targowicy 4 VI 1725, s. 123; *ibidem*, z Targowicy 2 VII 1725, s. 147; *ibidem*, rkps 2171/IV, Rzewuski do Skarbka arcybiskupa lwowskiego [b.m.] 26 X 1721, s. 10–13; *ibidem*, Rzewuski do Szembeka [b.m.] 21 X 1721, s. 17–18.

jego syna za pułkownika chorągwi husarskiej<sup>69</sup>. Stał na stanowisku zachowania dotychczasowych praw Rzeczypospolitej, zalecając w szczególności powrót do uprawnień hetmańskich sprzed 1717 r. i respektowania porządku sejmowania z 1690 r.<sup>70</sup> Tym samym ostro krytykował sposób obrad izby w 1717 r.<sup>71</sup> Po śmierci Adama Mikołaja Sieniawskiego w 1726 r., Rzewuski był najpoważniejszym kandydatem do buławy wielkiej koronnej i otrzymał ją w tym roku, w czasie sejmu grodzieńskiego<sup>72</sup>. Oznaczało to zwiększenie zakresu obowiązków Rzewuskiego. Zresztą już znacznie wcześniej, podczas przedłużającej się choroby Sieniawskiego, musiał on zastępować w obowiązkach hetmana wielkiego koronnego<sup>73</sup>. Niestety dwa lata po otrzymaniu tej najwyższej godności wojskowej Rzewuski zmarł we Lwowie 4 listopada 1728 r. i pochowany został w klasztorze karmelitów w Rozdole.

Stanisław Mateusz Rzewuski posiadał rozległe dobra w województwach południowych Rzeczypospolitej. Ich wartość stawiała go w pierwszym rzędzie wśród elity polskiej magnaterii. Majątki hetmana obejmowały miejscowości w województwie ruskim (ziemia przemyska, sanocka, lwowska), bełskim, wołyńskim i bractawskim. Od 1709 do 1710 r. dzierżył tennutę kłodawską, najbogatszą w województwie łęczyckim<sup>74</sup>. Spore przychody gwarantowało mu również starostwo lubomlskie w województwie ruskim<sup>75</sup>. Dochodowe królewszczyny znalazły się w ręku Rzewuskiego w 1702 r. (starostwo ulanowskie)<sup>76</sup>. W 1718 r. Stanisław Mateusz Rzewuski odkupił od Sobieskich Podhorce i Olesko wraz z całym kluczem dóbr. O zamożności hetmana może świadczyć fakt, iż ze wszystkich królewszczyn płacił on ponad 61 tys. kwarty<sup>77</sup>.

Przy opracowywaniu tekstów posługiwano się wskazówkami instrukcji wydanej przez Komisję Historyczną PAU w 1949 r., a następnie Zakład Narodowy im. Ossolińskich<sup>78</sup>. Zachowano styl i właściwości języka, usuwając błędy ortograficzne i modernizując interpunkcję przy zachowaniu staropolskiego brzmienia wyrazów.

<sup>69</sup> *Ibidem*, rkps 562/IV, Rzewuski do chorągwi husarskiej z Oleska 2 X 1725, s. 194–195.

<sup>70</sup> *Ibidem*, rkps 562/IV, Rzewuski do województwa podlaskiego z Oleska 22 VIII 1724, s. 3–4; E. Otwinowski, *Dzieje Polski...*, s. 329; A.L. Sowa, *Świat ministrów...*, s. 46.

<sup>71</sup> *Ibidem*, s. 163.

<sup>72</sup> AGAD, sig. 20, s. 198.

<sup>73</sup> A.L. Sowa, *Świat ministrów...*, s. 82.

<sup>74</sup> T. Zielińska, *Magnateria...*, s. 105.

<sup>75</sup> *Ibidem*, s. 123.

<sup>76</sup> *Ibidem*, s. 126–127.

<sup>77</sup> A.K. Link-Lenczowski, *Rzewuski Stanisław Mateusz...*, s. 158.

<sup>78</sup> *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lep-szy, Wrocław 1953.

## TEKST ŹRÓDŁOWY

## Dokument [s. 1–19]

AP Kraków A. Podhoreckie, sygn. IX/1/32; oryg. w j. polskim i tacińskim, dokument papierowy 21 x 33,5 cm, bez paginacji, sygnowany pieczęcią papierową.

[Żytomierz 27 VII 1719]

[s. 1] Wypis z ksiąg grodzkich zamku żytomierskiego

Roku tysiąc siedemset dziewiętnastego miesiąca Julii dwudziestego siódmego dnia

Na urządzie grodzkim w zamku J. K. M. żytomierskim przede mną Konstantym Didkowskim, namiestnikiem starostwa, regentem grodzkim żytomierskim i księgami niniejszymi grodzkimi żytomierskimi, comparens personaliter urodzony Jmć Pan Jan Majowski gubernator miasta Pawołoczy<sup>1</sup> cum attinentiis, dóbr JW Jmci Pana Mateusza Stanisława na Rozdole Rzewuskie –// [s. 2] go, wojewody podlaskiego, hetmana polnego koronnego, chełmskiego, lubomlskiego etc. starosty, w województwie kijowskim, a powiecie żytomierskim leżących. Imieniem tegoż JW Pryncypała swego solenniter przeciwko JW Jmci Panu Janowi Jerzemu na Przebendowie Przebendowskiemu, podskarbiemu wielkiemu koronnemu, tudzież urodzonym Ichmciom panom Janowi Jundze, porucznikowi et quorumcunque nominum Albrychtowi także porucznikowi Fiszerowi, chorążemu, Wojakowskiemu adiutantowi, Maciejowi Sokolnickiemu i innym rajtarii do osób siedemdziesiąt, tegoż JW Jmci Pana podskarbiego wielkiego koronnego na prowadzenie wołów, kupców różnych z Zadnieprza do Śląska pod protekcją pryncypała swego ordynowanym. Także quorumcunque nominum // [s. 3] et cognominum sławetnym kupcom zadnieprzańskim z miasta Połtawy<sup>2</sup>, Niżyna<sup>3</sup> i innych, woły swoje i różne towary pod tąż protekcją prowadzącym manifestował i protestował się w ten niżej opisany sposób i o to, iż pomienieni Ichmciowie Panowie Junga i Albrycht porucznikowie i Fiszer chorąży, post posita legum autoritate i nie obawiając się win prawnych, eo nomine rigide opisanych roku teraźniejszego 1719, die 22 Juli z pomienioną rajtarią i innymi ludźmi pod komendą swoją mającymi prowadząc różnych kupców z Zadnieprza, zagony wołów na pięć tysięcy do Śląska pod protekcją wyżej mianowanego JW Jmci Pana podskarbiego wielkiego koronnego pryncypała swego // [s. 4] przez dobra JW Jmci Pana Rzewuskiego wojewody podlaskiego, hetmana polnego koronnego, pryncypała comparentis, to jest przez wieś Wójtowce<sup>4</sup> i wieś Wasylówkę<sup>5</sup> do Pawołoczy należące, w których dobrach tymiż zagonami groble w niwecz popsowali, stawy popuszczali, zboża różne tak we wsi Wójtowcach jako i innych jedne powypasywali drugie powytratowali, jako też warzywa różne w ogrodach powyrywali, końmi wydeptali i w niwecz obrócili, siana pozabierali. Osadzcę wójtowskiego urodzonego Jana Szumskiego o tak wielkie swoje szkody upominającego się pokonfundowali, bić chcieli i za nim, gdy salwując zdrowie swoje od nich uchodził z pół mili gonili. O czym, gdy modernus comparens // [s. 5] dowiedziawszy

<sup>1</sup> Pawołocz, miejscowość u ujścia rzeki Pawołoczki do Rastawicy w dawnym powiecie żytomierskim, a potem skwirskim; zob. *Słownik Geograficzny...*, t. VII, Warszawa 1886, s. 916–925. Autorzy *Słownika...* mylnie podają informację, jakoby od 1716 r. Pawołocz była dzierżawą Wacława Rzewuskiego, gdy tymczasem chodzi o Stanisława Mateusza Rzewuskiego.

<sup>2</sup> Połtawa, miasto na terenach lewobrzeżnych Dniepru, w pierwszej połowie XVII w. wchodzące w skład dóbr Jeremiego Wiśniowieckiego, miejsce klęski wojsk szwedzkich 8 lipca 1709 r.; zob. *Słownik Geograficzny...*, t. IX, Warszawa 1888, s. 93–294.

<sup>3</sup> Niżyn, miejscowość położona na południowych terenach dawnego powiatu bobrujskiego; zob. *Słownik Geograficzny...*, t. VII, Warszawa 1886, s. 170.

<sup>4</sup> Wójtowce, wieś należąca co najmniej od 1683 r. do Pawołoczy (wówczas prawdopodobnie całkowicie opustoszała); zob. *Słownik Geograficzny...*, t. XIII, Warszawa 1893, s. 769.

<sup>5</sup> Wasylówka, wieś należąca do Pawołoczy w dawnym powiecie żytomierskim, a potem skwirskim; zob. *Słownik Geograficzny...*, t. XIII, Warszawa 1893, s. 143.

się o tak wielkiej szkodzie w pomienionych dobrach przez obwinionych, w porozbijaniu grobel, w wypasieniu i wytratowaniu zbóż i sianozęci, do obwinionych z miasta Pawołoczy pojechawszy i obwinionych na grobli za wsią Wasylówką, zagony pomienione prowadzących spotkawszy, o zwyczajne myto mostowe, grobelne i spastne u tychże obwinionych bonis modis upominać się począł, tedy pomienieni Panowie porucznicy tegoż comparentu i ludzi trzech z nim natenczas będących rajtarii swojej zaraz za wartę wziąć kazawszy pokonfundowali, szablę od pasa oderwali i na rajtarię swoją aby poddanych tamtejszych na końcu grobli stojących // [s. 6] zabijali krzyknęli, którzy rajtaria z kupcami i hajdukami za rozkazaniem pomienionych poruczników zaraz rzuciwszy się tychże poddanych pawołockich niemiłosiernie zabijając i do nich strzelać poczęli. Ran i razów niemało onym pozadawali. Jako to jednemu poddanemu na imię Andrzejowi razów ciężkich trzy kijami w głowę, na plecach także trzy zadali i bez gębę szpadą pchnęli. Drugiemu Wasylowi Nazarenkowi także w głowę razów dwa zadali, plecy i ręce kijami potłukli. Trzeciego Iwana Ślusarzenka w rękę prawą postrzelili i raz ciężki zadali. Czwartemu Onyszkowi razów cztery, jeden w głowę cięty, drugi w twarz flintą // [s. 7] uderzony, trzeci na ręce prawej, a czwarty na lewej zadali. Piątemu Ilkowi Waryczenkowi palec na lewej ręce serdeczny przetrącili i na prawej nodze gołenie pozbijali. Szóstego Harasima Brodaja w łeb tak dalece uderzyli, że aż uchem krew pociekła i kolano na lewej nodze zbili i rękę prawą szpadą przebili, którą już robić nie może i pewnie na nią kulikować będzie. Siódmego Andrzeja Kołomyczyka postrzelili w udo prawej nogi. Ósmemu Hawryłowi Zającowi głowę bardzo przebili, aż do samego mózgu, który Pan Bóg wie, jeżeli żyć będzie. Dziewiątemu Iwanowi Kościuczenkowi // [s. 8] głowę porąbali i w bok lewy postrzelili. Dziesiątego Charka Hrycenka niemiłosiernie suchymi razami zbili. Jedenastego Iwana parobka Dimidenka, dwunastego Mikołaja Wołoszyna, trzynastego Jahima osadźcego Srokowskiego także niemiłosiernie zbili, stłukli, skaleczyli i razów im niemało pozadawali. Na ostatek tych wszystkich wyżej wyrażonych poddanych pobiwszy i pokaleczywszy, konie i różne rzeczy u nich, jako to koni dwoje, kulbak trzydzieści i sześć, uzdeczek czterdzieści, ru[sz]nic sześć, siermię i czemlitów piętnaście, czapek, pasów i nożów wszystkich piętnaście pozabierali i tego wszystkiego // [s. 9] nie wrócili. Przez które rzeczy zabrane ciż poddani nie inkludując w to pobicia i pokaleczenia swego szkody na złotych tysiąc trzysta mają. Także Żydów, arendarzów pawołockich, to jest jednego Lejbę Abramowicza, a drugiego Mejlocha Iwosiejewicza tamże w Wasylówce ciż obwinieni pobrali i ręce im powiązawszy z mil pięć od Wasylówki onych przed końmi bosych pędząc stepami na każdym popasie pokładali i kańczugami (te słowa mówiąc, o to myto wam dajemy) bili i z onych jako chcieli urągali się i onych potem wypuścić nie chcieli, aż potui modernus comparens onym kwitu, // [s. 10] że jakoby żadnej szkody w tych dobrach nie uczynili nie dał, aż dopiero po danym kwicie, który per vim et comparenta wymusili, zaledwie tychże arendarzów wypuścili. Przez który to takowy niesłuszny i bezprawny proceder swój pomienieni porucznicy, chorąży i adiutant obwinieni z rajtarią prawo pospolite violarunt i winy w nim eo nomine rigide opisane na osoby i dobra swoje generaliter wszelkie, libere zawzięli i zaciągnęli. A pryncypała comparentis JW Jmci Pana wojewodę podlaskiego, hetmana polnego koronnego przez popsowanie grobel, pospuszczanie stawów, wypasienie i wytratowanie // [s. 11] zbóż i łąk, także pobicie i pokaleczenie poddanych do szkód niemałych osobliwym rejestrem likwidowanych, przywiedli i przyprawili. O co tedy wszystko ut praemissum est. Idem comparens nomine tegoż JW Jmci Pana wojewody podlaskiego, pryncypała swego, przeciwko tak JW Jmci Panu podskarbiemu wielkiemu koronnemu, jako i wyżej mianowanym porucznikom, chorążemu, adiutantowi i rajtarii Jegomości obwinionym iterum iterumque manifestuje i protestuje się. Ofiarując tegoż JW pryncypała swego, tak z JW Jmcią Panem podskarbis wielkim koronnym i ludźmi Jegomości obwinionymi, o to // [s. 12] wszystko in omni foro, iudicio et officio Regni vel ubi de iure venierit, prawnie czynić nie zaniechać. Salva maniente huius protestationis suae per aliam latiore facienda melioratione, aut per citationes si id iuris necessitas exigerit correctione. Et in continenti stanąwszy oczywiście



Wielmożny generał województwa kijowskiego i innych szlachetny Samuel Osiński dla zapisania do ksiąg niniejszych grodzkich żytomierskich in vim suae verae ac fidelis relationis, palam publice libereque recognovit. Iż on na afektację a i prawną rekwizycję urodzonego Jmci Pana Jana Majowskiego, gubernatora pawołockiego mając przy sobie stronę szlachtę, ludzi // [s. 13] wiarygodnych, obywatelów województwa kijowskiego wyrażonych Ichmciów Panów Józefa Zozulińskiego i Marcina Krapskiego, eo maioris ac evidentionis testimonii gratia sibi adhibitos. Roku terażniejszego 1719, die 24 Julii był w mieście Pawołoczy, gdzie będąc widział i oglądał rany i razy u mieszczan pawołockich niżej urodzonych u każdego z osobna w chałupie swojej chorego leżącego. A naprzód u Andrzeja Mielniczenka razów ciężkich trzy kijami w głowę, także na plecach trzy zadanych sinych, spuchłych, krwią ociekłych kijowych zadanych i bez gębę raz // [s. 14] szpadą pchnięty. U drugiego Wasyla Nazarenka także w głowie razów dwa zadanych, plecy i ręce kijami potłuczone, spuchłe. U trzeciego Iwana Ślusarzenka w ręce prawej na łokciu raz śrutem postrzelony. U czwartego Onyszka razów cztery, jeden w głowę cięty, długi i głęboki, drugi w twarz flintą uderzony, trzeci na ręce prawej, czwarty na lewej spuchłe, krwią ociekłe. U piątego Ilka Waryczenka palec na lewej ręce serdeczny przetłuczony, u którego palca członek i kości na wierzch wyszły i na prawej nodze golenie pozbijane, spuchłe. U szóstego Harasima Brodaja raz wyżej ucha kijem uderzony, od którego uderzenia aż uchem krew ciekła i kolano na lewej // [s. 15] nodze zbite i rękę prawą szpadą przebitą, którą już władać i robić nie może i pewnie na nią kulikować musi. U siódmego Andrzeja Kołomyczenka w udzie prawej nogi raz postrzelony. U ósmego Hawryła Zająca głowę bardzo przebitą, aż do samego mózgu, który Pan Bóg wie, jeżeli żyw będzie. U dziewiątego Iwana Kościuszenka w głowę raz szpadą cięty i wszystką głowę pobito, w boku lewym raz postrzelony. U dziesiątego Charka Hryczenka wszystko ciało niemilosiernie zbite, sine, spuchłe i krwią ociekłe. U jedenastego Iwana parobka Dimiden-// [s. 16] ka, u dwunastego Mikołaja Wołoszyna, u trzynastego Jachima osadźcego Srokowskiego, także wszystkie ciała zbite, spuchłe, krwią ociekłe, widział i oglądał, które to rany i razy ciż poddani mienili sobie być stałe i zadane przez wyżej mianowaną rajtarię JW Jemci Pana podskarbiego wielkiego koronnego, czasu i sposobem w protestacji wyrażonych. Tenże woźny z tąż stroną szlachtą tegoż czasu był we wsi Wójtowcach i Wasylówce, gdzie będąc widział groble popsowane, stawy spuszczone, zboża w polu potratowane, // [s. 17] warzywa na ogrodach powyrywane i końmi zdeptane, łąki powypasywane przez tę rajtarię, zagony wołów pędzące. Także słyszał od tegoż wyżej mianowanego Jmci Pana gubernatora pawołockiego i ludzi tamtejszych, że taż rajtaria arendarzów pawołockich, powiązawszy im ręce, mil pięć stepem prowadzili i na każdym popasie pokładając bili kańczugami. Co on woźny wszystko widziawszy, oglądawszy i słyszawszy, iż tak a nie inaczej było, tąż stroną szlachty przy sobie będącą, oświadczywszy się stamtąd odjechał i o tym to przede mną, urzędem, tę // [s. 18] swoją prawdziwą obdukcję i wszystką relację uczynił i zeznał. Prosząc wraz z comparentem aby tak comparentis protestacja jako i jego obductionis vulnerum et visionis relacja do akt niniejszych przyjęte i zapisane były. Co i otrzymali Jmć Majowski gubernator pawołocki, Samuel Osiński woźny ignarus scribendi, z których ksiąg i ten wypis pod pieczęcią grodzką żytomierską jest wydany Pisany w zamku żytomierskim.

Bazyli z Wyhorda

Wyhowski skarbnik ziemski, pisarz grodzki żytomierski mp.

correx[it] Lidkowski mp. 1719 d. 27 Julii extract. 73

Legit Lutostański mp.<sup>6</sup> //

<sup>6</sup> U dołu strony wyciśnięta pieczęć owalna (4,9 x 4,4 cm) z herbem przedstawiającym w polu tarczy klucz zwrócony piórami do góry w lewą stronę. W otoku nieczytelny napis.

[s. 19] <sup>a</sup> Protestacja Nomine JW Jmci Pana Rzewuskiego, wojewody podlaskiego, hetmana polnego koronnego przeciwko JW Jmci Panu Przebendowskiemu, podskarbiemu wielkiemu koronnemu i rajtarii Jegomości cum obductione vulnerum. Anno 1719, die 27 Julii<sup>a</sup>

#### SUMMARY

##### **A Protestation from 27th July 1719 against Jan Jerzy Przebendowski, Submitted to the Court Files of Żytomierz**

The presented document is included in the Podhorecki Archive of the Rzewuski family and it presents in an interesting way the situation which happened in 1719, when, at the initiative of Stanisław Mateusz Rzewuski, the Crown Field Commander-in-chief of that time, a complaint against Jan Jerzy Przebendowski, the Great Crown Treasurer, was submitted to the city court of Żytomierz. The complaint concerned the violation of the Pawołocz landed property by the Treasury army and causing a considerable damage and beating the subjects in Rzewuski's lands. This incident on the one hand shows us a very negative fact of making use of one's ministerial office to illegal activity; on the other hand it gives us some idea about the size and scale of the cattle (ox) trade. The document mentions the size of the herd of oxen driven — about 5 thousand, which was guarded by the soldiers in the Treasurer's service. This fact certainly falsifies the thesis about a complete collapse of trade in the second decade of the 18th century. Major part of the document is devoted to a detailed description of considerable injuries sustained by the townsmen of Pawołocz in their clash with the soldiers. Unfortunately, we cannot give a definite answer to the question about the legal results of this protestation. Most probably, Przebendowski did not face any consequences in this case. The office of great crown treasurer as well as his influence with the Court and the support by August II Sas turned out to be sufficient to avoid liability for those incidents.

---

<sup>a a</sup> podkreślone

## Instrukcja archiwalna z 1796 r.

oprac. Sławomir Radoń

Działalność archiwów staropolskich w niewielkim tylko stopniu regulowały przepisy określające zasady przechowywania, porządkowania i udostępniania akt<sup>1</sup>. Archiwa, jako zbiory rozmaitych tytułów prawnych, stanowiły przedmiot troski. Już w XVIII w. podejmowano prace porządkowe w większych archiwach prywatnych<sup>2</sup>. Sejmy i sejmiki wielokrotnie zajmowały się problematyką archiwów w odniesieniu do ksiąg sądowych. Z reguły jednak interweniowały dopiero w przypadku zaniedbań<sup>3</sup>. Nie sposób zgodzić się z Adolfem Pawińskim, który uznał, że pod względem organizacyjnym, stanu ich uporządkowania i zabezpieczenia dawne archiwa polskie niejednokrotnie przewyższały podobne im instytucje w krajach ościennych<sup>4</sup>.

W rozmaitych zespołach i zbiorach archiwaliów, wytworzonych w okresie przedrozbiorowym, odnajdujemy liczne przykłady kopiarzy, inwentarzy i sumariuszy. Rzadkość natomiast stanowią przepisy określające obowiązki archiwistów, metody porządkowania akt, ich zabezpieczenia, konserwacji i udostępniania. Na ziemiach polskich, poza nielicznymi wyjątkami, pojawiły się one

<sup>1</sup> A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich i ich współczesna organizacja*, [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 244 (dalej cytowane: *Archiwistyka*).

<sup>2</sup> *Archiwistyka*, s. 242. Pod koniec XVIII w. uporządkowano m.in. archiwum ksiąg Sanguszków. Zob. K. Syta, *Dzieje archiwum ksiąg Sanguszków*, [w:] *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. XI, Warszawa 2000, s. 106.

<sup>3</sup> W. Chorażyczewski, K. Syta, *Stosunek szlachty polskiej XV–XVIII w. do ksiąg sądów partykularnych w świetle ustaw sejmowych i sejmikowych*, [w:] *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. X, Warszawa 1999, s. 3.

<sup>4</sup> Pogląd Pawińskiego, aprobowany jeszcze w okresie międzywojennym, został zakwestionowany przez A. Tomczaka. Zob. *Archiwistyka*, s. 250–251.

dopiero w XVIII w., w regulaminach normujących pracę kancelarii. Jedną z pierwszych była, sporządzona w 1739 r., instrukcja Franciszka Leszczyca Dobrzyckiego, pisarza grodzkiego kaliskiego. Spośród 11 punktów tejże ordynacji niektóre dotyczą archiwum, ustalają zasady ułożenia akt i dostępu do lokalu archiwum<sup>5</sup>. W 1743 r. Karol Wielopolski, starosta krakowski, wydał ordynację podobnej treści<sup>6</sup>. W 1785 r. stany galicyjskie przedłożyły władzom austriackim projekt uporządkowania akt ziemskich i grodzkich, przechowywanych w klasztorze OO. Bernardynów we Lwowie<sup>7</sup>.

Podane wyżej przykłady odnoszą się do szlacheckich archiwów sądowych. Organizacja archiwów miejskich nie odbiegała znacząco od powszechnie stosowanych wówczas norm. Pozostawały one w ścisłym związku z kancelariami, a wszelkie prace archiwalne wykonywali urzędnicy kancelaryjni. W Gdańsku archiwista miejski pojawił się w 1630 r., a w 1682 r. władze Miasta wydały obszerną ordynację dla kancelarii i archiwum, określającą obowiązki archiwisty<sup>8</sup>. W Lublinie archiwistę powołano w 1760 r.<sup>9</sup> W Krakowie w 1788 r. podjęto próbę jego ustanowienia. Wskutek sprzeciwu pospólstwa projekt ten nie doszedł do skutku<sup>10</sup>. W następnych latach pojawiły się jednak okoliczności, które wymusiły organizację archiwum nowego typu. Sejm Czteroletni zniósł znajdujące się w obrębie większych miast jurydyki i polecił przekazać ich akta do magistratów tychże miast<sup>11</sup>. Przepisy te, zniesione przez Konfederację Targowicką, zostały powtórzone w 1793 r. przez sejm grodzieński. Uchwalono wówczas, iż w miastach głównych w składzie magistratu znajdzie się regent, który miał „archiwum miasta całego pod rządem swym utrzymywać”<sup>12</sup>. Sejm grodzieński postanowił także, że syndyk „przywileje i dokumenta wszystkie, zawierające w sobie całość praw miasta, pod zarządzenie swoje odbierze i te (...) pilnie utrzymywać będzie”<sup>13</sup>. To formalne oddzielenie archiwum powierzono

<sup>5</sup> J. Bielecka, *Kancelaria grodzka wielkopolska w XVI–XVIII wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 1957, I, s. 141–142.

<sup>6</sup> S. Kutrzeba, *Katalog Krajowego Archiwum aktów grodzkich i ziemskich w Krakowie*, „Teka Główna Konserwatorów Galicji Zachodniej” 1909, t. III, s. 48–49.

<sup>7</sup> S. Sochaniewicz, *Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1912, t. 40, s. 943–944.

<sup>8</sup> M. Sławoszewska, *Zarys dziejów Archiwum miasta Gdańska*, „Rocznik Gdański” 1955, XIV, s. 99–102.

<sup>9</sup> M. Stankowa, *Kancelaria miasta Lublina XIV–XVIII w.*, Warszawa 1968, s. 74–75 (dalej cytowane: *Kancelaria miasta Lublina*).

<sup>10</sup> K. Kaczmarczyk, *Archiwum Aktów Dawnych miasta Krakowa*, Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej cytowane: APKr), IT 1321, s. 37 (dalej cytowane IT 1321); tenże, *Das historische Archiv der Stadt Krakau...*, Sonderbruck aus Mitteilungen des k.k. Archivrates, Bd. I, 1913, s. 7 (dalej cytowane: *Das historische Archiv*).

<sup>11</sup> *Archiwistyka*, s. 228.

<sup>12</sup> *Volumina Legum*, t. X, wyd. Z. Kaczmarczyk, Poznań 1952, s. 201.

<sup>13</sup> *Ibidem*.

nego regentowi, przechowywającego akta wytworzone przez kancelarie miejskie, od archiwum dokumentów zawierających przywileje miasta, nad którym opiekę miał sprawować syndyk dowodzi, iż sejm grodzieński nie wyszedł jeszcze poza średniowieczne pojmowanie archiwum dokumentów jako części skarbcza<sup>14</sup>.

W następstwie postanowień sejmu grodzieńskiego powstało Archiwum Generalne Miasta Głównego i Stołecznego Krakowa. 6 marca 1794 r. magistrat Krakowa polecił regentowi Kasprowi Meciszewskiemu przejąć w zarząd archiwum miejskie, spisać jego inwentarz, a także sporządzić sumariusz wszystkich przywilejów i wraz z dokumentami przekazać syndykowi. Postanowiono, iż w ciągu tygodnia wszystkie akta zniesionych jurydyk zostaną przekazane do Archiwum Generalnego<sup>15</sup>. Organizowanie Archiwum Generalnego napotykało na rozmaite przeszkody. Celem przyspieszenia prac magistrat powołał komisję, w skład której weszli prezydent Krakowa Filip Nereusz Lichocki, Antoni Feistemantl i Sebastian Glixelli. Deputowani, wraz z regentem Kasprem Meciszewskim mieli przedstawić projekt uporządkowania archiwum<sup>16</sup>. Obecność w tym gronie prezydenta Krakowa dowodzi, że dla magistratu sprawa ta miała duże znaczenie. Należycie zorganizowane archiwum umożliwiałoby udokumentowanie rozmaitych praw majątkowych. Decyzję uporządkowania i zinwentaryzowania akt przyspieszyły też żądania władz zaborczych, które domagały się przedstawienia rozmaitych dokumentów, wystawionych w przeszłości, a ważnych dla interesów Miasta<sup>17</sup>.

Komisja zakończyła swoje prace w ciągu dwóch miesięcy. Z ich rezultatem, instrukcją porządkowania archiwum miejskiego, magistrat zapoznał się 7 marca 1796 r., aprobując ją w całości<sup>18</sup>. W staropolskim zasobie akt miasta Krakowa

<sup>14</sup> Pomieszczenie, w którym znajdowało się archiwum miasta Krakowa pełniło rolę swego skarbcza jeszcze u schyłku XVIII w. Przykładowo, 10 maja 1794 r. magistrat wyrażał zgodę na zabezpieczenie w archiwum sreber i klejnotów po zmarłym Franciszku Molitorze. Zob. APKr, rkps 1281, s. 67.

<sup>15</sup> IT 1321, s. 43; *Das historische Archiv*, s. 8, 10; A. Kiełbicka, *Archiwa krakowskie na tle polskiej nauki historycznej 1878–1951*, Kraków 1993, s. 134–135, dalej cytowane *Archiwa krakowskie*. Akcja przekazywania akt do Archiwum Generalnego przebiegała dość opornie. Jeszcze 26 września 1795 r. magistrat zobowiązywał instygatora, aby pozywał do sądu odpowiedzialnych za nieprzekazanie do Archiwum Generalnego akt zlikwidowanych jurydyk. Zob. APKr, rkps 1270, s. 28.

<sup>16</sup> APKr, rkps 1270, s. 114. Zob. też IT 1321, s. 57. Filip Lichocki i Kasper Meciszewski byli prawnikami, Antoni Feistemantl ławnikiem, a Sebastian Glixelli starszym cechu szklarzy. Zob. J. Pachon'ski, *Glixelli Sebastian*, [w:] PSB, t. 8, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 75–76; C. Bąk-Kocarska, *Lichocki Filip Nereusz*, [w:] PSB, t. 17, Wrocław 1972, s. 295–296; Z. Jabłoński, *Meciszewski Kasper*, [w:] PSB, t. 20, Wrocław 1975, s. 362.

<sup>17</sup> 9 kwietnia 1796 r., w związku z żądaniem władz w Wiedniu, magistrat polecił przygotować sumariusz praw i przywilejów Miasta. 9 lipca 1796 r., na żądanie komisariatu Nadwornego, magistrat domagał się od regenta wykazu praw wydanych w przeszłości przeciwko Żydom. Zob. APKr, rkps 1271, s. 100, 243.

<sup>18</sup> APKr, rkps 1271, s. 65.

nie odnaleziono dotąd żadnych ordynacji, bądź instrukcji archiwalnych sporządzonych przed rozbiorami i wcieleniem Miasta do Austrii. Zalecenia odnośnie uporządkowania akt zgromadzonych w Archiwum Generalnym byłyby zatem najstarszą taką instrukcją, na jaką zdobył się Kraków<sup>19</sup>.

Krakowska instrukcja nie była dotąd publikowana<sup>20</sup>. To ciekawe źródło tym bardziej zasługuje na wydanie, że dotychczas ogłoszono tylko jedną instrukcję odnoszącą się do archiwów polskich, sporządzoną przed końcem XVIII w.<sup>21</sup>

W tym miejscu ograniczymy się tylko do powierzchownego omówienia instrukcji z 1796 r.<sup>22</sup> Podstawą formalną prac porządkowych w archiwum były zalecenia sejmu grodzieńskiego. W praktyce, projektowane przedsięwzięcie miało służyć zabezpieczeniu interesów majątkowych Miasta i jego obywateli. Takich gwarancji nie dawało archiwum pozbawione inwentarza, akta nie uporządkowane i nie ponumerowane, przechowywane w różnych pomieszczeniach. Komisja zalecała ułożenie ksiąg według urzędów miejskich, a w obrębie każdej serii chronologicznie. Każda księga miała być opisana i oznaczona sygnaturą liczbową. Proponowano oprawienie akt pozostających dotąd w seksternach, a także uporządkowanie i spaginowanie akt luźnych. Efektem tych prac miało być zinwentaryzowanie zasobu. Projektowano też sporządzenie sumariuszy, ułatwiających przeprowadzanie kwerend. Wyrazem troski o bezpieczeństwo akt był zakaz ich wypożyczania z archiwum. Kwerendy mieli wykonywać tylko uprawnieni urzędnicy kancelaryjni. Ponadto, komisja proponowała wyznaczenie stałego funduszu na opłacenie pracowników porządkujących archiwum, a także

<sup>19</sup> Z 1776 r. pochodzi lubelska uchwała miejska dotycząca archiwum, zawierająca wskazówki odnośnie do porządkowania akt. Zob. *Kancelaria miasta Lublina*, s. 74–75.

<sup>20</sup> Zamierzał ją ogłosić Kazimierz Kaczmarczyk, w pracy „Archiwum aktów dawnych miasta Krakowa”, ale opracowanie to, przygotowane jeszcze przed I wojną światową, pozostało w rękopisie. Zob. IT 1321, s. 59–71. Streszczenie zawartości instrukcji zob. *Das historische Archiv*, s. 11. Krótkie informacje na ten temat zob: D. R e d e r o w a, *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1809)*, cz. II, „Rocznik Krakowski” 1962, t. 36, s. 32; *Archiwa krakowskie*, s. 136.

<sup>21</sup> K. Tyszkowski, *Z dziejów polskiej archiwistyki prywatnej. Instrukcja archiwalna z XVIII w.*, „Archeion” 1935, t. 13, s. 71–82. Dwie instrukcje, ogłoszone przez Bronisława Górczaka, powstały już w XIX w. Zob. B. G ó r c z a k, *Katalog rękopisów archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, Sławuta 1902, s. XXII–XXX. Kwerendy archiwalne przynoszą niekiedy cenne odkrycia, które mogą wzbogacić naszą wiedzę na temat dawnych archiwów polskich. Przykładem takiego znaleziska jest „Memoriał sekretny” hetmana polnego koronnego Wacława Rzewuskiego, sporządzony ok. 1775 r. Ta, składająca się z ośmiu punktów, instrukcja, przeznaczona dla syna Seweryna, miała na celu zabezpieczenie archiwum prywatnego przed dostępem niepowołanych osób. Zob. APKr, Archiwum Podhoreckie Rzewuskich, Podh. II 152, s. 171. Instrukcję tą odnalazł p. mgr Franciszek Zacny.

<sup>22</sup> W jednym z następnych tomów „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego” zamierzam zamieścić obszerniejszy artykuł na temat losów akt miasta Krakowa w okresie od schyłku XVIII w. do utworzenia Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa.

zrównanie wynagrodzenia regenta z pensją pisarza magistratu. Za niezbędne uznano przeprowadzenie remontu pomieszczenia archiwum.

Instrukcja archiwalna z 1796 r. zawierała ogólne wskazania, które znalazły zastosowanie w trakcie prac porządkowych podejmowanych w drugiej połowie XIX w. i kontynuowanych z przerwami aż do wybuchu I wojny światowej. Ich rezultatem był katalog rękopisów Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa<sup>23</sup>.

Podstawę wydania „Instrukcji” stanowi jej tekst zamieszczony w księdze protokołów magistratu miasta Krakowa, przechowywanej w Archiwum Państwowym w Krakowie<sup>24</sup>. Jest to rękopis o wymiarach 380 x 250 mm, oprawny w półskórek, liczący 374 zapisane strony. Obejmuje zapis posiedzeń magistratu, które odbyły się w dniach 21 stycznia–31 sierpnia 1796 r. „Instrukcję” publikujemy zgodnie z zasadami przyjętymi dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.<sup>25</sup> Generalnie, zachowano staropolskie cechy języka, przy jednoczesnej modernizacji pisowni i interpunkcji. Skróty rozwiązano z zastosowaniem obowiązujących zasad.

### TEKST ŹRÓDŁOWY

[s. 62] My niżej na podpisie wyrażeni, od Stanów Miasta Głównego i Stołecznego Krakowa przez uchwałę na dniu siódmym miesiąca grudnia, roku blisko skończonego, do urzędzenia archivi i kancelaryi Miasta tego delegowani, znajdując archiwum Miasta bez żadnego aż dotąd inwentarza utrzymywane, akta zaś publiczne widząc po większej części próżnemi [sic!] miejscami zapełnione, przez sumaryjusze i folia nie zebrane, ani też jakby dla konserwacyi ksiąg wieczystych przynależało nie ułożone i nie oprawne, przekonawszy się, że od przyzwoitego układu, zachowania i rzadnego utrzymywania archiwum bezpieczeństwo i całość majątków i interesów tak Miasta w ogólności, jako i obywatelów w szczególności, zależy, zastanowiwszy się razem, że obywatele przez opłatę iurium cancellariae, znacznie do kasy Miasta importujący, mają prawo spodziewania się i domagania zupełnego interesów swych zabezpieczenia i nadal w powinnej ksiąg publicznych konserwcyi zapewnienia sobie spokojności, po należytych przeto rzeczy tej roztrząśnieniu, dla koniecznego i rychłego ile być może w archiwum Miasta potrzebnego zaprowadzenia porządku uznajemy i uchwalamy co następuje:

**A najprzód.** Obowiązujemy urodzonego regenta Magistratu, pod którego rząd i dozór Archiwum Generalne Miasta prawem sejmu grodzińskiego 1793 roku zapadłym oddane jest, ażeby rozpoczął przezeń pierwszy inwentarz archivi wszelkiego rodzaju ksiąg wieczystych sądowych, ekonomicznych i.t.d. jako najrychlej być może, z dokładnym wyszczególnieniem, w którym czasie zaczęte i skończone są i z wielu kart składają się, ukończonym został.

**Po wtóre.** Każdego w szczególności urzędu bądź sądu księgi, porządkiem lat zebrane, numerami oznaczone [s. 63] i tak na czele jak wewnątrz protokołu z wyrażeniem w jakim obiekcie

<sup>23</sup> Katalog Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. Rękopisy, Kraków 1915.

<sup>24</sup> APKr, rkps 1271, s. 62–65.

<sup>25</sup> *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. L e p - s z y, Wrocław 1953.

i którego roku czynności zawierają adnotacjami opatrzone być powinny. Aby zaś to jednostajnie i najdokładniej wykonane było, takoweż numera i adnotacje mają być drukowane wzorem już przez urodzonego teraźniejszego regenta rozpoczętym.

**Po trzecie.** Akta wszelkie w seksternach bez oprawy będące, toż protokoły stemplowane i inne w produktach pozostałe, podług lat i daty zebrać, karty liczbą oznaczyć, sumaryjusz onych sporządzić i tak ułożone w skórę grontownie oprawić kazać zalecamy. Również, ażeby księgi wszelkie, chociaż dawniej oprawne, skoro zepsowane i dokładnie nie zawierające się, ażeby także jednostajnym wzorem oprawione były mieć chcemy.

**Po czwarte.** Papiery i munimenta, które w księgi ułożone być by nie mogły, ażeby w pliki zebrane, ponumerowane, z każdego roku sumaryjuszem opisane, pod rubrykami przyzwoitemi złożone i zachowywane były stanowimy.

**Po piąte.** Inwentarz całego archiwum w ogólności, w dwóch egzemplarzach sporządzonym i przez urodzonego regenta podpisanym być powinien, którego jeden egzemplarz w archiwum, drugi w kancelaryi Magistratu Ekonomiczno-Policyjnej za kluczem JM Pana pisarza Magistratu zostawać będzie, a dla większej pewności inwentarz takowy jeszcze sposobem oblaty do ksiąg Magistratu podany i wpisany być ma.

**Po szóste.** Po opisaniu inwentarza archiwum w szczególności, znajdujemy także do zupełnego urządzenia konieczną potrzebę sposobem sumaryjuszów, wszelkich aktów, które księgi publiczne obejmują, spisania, zebrania i z takowych promptuarzów dla łatwiejszej kwerendy i wiadomości rzeczy ułożenia.

**Po siódme.** Ażeby żadne akta publiczne i księgi nikomu i pod żadnym pretekstem z archiwum Miasta wydawane nie były, urodzony regent Magistratu najściślej i pod [s. 64] własną odpowiedzialnością przestrzegać będzie. Dla tym zaś większego bezpieczeństwa, ażeby kanceliści do kwerendy w archiwum używani, przysięgli byli, postanawiamy.

**Po ósme.** A jako takowe urządzenie wiele czasu, pracy, kosztu, dozoru i pomocy wymaga, tak też przybranie potrzebnych i zdatnych kancelistów, tymże wedle zdatości pensyi tygodniowej oznaczenie i opłacanie, na druki, introligatora, papier i inne potrzeby wydatków umiarkowanie i zastępowanie, z referencyją jednak do Szlach[etnego] Magistratu, urodzonemu regentowi powierzamy. Teraz zaś przy kancelaryi pracującym i z zdatości swej zaleconym jako to Szlach[etnemu] Józefowi Bekierskiemu, od półrocza układaniem archiwum zatrudniającemu się, za czas upłyniony do powziętych już z dochodów kancelaryi czerwonych złotych sześciu drugie czerwonych złotych sześć w nagrodę podjętej pracy przeznaczamy. Na potom zaś, dopokąd w archiwum Miasta pracować będzie, temuż Szlach[etnemu] Bekierskiemu po złotych ośmnaście pol[skich], a Szlachetnym Wiślickiemu i Lekszyckiemu po złotych dwanaście pol[skich], zaś Szlachetnym Andzlikiewiczowi i Michińskiemu po złotych ośm pol[skich], w miarę pracy i zdatości tygodniową pensyją oznaczamy i z dochodów kancelaryi wypłacaną mieć chcemy. Z tym przecież ostrzeżeniem, ażeby teraz pensjonowani szczególniejszym układem archiwum i publiczną nieprzerwanie pracą zatrudniali się.

**Po dziewiąte.** Wszystkim około urządzenia archiwum pracującym pamięć i względy przy wakujących funkcjach zapewniamy. Przeciwnie, zaniedbujący obowiązków swoich Szlach[etnemu] Magistratowi doniesieni, napomnieni, a na koniec i oddaleni być mają.

**Po dziesiąte.** W izbie na kancelaryją do suscepty przeznaczonej podłogę z deszczek, odmianę pieca i sufitu potrzebne być uznajemy i ażeby takowe zaraz w początkach wiosny zreperowane były Szlachetnej Ekonomice Miasta zalecamy.

**Po jedenaste.** Gdy z nakazu prawa sejmu grodzińskiego wszelkie akta zniesionych urzędów i jurydyk do Generalnego Archiwum Miasta należą i w zupełności złożone być powinny, koszta za tym na oprawę i ułożenie [s. 65] takowych ze aktów urodzony regent w szczególności zapisać i w inwentarzu konotować jest obowiązany, aby te w przypadku zwrócenia jurydyk i odbierania aktów, przez kogo wypadać będzie, kasie generalnej Miasta wynagrodzone były ostrzegamy.



Na koniec. Będąc oczywistemi świadkami pracy i starannego dozoru urodzonego regenta Magistratu oddajemy mu w Stanach winną sprawiedliwość, że w czasie funkcji swojej akta publiczne przez siebie sprawowane zawsze porządnie, przyzwoicie i w zupełności utrzymując, obowiązków urzędu najtroskliwiej doglądał. A gdy z powodu codziennego i nieustannego około interesów obywatelskich w kancelarii zatrudnienia i z przyczyny zleconego powyżej urzędu archiwum urząd regenta Magistratu znajdujemy być użyteczny, potrzebny oraz wielce czynny i pracowity, chcąc za tym w wymierzeniu nagrody, pracującemu na usłudze publicznej, zachować słuszość i pomiarkowanie, ażeby odąd pensja regenta z pensją pisarza Magistratu porównaną była, rzeczą być sprawiedliwą uznajemy.

Całą zaś decyzją powyższą, provisorie przez nas uczynioną, Stanom Miasta sposobem opinii do roztrząśnienia podajemy i onę rękami własnymi podpisujemy. Dan w Ratuszu krakowskim, dnia piątego miesiąca lutego 1796 roku. F[ilip] Lichocki Prezy[dent] M[iasta] K[rakowa] deputow[any], Ant[oni] Feistemantel T[egoż] M[iasta] K[rakowa] deputowany, S[ebastian] Glixelli.

## SUMMARY

### Archival Instruction from 1796

The activity of Polish archivists of the past was organized by regulations stating archivists' duties, principles of file arrangement, conservation and accessibility for the public only to a slight degree. This remark was also true about the archive of the city of Cracow. This situation changed at the end of 18th century. Following the decisions of the diet that met in Grodno in 1793, the General Archive of the City of Cracow was established. The archive was created on 6th March 1794. The city authorities established a special commission, which was to work out the principles of file arrangement, protection and accessibility for the public. One of the members of the commission was Filip Lichocki, the president of Cracow. This testifies to the fact that the authorities of Cracow paid close attention to the proper arrangement and organisation of the city archive, which included many files of enormous importance for the economic interest of the city and its inhabitants. The result of the work of the commission was an archival instruction, accepted by the city authorities at the meeting on 7th March 1796. The Cracow archival instruction contains general regulations of dealing with files. Those regulations were not put into practice immediately after 1796, but they were useful during the arrangement work carried out in the city archive in the second half of the 19th century. In general, the authors of the instruction recommended that the books of the city of Cracow should be divided into categories corresponding to particular departments of the municipality, and then put into chronological order. Each book was to be described and numbered. Further stage of the work was to be arranging loose files and making the inventory of the archive. All work was to be done by authorized city officials. The care for the safety of the archival collection was expressed by the prohibition of borrowing the files from the archive. The commission also recommended that a special fund should be established to pay the employees doing order to the files and to renovate the room in which the archive was kept.

The archival instruction from 1796 constitutes an important source material to the study of history of Polish archives. The basis for the current publication was the text preserved in the book containing the minutes of the city authorities meetings, which is kept in the State Archives in Cracow.

## Obrazy ujęte w inwentarzu pośmiertnym Piotra Michałowskiego

oprac. Jadwiga Szyposz

Dnia 10 października 1855 r. Julia Michałowska, z domu hrabianka Ostrowska, zgłosiła C.k. Sądowi Krajowemu w Krakowie fakt zgonu swego męża, Piotra Michałowskiego, prezesa b. Rady Administracyjnej Wielkiego Księstwa Krakowskiego, kawalera wielu orderów, byłego (sic!) właściciela dóbr ziemskich. Onże Piotr Michałowski zmarł dnia 9 czerwca 1855 r. w majątku Krzysztoforzyce bez pozostawienia ostatniej woli. Osierocił sześcioro dzieci: Stanisława — pełnoletniego, oraz: Juliusza, lat 20, Celinę, lat 19, Józefa, lat 14, Tadeusza, lat 10 i Marię, lat 6. Sprawa spadkowa otrzymała sygnaturę sądową IX 1855/42. Inwentarz masy spadkowej sporządził krakowski notariusz, Franciszek Jakubowski, wydelegowany w tym celu przez prezesa C.k. Trybunału Wielkiego Księstwa Krakowskiego. Ma on formę poszytu liczącego 112 kart o rozmiarach 36 x 21 cm. Inwentarz ten obejmuje następujące działy:

Rubryka I.	Suknie Bielizna Pościel
Rubryka II.	Meble w Krakowie pod liczbą 139 w gminie VII znajdujące się
Rubryka III.	Srebro
Rubryka IV.	Powozy
Rubryka V.	Bielizna stołowa
Rubryka VI.	Różne ruchomości
Rubryka VII.	Miedź i naczynia tak blaszane jako i cynowe
Rubryka VIII.	Obrazy olejne w mieszkaniu pod liczbą 139 na Piasku
Rubryka IX.	Obrazy w malarni u XX. Karmelitów na Piasku w Krakowie pod liczbą 10 w gminie VII znajdujące się
Rubryka X.	Ryciny
Rubryka XI.	Gotowizna
Rubryka XII.	Meble
Rubryka XIII.	Naczynia kredensowe

Rubryka XIV. Naczynia kuchenne

Rubryka XV. Obrazy olejne we wsi Krzysztoforzycach znajdujące się

Rubryka XVI. Różne ruchomości na Piasku w klasztorze Księży Karmelitów w mieszkaniu Pani Freiman znajdujące się — a do masy należące — dziś w Krzysztoforzycach znajdujące [się]

Rubryka XVII. Rubryka Książki

Rubryki: VIII (20 pozycji), IX (114 pozycji), X (2 pozycje) i XV (39 pozycji) są szczególnie interesujące — zawierają one niemal kompletny wykaz dorobku twórczego właściciela — jednego z najwybitniejszych polskich malarzy, człowieka uprawiającego „sztukę dla sztuki”, nie znającego presji, wywieranej na artystów przez odbiorców ich dzieł, malującego z potrzeby serca, dla własnej jedynie przyjemności. Jeżeli chodzi o pozostałe pozycje inwentarza, to wynika z nich, że spadkodawca człowiekiem ubogim nie był, prowadził życie co najmniej dostatnie, i, jak na to wskazuje spis zawartości jego obszernej biblioteki (zawierającej głównie prace obcojęzyczne — w sumie 777 pozycji), interesował się szczególnie historią, dziejami wojskowości i naukami przyrodniczymi. Do prowadzenia administracji majątku Krzysztoforzyce w ostatnich latach życia nie miał głowy, toteż już w 1848 r. przepisał ów majątek na żonę, tłumacząc ten fakt osłabieniem zdrowia i tym, że tak czy owak jego małżonka od lat wyręczała go w zarządzaniu folwarkiem, a ponadto wspierała finansowo. W aktach postępowania spadkowego zachowało się oświadczenie spadkodawcy (w postaci kopii):

„Takowe dobra ziemskie (Krzysztoforzyce:) zeznawający JW: Piotr Michałowski postanowił i tym aktem postanawia tytułem darowizny przenieść na własność wieczystą dla żony swojej JW. Julii z Ostrowskich Michałowskiej a to z powodu nie tylko doznanego ciągle przywiązania ku sobie oraz szczególnie pomocy w zarządzaniu majątkiem, które dla osłabionego zdrowia zeznawającego sama po większej części ponosić musi, mianowicie dla znacznych sum pieniężnych przez nią na potrzeby i o dobro zeznawającego obróconych. Następnie zeznawający na wpisanie tego aktu darowizny do ksiąg właściwych hipotecznych na przepisanie tytułu własności tychże dóbr Krzysztoforzyce na imię obdarowanej J.W. Julii z Ostrowskich Michałowskiej oraz treści aktu tego w wykazie hipotecznym umieszczenia zezwala”.

U schyłku lat czterdziestych XIX w. Michałowski pragnął opuścić ojczyznę i osiąść w Paryżu — jak widać, żony zabrać ze sobą nie miał zamiaru. Niezależnie od powyższej deklaracji w kancelarii notarialnej Józefa Nonasta w Krakowie sporządzony został dnia 14 czerwca 1848 r. stosowny dokument, na podstawie którego dokonano intabulacji Julii Michałowskiej jako właścicielki majątku. W związku z powyższym w aktach spadkowych dobra Krzysztoforzyce nie zostały ujęte<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> APKr — Zespół: C.k. Sąd Krajowy Cywilny w Krakowie, 1855–1918, sygn. SKC 8 — IX 42/1855; Księgi gruntowe m. Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krako-

Wykaz obrazów stanowiących własność Michałowskiego jest bardzo obszerny. Autorstwo dzieł najwyraźniej nie było dla spisującego inwentarz oraz dla zlecającego tę czynność sądu istotne — można się domyślać, że spis ten zawiera prawie wyłącznie, a może i wyłącznie, malowidła pędzla Michałowskiego. Znajdujemy wśród nich te powszechnie znane i takie, które przepadły w pomroce dziejów albo nie pozwalają się zidentyfikować. Przy każdej pozycji spisu podaje się wartość obrazu — nie da się ustalić, czy odpowiadała ona jego realnej cenie. Suma wartości ruchomości z rubryki VIII wyniosła 124 zł reńskie 5 kraicarów, z rubryki IX — 257 zł reńskich 5 kraicarów, z rubryki X — 3 zł reńskie, z rubryki XV — 60 zł reńskich. Aby lepiej można się zorientować w ich wartości, podanej w spisie, przytoczę wyceny niektórych przedmiotów codziennego użytku. Tak więc w spisie figurują m.in.: delia sukienna niedźwiedziami podszyta wartości 20 zł reńskich, dwie pary butów — 1 zł reński 30 kraicarów, zegarek złoty mały — 20 zł reńskich, szafa orzechowa na książki z szklanymi drzwiami — 5, szafa żółta na bieliznę — 3, zegar stojący — 7, kuferek „w drogę” czerwony skórzany — 3, „fortepiano orzechowe” — 15, karetka szafirowa — 100, bryczka — 10. Z porównania widać, że obrazy Michałowskiego miały dla współczesnych malarzowi taksatorów wartość nieporównywalną z dzisiejszymi cenami dzieł tego znakomitego malarza. W opublikowanym tekście zawarto jedynie wykaz posiadanych przez zmarłego dzieł oraz ich wartość, pomijając pewne obliczenia poczynione dla celów prawno-majątkowych.

## TEKST ŹRÓDŁOWY

### Inwentarz

pozostałego majątku po śp. Piotrze Michałowskim byłym Prezesie  
byłej Administracji Wielkiego Księstwa Krakowskiego,  
kawalerze wielu orderów: [...]

### Wyszczególnienie

#### Rubryka VIII.

Obrazy olejne w mieszkaniu pod liczbą 139 na Piasku<sup>1</sup>.

1. Obraz w ramach złożonych olejny przedstawiający artylerię francuską przechodzącą przez wodę — wartość złotych reńskich cztery (...)
2. Obraz olejny przedstawiający dwóch wyżłów wartości złotych reńskich dwa (...)
3. Głowa końska na płótnie szkic nie dokończony — wartości złotych reńskich dwa (...)
4. Także sama głowa końska w ramach złożonych wartości złotych reńskich cztery (...)

wie, (1805) 1810–1945, sygn. HKr 193, s. 2845 i n.; Akta notariusza Józefa Nonasta w Krakowie, 1834–1856, sygn. JN 16 — akt notarialny Nr 11/1848.

<sup>1</sup> Piotr Michałowski dzierżawił od rodziny Konopków dworek z ogrodem na przedmieściu Piasek, oznaczony numerem 139, położony przy ul. Kapucyńskiej (nieruchomość przypisana obecnie do ul. Podwale 2). Dworek ten nabyła w 1870 r. Julia Michałowska — Księgi gruntowe okręgu Wolnego Miasta Krakowa, (1810) 1815–1874, sygn. HKr 58, s. 869 i n.; Księgi hipoteczne m. Krakowa, ok. 1874–ok. 1914, sygn. HKr II 11, Dz. IV Piasek — Lwh 652.

5. Obraz w ramach masowych przedstawiający młodzieńca na koniu — wartości złotych reńskich sześć (...)
6. Uzar na koniu w ramach złożonych wartości złotych reńskich sześć (...)
7. Obraz olejny przedstawiający Michała Korybuta wartości złotych reńskich trzy (...)
8. Obraz przedstawiający kardynała olejny, wartości złotych reńskich dwa (...)
9. Obraz olejny na drzewie — przedstawiający ofiarowanie Chrystusa w ramach złożonych wartości złotych reńskich czterdzieści (...)
10. Obraz olejny przedstawiający natarcie kawalerii w ramach złożonych wartości złotych reńskich ośm (...)
11. Obraz przedstawiający ofiarę chleba i wina przez Melchizesa — wartości złotych reńskich sześć (...)
12. Obraz olejny przedstawiający Arona przed faraonem wartości złotych reńskich dwadzieścia (...)
13. Obraz olejny przedstawiający pijaka wartości złotych reńskich dwadzieścia (...)
14. Obraz olejny przedstawiający Lota z córkami w ramach złożonych wartości złotych reńskich dwa (...)
15. Obraz olejny w ramach złożonych przedstawiający Zuzannę wartości złotych reńskich dwa (...)
16. Obraz olejny przedstawiający portret bez ram wartości złotych reńskich jeden (...)
17. Obraz olejny przedstawiający także portret także nieznany — wartości złotych reńskich jeden kreicarów piętnaście (...)
18. Obrazek olejny przedstawiający głowę końską olejny wartości złotych reńskich dwa (...)
19. Obraz przedstawiający głowę końską olejny wartości złotych reńskich dwa (...)
20. Obraz olejny przedstawiający młodzieńca na koniu w ramach złożonych wartości złotych reńskich (...)

#### Rubryka IX.

Obrazy w malarni u XX. Karmelitów na Piasku w Krakowie pod liczbą 10.  
w gminie VII znajdujące się.

1. Portret olejny Głowa starca wartości kreicarów trzydzieści (...)
2. Obraz olejny przedstawiający konia białego — wartości kreicarów trzydzieści (...)
3. Obraz olejny przedstawiający Góralika wartości kreicarów piętnaście (...)
4. Szkica olejna przedstawiająca Napoleona na koniu wartości kreicarów trzydzieści (...)
5. Szkica olejna dwóch starców wartości kreicarów trzydzieści (...)
6. Obraz olejny mężczyzna na koniu wartości kreicarów trzydzieści (...)
7. Portret olejny mężczyzna nie skończony wartości kreicarów czterdzieści pięć (...)
8. Obraz olejny Głowa starca wartości kreicarów trzydzieści (...)
9. Obraz olejny głowa chłopczyka wartości kreicarów piętnaście (...)
10. Obraz olejny starca w całej figurze nie skończony — wartości kreicarów piętnaście (...)
11. Obraz olejny cztery konie pozaczynane — wartości kreicarów trzydzieści (...)
12. Szkica olejna Napoleona na koniu kreicarów trzydzieści (...)
13. Obraz olejny przedstawiający Chmielnickiego — wartości kreicarów trzydzieści (...)
14. Obraz olejny przedstawiający kieresiera francuskiego z koniem — wartości kreicarów dwadzieścia (...)
15. Obraz olejny Ułan na koniu — wartości kreicarów trzydzieści (...)
16. Obraz olejny Głowa chłopca wartości złotych reńskich jeden (...)
17. Obraz olejny — posłaniec konny wartości kreicarów czterdzieści pięć (...)
18. Obraz olejny — koń biały wartości kreicarów piętnaście (...)
19. Obraz olejny — kawalerzysta szwedzki — wartości kreicarów czterdzieści pięć (...)
20. Obraz olejny — Kobiety — zaczęty wartości kreicarów piętnaście (...)
21. Portret olejny Starca — wartości kreicarów czterdzieści pięć (...)

22. Obraz olejny — kierasier francuski na koniu wartości złotych reńskich jeden (...)
23. Obraz olejny natarcie uzarów na piechotę wartości złotych reńskich trzy (...)
24. Obraz olejny głowa mężczyzny wartości kreicarów trzydzieści (...)
25. Obraz olejny Głowa mężczyzny wartości złotych reńskich jeden (...)
26. Obraz olejny Czerkies na koniu wartości złotych reńskich jeden (...)
27. Obraz olejny Dama na koniu wartości złotych reńskich dwa (...)
28. Obraz olejny mężczyzny — wartości kreicarów trzydzieści (...)
29. Obraz olejny Głowa starca wartości złotych reńskich dwa (...)
30. Obraz olejny — młodzieniec na koniu wartości złotych reńskich dwa (...)
31. Obraz olejny Głowa mężczyzny — wartości złotych reńskich jeden (...)
32. Obraz olejny Rejtaria szwedzka — wartości złotych reńskich dwa (...)
33. Obraz olejny Dama na koniu — wartości złotych reńskich dwa (...)
34. Obraz olejny Głowa mężczyzny — wartość złotych reńskich dwa (...)
35. Obraz olejny Głowa żyda wartość złotych reńskich dwa (...)
36. Obraz olejny Głowa starca wartość złotych reńskich jeden (...)
37. Obraz olejny Kościuszki wartości złotych reńskich dwa (...)
38. Obraz olejny Głowa mężczyzny zaczęta — wartość złotych reńskich jeden (...)
39. Obraz olejny Głowa mężczyzny wartości złotych reńskich trzy (...)
40. Obraz olejny głowa mężczyzny wartości złotych reńskich jeden (...)
41. Obraz olejny Uzar na koniu wartości złotych reńskich dwa (...)
42. Obraz olejny przedstawiający konie białe — wartości złotych reńskich dwa (...)
43. Obraz olejny Głowa starca nie ukończony wartości złotych reńskich jeden (...)
44. Obraz olejny przedstawiający bitwę wartości złotych reńskich cztery (...)
45. Obraz olejny Hus na koniu białym — wartości złotych reńskich dwa (...)
46. Obraz olejny Głowa chłopca zaczęta — wartości złotych reńskich jeden (...)
47. Obraz olejny Trzy głowy zaczęte — wartości złotych reńskich jeden kreicarów trzydzieści (...)
48. Obraz olejny Głowa Żydka zaczęta — wartości złotych reńskich jeden (...)
49. Obraz olejny Starzec siedzący wartości złotych reńskich jeden (...)
50. Obraz olejny Kawalerzysta polski na koniu dawny złotych reńskich dwa (...)
51. Obraz olejny natarcie kawalerji — wartość złotych reńskich dwa (...)
52. Obraz olejny Głowa mężczyzny — wartość złotych reńskich dwa (...)
53. Obrazy olejny (sic!) Ułany na koniach — wartość złotych reńskich trzy (...)
54. Obraz olejny Czerkies na koniu — wartość złotych reńskich jeden (...)
55. Obraz olejny Kawaleria na koniach — wartości złotych reńskich trzy (...)
56. Obraz olejny pięć głów żydowskich — wartości złotych reńskich cztery (...)
57. Obraz olejny Kawaleria francuska — wartości złotych reńskich pięć (...)
58. Obraz olejny koń biały — wartości złotych reńskich dwa (...)
59. Obraz olejny dwie głowy portretowane chłopczyków — wartości złotych reńskich trzy (...)
60. Obraz olejny mężczyzna na koniu wartości złotych reńskich pięć (...)
61. Obraz olejny Kijak<sup>2</sup> na koniu wartość złotych reńskich trzy (...)
62. Obraz olejny Dama na koniu wartość złotych reńskich trzy (...)
63. Obraz olejny mężczyzna stojący wartość złotych reńskich dwa (...)
64. Obraz olejny Uzar — wartości złotych reńskich cztery (...)
65. Obraz olejny Ułany francuskie wartości złotych reńskich pięć (...)
66. Portret olejny mężczyzny — wartość złotych reńskich jeden (...)
67. Portret olejny mężczyzny wartości złotych reńskich trzy (...)
68. Obraz olejny przedstawiający Czerkiesa na koniu wartości złotych reńskich trzy (...)

<sup>2</sup> Kijak — rzeźnik z podkrakowskiej wsi Piaski Wielkie.

69. Obraz olejny przedstawiający uzary węgierskie wartości złotych reńskich pięć (...)
70. Obraz olejny Dama na koniu wartości złotych reńskich trzy (...)
71. Portret olejny młodzieńca wartość złotych reńskich pięć (...)
72. Obraz olejny Rycerz na koniu wartość złotych reńskich trzy (...)
73. Obraz olejny Ułan na koniu — wartość złotych reńskich pięć (...)
74. Obraz olejny Uzary na koniach — wartość złotych reńskich dwa (...)
75. Obraz olejny Uzar na koniu wartości złotych reńskich pięć (...)
76. Obraz olejny Napoleon na koniu wartości złotych reńskich dwa (...)
77. Obraz olejny dwoje dzieci jedno na koniu a drugie na mule wartości złotych reńskich sześć (...)
78. Portret olejny Dziewczynki wartości złotych reńskich dwa (...)
79. Portret olejny chłopca wartość złotych reńskich dwa (...)
80. Obraz olejny jeździec na koniu francuski wartości złotych reńskich dwa (...)
81. Obraz olejny Uzary na koniach wartości złotych reńskich cztery (...)
82. Obraz olejny Uzar na koniu wartości złotych reńskich cztery (...)
83. Obraz olejny Dama na koniu wartości złotych reńskich trzy (...)
84. Obraz olejny fury z sianem wartości złotych reńskich pięć (...)
85. Obraz olejny artyleria na koniach wartości złotych reńskich sześć (...)
86. Obraz olejny mężczyzna na koniu wartości złotych reńskich pięć (...)
87. Obraz olejny Rycerz na koniu wartości złotych reńskich sześć (...)
88. Obraz olejny rycerz w zbroi na koniu wartości złotych reńskich sześć (...)
89. Obraz olejny Góralik zaczęty wartości złotych reńskich dwa (...)
90. Obraz olejny Kawaleria na koniach wartości złotych reńskich pięć (...)
91. Obraz olejny Głowa końska wartości złotych reńskich sześć (...)
92. Obraz mężczyzny — wartości złotych reńskich dwa (...)
93. Portret starca olejny wartości złotych reńskich jeden (...)
94. Portret olejny mężczyzny wartości złotych reńskich dwa (...)
95. Portret mężczyzny wartości złotych reńskich dwa (...)
96. Obraz olejny Dwoje dzieci wartości złotych reńskich dwa (...)
97. Portret mężczyzny wartości złotych reńskich dwa (...)
98. Portret starca wartości złotych reńskich dwa (...)
99. Obraz olejny Koń biały — wartość złotych reńskich dwa (...)
100. Obraz olejny Głowa starca zaczęta złotych reńskich jeden (...)
101. Obraz olejny Głowa starca zaczęta wartości złotych reńskich jeden kreicarów trzydzieści (...)
102. Obraz olejny Głowa starca zaczęta wartości złotych reńskich jeden kreicarów czterdzieści (...)
103. Obraz olejny dwie figurki mężczyzna z kobietą — kreicarów trzydzieści (...)
104. Obraz olejny Dwernicki na koniu z krakusami wartości złotych reńskich cztery (...)
105. Obraz olejny poczta angielska wartości złotych reńskich pięć (...)
106. Obraz olejny Napoleon na koniu wartości złotych reńskich jeden (...)
107. Obraz olejny Krakusy na koniach wartości złotych reńskich pięć (...)
108. Obraz olejny Kierasieri francuskie — wartości złotych reńskich pięć (...)
109. Portret mężczyzny — wartość złotych reńskich jeden (...)
110. Portret olejny mężczyzny wartości złotych reńskich jeden (...)
111. Portret olejny mężczyzny zaczęty wartości złotych reńskich jeden (...)
112. Portret olejny mężczyzny zaczęty wartości złotych reńskich jeden (...)
113. Obraz olejny Uzar na koniu wartości złotych reńskich jeden (...)
114. Obraz olejny Kierasieri francuskie wartości złotych reńskich dwa (...)

## Rubryka X

## Ryciny

1. Sztychów większych różnego rodzaju, czyli rycin sztuk sto — wartości złotych reńskich dwa (...)
2. Mniejszych rycin sztuk sto dwadzieścia — wartości złotych reńskich jeden (...)

## Rubryka XV

Obrazy olejne we wsi Krzysztoforzycach znajdujące się

1. Uzar na białym koniu wartości złotych reńskich dwa (...)
2. Koń kasztanowaty wartości złotych reńskich jeden (...)
3. Obraz przedstawiający Rycerza polskiego na koniu białym wartości złotych reńskich dwa (...)
4. Obraz olejny przedstawiający dwie głowy — wartości złotych reńskich jeden (...)
5. Szkic olejny przedstawiający głowę mężczyzny wartości złotych reńskich jeden (...)
6. Obraz olejny z Kozakami wartości złotych reńskich jeden krećców trzydzieści (...)
7. Obraz olejny zdezelowany przedstawiający młodzieńca wartości złotych reńskich jeden (...)
8. Obraz olejny przedstawiający wjazd Bolesława do Kijowa wartości złotych reńskich dwa (...)
9. Obraz olejny przedstawiający dwóch Kirgizów na koniach wartości złotych reńskich jeden (...)
10. Obraz olejny przedstawiający dawnego Ułana polskiego na koniu wartości złotych reńskich dwa (...)
11. Obraz olejny przedstawiający Czerkiesa na koniu wartości złotych reńskich jeden (...)
12. Obraz olejny z Krakusami wartości złotych reńskich dwa (...)
13. Obraz olejny przedstawiający generała wojsk cesarsko austriackiego wartości złotych reńskich jeden (...)
14. Obraz olejny w małym formacie przedstawiający Napoleona na koniu wartości złotych reńskich jeden (...)
15. Obraz olejny rycerza szwedzkiego na koniu wartości złotych reńskich jeden (...)
16. Obraz olejny przedstawiający młodzieńca na koniu wartości złotych reńskich jeden (...)
17. Obraz olejny przedstawiający włościan francuskich wartości złotych reńskich dwa (...)
18. Obraz olejny przedstawiający kobietę wartości złotych reńskich jeden (...)
19. Obraz olejny w wielkim formacie przedstawiający Napoleona na koniu wartości złotych reńskich pięć (...)
20. Trzy szkice olejne przedstawiające kobiety wartości złotych reńskich trzy (...)
21. Obraz olejny przedstawiający dwie osoby — wartość złotych reńskich jeden (...)
22. Obraz olejny przedstawiający gwardzistę polsko francuskiego — wartości złotych reńskich jeden (...)
23. Obraz olejny przedstawiający młodzieńca na mule jadącego — wartości złotych reńskich dwa (...)
24. Szkic olejny przedstawiający młodzieńca i dwie damy wartości złotych reńskich jeden (...)
25. Obraz olejny bitwy algierskiej wartości złotych reńskich jeden krećców trzydzieści (...)
26. Obraz olejny w szkicu nie dokonanym przedstawiający przedmiot nabożny wartości złotych reńskich jeden (...)
27. Obraz olejny przedstawiający dzieci na koniach wartości złotych reńskich jeden (...)
28. Obraz olejny przedstawiający Górala wartości złotych reńskich dwa (...)
29. Obraz olejny przedstawiający dwie staruszki wartości złotych reńskich jeden (...)
30. Takież sam obraz przedstawiający mężczyznę i kobietę — wartości złotych reńskich jeden (...)
31. Obraz olejny z wyobrażeniem włościana na koniu wartości złotych reńskich jeden (...)



32. Obraz olejny przedstawiający Damę na koniu wartości złotych reńskich jeden kreicarów trzydzieści (...)
33. Obraz olejny przedstawiający polowanie na koniach wartości złotych reńskich dwa (...)
34. Sześć sztuk szkiców nie dokończonych w rozmaitym wyobrażeniu każde po kreicarów trzydzieści razem złotych reńskich trzy (...)
35. Akwerella przedstawiająca furę ze słomą wartości kreicarów trzydzieści (...)
36. Sześć sztychów iluminowanych na szkle w ramach wartości złotych reńskich jeden kreicarów trzydzieści (...)
37. Kopia Jana Zamojskiego z oryginału Orłowskiego — wartości kreicarów trzydzieści (...)
38. Sześć sztuk obrazów przedstawiających różnych świętych — wartości złotych reńskich jeden (...)
39. Szkiców na papierze około sztuk 40 wartości złotych reńskich cztery.

## SUMMARY

### Paintings Included in the Posthumous Inventory of Piotr Michałowski

In the records of the Austrian Empire National Civil Court in Cracow, which are kept in the State Archives in Cracow, under the court file number IX 42/1855 (archival number: SKC 8) there are the files on the case concerning the inheritance of one of the most distinguished Polish painters — Piotr Michałowski (1800–1855), who became renowned among his contemporaries mainly due to his activity in the field of politics as well as owing to his charity work. His artistic work are mainly historical and battle-scenes paintings (together with Juliusz and Wojciech Kossaks, he is considered to be one of the best painter of horses), and also excellent landscapes, everyday scenes and portraits. Michałowski, a landowner and holder of high state offices and various orders, a wealthy and well-connected man, was creating according to the principle *ars gratia artis*, for his own pleasure, not caring for the critics' favour or the profit from his canvasses. In the posthumous inventory of the painter, comprising the totality of his belongings, there is the majority of his works.

## Przełom wieku XIX i XX w Dzienniku Aleksandry Czechówny

oprac. Bożena Lesiak-Przybył

Przełom wieków zawsze skłaniał ludzi do refleksji nad minionym okresem i do rozważań nad przyszłością. Podsumowanie osiągnięć XIX w. i perspektywę XX w. nakreśliła w swoim *Pamiętniku* Aleksandra Czechówna, żyjąca na pograniczu dwóch epok.

Aleksandra Apolonia Tekla Wiktorja Czechówna urodziła się 28 października 1839 r. w Krakowie<sup>1</sup>. Była córką Tomasza Czecha (1810–1892), sędziego Trybunału Rzeczypospolitej Krakowskiej i Aleksandry z Zielińskich<sup>2</sup>. Jej stryjem był Józef Czech (1806–1876)<sup>3</sup>, księgarz, znany wydawca *Kalendarza Krakowskiego* i wielu publikacji związanych z Krakowem (m.in. dzieł Ambrożego Grabowskiego, Józefa Muczkowskiego, Żegoty Paulego, Józefa Mączyńskiego). Zarówno księgarnia Józefa Czecha, jak i jego dom były przez długie lata miejscem, w którym spotykali się i dyskutowali przedstawiciele krakowskiego świata naukowego i literackiego. Aleksandra Czechówna spowinowacona była również z Józefem Kremerem (1806–1875), filozofem i historykiem sztuki, profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego i Szkoły Sztuk Pięknych, oraz z Lucjanem Rydlem (1870–1918), poetą, dramatopisarzem, publicystą i krytykiem.

Czechówna, po ukończeniu pensji pani Zuzanny Szawłowskiej, pobierała nauki w domu<sup>4</sup>. Była osobą inteligentną, czytającą i kulturalną. Miała pewne zacięcie literackie. Napisała kilka utworów dramatycznych i powieści. Niektóre

<sup>1</sup> APKr, Księga Urzędu Stanu Cywilnego urodzeń i chrztów parafii św. Mikołaja, 1839 r., s. 53, nr 157 (M. 5-261).

<sup>2</sup> K. Girtler, *Opowiadania. Pamiętniki z lat 1832–1857*. Przedmowa i wybór tekstu Z. Jabłoński, opracowanie tekstu i przypisy Z. Jabłoński i J. Staszczel, Kraków 1971, t. II, s. 391; M. Estreicherówna, *Czechówna Aleksandra*, [w:] PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 316.

<sup>3</sup> M. Estreicherówna, *Czech Józef*, [w:] PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 306.

<sup>4</sup> W dzienniku wielokrotnie pisze, że wielki wpływ na jej edukację miał wymieniony już Józef Kremer, m.in. w t. 1, s. 53 i w t. 14 na okładce zeszytu.



1. Aleksandra Czechówna w 1875 r. APKr, sygn. IT 428/14  
(reprod. M. Multarzyńska-Janikowska)

z nich, jak np. powieść *Przeszłość i terażniejszość*, wydrukowała pod pseudonimem „Zofia spod Karpat”, z uwagi na obowiązujące wówczas konwenanse.

Zmarła 3 października 1923 r. w wieku 84 lat<sup>5</sup>. Została pochowana na Cmentarzu Rakowickim w rodzinnym grobowcu<sup>6</sup>.

W dniu 1 stycznia 1856 r., mając 17 lat, Aleksandra Czechówna zaczęła pisać „Dziennik” i nieprzerwanie prowadziła go do maja 1923 r., niemal do swej śmierci (czyli ponad 60 lat). Parokrotnie, powtórnie czytała wcześniejsze zapiski i oceniała krytycznie swe poprzednie opinie na temat osób i wydarzeń. Sama, traktując pisanie pamiętnika jako „pracę całego mojego życia”, chciała, by następnym pokoleniom opowiadał on o minionych latach<sup>7</sup>.

Pamiętnik Aleksandry Czechówny stanowi doskonale źródło, przybliżające wiele postaci, oraz obrazujące życie towarzyskie i kulturalne ówczesnego Krakowa. Jest wspaniałym przyczynkiem do ukazania obyczajowości tamtych lat. Będąc baczny obserwator i naoczny świadkiem Autorka dokładnie opisała np. ślub poety Lucjana Rydla z Jadwigą Mikołajczykówną, czy też zanotowała szczegółowe sprawozdanie z prapremiery *Wesela* Stanisława Wyspiańskiego w Teatrze Miejskim, odbytej w dniu 16 marca 1901 r.<sup>8</sup>

„Dziennik” ten wykorzystywany był i jest również dzisiaj przez wielu badaczy zajmujących się życiem towarzyskim i obyczajowym miasta Krakowa w XIX w. oraz okresem Młodej Polski. Wśród nich można wymienić Marię Estreicherównę, Irenę Homolę, Jana Dużyka, Jana Staszela<sup>9</sup>.

„Dziennik z całego życia śp. Aleksandry Czechówny” z lat 1856–1923, zawarty w 44 oprawnych zeszytach w 1925 r. przekazała do Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa Michalina Janoszanka<sup>10</sup>. Pamiętniki te, po sporządzeniu spisu zamieszczonych w nich fotografii i ilustracji (razem 372 pozycje) przez archiwariusza Ludwika Strojka, włączono do zbioru rękopisów nr 749–790. Następnie wpisano je do Inwentarza Tymczasowego pod sygnaturą IT 428/1–428/44, w którym znajdują się do dzisiaj. Zamieszczony poniżej fragment „Dziennika”

<sup>5</sup> Księga zmarłych chrześcijan, 1923 r., t. II, nr 2650.

<sup>6</sup> Grobowiec ten, w którym są pochowani przedstawiciele spokrewnionych ze sobą rodzin Mączyńskich, Pokutyńskich i Czechów, znajduje się w kwaterze La; zob. K. Grodziska-Ożóg, *Cmentarz Rakowicki w Krakowie*, Kraków–Wrocław 1983, s. 181, 294.

<sup>7</sup> Dziennik Aleksandry Czechówny, APKr, sygn. IT 428/44, s. 79.

<sup>8</sup> O ślubie zob. Dziennik Aleksandry Czechówny, APKr, sygn. IT 428/30, pod datą 27 listopada 1900 r.; o *Weselu* zob. Dziennik..., APKr, sygn. IT 428/31, s. 52–67; por. J. Dużyk, *Droga do Bronowic. Opowieść o Lucjanie Rydlu*, Warszawa 1972, s. 253–254, 270–273.

<sup>9</sup> Np. M. Estreicherówna, *Życie towarzyskie i obyczajowe Krakowa w latach 1848–1863*, Kraków 1968; I. Homola, „Kwiat społeczeństwa...” (*Struktura społeczna i zarys położenia inteligencji krakowskiej w latach 1860–1914*), Kraków–Wrocław 1984; I. Homola, *Kraków za prezydentury Mikołaja Zyblikiewicza*, Kraków 1976; J. Dużyk, *Droga...*

<sup>10</sup> APKr 175, Sprawozdanie z czynności Archiwum za rok 1925; zob. też: Sprawozdanie z działalności Archiwum Aktów Dawnych miasta Krakowa za lata 1924–1926 (oprac. A. Chmiel), „Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. m. Krakowa” nr 3 z 31 marca 1927 r, s. 60.

pochodzi z tomu 31, sygn. IT 428/31. Zeszyt ten, oprawny w czarny papier, o wym. 20,8 x 16,8 cm, liczący 326 stron, obejmuje zapisy z lat 1901–1902. Na s. 3–6 i 15–23 znajduje się poniżej drukowany tekst, w którym Autorka zamieściła ocenę przeszłego wieku i swe przewidywania na nowe stulecie. Wiele z jej przepowiedni sprawdziło się, chociaż niektóre z nich skorygowała rzeczywistość. W bieżącym roku weszliśmy w nowe stulecie, które zarazem wprowadza świat w nowe tysiąclecie. Warto więc przytoczyć wizję minionego wieku nakreśloną przez Aleksandrę Czechównę w Jej Pamiętniku.

Tekst „Dziennika” opracowano zgodnie z instrukcją wydawniczą dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.<sup>11</sup> Zachowano cechy języka, modernizując jedynie pisownię i interpunkcję.

## TEKST ŹRÓDŁOWY

Wiek XX Rok 1901

Styczeń

Środa dnia 9 stycznia

[s. 3-6]

Ostatnie dni ubiegłego wieku przepędziłam przeważnie w kościele, biorąc udział w uroczystych nabożeństwach które się odbywały po różnych kościołach, we wilię zaś nowego roku byłam wraz z Józją<sup>1</sup> i Kondzią o dwunastej godzinie w nocy na uroczystej Mszy s., podczas której przyjmowałyśmy komunię s.

We wszystkich kościołach ścisk był wielki, tak iż przypuszczam że w Krakowie co najmniej 20 tysięcy osób przystąpiło w tych dniach do Stołu pańskiego.

Objaw to bardzo pocieszający, jak również pocieszającymi były nauki księdza jezuity Wróblewskiego<sup>2</sup>, które on miewał w kościele Panny Maryi. – Zastanawiał on się nad ubiegłym wiekiem dowodząc że rzadko w którym wieku tryumf Kościoła objawił się w sposób tak świetny. – I rzeczywiście, gdy się tylko zastanowimy, widzimy że wcale nie powinniśmy na ubiegły wiek narzekać. Ogłoszenie dogmatu o nieomyślności Papieża dodało niemało Kościołowi blasku. Następnie idzie zaraz dogmat Niepokalanego Poczęcia, którego ogłoszenie napełniło taką radością wszystkich czcicieli Najświętszej dziewicy, która jakby wywdzięczając się za ten nowy promień Swej chwały, niesłychanymi i niezliczonymi łaskami, obsypała całe miliony pielgrzymów zbierających się w Jej cudownej grocie w Lourdes; a kiedy dalej przypomniemy sobie o zaprowadzeniu nabożeństwa majowego i niezwykle rozszerzenie się nabożeństwa do Serca Jezusowego, toć już sami widzimy, że nie mamy co narzekać na wiek ubiegły.

<sup>11</sup> *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lep-szy, Wrocław 1953.

<sup>1</sup> Najprawdopodobniej Józefa z Czechów Czymbańska, córka stryja Aleksandry Czechówny, Józefa Czecha.

<sup>2</sup> Alfred Wróblewski (1861–1943), ks. jezuita; kaznodzieja i moderator Sodalitacji Marianańskiej we Lwowie 1894–1900, 1902–1908, kaznodzieja w Krakowie 1900–1901. Opublikował wiele artykułów na tematy społeczne, sodalityjne i ascetyczne; zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień SJ i zespół, Kraków 1996, s. 764.

Ksiądz Wróblewski zastanawiał się dalej, jak piękną, wzniosłą i jakby cudowną postacią jest Leon trzynasty<sup>3</sup>, którego wiek sędziwy połączony z taką bystrością rozumu, wprawia w podziwienie nawet innowierców, a więc niesłusznie czasem poddaje się zwątpieniu, bo jakkolwiek nie można zaprzeczyć iż wiele złego dzieje się na świecie, to przecież Kościół mimo prześladowań coraz więcej się rozszerza, i coraz jaśniejszym świeci nam blaskiem. [...]

### Niedziela dnia 20 stycznia

[s. 15-23]

Nigdy jeszcze nie czytałam tyle nowości co obecnie, gdyż nie tylko mam kilka już dawniej wychodzących pism, zarówno w polskim, jak i w niemieckim języku, ale znowu przybyło mi wcale dobrze ilustrowane pismo pod tytułem *Świat*, które dopiero od 1 stycznia zaczął wydawać w Łodzi brat Bańkowskiej Zonner. Pismo przedstawia się wcale pokaźnie i mieści wiele dobrych artykułów.–

Szczególniej podobał mi się artykuł o ubiegłym wieku. Już ksiądz Wróblewski na konferencjach u Panny Marii zastanawiał się nad takowym, przytaczając co Kościół zyskał w ciągu tych stu lat. Artykuł *Świata* jest ogólniejszym i zastanawia się co ludzkości dał wiek ubiegły.

Dobrytek potężny i olbrzymi. Koleje żelazne, wielkie parowce na morzu, telegrafy, telefony, fotografia, gaz, elektryczność, oto główne wynalazki, przy tylu i tylu innych. — A w sztukach pięknych, a w literaturze. Autor artykułu pomija wszystkie inne literatury i zastanawia się jedynie nad polską, a i tak jakież olbrzymi dobytek. W poezji Mickiewicz, Słowacki, Krasiński. — W malarstwie Grotger, Matejko, Siemiradzki. A w literaturze powieść ! toż to dziecię ubiegłego wieku, a jakież bogactwo pisarzy, poczynawszy od niestrudzonego Kraszewskiego, a skończywszy na genialnym Sienkiewiczu, którego nam cały świat zazdrości, i którego cały świat podziwia. Możemy więc być dumni z ubiegłego wieku, ja zaś jeżeli kiedy to w takiej epoce zwracam się myślą do mojego drogiego przyjaciela Józefa Kremera, który zawsze był tak dobrej myśli, który nigdy nie poddawał się zwątpieniu objawiając zarówno w rozmowie, jak i w swoich dziełach silną wiarę w postęp ludzkości.

I rzeczywiście teraz jasno widzę, że i ja czasem poddaję się niesłusznie zbytniemu pesymizmowi. Czasem ów postęp bywa wstrzymany, czasem nadchodzi jakaś jałowa i uboga w działalność epoka, ale gdy weźmiemy pod rozbiór większą przestrzeń czasu, i choćby tylko jeden wiek, wtedy zobaczymy zaraz, że ludzkość wcale się nie cofa, ale ciągle i ciągle postępuje naprzód. A teraz mam chęć postawić tu pytanie, czego ja też spodziewam się po dwudziestym wieku. Otóż najprzód muszę tu zapisać, że ani o Kościół, ani o etyczne zasady, które z niego płyną wcale się nie lękam, ale jestem pewną, że wszelkie przesady, a szczególnie pod względem szlachectwa i herbów stanowczo zniesionemi zostaną. — Nie spodziewam się ja drugiej rewolucji i gilotyny, ale jestem pewną, że ludzkość w swoim pochodzie zostawi ich z lekceważeniem na boku jako już nieszkodliwych średniowiecznych maruderów, którzy w końcu dojdą do przekonania, że oprzeć się mogą tylko na własnej zaszudze i pracy, wszelkie zaś herby i dyplomy, będą się tylko przechowywały jako rodzinne pamiątki, podobnie jak się dziś przechowują stare meble i obrazy, które lubo cenione w rodzinie, poza nią nie mają żadnego znaczenia.–

A co myślisz o kwestii kobiecej. — Że nam przybędzie kilkadziesiąt doktorów medycyny i adwokatów to pewne, studia te jednak tak są niewłaściwe i trudne dla kobiety, i tak dalece nie dadzą się pogodzić z jej głównym powołaniem małżeństwa i macierzyństwa, iż mam to przekonanie, iż zawody te nie będą praktykowane jak tylko przez bardzo małą liczbę kobiet, gdy bowiem nasze panny zobaczą że tracą na uroku, i że mężczyźni których tylko das ewig weibliche do siebie pociąga wolą się żenić z prostemi dziewczętami niżeli z doktorami medycyny i adwokatami, wtedy z pewnością powołania do tych zawodów będą coraz rzadsze.

<sup>3</sup> Leon XIII (Vincenzo Gioacchino Pecci, 1810–1903), papież od 1878. W 1891 r. opublikował encyklikę *Rerum novarum*, w której, krytykując liberalizm i socjalizm, wskazywał na potrzebę respektowania praw robotników.

A kwestia socjalna. Mam to przekonanie, że socjalizm krzykliwy, hałaśliwy i śpiewający *Czerwony sztandar* przeważnie żydowskimi gardłami, taki socjalizm nie ma racji bytu, i chociażby nawet wywołał rewolucję i wytoczył wiele krwi, długo się nie utrzyma. Ktokolwiek jednak zna dzieła kardynała Manninga<sup>4</sup> i przeczytał uważnie encyklikę Leona XIII, ten dojdzie do przekonania, że tylko na łonie Kościoła katolickiego kwestia socjalna może być skutecznie rozwiązana.

W ten sposób na wstępie do tego stulecia objawiłam moje credo, o ile się zaś myliłam lub nie przyszłość to okaże.

Dopisane w 1907 r.: i dziś absolutnie podzielam te moje zapatrywania, tylko pod względem socjalizmu nabyłam przeświadczenia, że zanim on swój czerwony sztandar złoży u stóp Krzyża, dużo jeszcze wody upłynie, a podobno i krwi.

## SUMMARY

### The Turn of the 19th and 20th Century in the „Diary” by Aleksandra Czechówna

„The diary of the whole life of Aleksandra Czechówna (1839–1923)” from the years 1856–1923 is kept in the State Archive in Cracow (number IT 428/1–428/44). The diary, consisting of 44 copybooks, constitutes an excellent source material, depicting the social life and manners in the city of Cracow in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century.

Today, when everybody with great interest, but also with anxiety, looks at the new century, it may be interesting to compare the opinions Aleksandra Czechówna formed about the passing 19th century and what her expectations concerning the future were. Many of her predictions about the 20th century came true, yet in some cases the reality was quite different.

<sup>4</sup> Manning Henry Edward (1808–1892), od 1832 r. duchowny anglikański, aktywnie popierał zbliżenie kościoła anglikańskiego do katolicyzmu. W 1851 r. przeszedł na katolicyzm, kardynał (1875); starał się realizować w Anglii doktrynę społeczną papieża Leona XIII.

## Miscellanea



### Strona internetowa szwedzkiego Riksarkivet: <http://www.ra.se/>

Internet staje się w pracach archiwów narzędziem coraz ważniejszym. Ciekawym przykładem korzystania z tego nowego medium mogą być doświadczenia Szwecji. Z jednej strony kraj ten ma stare tradycje archiwalnego porządku: Riksarkivet urządzone zostało już w 1618 r. w ramach ordynacji kancelarii ustanowionej przez Axela Oxenstierne, szwedzka administracja stawiana była przez stulecia za wzór sprawności. Z drugiej zaś strony społeczeństwo szwedzkie cieszy się dziś niespotykanymi możliwościami dostępu tak do urzędowej informacji, jak i dokumentacji; tzw. „offentlighetsprincipen” uznawane jest za jedną z ważniejszych zasad prawidłowego funkcjonowania demokracji.

Sama „pierwsza strona” wygląda na pozór niepozornie. Znajdują się tam krótkie informacje o Riksarkivet i o archiwach prowincji (Landsarkiven), a także lakoniczne opisy najważniejszych instytucji i projektów pozostających pod pieczęcią urzędu. Pozory jednak mylą, po przejściu dalej stajemy przed prawdziwą „dżunglą” kryjącą wiele archiwalnych bogactw.

Siedem połączeń umieszczonych na pierwszej stronie zaprowadzi nas do:

- **Riksarkivet**: znajdziemy tu opis instytucji, dokładne dane dotyczące zasad funkcjonowania i korzystania (m.in. czas otwarcia, z uwzględnieniem wszystkich dni świątecznych, wykaz publikacji, także do zamówienia przez internet, a nawet informacje o wolnych miejscach pracy w archiwum).
- **Krigsarkivet**: archiwum wojny, założone w 1805 r., od 1943 r. obejmuje archiwalia wszystkich urzędów podległych Ministerstwu Wojny. Przechowuje się tam archiwalia od XVI w., także wiele poloników (np. plany miast).
- **SVAR** (Szwedzka Informacja Archiwalna), to projekt którego zadaniem jest udostępnianie archiwaliów dla badań i edukacji. Poprzez sieć zamówić można — odpłatnie — mikrofiszę czy pliki zawierające zeskanowane dokumenty.
- **Arkion** — ta jednostka w Riksarkivet zajmuje się przede wszystkim udostępnianiem archiwaliów poprzez przenoszenie ich na zapis elektroniczny.
- **Landsarkiven** — pod tym odnośnikiem znajdują się strony dziewięciu archiwów krajowych w: Göteborgu, Härnösand, Lundzie, Uppsali, Vadstena, Visby, Östersundzie, Archiwum Miejskiego Sztokholmu, Värmlandii.
- **Arkivens dag** — to wspólny projekt archiwów szwedzkich mający pobudzić zainteresowanie społeczeństwa tymi instytucjami.
- **NAD** — to wspólna baza danych Szwecji łącząca bazy rozmaitych instytucji.
- **Sök** — to podstawowa wyszukiwarka tej strony, oprócz niej funkcjonują też wyszukiwarki poszczególnych projektów i instytucji.

Intencją twórców było stworzenie narzędzia tak dla profesjonalistów: archiwistów i historyków, jak i dla ludzi nie mających z problematyką archiwalną zbyt wiele do czynienia. Dla pierwszej grupy ważne będą przepisy archiwalne publikowane na bieżąco właśnie na stronie

Riksarkivet, dostęp do zintegrowanej bazy informacji ARKIS II, podawane na bieżąco wiadomości o konferencjach, jedni i drudzy skorzystają z bardzo dokładnych opisów zbiorów, a także z opcji zamawiania potrzebnych reprodukcji. Archiwum jest naprawdę otwarte — znaleźć tu można wiele adresów poczty elektronicznej, zapytać o interesujące sprawy. Dla historyków samouków prezentowany jest program paleograficzny, który można także zakupić przez Internet. Prezentowane są przykłady projektów — jak choćby kontynuacja wielkiego wydawnictwa obejmującego pisma kanclerza Axela Oxenstierny. Możemy zobaczyć oryginał listu, oddany w kolorach, jego przepisana treść, przypisy, streszczenie. Zamieszczono też wiele połączeń z innymi stronami o tematyce archiwalnej i historycznej. Pierwsza strona, z podstawowymi informacjami, dostępna jest też w języku niemieckim i angielskim.

*Wojciech Krawczuk*

# In Memoriam



**Marian Friedberg (11 czerwca 1902–30 marca 1969)**

W dniu 11 czerwca 2002 r. mija 100 lat od narodzin Profesora Mariana Friedberga, wybitnego uczonego, historyka i archiwisty, wychowawcy młodzieży, człowieka niezwykle skromnego i życzliwego ludziom.

Marian Friedberg urodził się we Lwowie w rodzinie inteligenckiej, z matki Wandy z Kotiersów i ojca Jana, historyka, długoletniego profesora gimnazjalnego, znakomitego pedagoga. Z domu rodzinnego wyniósł Profesor umiłowanie przeszłości i zainteresowania badaniami historycznymi. Początkowo uczęszczał do gimnazjum we Lwowie, później w Ostrowie Wielkopolskim, gdzie dostał posadę jego ojciec. Maturę zdał w 1921 r. i w tymże roku zapisał się na studia w zakresie historii i literatury polskiej na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Był uczniem prof. Władysława Semkowicza, mediewisty, wybitnego specjalisty w zakresie nauk pomocniczych historii. Stopień doktora filozofii w zakresie historii uzyskał Marian Friedberg w 1926 r., na podstawie dysertacji pt. *Ród Łabędziów w wiekach średnich*, habilitował się w 1945 r., a w r. 1954 został mianowany profesorem nadzwyczajnym. W 1930 r. ożenił się z Marią Mazankówną, bibliografem, pracownikiem naukowym Biblioteki im. Ossolińskich we Lwowie.

Pracę w Archiwum Aktów Dawnych m. Krakowa rozpoczął M. Friedberg jeszcze w okresie studiów pod czujnym okiem ówczesnego dyrektora Adama Chmiela w dniu 12 lutego 1924 r.: na stanowisku pomocnika kancelaryjnego. W latach 1928/29 uzupełniał studia w École Nationale des Chartes i École Pratique des Hautes Études w Paryżu. Z Archiwum związał całe swoje życie zawodowe, trwające 44 lata, przechodząc wszelkie szczeble służbowe, ze stanowiskiem dyrektora AAD włącznie (w latach 1945–1952).

Po włączeniu Archiwum Aktów Dawnych m. Krakowa do Archiwum Państwowego w Krakowie w 1952 r., na mocy dekretu o archiwach z 1951 r., profesor otrzymał tytuł kustosa i funkcję kierownika oddziału akt miejskich (dawne AAD), które piastował do 1956 r. W tymże roku, ze względu na zły stan zdrowia, dobrowolnie zrzekł się tej funkcji na korzyść Stanisławy Pańków, kustosa Archiwum Państwowego. Sam poświęcił się pracy naukowej, wydawniczej i pedagogicznej, którą prowadził już w latach 1952 i 1953 na Uniwersytecie Jagiellońskim. W listopadzie 1968 r. w związku z dręczącą go chorobą sercową i naciśnieniową na własną prośbę przeszedł na emeryturę. 30 marca następnego roku już nie żył.

Czas jego pracy w Archiwum przypadł na lata trudne. Początki związane były z okresem kształtowania się polskiej sieci archiwalnej po odzyskaniu niepodległości w 1918 r., z okresem starań o rewindykację materiałów archiwalnych, porządkowaniem i przejmowaniem akt ocalałych po I wojnie światowej. Zbyt krótki był okres wolności, niedługo potem przyszedł czas zagrożenia spowodowanego wybuchem II wojny światowej. 3 września 1939 r. dyrektor AAD Ludwik Strojek wraz z urzędnikami miejskimi opuścił Kraków, ewakuując się na wschód.

Odpowiedzialność za losy Archiwum przejął jego zastępca Marian Friedberg, który już od wiosny tegoż roku opracowywał plan zabezpieczenia archiwaliów. Jak pisze we wspomnieniach zamieszczonych w „Tygodniku Powszechnym” Józef Zieliński, przez cały okres okupacji „Profesor czuł się na tym posterunku żołnierzem Polski walczącej, był najczujniejszym strażnikiem powierzonego jego opiece narodowego dobra i wszystkie swoje siły, energię, a kiedy trzeba było także odwagę, stanowczość i pomysłowość w zwodzeniu niemieckich nadzorców na manowce poświęcił na to, aby bezcenne zbiory krakowskiego archiwum uchronić od zachłanności okupantów. Świadomość, że obowiązek ten spełnił summa cum laude, była dla Profesora największą nagrodą, jaką sobie cenił”. Mimo stałej kontroli ze strony niemieckich władz archiwalnych, w magazynach Archiwum ukrył zagrożone wywozem akta wielu polskich instytucji, takich jak: Polskie Towarzystwo Naukowe w Gdańsku, Towarzystwo Polsko-Czechosłowackie, Towarzystwo Szkoły Ludowej, dokumenty Biblioteki Czartoryskich dotyczące spraw krzyżackich, wydawnictwa PAU łącznie z wydaniem konspiracyjnymi oraz przechowywał w magazynach tajną prasę z czasów okupacji. To on, wraz z kierownikiem Archiwum Państwowego w Krakowie Włodzimierzem Budką, zdołał przekonać Ericha Randta, dyrektora archiwów w GG, by archiwalia krakowskie, lwowskie i przemyskie, w dobie zbliżającego się frontu w 1944 r. schronić w opactwie benedyktynów w Tyńcu, a nie wywozić do Zameczku Johanannisberg w Sudetach. Głównie dzięki Profesorowi archiwalia krakowskie przetrwały wojnę i okupację prawie bez uszczerbku.

W czasie wojny razem z żoną w mieszkaniu przy ul. Retoryka 3/5 przechowywali licznych uchodźców, głównie ze Lwowa, i ludzi zaangażowanych w konspiracji. W ich domu był punkt kontaktowy dla osób zaangażowanych w działalność Delegatury Rządu na Kraj, miejsce tajnego nauczania, punkt rozdzielczy prasy konspiracyjnej, a po wojnie Stacja Naukowa Polskiego Instytutu Zachodniego, którego współzałożycielami byli oboje Friedbergowie.

W 1946 r., po aresztowaniu przyjaciela i współpracownika Henryka Müncha, działacza Wolności i Niezawisłości, Marian Friedberg był często przesłuchiwany w UB. Otrzymał tam nakaz dostarczenia materiałów ukrytych w magazynach archiwalnych przez Müncha. Profesor tego polecenia nie wypełnił, a poszukiwane materiały, jak się okazało — pamiątki znalezione przy oficerach zamordowanych w Katyniu (tzw. akta katyńskie) przepakował wraz z żoną i dostarczył do Kurii Metropolitalnej w Krakowie, gdzie zostały ukryte.

Ciągły stres przyplacił chorobą.

Profesor był człowiekiem szerokich horyzontów i wielkim erudytą. Główne jego zainteresowania wiązały się z dziejami Krakowa, naukami pomocniczymi historii, szczególnie genealogią i heraldyką, zagadnieniami z dziedziny archiwistyki i archiwoznawstwa. Był wybitnym wydawcą źródeł i teoretykiem w tej dziedzinie. Równocześnie nie były mu obce problemy związane z dziejami przenikania się kultur, szczególnie polskiej i niemieckiej. Rezultatem tego zainteresowania stała się epokowa praca *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej*, pisana w czasie okupacji, opublikowana w 1946 r., nagrodzona przez PAU w 1947 r. Wśród wybitnych prac, związanych z dziejami Krakowa, wymienić należy *Założenie i początkowe dzieje Kościoła NP Marii w Krakowie (XIII–XV w.)*, *Zagadnienie powstania ołtarza mariackiego Wita Stwosza w świetle źródeł archiwalnych*, *Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII–XIV*. Profesorowi zawdzięczamy ostateczne ustalenie herbu Krakowa (*Herb miasta Krakowa*). Zajął się też szczegółowym przebadaniem rozwoju form kancelaryjnych, opracowując *Kancelarię miasta Krakowa do poł. XVIII w. i Kancelarię m. Kazimierza* oraz znakomity *Inwentarz Archiwum m. Kazimierza z l. 1335–1802*. Był cennym wydawcą źródeł: *Cracovia artificum 1501–1550* (kontynuacja pracy Jana Ptaśnika), *Klejnoty Długoszowe*. Doceniał sztukę edytorską i swoje doświadczenia w tej dziedzinie opublikował w pracach: *Zagadnienie wydawnictw źródeł historycznych*, *Archiwa jako warsztat pracy wydawniczej*, *Najważniejsze zadania badacza archiwisty*, *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych*, *Przygotowanie do zawodu archiwisty*. O losach archiwum w czasie wojny i okupacji napisał

w artykule *Archiwa i biblioteki krakowskie 1939–1945* (1946), opublikowanym w Bibliotece Krakowskiej. Przygotowywał do wydania *Dzieje Archiwum Aktów Dawnych m. Krakowa*. Niestety, praca ta pozostała w rękopisie.

Marian i Maria Friedbergowie pozostawili po sobie bogatą spuściznę naukową, której porządkowanie dobiega końca. Prócz opracowań i materiałów warsztatowych, na uwagę zasługuje obfita korespondencja ze światem naukowym.

Nie należy zapominać, że Profesor był człowiekiem bardzo religijnym, pełnym pokory. Ogromnie cenił sobie przynależność do Sodalicii Mariańskiej.

Profesor Friedberg był członkiem korespondentem PAU i dyrektorem jej wydawnictw, członkiem czynnym PTH oraz Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, w których pełnił rozmaite funkcje. Przede wszystkim zaś był Profesorem wychowawcą młodego pokolenia archiwistów. Przez długie lata prowadził praktyki dla studentów archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, potem również dla młodych pracowników Archiwum Państwowego w Krakowie. Zawsze skłonny do pomocy i wyjaśniania zawiłych problemów archiwistyki był dla nas, wówczas młodych archiwistów krakowskich, niedościgłym wzorem do naśladowania.

Krystyna Jelonek-Litewka

# Kronika





**Jubileusz 50-lecia pracy doc. dr Anieli Kielbickiej,  
wicedyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie**

W dniu 31 czerwca 2001 r. minęło 50 lat od chwili rozpoczęcia pracy w Archiwum Państwowym w Krakowie przez Panią doc. dr Anielę Kielbicką. Przepracowała tu 33 lata, przeszedłszy wszystkie szczeble kariery zawodowej — od młodszego archiwisty, aż do stanowiska wicedyrektora.

Jubilatka urodziła się w dniu 11 kwietnia 1914 r. w Budach Łańcuckich, obecnie wojew. podkarpackie, w rodzinie chłopskiej. Ojciec Tomasz zginął na froncie w czasie I wojny światowej, trud wychowania czwórki małoletnich dzieci spadł na matkę, Marię z Hejnoszów, która wpoila im gorący patriotyzm i pęd do wiedzy. Szkołę podstawową ukończyła A. Kielbicka w rodzinnej wsi, a następnie, za poparciem nauczycieli, podjęła naukę w Gimnazjum Humanistycznym im. H. Sienkiewicza w Łańcucie. Mogła je ukończyć głównie dzięki przyznanemu Jej przez Kuratorium we Lwowie stypendium (jedyne przyznane dla tej szkoły) za najlepsze wyniki w nauce.

Po otrzymaniu świadectwa dojrzałości podjęła studia w zakresie historii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie na Wydziale Filozoficznym. Równocześnie studiowała geografię, a także filozofię ścisłą pod kierunkiem prof. Romana Ingardena. W trakcie studiów historycznych uczęszczała na seminarium prof. Franciszka Bujaka, który zaszczepił Jej zainteresowanie historią gospodarczą Polski.

Wybuch II wojny światowej przerwał normalny tok studiów Jubilatce. Okres wojny spędziła w domu rodzinnym, gdzie zaangażowała się w pracę podziemną w AK, prowadząc m.in. tajne nauczanie. W tym też okresie, w latach 1943/1944 kontynuowała studia zdając egzaminy na tajnym Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie.

Po wojnie przeniosła się do Krakowa, gdzie w latach 1945/1946 ukończyła studia historyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim i uzyskała, w dniu 31 maja 1946 r., tytuł mgra filozofii na podstawie pracy pt. „Rozwój gospodarczy wsi galicyjskiej od 1894 do 1914” napisanej pod kierunkiem prof. Franciszka Bujaka, a tytuł dra filozofii w dniu 6 lipca 1949 r. (z wynikiem celującym), po przedłożeniu dysertacji pt. „Położenie społeczno-gospodarczo-prawne włościan w królewskich włościach w XVI wieku w Polsce”, przygotowanej u prof. Romana Grodeckiego. W 1951 r. ukończyła na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym UJ rozpoczęte jeszcze we Lwowie studia z zakresu geografii.

Równocześnie, do czerwca 1951 r. odbywała staż asystencki w Zakładzie Historii Społeczno-Gospodarczej Polski, prowadzonym przez prof. R. Grodeckiego, z którego została usunięta ze względów ideologicznych. Podjęła w 1951 r. pracę w krakowskim Archiwum Państwowym zakończyła 31 grudnia 1984 r. jako samodzielny pracownik naukowy z tytułem docenta (otrzymanym w dniu 1 września 1973). W latach 1977–1979 prowadziła w WSP w Kielcach wykłady i ćwiczenia z zakresu historii średniowiecznej Polski, również w archiwum przez

kilkanaście lat podejmowała zajęcia dydaktyczne w formie praktyk dla studentów historii UJ, Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu i innych uczelni.

Zainteresowaniom historią gospodarczą wsi, rozbudzonym na seminarium prof. F. Bujaka w Uniwersytecie Lwowskim i kontynuowanym następnie u prof. R. Grodeckiego na UJ, pozostała A. Kielbicka wierna przez cały okres swej działalności naukowej (aż do chwili obecnej). Główna tematyka Jej prac koncentrowała się wokół zagadnień związanych z sytuacją wsi polskiej w ciągu wieków: rozwojem wsi w królewskich województwach, zmianom na wsi spowodowanym zbiegostwem chłopów i parcelacją obszarów dworskich, a także kulturą materialną, moralną i umysłową chłopów. Wśród tych prac warto wymienić:

1. *Czy w dobrach królewskich było chłopom lepiej? (Ze studiów nad położeniem włościan w królewskich województwach w XVI i początkach XVII wieku)*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej, ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, Warszawa 1960;
2. *O rugach chłopskich w województwie krakowskim 1543–1610. VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Krakowie. Historia Gospodarcza Polski*, Warszawa 1960;
3. *Studia nad sołectwami w województwie krakowskim w XVI–XVIII wieku (monografia)*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1965, R. 70, z. 2. Toruń 1964;
4. *Zbiegostwo chłopów w województwie krakowskim na przełomie XVI i XVII wieku*, Materiały Komisji Historycznej nr 31, PAN Oddział w Krakowie, Kraków 1989;
5. *Problem drobnej wytwórczości w polityce autonomicznych władz Galicji*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku czci S. Hoszowskiego*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 70, Kraków 1975.

Cennym uzupełnieniem dorobku w tej dziedzinie są liczne Jej artykuły recenzyjne prac autorów polskich i obcych, wielokrotnie polemizujące z zawartymi w nich ustaleniami oraz głosy w dyskusji do referatów wygłaszanych na organizowanych przez PTH Powszechnych Zjazdach.

Praca w Archiwum Państwowym z kolei zaowocowała licznymi opracowaniami z dziedziny archiwistyki i archiwoznawstwa.

Jubilatka jest autorką wielu inwentarzy zespołów akt, wśród których na szczególną uwagę zasługują: inwentarz akt Izby Przemysłowo-Handlowej 1945–1951, Inspektoratu Więzień Kryminalnych 1816–1867, Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w województwie krakowskim (1946) 1948–1956; współautorką inwentarza akt Starosty m. Krakowa (Der Stadthauptmann der Stadt Krakau) 1939–1945.

W dorobku Jej nie można pominąć wielu kwerend tematycznych, np. do dziejów wsi XV–XVIII w., dziejów wojny szwedzkiej z poł. XVII w., zbrodni hitlerowskich w Krakowie.

Opracowane inwentarze zespołów akt i kartoteki tematyczne posłużyły Jubilatce do wydania licznych publikacji źródłowych, artykułów i biogramów w PSB. Wśród nich znalazło się szereg artykułów o Krakowskiej Izbie Przemysłowo-Handlowej, Krakowskiej Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”, artykuły o kameralnych urzędach gospodarczych w zachodniej Galicji („Archeion”, t. 29 i 31). Szczegółowo wymienić tu warto artykuły:

1. *Losy stowarzyszeń krakowskich w latach okupacji hitlerowskiej*, „Studia Historyczne” 1973, R. XVI, z. 4 (63).
  2. *The Liquidation of the Jewish Associations in Cracow during the Nazi Occupation*, [w:] *Yad Vashem Studies*, vol. XVII, Jerusaleń 1986.
  3. *Osiągnięcia galicyjskiej szkoły historycznej i jej wpływ na modernizację warsztatu pracy historyka*, [w:] „*Celem nauki jest człowiek*”. *Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*, t. I, Kraków 2000.
- A. Kielbicka jest autorką dwóch monografii o archiwum:
1. *Archiwum Państwowe w Krakowie 1951–1980*, NDAP, 1989.
  2. *Archiwa Krakowskie na tle polskiej nauki historycznej 1878–1951*, Biblioteka Krakowska, nr 130, Kraków 1993.

The first photograph was taken when the woman was about 15 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The second photograph was taken when she was about 20 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The third photograph was taken when she was about 25 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The fourth photograph was taken when she was about 30 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The fifth photograph was taken when she was about 35 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The sixth photograph was taken when she was about 40 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The seventh photograph was taken when she was about 45 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The eighth photograph was taken when she was about 50 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The ninth photograph was taken when she was about 55 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The tenth photograph was taken when she was about 60 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The eleventh photograph was taken when she was about 65 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The twelfth photograph was taken when she was about 70 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The thirteenth photograph was taken when she was about 75 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The fourteenth photograph was taken when she was about 80 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The fifteenth photograph was taken when she was about 85 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The sixteenth photograph was taken when she was about 90 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The seventeenth photograph was taken when she was about 95 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress. The eighteenth photograph was taken when she was about 100 years old. She was standing in front of a house, and she was wearing a light-colored dress.



W Jej osiągnięciach naukowych ważne miejsce zajmują także wydawnictwa źródeł:

1. Współuczestniczyła w przygotowaniu wydawnictwa *Inwentarze dóbr ziemskich wojew. krakowskiego 1576–1700*, Warszawa 1956.
2. Zamieściła ustawę wsi Zederman starostwa rabsztyńskiego z r. 1694. Dodatek [w:] *Ordynacje i ustawy wiejskie z Archiwów Metropolitalnego i Kapitulnego w Krakowie 1451–1689*, Materiały Komisji Nauk Historycznych PAN, Oddział w Krakowie, nr 3, Kraków 1960.
3. Opublikowała *Materiały do dziejów przemysłu żelaznego w Księstwie Siewierskim w roku 1758*, Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie. Historia, z. 1, Częstochowa 1985.
4. Wraz ze Zbigniewem Wojasem wydała dwa tomy *Ksiąg przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie*, otwierające serię „Fontes Cracovienses”, wydawane pod auspicjami Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. T. I: *Libri iuris civilis Cracoviensis 1507–1572*, Kraków 1993; t. II: *Libri iuris civilis Cracoviensis 1579–1611*, Kraków 1994.

Na swoim koncie ma też szereg publikacji materiałów źródłowych do najnowszej, dwudziestowiecznej historii Polski.

Dotychczasowy dorobek Jubilatki wynosi ok. 100 pozycji drukowanych.

Aniela Kielbicka czynnie angażowała się w życie i problemy archiwów polskich. Była głównym współorganizatorem obchodów stulecia Archiwum Krakowskiego w 1978 r., m.in. na uroczystej sesji w Auli UJ wygłosiła okolicznościowy referat na temat dziejów i organizacji archiwów krakowskich. Jako jedna z pierwszych w Polsce zgłębiała nową dziedzinę — informatykę w zastosowaniu do państwowego zasobu archiwalnego.

Jest członkiem szeregu towarzystw naukowych, m.in. Polskiego Towarzystwa Historycznego i Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa.

Jako osoba głęboko religijna należy do Arcybractwa Szkaplerza Świętego u Karmelitów na Piasku i do Bractwa Matki Bożej Pocieszenia przy parafii św. Szczepana w Krakowie, co stanowi w pewnym sensie kontynuację jej przynależności do Stowarzyszenia Sodalicii Mariańskiej, rozpoczętej w okresie studiów we Lwowie.

Posiada „Złoty Krzyż Zasługi” oraz odznakę „Za zasługi dla Archiwistyki”.

Jako historyk Aniela Kielbicka odznacza się erudycją, wielką dociekliwością i wnikliwością w poszukiwaniach badawczych.

Jest człowiekiem skromnym, życzliwym, chętnym do pomocy innym, szczególnie otwartym na sprawy młodszych kolegów.

Czcigodnej Jubilatce w imieniu Dyrekcji, koleżanek i kolegów oraz własnym składamy najserdeczniejsze życzenia zdrowia, radości i wielu prac naukowych, a w szczególności wydania przygotowanej monografii o Izbie Przemysłowo-Handlowej w Krakowie. Ad multos annos!

Krystyna Jelonek-Litewka

Janina Stoksik

## Sprawozdanie Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie za rok 2000

**Gromadzenie zasobu:** w 2000 r. zbiory Archiwum Państwowego w Krakowie powiększyły się o 127 zespołów akt, zajmujących 428 mb półek i liczących 31 826 jednostek inwentarzowych. Spośród ciekawszych nowych zespołów akt, bądź dopływów, przejętych w 2000 r., należy wymienić: Polskie Towarzystwo Tatrzańskie w Zakopanem, Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa, Browar w Okocimiu, C.k. Sąd Krajowy Wyższy i Sąd Apelacyjny w Krakowie. W grudniu 2000 r. w Archiwum znajdowało się 3 198 zespołów i zbiorów, zawierających 643 427 jednostki inwentarzowe i składających się na 16 701 mb materiałów archiwalnych. Zasób Archiwum Państwowego w Krakowie systematycznie rośnie w ostatnich latach, ale nadal w państwowych i samorządowych jednostkach organizacyjnych pozostaje 14 620 mb dokumentacji, która winna być przekazana do Archiwum. Podstawową przeszkodą, nie pozwalającą na rychłe zlikwidowanie tak dużych zaległości w zakresie przejmowania materiałów archiwalnych, jest nie zadawalający stan ich uporządkowania. W ostatnich latach nastąpiła widoczna poprawa w tej dziedzinie, ale nadal instytucje mają poważne problemy z przygotowaniem dokumentacji. Zdarza się, że porządkowanie akt, przed ich przekazaniem do Archiwum Państwowego, jest zlecane osobom lub podmiotom gospodarczym, które nie są należycie przygotowane do prowadzenia tego typu prac. Niejednokrotnie dokumentacja nie spełnia wymogów konserwatorskich, a przekazujący zaśłania się brakiem środków finansowych na niezbędną dezynfekcję akt i wymagane przez archiwum państwowe opakowania z tektury bezkwasowej. Innym czynnikiem hamującym proces przejmowania materiałów archiwalnych jest sytuacja lokalowa Archiwum Państwowego w Krakowie. Zakończył się wprawdzie remont zamku w Spytkowicach, ale brak regałów uniemożliwia przyjęcie większej ilości akt. Dwa spośród oddziałów zamiejscowych — nowosądecki i nowotarski — nie posiadają już wolnych powierzchni magazynowych.

**Opracowanie zasobu:** podobnie jak w latach poprzednich sfinalizowano niewiele prac w zakresie opracowania materiałów archiwalnych. Na uwagę zasługuje inwentarz zbioru „NSZZ Solidarność”. Kontynuowano, przydatne dla celów kwerendalnych, indeksowanie testamentów i akt notarialnych. Zakończono prace nad indeksem właścicieli domów w Krakowie, według stanu prawnego na lata 1933/1934.

**Profilaktyka i konserwacja właścicieli:** wyraźny postęp nastąpił w dziedzinie profilaktyki. W 2000 r. odkurzone ok. 6 000 mb akt. W pudłach umieszczono ok. 500 mb materiałów archiwalnych, a ponad 4 100 mb otrzymało nowe obwoluty. Pracownia introligatorska oparała 74 książki, wykonała pudła i teczki na archiwalia, a ponadto przygotowała ponad 4 000 okładek tekturowych na akta. Dezynfekcji w komorze próżniowej poddano ponad 170 mb akt. Różnym pracom konserwatorskim poddano ok. 400 jednostek archiwalnych: dokumentów pergaminowych i papierowych, ksiąg, wiązek akt luźnych, pieczęci, materiałów ikonograficznych, map i planów. Wykonano m.in. prace z zakresu: czyszczenia mechanicznego, usuwania, odkwaszania, uzupełniania ubytków, regeneracji struktury pergaminu i papieru, rekonstrukcji bloku ksiąg, rekonstrukcji opraw i renowacji pieczęci. Kierująca pracownią konserwacji Anna Michaś opracowała, na zlecenie Naczelniej Dyrekcji Archiwów Państwowych, program konserwacji i zabezpieczenia zbiorów.

**Kształtowanie zasobu:** w 2000 r. Archiwum Państwowe w Krakowie sprawowało nadzór nad 749 archiwami zakładowymi. W archiwach tych przeprowadzono 135 kontroli, 44 lustracje i 54 ekspertyzy. Udzielono ponad 3 000 konsultacji w zakresie postępowania z dokumentacją. Archiwum wydało 670 zezwoleń na brakowanie 12 000 mb dokumentacji. W 2000 r. do Archiwum wpłynęło 85 projektów instrukcji kancelaryjnych, wykazów akt, instrukcji archiwalnych, nadesłanych przez państwowe i samorządowe jednostki organizacyjne, spośród których pozytywnie zaopiniowano 70 normatywów. Pracownicy Archiwum przeprowadzili 20 kursów archiwalnych i krótszych szkoleń, w których uczestniczyło ponad 470 osób. W połowie 2000 r. koordynację działalności w zakresie narastającego zasobu archiwalnego, w odniesieniu do oddziałów

zamiejscowych, powierzono Monice Andrasz-Mrożek, awansowanej na stanowisko głównego specjalisty do spraw nadzoru archiwalnego. W ramach działań kontrolnych, podejmowanych przez NDAP, została przeprowadzona kontrola w zakresie sprawowania nadzoru w oddziałach w Nowym Sączu i Nowym Targu. Przedstawiciel Archiwum uczestniczył w adekwatnej kontroli w Archiwum Państwowym w Zamościu.

**Udostępnianie materiałów archiwalnych:** wzrosła ilość udostępnianych w czytelnich materiałów archiwalnych. Pracownice naukowe Archiwum odwiedziły 2 184 osoby, którym dostarczone 24 640 jednostek inwentarzowych. Ponad 50% akt udostępniono dla celów badawczych. W związku z udostępnianiem materiałów archiwalnych wykonano ok. 40 000 kserokopii, ponad 8 400 klatek mikrofilmów i ponad 400 fotokopii. O 100%, w stosunku do 1999 r., wzrosła liczba przeprowadzonych kwerend — wykonano ich 8 438. Szczególny wzrost odnotowano w oddziale w Tarnowie, gdzie odnaleziono wykazy osób wywiezionych, w czasie II wojny światowej, na roboty przymusowe do Niemiec.

**Promocja, popularyzacja, działalność naukowa:** rok 2000 upłynął w Archiwum pod znakiem wystaw. W styczniu, po kilku latach przygotowań, została otwarta wystawa „Bona Sforza. Królowa Polski i księżna Bari”. Od stycznia do marca 2000 r. ekspozycja prezentowana była w Castello Svevo w Bari, a jesienią na Wawelu. Cieszyła się dużym zainteresowaniem — łącznie zapoznało się z nią ponad 60 000 zwiedzających. Organizatorami wystawy byli: Archiwum Państwowe w Krakowie, włoskie Archiwum Państwowe w Bari i Zamek Królewski na Wawelu. Inicjatorem wystawy był dyrektor Archiwum Sławomir Radoń, a spośród pracowników zaangażowanych w przygotowanie tego przedsięwzięcia należy wymienić Bożenę Lesiak-Przybył, Joannę Potasz i Mariolę Szaleniec. Patronat nad wystawą objęli prezydenci Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Włoch. Kolejnym międzynarodowym wydarzeniem kulturalnym, w którym Archiwum uczestniczyło w 2000 r. była wystawa „Evidence! Europe reflected in archives”, przygotowana przez archiwa 7 spośród 9 stolic kulturalnych Europy — Bergen, Bolonii, Helsinek, Krakowa, Pragi, Reykjavíku i Santiago de Compostela. Wystawa prezentowana była w internecie i towarzyszył jej wielojęzyczny katalog, w którym współautorami byli: K. Jelonek-Litewka, W. Kolak i M. Marosz. W ciągu kilku miesięcy witrynę internetową „Evidence!” odwiedziło ponad 300 000 osób. Archiwum Państwowe w Krakowie wniosło istotny wkład w realizację tego przedsięwzięcia. Reprezentująca Archiwum Magdalena Marosz była odpowiedzialna za przygotowanie jego prezentacji internetowej. Trzecim, ważnym wydarzeniem była wystawa „Kraków Ignacemu Paderewskiemu”. Współorganizatorką ekspozycji ze strony Archiwum i współautorką katalogu była Iwona Fischer. Archiwum przygotowało ponadto kilka mniejszych ekspozycji, a nasze archiwaia były też prezentowane na wielu wystawach organizowanych przez inne instytucje.

Ważnym wydarzeniem były, zorganizowane w dniach 15–16 września, „dni otwarte” Archiwum Państwowego w Krakowie. W Krakowie i oddziałach zamiejscowych Archiwum odbyło się szereg spotkań z przedstawicielami lokalnych władz państwowych i samorządowych. Do Archiwum zaproszono kierowników państwowych i samorządowych jednostek organizacyjnych, których poinformowano o zadaniach archiwów państwowych i znaczeniu archiwów zakładowych. Oddział nadzoru przygotował obszerną informację „Archiwa państwowe i archiwa zakładowe — ich rola w kształtowaniu narodowego zasobu archiwalnego”, którą rozesłano do kierowników kilkuset nadzorowanych instytucji. W Archiwum gościli przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości, notariatu, kancelarii adwokackich i innych grup zawodowych, często korzystający z materiałów archiwalnych tu przechowywanych. W Krakowie i Bochni zorganizowano wystawy okolicznościowe, które odwiedziło ponad 1 000 osób. Przygotowano drukowane materiały informacyjne o zadaniach Archiwum i jego zasobie. Zainaugurowano stronę internetową Archiwum Państwowego w Krakowie. O „dniach otwartych” informowały prasa, radio i telewizja.

W 2000 r. ukazał się szósty numer „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”, a do druku przygotowywano numer siódmy. Pracownicy Archiwum, Krystyna Jelonek-Litewkowa i Aleksander Litewka byli współwydawcami kolejnej części *Księgi wiertelniczej krakowskiej*. Pod koniec 2000 r. ukazała się, wydana przez PWN, *Encyklopedia Krakowa*. Aleksander Litewka i Szczepan Świątek byli redaktorami działów *Encyklopedii*, a czternastu pracowników Archiwum opracowało szereg haseł do tego monumentalnego wydawnictwa. Znaczna część ikonografii zamieszczonej w *Encyklopedii* pochodzi ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie.

W Archiwum odbyło się 5 zebrań naukowych, a ponadto nasi pracownicy przedstawili 9 referatów i komunikatów na sesjach i konferencjach zorganizowanych przez inne instytucje. Pracownicy Archiwum uczestniczyli w międzynarodowych sympozjach i konferencjach, m.in. w XIV Międzynarodowym Kongresie Archiwalnym w Sewilli. Na spotkaniu w Instytucie Polskim w Rzymie, w obecności dyrektora Ufficio Centrale per i Beni Archivistici i dyrektorów większości włoskich archiwów państwowych, dyrektor Archiwum Państwowego w Krakowie omówił dotychczasową współpracę polsko-włoską w zakresie realizacji programu „Rekonstrukcja Pamięci Polski”.

W 2000 r. w Archiwum gościli m.in. Ryszard Masłowski, wojewoda małopolski, prof. Andrzej Gołaś, prezydent miasta Krakowa, oraz Salvatore Italia, szef Ufficio Centrale per i Beni Archivistici. W siedzibie Archiwum przy ul. Siennej 16 został podpisany aneks do polsko-włoskiej umowy archiwalnej.

W 2000 r. pracownicy Archiwum uczestniczyli w procesie kształcenia przyszłych archiwistów, prowadząc wykłady i ćwiczenia w Instytucie Historii oraz Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także na Wydziale Historii Kościoła Papieskiej Akademii Teologicznej. Grupa pracowników nauczała też w policealnym studium archiwistyki przy Zespole Szkół Poligraficzno-Księgarskich w Krakowie. Oddział IV współpracował z dwoma krakowskimi liceami w związku z realizacją projektu „Praca w PRL”.

**Kadry:** w 2000 r. w Archiwum było zatrudnionych 96 pracowników, w wymiarze niespełna 90 etatów. Trzy osoby rozpoczęły roczne podyplomowe studia z zakresu administracji publicznej na UJ. Dyrektor Archiwum został wybrany przewodniczącym kolegium Instytutu Pamięci Narodowej. W 2000 r. nastąpiła znacząca poprawa wynagrodzeń, pracownicy merytoryczni otrzymali podwyżki w wysokości ok. 50%. Płace archiwistów osiągnęły poziom bliski średniej wysokości dla sfery budżetowej. Była to podwyżka w pełni uzasadniona dotychczasowym niskim poziomem płac, a także znacznym wzrostem zadań archiwów państwowych.

**Lokale i finanse:** po wielu latach zakończono prace remontowe i adaptacyjne zamku w Spytkowicach. Nastąpił odbiór techniczny budynku, uzyskaliśmy zgodę na jego użytkowanie. W zamku znajduje siedzibę ekspozytura Archiwum Państwowego w Krakowie. Oddanie do użytku tego obiektu, o powierzchni ok. 4 000 m<sup>2</sup>, znacznie zwiększyło powierzchnię magazynową. Niezbędne są dalsze środki finansowe na zakup ok. 7 000 mb regałów. Zamek w Spytkowicach nie rozwiązuje jednak problemów lokalowych Archiwum. W trudnych warunkach pracują oddziały krakowskie, zwłaszcza w budynku przy ul. Lubicz, który wymaga gruntownego remontu. Kompleksowa poprawa sytuacji może nastąpić jedynie po wybudowaniu w Krakowie nowego budynku, spełniającego aktualne wymogi odnośnie warunków pracy i przechowywania materiałów archiwalnych.

W grudniu 2000 r., z uwagi na kryzys finansów publicznych, Archiwum nie otrzymało żadnych środków na wydatki rzeczowe i weszło w nowy rok ze znacznymi zobowiązaniami wynoszącymi ok. 40 000 zł.

Podsumowując rok 2000 należy stwierdzić, że Archiwum wykonywało przede wszystkim prace z zakresu udostępniania materiałów archiwalnych i kształtowania państwowego zasobu archiwalnego. Tradycyjnie już odnotowano słabe wyniki w zakresie opracowania zasobu. Jest to spowodowane dużą ilością zadań w zakresie udostępniania, rozproszaniem kadry w licznych budynkach i lokalach Archiwum, a także obowiązującymi przepisami metodycznymi odnośnie



opracowania akt. Nowe zarządzenie NDAP w sprawie udostępniania materiałów archiwalnych spowodowało też, że znacznie więcej czasu należy poświęcić paginowaniu luźnych akt, kosztem innych prac. Ulegają stopniowej poprawie warunki przechowywania zasobu. Radykalna poprawa w tej dziedzinie będzie możliwa po uzyskaniu znacznie większych środków na profilaktykę i konserwację właściwą.

*Aleksander Litewka*

*Sławomir Radoń*

### **Sprawozdanie z działalności Oddziału Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Krakowie za rok 2000**

W roku 2000 krakowski Oddział Stowarzyszenia Archiwistów Polskich liczył 53 członków. Znalazło się wśród nich 20 przedstawicieli archiwów państwowych, 11 uczelnianych, 5 zakładowych, 5 instytucji kościelnych, 2 muzealnych, 4 instytucji naukowych, oraz 3 zajmujących się zawodowo archiwistyką i 3 zainteresowanych tą dziedziną. W porównaniu z rokiem 1999 do Stowarzyszenia wstąpiło 10 nowych członków. W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału zbierał się pięć razy, a w marcu odbyło się walne zgromadzenie członków oddziału poświęcone sprawom bieżącym.

#### **KALENDARIUM**

- |                    |  |
|--------------------|--|
| <i>14 stycznia</i> | Zebranie zarządu Oddziału krakowskiego SAP poświęcone sprawom bieżącym.  |
| <i>17 lutego</i>   | Odczyt mgr Moniki Andrasz-Mrozek pt. „Współczesne przepisy archiwalne — teoria i praktyka”.  |
| <i>2 marca</i>     | Zebranie Zarządu oraz ogólne członków krakowskiego Oddziału Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, na którym omówiono dotychczasowe formy działania Oddziału, zwracając szczególną uwagę na problemy młodych archiwistów, członków SAP.  |
| <i>17 marca</i>    | Otwarcie strony internetowej krakowskiego Oddziału Stowarzyszenia pod adresem <a href="http://www.law.uj.edu.pl/users/sap/index.htm">http://www.law.uj.edu.pl/users/sap/index.htm</a> oraz uruchomienie konta poczty elektronicznej <a href="mailto:sap@cicero.law.uj.edu.pl">sap@cicero.law.uj.edu.pl</a> . Zamieszczono na niej obok wykazu członków, historii Oddziału, najważniejsze informacje dotyczące bieżącej działalności i ofertę usług archiwalnych. |
| <i>23 marca</i>    | Zwiedzanie krakowskiego Muzeum Ubezpieczeń.  |
| <i>17 kwietnia</i> | Zwiedzanie wystawy pt. „Uniwersytet Jagielloński w dokumentach”.   |
| <i>18 maja</i>     | Odczyt dr Haliny Dudały i dr Julii Dziwoki pt. „Pracownia — baza danych do kompleksowej obsługi archiwów i perspektywy wykorzystania skanera”.   |
| <i>9 czerwca</i>   | Zebranie Zarządu Oddziału krakowskiego SAP poświęcone sprawom bieżącym.  |
| <i>28 czerwca</i>  | Zwiedzanie wystawy pt. „150-lecie Muzeum Archeologicznego w Krakowie”.   |
| <i>14 września</i> | Oddział dwojga członków krakowskiego Oddziału, mgr Ewy Perlakowskiej i mgra Jana Gordziałkowskiego, w XIV Międzynarodowym Kongresie Archiwalnym w Sewilli.   |

- 12 października Odczyt mgr Ewy Perłakowskiej pt. „XIV Międzynarodowy Kongres Archiwalny w Sewilli — tendencje współczesnej archiwistyki”.
- 12 października Zebranie Zarządu Oddziału krakowskiego SAP.
- 12–16 października Wycieczka do Wiednia, zorganizowana przez Oddział krakowski SAP dla swoich członków. W ciągu kilku dni zapoznano się ze zbiorami i organizacją pracy w najważniejszych archiwach: Archiv der Universität Wien, Wiener Stadt- und Landesarchiv, Zentralarchiv des Deutschen Ordens, Haus-, Hof- und Staats Archiv, Kriegsarchiv, i Archiv der Republik. Zwiedzano także najważniejsze zabytki tego miasta.
- 16 listopada Zwiedzanie wystawy pt. „Bona Sforza. Królowa Polski i księżna Bari”.
- 14 grudnia Odczyt mgra inż. Zbigniewa Kazimierza Witka (prezesa Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie) pt. „Cyfrowe metody zabezpieczania zbiorów”.

W spotkaniach tych uczestniczyło łącznie 178 osób, wśród których znaleźli się zarówno członkowie Stowarzyszenia, jak i jego sympatycy zainteresowani zagadnieniami archiwalnymi.

Kontynuowano prace nad wcieleniem w życie projektu krakowskiego Oddziału SAP polegającego na stworzeniu informatora i bazy danych o spuściznach przechowywanych w krakowskich archiwach, bibliotekach i muzeach. Przebiegały one dzięki inicjatywie dr Rity Majkowskiej z Archiwum Polskiej Akademii Nauk Oddziału w Krakowie oraz mgra Mieczysława Barcika i mgra Adama Cieślaka z Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego przy współudziale mgra Tomasza Filipa z Oddziału krakowskiego Archiwum Polskiej Akademii Nauk. Rozesłano do najważniejszych instytucji przechowujących archiwalia 98 ankiet z prośbą o podanie ilości i stanu opracowania spuścizn, prowadzono także próby nad stworzeniem komputerowej bazy danych. Otrzymane niekompletne odpowiedzi opóźnią i skomplikują wykonanie projektu, lecz nie spowodują zaniechania jego realizacji. Inicjatywa cieszy się poparciem Zarządu Głównego SAP, który postanowił wspomóc ją finansowo.

*Adam Cieślak*

### **Sprawozdanie z udziału w międzynarodowym technicznym stażu archiwalnym we Francji (9 kwietnia–20 czerwca 2001 r.)**

W dniach 9 kwietnia–20 czerwca 2001 r. przebywałam we Francji w ramach międzynarodowego technicznego stażu archiwalnego (Stage technique international d'archives). Staż ten jest organizowany przez Dyрекcję Archiwów Francuskich od 1951 r. — w tym roku archiwiści polscy brali w nim udział po raz 35 (w sumie w stażu uczestniczyło już 48 osób).

W tegorocznym stażu brało udział 39 osób z 29 państw — z Europy (Albania, Białoruś, Chorwacja, Czechy, Francja, Luksemburg, Niemcy, Polska, Rumunia, Rosja, Słowacja, Szwajcaria), Azji (Chiny, Wietnam), Afryki (Algieria, Benin, Gwinea Bissau, Kamerun, Republika Komorów, Republika Demokratyczna Kongo, Gabon, Madagaskar, Mali, Niger, Senegal, Togo, Tunezja) i Ameryki Południowej (Chile, Kostaryka).

Zajęcia teoretyczne odbywały się tradycyjnie w specjalnej sali szkoleniowej mieszczącej się w kompleksie budynków Dyrekcji Archiwów Francji w Paryżu. Przygotowaniem i organizacją stażu zajmuje się Bureau de la formation, kierowane przez Pana Jean-Pierra Defrance.

Obsługą naszych stypendiów zajmował się Centre National des Oeuvres Universitaires et Scolaires (CNOUS).

Tematyka stażu podzielona została na 4 grupy:

- 1) sieć archiwalna we Francji — prawodawstwo, gromadzenie zbiorów, status i kształcenie archiwistów,
- 2) konserwacja i brakowanie archiwaliów, zespołów i zbiorów specjalnych,
- 3) komunikacja (udostępnianie) i wykorzystanie archiwaliów,
- 4) seminarium międzynarodowe.

W pierwszej części przedstawiono strukturę administracji francuskiej i wynikający z niej układ sieci archiwalnej. W serii wykładów zaprezentowano organizację i działalność Dyrekcji Archiwów Francji, archiwów o charakterze centralnym, archiwów terytorialnych oraz misji archiwalnych w administracji centralnej. Dodatkowo zaprezentowano przepisy prawne regulujące bezpośrednio status archiwów oraz mające wpływ na ich działalność (np. prawa autorskie); funkcjonowanie archiwów bieżących i związany z tym problem tworzenia wykazów akt i ich praktycznego wykorzystywania, problem archiwaliów współczesnych o charakterze publicznym. Omówiono sposoby szkolenia kadry archiwalnej — zwiedziliśmy i zapoznaliśmy się z działalnością École nationale des chartes i École nationale du patrimoine. Odbyto się także spotkanie z członkami Stowarzyszenia Archiwistów Francuskich. Praktyczne problemy archiwistyki francuskiej i sposoby ich rozwiązywania przedstawiono nam w czasie wizyt w Bibliotece Narodowej w Paryżu, Centrum Historycznym Archiwów Narodowych (Centre Historique des Archives Nationales) w Paryżu, Archiwum miasta Paryża (Archives de Paris), Centrum Archiwów Współczesnych (Centre des Archives Contemporaines) w Fontainebleau, misjach archiwalnych, np. w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, Ministerstwie Kultury i Ministerstwie Obrony (Château de Vincennes).

W części drugiej przedstawiono problematykę przechowywania archiwaliów (nowe budynki oraz adaptacja starych), organizację konserwacji, restauracji i zabezpieczenia różnych form dokumentacji — szczególnie materiałów audiowizualnych i specjalnych (np. klisz szklanych). Podczas wykładów oraz na przykładzie funkcjonowania archiwum departamentalnego Seine-et-Marne w Melun, Centre de Recherches sur la Conservation des Documents Graphiques w Paryżu, archiwum Etablissement Cinématographique et Photographique des Armées w Fort d'Ivry, archiwum Régie Autonome des Transports Parisiens, Centre des Archives du Monde du Travail w Roubaix przedstawiono działalność pracowni konserwacji, pracowni fotograficznych i mikrofilmowych, a szczególnie wykorzystanie w ich pracy informatyki (np. specjalne programy, bazy danych, zastosowania internetu). Oczywiście sprawy te były poruszane także w czasie wcześniejszych naszych wizyt.

Trzecia część dotyczyła udostępniania zasobu archiwów — ukazano obowiązujące przepisy prawne, problematykę udostępniania i zabezpieczania dokumentów w pracowniach naukowych (na przykładzie Centre d'Accueil et de Recherche des Archives Nationales w Paryżu — CARAN), działalność naukową, edukacyjną i kulturową archiwów narodowych (Musée d'Histoire de France) oraz instytucji naukowych (Institut de France).

Czwarta część to międzynarodowe seminarium mające na celu przedstawienie działalności archiwów w Europie i Ameryce, omawiające problematykę międzynarodowej współpracy archiwalnej (Międzynarodowa Rada Archiwalna — Conseil International des Archives) i kulturalnej (na przykładzie archiwum UNESCO w Paryżu). Zaprezentowano także sposoby wykorzystania informatyki w archiwistyce amerykańskiej.

W dniach 1-4 maja odbyła się podróż szkoleniowa z udziałem Pani Elisabeth Rabut, Inspektora Generalnego w Dyrekcji Archiwów Francji. Zaprezentowano nam archiwa w Tours i Angers oraz archiwum firmy Saint Gobain koło Blois. Zwiedziliśmy opactwo w Fontevraud, miasto Tours i oczywiście zamki w Angers i w Blois. W czasie podróży byliśmy serdecznie przyjmowani zarówno przez pracowników archiwów, jak i przedstawicieli miejscowych władz,

którzy organizowali dla nas uroczyste spotkania (np. w stylowej restauracji „La Cave”). W merostwie w Blois otrzymaliśmy pamiątkowe medale wybite z okazji obchodów roku 2000.

W okresie od 25 maja do 1 czerwca w ramach prac praktycznych przebywałam w Montpellier, gdzie w bibliotece Wydziału Medycznego Uniwersytetu przeprowadziłam kwerendę dotyczącą siedemnastowiecznych poloników znajdujących się w archiwum królowej szwedzkiej Krystyny. Czas wolny poświęcałam na zwiedzanie tego wspaniałego miasta i okolic.

W czasie trwania stażu stażyści przygotowywali wystąpienia ukazujące organizację i działalność archiwów w poszczególnych krajach. Prezentacje te odbywały się w pierwszej i drugiej części stażu i ukazały nam różne sposoby organizacji sieci archiwalnej i sposoby rozwiązywania spraw problematycznych. Wspólnie z Panią Anetą Malik z Archiwum Państwowego w Opolu przedstawiłyśmy organizację i zasady funkcjonowania sieci archiwalnej w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem działalności kulturalnej i naukowej archiwów w Krakowie i Opolu.

Przez pierwsze 2 tygodnie odbywały się lekcje języka francuskiego — była to praktyczna realizacja propozycji stażystów z lat wcześniejszych.

Mimo niezbyt sprzyjającej pogody czas wolny spędzałam na zwiedzaniu Paryża. Ponieważ był to mój kolejny pobyt w tym mieście, mogłam nie koncentrować się tylko na odwiedzaniu wszystkich znanych miejsc, ale poznać życie miasta, np. kino La G  de w La Villette, obejrzeć w licznych ogrodach przejawy pięknej paryskiej wiosny, spokojnie zobaczyć wybrane muzea.

Zakończenie stażu, równie uroczyste jak jego otwarcie, odbyło się 19 czerwca. W podniosłej atmosferze z udziałem licznie zaproszonych gości (niestety nie przybył nikt z Ambasady Polski we Francji) Dyrektor Archiwów Francji Pani Martine de Boisdeffre wręczyła pamiątkowe dyplomy. Zrobiono wspólne zdjęcie uczestników stażu.

Następnego dnia dokonaliśmy oceny organizacji i wyników stażu. Zaproponowaliśmy zmiany, które naszym zdaniem wpłyną korzystnie na jego przebieg.

Atmosfera stażu była bardzo przyjacielska, stanowiliśmy według opinii opiekującej się nami Pani Nathalie Dufau bardzo zgrany zespół, co w połączeniu ze wspaniałą organizacją zaowocowało naszym przekonaniem, że poznaliśmy nie tylko archiwa francuskie, ale także praktyczną archiwistykę międzynarodową.

*Kamila Follprecht*

### **Sprawozdanie z XXI Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii, Krasieczyn –Przemyśl–Lwów (26–29 września 2001 r.)**

Konferencje Historyków Kartografii organizowane są regularnie przez Zespół Historii Kartografii Instytutu Historii Nauki PAN od 1975 r. Tematem tegorocznej konferencji była „Kartografia Galicji 1772–1918”. Oprócz Zespołu Historii Kartografii współorganizatorami konferencji byli: Biblioteka Jagiellońska, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Państwowo w Przemyślu i Centralne Państwowo Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie.

W konferencji uczestniczyli przedstawiciele 48 instytucji naukowych z Polski i Ukrainy. Archiwum Państwowo w Krakowie reprezentowane było przez dr Janin   Stoksik i mgra Zbigniewa Dyrdonia, którym wyjazd sfinansowało Towarzystwo Pro Archivio.

Uczestnicy zostali zakwaterowani w eleganckim zespole hotelowym zamku w Krasieczynie, obficie posilki serwowano w restauracji zamkowej. W części zamku w Krasieczynie prowadzone są nadal prace renowacyjne przez obecnego w  lasciciela — Agencj   Rozwoju Przemysłu.

Konferencj   podzielono na osiem sesji tematycznych. Rozpoczęła ją w środę (26 września) poranna sesja inauguracyjna zawierająca przemówienia powitalne prof. Stanisława Alexandrowicza

— przewodniczącego Zespołu Historii Kartografii, Starosty powiatu przemyskiego i przedstawiciela Urzędu Miasta Przemyśla. Referat inauguracyjny „Zdjęcia polityczne i wojskowe Galicji ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej” połączony z prezentacją wybranych kartografików wygłosiła dr Jadwiga Bzinkowska. Następnie dyrektor BJ dr Zdzisław Pietrzyk omówił nieznany rękopis Eugeniusza Romera dotyczący wyznaczania wschodniej granicy Polski w czasie rokowań pokojowych w Rydze.

Pierwsza sesja tematyczna, która odbyła się przed południem poświęcona została mapom topograficznym i przeglądowym Galicji. Przedstawiono pięć referatów, m.in. na temat kartografii wojskowej w monarchii austriackiej (Andrzej Konias), kartografii szkolnej w Galicji (Ewa Szynkiewicz), map Galicji Zachodniej Hieronima Benedictiego z 1808 r. i General Karte von Mitteleuropa w skali 1:200 000 oraz wpływu metody hipsometrycznej stosowanej w kartografii austriackiej na prace Eugeniusza Romera. Na zakończenie tej sesji odbyła się dyskusja nad wygłoszonymi referatami, w której głos zabrała m.in. dr Janina Stoksik. Nawiązując do referatu dra A. Koniasa przedstawiła okoliczności powstania zachowanej w zbiorach AP w Krakowie mapy delimitacji granic między Polską a Austrią z 1776 r. autorstwa płka Johanna Tobiasa Seegera von Dürrenberga.

Tematem kolejnej, popołudniowej sesji stał się kataster galicyjski. Otworzył ją referat dr Janiny Stoksik „Galicyjski kataster gruntowy z połowy XIX wieku — jego powstanie, dzieje i stan zachowania”. Referentka zwróciła uwagę na tragiczne losy materiałów katastralnych w Polsce po drugiej wojnie światowej. Kolejni referenci: Bogusław Bobusia, Eugenia Lisowska, Roland Banduch przedstawili stan zachowania map i operatów opisowych w archiwach w Przemyślu, Katowicach i we Lwowie. Przedstawicielka AP w Przemyślu Monika Zub zapoznała zebranych z pracami nad wydaniem informatora o materiałach katastralnych w zbiorach archiwów polskich i ukraińskich. Archiwum w Przemyślu jest koordynatorem tych prac. Ostatni z referentów Janusz Gołaszewski z AP we Wrocławiu dokonał próby porównania katastrów austriackiego i pruskiego. Sesję zakończyła dyskusja.

Wieczorem odbyła się „Biesiada Lwowska”, podczas której serwowano potrawy ukraińskie. W trakcie biesiady uczestnikom zaprezentowano na dziedzińcu zamkowym przedstawienie typu „światło i dźwięk” ukazujące wybrane fragmenty historii zamku krasieczyńskiego i jego dawnych mieszkańców oraz salę tortur znajdującą się w lochach zamkowych.

W czwartek (27 września) odbyły się trzy sesje. Pierwsza z nich dotyczyła kartografii tematycznej Galicji. Podczas niej wygłoszono pięć referatów. Dwa z nich poświęcone były mapom geologicznym Galicji (prof. Zbigniew Wójcik, dr Georgij Bojko). Jan Berger reprezentujący GUS omówił mapy wyznaniowe i językowe Galicji opracowane na podstawie spisu ludności z 1900 r. Paweł Kowalski z Warszawy przedstawił na przykładzie map zamieszczanych w „Ilustrowanym Kurjerze Codziennym” mało znane zagadnienie, jakim jest kartografia prasowa. Kartografię Galicji jako tematykę prac magisterskich opracowanych na Uniwersytecie Wrocławskim i Warszawskim zaprezentowali Krzysztof Kossobucki i Jerzy Ostrowski.

W czasie kolejnej sesji skupiono się nad problemami wykorzystywania dawnych map Galicji we współczesnych pracach naukowych i dokumentacyjnych. M.in. Jacek Wolski z Warszawy zaprezentował wyniki swoich badań nad zmianami środowiska geograficznego w Bieszczadach z wykorzystaniem map katastru galicyjskiego. Natomiast przedstawiciel Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie omówił mapę Galicji Zachodniej płka Antoniego Meyera von Heldensfelda z początku XIX w. jako źródło do badań prowadzonych przez ten Ośrodek. Szereg komunikatów oraz ożywiona dyskusja na temat poruszonych zagadnień zamknęła przedpołudniowe obrady.

W sesji popołudniowej przedstawiciele bibliotek z siedmiu ośrodków naukowych (Kraków reprezentowały Maria Urbaniec z BJ, Ewa Niedziałkowska z PAU) zapoznali zebranych z mapami Galicji przechowywanymi w ich zbiorach.

Dzień zakończyło pieczenie kiełbasek na dziedzińcu zamkowym przy płonącym ognisku i dźwiękach muzyki.

Pierwsza część kolejnego dnia obrad (piątek 28 września) przeznaczona została na prezentację „miscellaneów”. Wśród przedstawionych referatów na szczególną uwagę zasługiwało wystąpienie dr Marii Wawryczyn z archiwum lwowskiego na temat siedemnastowiecznych map Ukrainy Wilhelma Beauplana jako podstawy późniejszych austriackich map topograficznych tych ziem.

W drugiej części obrad przedpołudniowych na specjalnej sesji spotkali się bibliotekarze omawiając zastosowanie komputerowego formatu USMARC do opisu map. Zagadnienie referowała Lucyna Szaniawska z Biblioteki Narodowej w Warszawie.

Ostatnia, VIII sesja poświęcona zbiorom kartograficznym w wybranych archiwach polskich i ukraińskich podzielona została na dwie części. Pierwsza z nich odbyła się w piątkowe popołudnie w Przemyślu w budynku Archiwum Państwowego.

Uczestnicy konferencji mieli okazję zapoznać się na specjalnie przygotowanej wystawie ze zbiorami kartograficznymi archiwum przemyskiego — wśród wybranych map topograficznych, przeglądowych i gruntowych zaprezentowano materiały katastru galicyjskiego. Wystawę otworzyli prezydent Przemyśla i dyrektor Archiwum. Natomiast prof. S. Alexandrowicz udzielił wywiadu lokalnej telewizji kablowej prezentując dotychczasowy dorobek Zespołu Historii Kartografii.

W trakcie obrad Elżbieta Laska omówiła zbiory map i planów w zasobie archiwum przemyskiego, Zbigniew Dyrdoń zapoznał zebranych z austriackimi i polskimi mapami Galicji zgromadzonymi przez Archiwum Państwowe w Krakowie, natomiast Katarzyna Mytsan dokonała przeglądu materiałów kartograficznych znajdujących się w Państwowym Archiwum Obwodu Iwano-Frankowskiego (Stanisławów).

Następnie wygłoszone zostały dwa nie planowane wcześniej komunikaty, ilustrowane przezróżcami, na temat kartografii twierdzy Przemyśl (Michał Proksa) i twierdzy Kraków (Miroslaw Holewiński) w zbiorach Kriegssarchiv w Wiedniu.

Po zakończeniu obrad zainteresowani mieli możliwość zwiedzenia, w towarzystwie przewodników, zabytków Przemyśla. Niestety ulewny deszcz zniechęcił niektórych uczestników konferencji do spacerów po mieście, w zamian za co obejrzeni interesującą wystawę herbów szlachty polskiej.

W sobotę (29 września) we Lwowie odbyła się druga część ostatniej sesji i uroczyste zakończenie konferencji.

Z powodu perturbacji na granicy przyjazd do Lwowa znacznie się opóźnił. W związku z tym obrady ograniczyły się do wystąpienia dyrektora CPAHU we Lwowie dr Diany Pelc, która przedstawiła historię powstania i zmian organizacyjnych tego archiwum oraz jego zasobu. Archiwum lwowskie przygotowało wystawę najcenniejszych map z okresu XVII–XIX w. Zainteresowani mogli zwiedzić magazyny archiwalne w budynku dawnego klasztoru Bernardynów (obecnie główna siedziba Archiwum) oraz w dawnym Arsenale Królewskim, w których jest przechowywana najstarsza część zbiorów: dokumenty pergaminowe od XIII w., księgi sądów ziemskich i grodzkich z okresu przedrozbiorowego, metryka józefińska (1785–1789) i franciszkańska (1819–1820) z terenu całej Galicji, oraz akta Namiestnictwa Galicyjskiego. Wśród akt tego ostatniego zespołu spotkać można w formie załączników nierzadko oryginalne dokumenty pergaminowe i papierowe. Jako przykład zaprezentowano zwiedzającym dokument lokacji wsi Czarny Dunajec z XIII w.

Po zamknięciu konferencji planowane było zwiedzanie miasta. Ze względu na powstałe opóźnienie odbyło się ono w „stylu japońskim” zza szyb autokaru. Udało się w pośpiechu zwiedzić jedynie niewielką część Cmentarza Łyczakowskiego i cmentarz Orłąt Lwowskich oraz fragment starego miasta.

Do Przemysłu uczestnicy konferencji powrócili późnym wieczorem, z trzygodzinnym opóźnieniem powstałym na skutek niespiesznych działań ukraińskich i polskich służb granicznych, co pokrzyżowało wielu osobom zaplanowane wcześniej (pociągi, autobusy) powroty do domu.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że XXI Konferencja Historyków Kartografii była bardzo interesująca, wykazała, jak wiele materiałów kartograficznych związanych z Galicją przechowywanych jest w polskich i ukraińskich zbiorach, w tym także archiwalnych oraz uwypukliła ich znaczenie dla współczesnych badań w wielu dziedzinach wiedzy. Dorobek konferencji zostanie opublikowany w kolejnym tomie „Z Dziejów Kartografii” wydawanym przez Zespół Historii Kartografii.

*Zbigniew Dyrdoń*

*Janina Stoksik*

**„Polska Akademia Umiejętności i Międzynarodowa Unia Akademii”  
oraz „Twórcy Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce”  
— wystawy w Oddziale Archiwum PAN w Krakowie  
(20 czerwca–15 października 1999 r. i 18 czerwca–30 września 2000 r.)**

Tematyka dwóch wystaw zorganizowanych w sali wystawowej przy ulicy św. Jana 26 przez Polską Akademię Umiejętności i Oddział Archiwum PAN w Krakowie — poza stałym cyklem „W służbie nauki...” ukazującym sylwetki uczonych — związana była ściśle z niecodziennymi wydarzeniami, które miały miejsce w Krakowie w czerwcu 1999 i 2000 r. Były to: 73. sesja Zgromadzenia Ogólnego Międzynarodowej Unii Akademii (Union Académique Internationale — UAI) w dniach 20–26 czerwca 1999 r. i 58. Doroczny Zjazd Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce (Polish Institute of Arts and Sciences of America — PIASA) w dniach 16–18 czerwca 2000 r. Oba wydarzenia pokazały, że Polska Akademia Umiejętności, po wznowieniu w 1989 r. działalności naukowej powraca do swoich tradycyjnych kontaktów z nauką światową. Wystawy towarzyszące posiedzeniom przypominały historię tych związków.

\*

Kilkudniowe obrady przedstawicieli 35 krajów reprezentujących 39 Akademii z całego świata, zrzeszonych w Union Académique Internationale poprzedziło otwarcie pierwszej z wystaw — w niedzielę 20 czerwca 1999 r., w dniu powitania gości w Krakowie. Słowo wstępne do licznie zgromadzonych gości z kraju i zagranicy wygłosił delegat PAU do UAI prof. Janusz K. Kozłowski, a przewodnicząca UAI prof. Madeline M. Caviness wyraziła podziękowania dla PAU i jej władz.

Union Académique Internationale powstała po I wojnie światowej jako związek skupiający delegatów akademii z Europy, Azji i Ameryki, przedstawicieli nauk humanistycznych. Polska Akademia Umiejętności odegrała istotną rolę w powołaniu do życia UAI jako jeden z członków założycieli Unii, a uczeni polscy zasłużyli się piastując w jej władzach ważne godności, ale przede wszystkim realizując szeroko zakrojone tematy badawcze i wydawnicze.

Niewielka powierzchnia wystawiennicza zmusiła autorów scenariusza wystawy do zasygnalizowania jedynie niektórych wątków z dziejów związku PAU z UAI.

Wystawę otwierały obszerne fragmenty statutu UAI z 1923 r. (określające przynależność do Unii) i statutu PAU z 1927 r. (określające zadania Akademii w zakresie kontaktów nauki polskiej z zagranicą) oraz pisma najwyższych polskich władz państwowych, upoważniające PAU do

reprezentowania nauki polskiej w międzynarodowych związkach naukowych. Udział Akademii w tworzeniu się Unii, a także jej aktywność, w okresie międzywojennym, na wszystkich posiedzeniach Komitetu Wykonawczego zobrazowano przez materiały, podkreślające szczególną rolę, jaką odegrała PAU w dyskusjach nad zmianą statutu UAI w 1933 r., dającą możliwość odbywania posiedzeń poza Brukselą, stałą siedzibą UAI. Były to m.in. pisma Królewskiej Akademii Nauk w Amsterdamie, Królewskiej Akademii Belgijskiej i Polskiej Akademii Umiejętności. Właśnie dzięki zmianom w statucie mogły odbyć się zjazdy w Kopenhadze, w Londynie, a po wielu latach właśnie teraz w Krakowie. Fakty te obrazowały prezentowane na wystawie: sprawozdanie delegata PAU ks. Konstantego Michalskiego z XVI Zjazdu UAI w Kopenhadze w 1935 r., fotografie delegatów UAI; listy Stanisława Kutrzeby z kwietnia i maja 1939 r., informujące, że ze względu na powagę sytuacji międzynarodowej po raz pierwszy delegacja polska nie weźmie udziału w sesji dorocznej UAI.

Spśród uczonych pełniących wysokie funkcje we władzach UAI, na wystawie zaprezentowano sylwetki naukowe dwóch Belgów, członków zagranicznych PAU: Henriego Pirenne'a (1862–1935), pierwszego prezydenta UAI, profesora historii średniowiecznej Uniwersytetu w Gandawie, członka Królewskiej Akademii Belgijskiej, i Paula Pelseneera (1863–1945), zoologa, dożywotniego sekretarza Królewskiej Akademii Belgijskiej, sprawującego funkcję sekretarza UAI.

Większą część ekspozycji poświęcono prezentacji materiałów dotyczących udziału polskich uczonych w dwóch ogromnych zamierzeniach wydawniczych, realizowanych po dzień dzisiejszy: *Corpus Vasorum Antiquorum* i *Corpus Philosophorum Medii Aevi*.

Propozycję pierwszego z nich wysunęła Francja, na wniosek Edmonda Pottiera, archeologa klasycznego, kustosa zbiorów starożytnych w Luwrze. Polska włączyła się od razu w prace nad tym zamierzeniem. Na wystawie zaprezentowano m.in. protokół z pierwszego posiedzenia Komitetu Wydania *Corpus Vasorum Antiquorum* w Polsce PAU (z 19 kwietnia 1928 r.) z udziałem dwóch głównych realizatorów tomów poświęconych kolekcjom polskim — Edmunda Bulandy, profesora archeologii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, i Kazimierza Bulasa, profesora archeologii klasycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego — oraz listy Edmonda Pottiera (1930), Edmunda Bulandy (1930), a także fragment korespondencji (z 1928 r.) w sprawie pozyskania fotografii waz ze zbiorów prywatnych Radziwiłłów, Lubomirskich, Tarnowskich.

Szeroko zakrojony projekt drugiego wydawnictwa był polską propozycją, opracowaną przez wybitnego profesora filozofii chrześcijańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego ks. Konstantego Michalskiego ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy, delegata PAU do UAI w latach 1928–1939, wiceprezesa UAI w 1932 r. i przewodniczącego Komisji *Corpus Philosophorum Medii Aevi* UAI w latach 1929–1938. Do realizacji tego zamierzenia znacznie przyczynił się bibliolog i bibliotekoznawca Aleksander Birkenmajer (jak go określił ks. George Lacombe, w liście prezentowanym na wystawie, specjalista o międzynarodowym autorytecie naukowym w dziedzinie badań nad tekstami Arystotelesa), członek Komitetu Wydania *Corpus Philosophorum Medii Aevi* PAU w latach 1930–1952. Prezentowane na wystawie sprawozdania Birkenmajera z podróży naukowych do Austrii, Czechosłowacji, Francji, Niemiec, Szwajcarii, które odbył w okresie od maja 1930 do marca 1932 r. (na zlecenie i z zasiłku PAU) w celu rejestracji łacińskich tekstów dzieł Arystotelesa oraz projekty, sprawozdania, listy i fotografie z lat 1928–1939 (m.in. ks. George'a Lacombe'a, Jamesa H. Baxtera, sekretarzy Komisji *Corpus Philosophorum Medii Aevi* UAI), przedstawiały wspólny wysiłek uczonych europejskich i amerykańskich nad powstaniem pierwszego tomu wydawnictwa. Egzemplarz korektowy (z rękopiśmiennymi poprawkami Aleksandra Birkenmajera) z 1935 r. i wydany tuż przed wojną w Rzymie *Corpus Philosophorum Medii Aevi, Aristoteles Latinus* (codices descripsit G. Lacombe in societatem operis adsumptis A. Birkenmajer, M. Dulong, A. Franceschini, pars prior) zamykały tematykę tej części wystawy.



Na wystawie zasygnalizowano również wkład polskich uczonych w inne projekty badawcze i wydawnicze UAI: *Iconographia Celtica* (Piotr Bieńkowski), *Dictionnaire du Latin Medieval* (ks. Jan Fijałek, Ludwik Piotrowicz, Komitet Łaciny Średniowiecznej w Polsce), *Oeuvres et correspondance de Grotius* (Stanisław Kot), *Dictionnaire de la Terminologie du Droit International Public* (Stanisław Kutrzeba).

Zaprezentowano również fotografie wszystkich delegatów PAU do Union Académique Internationale wraz z informacją o okresie pełnienia przez nich funkcji. Na liście tej figurują nazwiska zasłużonych dla nauki europejskiej uczonych, takich jak: Kazimierz Morawski (filolog klasyczny), Jan Korwin Kochanowski (historyk), Bronisław Dembiński (historyk), Jan Michał Rozwadowski (językoznawca), Stanisław Wróblewski (prawnik), Ignacy Chrzanowski (historyk literatury), ks. Konstanty Michalski (filozof), Stanisław Kot (historyk), Stanisław Kutrzeba (prawnik), Stanisław Wędkiewicz (romanista), Marian Plezia (filolog klasyczny) oraz Janusz K. Kozłowski (archeolog), delegowany obecnie przez PAU do UAI.

Ekspozycja oparta była na materiałach pochodzących ze zbiorów Oddziału Archiwum PAN w Krakowie (obecnie Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie), Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Biblioteki i Archiwum Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie (gdzie znajduje się spuścizna ks. Konstantego Michalskiego), Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie.

Wystawie towarzyszył katalog z ilustracjami wydany przez Polską Akademię Umiejętności w języku francuskim i polskim ze wstępem Janusza K. Kozłowskiego, zawierającym informacje o udziale PAU w obecnie realizowanych projektach badawczych. Scenariusz wystawy i katalog opracowali Rita Majkowska i Piotr Milczanowski, prace plastyczne i techniczne wykonali przy współudziale zespołu archiwistów Oddziału Archiwum PAN w Krakowie.

\*

Pięćdziesiąty ósmy doroczny Zjazd Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce, którego obrady toczyły się w Uniwersytecie Jagiellońskim i Polskiej Akademii Umiejętności w dniach 16–18 czerwca 2000 r. odbywał się pod hasłem „Polski Instytut Naukowy założony w 1942 roku przez sześciu członków PAU powraca do swych krakowskich korzeni”. Trudno się dziwić, że organizatorzy otwartej z tej okazji wystawy postanowili przypomnieć postaci uczonych, którzy w trudnych latach wojny uznali, że w Ameryce, na kontynencie nie dotkniętym straszną wojną, trzeba ocalić i pielęgnować to, co w kraju wydawało się niemal nie do uratowania i równocześnie nieść pomoc uczonym i twórcom, którzy znaleźli tam schronienie. Inicjatywa tych właśnie członków PAU zaowocowała, a idee głoszone przez nich są pielęgnowane po dzień dzisiejszy, czego dowiodły obrady zjazdu.

Otwarcie wystawy nastąpiło w niedzielę 18 czerwca 2000 r. przed obradującą w Auli Polskiej Akademii Umiejętności kończącą zjazd sesją plenarną pod tym samym tytułem co wystawa. Referaty: prezesa PAU Kazimierza Kowalskiego „Polska Akademia Umiejętności — historia i teraźniejszość”, prezesa PIASA Piotra Wandycza „Historyk emigracyjny — refleksje”, dyrektora PIASA Tadeusza Gromady „Oskar Halecki, pierwszy dyrektor Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce, historyk i działacz polityczny”, stanowiły dopełnienie tematyki wystawy.

Przed otwarciem wystawy do licznie zgromadzonych gości z kraju i zagranicy przemówił prezes PAU prof. Kazimierz Kowalski i prezes PIASA prof. Piotr Wandycz, o samej wystawie kilka słów w imieniu autorów wystawy powiedziała reprezentująca Archiwum dr Rita Majkowska.

Ekspozycja nie miała na celu prezentacji biografii twórców Polskiego Instytutu w Ameryce (krótkie życiorysy znalazły się jedynie w katalogu) ani też historii Instytutu. Zamierzeniem autorów było zasygnalizowanie przedwojennych związków sześciu uczonych z Polską Akademią Umiejętności, zilustrowanie ich drogi do Ameryki, przedstawienie udziału w powołaniu do życia Instytutu w Nowym Jorku jako stacji naukowej PAU, zaakcentowanie pierwszych kierunków działalności oraz dylematu trudnych decyzji politycznych, przed którymi w 1945 r. stanął

Instytut, Polska Akademia Umiejętności i uczeni pozostający na emigracji wraz z narzuceniem Polsce po wojnie reżimu komunistycznego.

Zatem w pierwszej części ekspozycji przede wszystkim zostały pokazane materiały archiwalne związane z członkostwem w PAU (propozycje kandydatur, podziękowania za wybór, życiorysy) historyka Oskara Haleckiego (1891–1973), prawnika Jana Kucharzewskiego (1876–1952), filologa Wacława Lednickiego (1891–1967), etnografa Bronisława Malinowskiego (1894–1942), chemika Wojciecha Świętosławskiego (1881–1968), prawnika Rafała Taubenschlaga (1881–1958), a także urozmaicone fotografiami materiały sygnalizujące ich udział w pracach komisji Akademii.

Drugą część ekspozycji otwierała mapa z oznaczeniem drogi przebytej po wybuchu wojny przez sześciu uczonych polskich z Europy do Stanów Zjednoczonych.

Następnie przedstawiono sytuację Polskiej Akademii Umiejętności po wybuchu wojny: kartki z dziennika prezesa Stanisława Kutrzeby opisujące tragiczne dni października 1939 r., protokoły i pisma zawiadamiające o przejęciu przez władze niemieckie części administracyjnej i naukowej Akademii (1940), o jej rozwiązaniu i przejęciu majątku (1943), fotografie Stanisława Kutrzeby i Tadeusza Kowalskiego (sekretarza generalnego) po wyjściu z obozu, a także fotografie zniszczeń w Bibliotece Polskiej w Paryżu podczas okupacji niemieckiej.

Starania różnych gremiów o uwolnienie z obozów koncentracyjnych i sprowadzenie uczonych polskich spod okupacji niemieckiej i sowieckiej do Ameryki oraz pierwsze próby stworzenia namiastki PAU w Ameryce sygnalizowały listy (1940, 1941) Stanisława Kota, ministra spraw wewnętrznych Rządu Londyńskiego i Rafała Taubenschlaga, prof. Columbia University w Nowym Jorku.

Powołanie Instytutu i jego początkową działalność ilustrowały: projekt *Zarysu organizacji Instytutu Naukowego Polskiego w Stanach Zjednoczonych* (przesłany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Rządu Londyńskiego na ręce ambasadora RP w Waszyngtonie Jana Ciechanowskiego), *Sprawozdanie prof. Oskara Haleckiego z uruchomienia Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce* dla Stanisława Mikołajczyka i jego podziękowanie (1942), a także materiały tworzących się oddziałów, np. Środkowo-Zachodniego w Chicago (list Włodzimierza Skłodowskiego, zaproszenia na uroczystość otwarcia Oddziału), sekcji, np. Badań Historyczno-Literackiej i Artystycznej (listy Józefa Wittlina, Jana Lechonia, Kazimierza Wierzyńskiego), Sekcji Nauk Ścisłych i Stosowanych (program, listy członków), jak również materiały z uroczystości organizowanych przez Instytut.

Tragiczne losy powojenne, kiedy nadzieja na kontakty z krajem została całkowicie pogrzebana i musiało nastąpić zerwanie więzów z PAU, na wystawie zaprezentowano, pokazując listy Tadeusza Manteuffla (dziekana Uniwersytetu Warszawskiego) i Jana Dąbrowskiego (sekretarza generalnego PAU) w sprawie przyczyn skreślenia z grona profesorów UW Oskara Haleckiego (1948 r.) i fragmenty protokołów Zarządu i Walnego Zgromadzenia PAU dotyczące skreślenia z listy członków krajowych uczonych pozostałych po wojnie za granicą, których Ministerstwo Spraw Zagranicznych uważało za „niepożądanych” (1949 r.).

Losy pięciu „ojców-założycieli” (szósty z nich, pierwszy prezes PIN, Bronisław Malinowski zmarł nagle po uroczystościach otwarcia Instytutu) potoczyły się odmiennie. Wojciech Świętosławski (na wystawie zaprezentowano jego pismo z 1945 r. do Zarządu PAU w sprawie możliwości podjęcia pracy naukowej w kraju i odpowiedź z 1946 r. sekretarza generalnego PAU Tadeusza Kowalskiego) i Rafał Taubenschlag wrócili do Polski. Jan Kucharzewski (prezes PIASA w latach 1942–1952), Oskar Halecki (pierwszy dyrektor PIASA w latach 1942–1952, prezes w latach 1952–1964 i prezes honorowy w latach 1964–1973) i Wacław Lednicki pozostali na emigracji.

Dzieje Instytutu charakteryzował jeden z kilku fragmentów opracowania Damiana Wandyczyna o Polskim Instytucie Naukowym w Ameryce (Nowy Jork 1974), eksponowanych na wystawie w formie motta do poszczególnych części ekspozycji: „Instytut stale traktował siebie jako

stację Polskiej Akademii Umiejętności; ta jednakże w roku 1945 znalazła się w zasięgu świeżo uznanego rządu komunistycznego w Warszawie. Podtrzymywanie nadal więzów z Akademią otwierałoby możliwości podporządkowania Instytutu władzy komunistycznej. Hamletowskie »Być albo nie być« stało przed Instytutem. Zawiesić jego działalność — czy przystosować się do zmienionych warunków? Pisał o tym prof. Halecki w ostatnim Biuletynie, w roku 1946: »Tragiczne wypadki ubiegłego miesiąca uniemożliwiły Rządowi polskiemu kontynuowanie pomocy finansowej dla Instytutu. Co więcej, mimo zwycięstwa aliantów, nie możemy nawiązać współpracy z Akademią Umiejętności. Jesteśmy przeto zmuszeni do zmiany naszego statutu i przekształcenia Instytutu w niezależną instytucję badawczą, zarejestrowaną zgodnie z prawem obowiązującym w Stanie Nowy Jork. Równocześnie zwracamy się do Kongresu Polonii Amerykańskiej o subwencję, pozwalającą Instytutowi przynajmniej na częściowe wykonanie swego programu«.

Wystawę zamykał zbiór kilkunastu fotografii przedstawiających wybitne osobistości związane z Instytutem i goszczące w nim, m.in. Feliksa Grossa, Czesława Miłosza, papieża Pawła VI, kardynała Karola Wojtyłę, Roberta Kennedy'ego.

Ekspozycja w takiej formie mogła zaistnieć dzięki życzliwości i pomocy dyrektora PIASA prof. Tadeusza Gromady, jak również dzięki miłej współpracy z archiwistą Instytutu Stanisławem Flisem. Ekspozycje pochodziły ze zbiorów Archiwum Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Oddziału Archiwum PAN w Krakowie, Archiwum PAU, Archiwum UJ, Archiwum Św. Jadwigi Królowej w Krakowie, Biblioteki Jagiellońskiej oraz zbiorów Anny Kowalskiej-Lewickiej i Kazimierza Kowalskiego.

Wystawie towarzyszył katalog z ilustracjami wydany przez PAU ze słowem wstępnym prof. Kazimierza Kowalskiego, opracowany przez Ritę Majkowską i Marzenę Włodek. Wystawa powstała przy współudziale pracowników Oddziału Archiwum PAN w Krakowie.

*Rita Majkowska*

### **„W służbie nauki... Józef Majer (1808–1899) — wystawa w Oddziale Archiwum PAN w Krakowie (19 listopada 1999–25 lutego 2000 r.)**

Wystawa „Józef Majer (1808–1899)” to kolejne już spotkanie z serią „W służbie nauki...”. Zadaniem wystaw oraz towarzyszących im sesji naukowych i tomów wydawnictwa pod tym samym tytułem jest przybliżenie postaci wybitnych uczonych. Wykorzystując zachowane materiały archiwalne autorzy ekspozycji starają się ukazać nie tylko osiągnięcia naukowe, ale także zainteresowania i życie rodzinne danej osoby. Powstaje w ten sposób ciekawy obraz ludzi, których zwykle znamy tylko z katedry lub kojarzymy jedynie z podręcznikami ich autorstwa.

Organizacja wystawy zbiegła się z 100. rocznicą śmierci Józefa Majera, którego tym razem postanowiono uhonorować. Przypomniano postać niezwykle zasłużoną dla Krakowa, jego kultury i nauki. Ten nie znany dzisiaj szerszemu ogółowi lekarz i antropolog położył wielkie zasługi jako uczony, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i prezes Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a po jego przekształceniu Akademii Umiejętności. Nic więc dziwnego, że to właśnie Polska Akademia Umiejętności, przy współudziale Oddziału Archiwum PAN w Krakowie, podjęła się uczczenia Józefa Majera. Uroczystość otwarcia 19 listopada 1999 r. zgromadziła grono wybitnych uczonych, członków Akademii z prezesem prof. Kazimierzem Kowalskim i sekretarzem generalnym prof. Jerzym Wyrozumskim na czele oraz zaproszonych gości, wśród których osobę Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej reprezentował minister Ryszard Kalisz.

Z pierwszych lat życia Józefa Majera nie zachowało się zbyt wiele materiałów. Wiemy, że urodził się 12 marca 1808 r. w drobnomieszczańskiej rodzinie krakowskiej. Jego rodzice, chociaż sami nie posiadali prawdopodobnie zbyt wysokiego wykształcenia, zadbali o gruntowną edukację swoich dzieci. Po nauce prywatnej Józef Majer uczęszczał do Gimnazjum Św. Anny, które ukończył egzaminem dojrzałości w 1824 r. Następnie zaliczył kurs na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, aby w 1825 r. zapisać się na Wydział Lekarski tejże uczelni.

Swoją karierę naukową rozpoczął Majer, wraz ze swym serdecznym przyjacielem z czasów studenckich, Fryderykiem Skoblem, w grudniu 1830 r. Obaj wprawdzie zamierzali uzyskać promocję doktorską w Warszawie, ale ich plany zniweczył wybuch powstania listopadowego. W tej sytuacji powrócili do Krakowa, gdzie w trybie przyspieszonym zdali celującą wymaganą egzaminy, otrzymując promocję na doktorów medycyny i chirurgii. Tak błyskawiczne załatwienie sprawy konieczne było dla podjęcia służby lekarskiej w wojsku powstańczym, w którego szeregach Majer i Skobel wkrótce się znaleźli.

Przebieg służby wojskowej Majera znalazł swe odzwierciedlenie w dokumentach z czasu wojny polsko-rosyjskiej 1831 r. Pełnił on obowiązki lekarza batalionowego 5. Kompanii Lekkiej Artylerii Pieszej. Po kilku miesiącach został awansowany na stanowisko lekarza sztabowego. Zmuszony ze swym oddziałem do przekroczenia granicy pruskiej, został internowany w Elblągu. 18 grudnia 1831 r. otrzymał formalną dymisję ze służby wojskowej z oświadczeniem, że „gorliwość i talenta [...] zyskały prawdziwy szacunek Jego przełożonych”.

Po upadku powstania Majer wyruszył w kilkumiesięczną podróż naukową po Niemczech. Od 1833 r. związał się z Uniwersytetem Jagiellońskim, najpierw jako bezpłatny nauczyciel farmakologii, następnie zastępca profesora, a dwa lata później profesor instytucji lekarskich (1835 r.). Obok zawiadomienia o nominacji profesorskiej na wystawie zaprezentowano również dokumenty o powołaniu go na stanowisko dziekana Wydziału Lekarskiego (1845 r.) i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego (1848 r.). Za odmowę wykładania w języku niemieckim Majer zapłacił 5-letnią przerwą w prowadzeniu zajęć. Pozostawiono mu jedynie nadobowiązkowe wykłady, na których poruszał zagadnienia z fizjologii i antropologii.

W 1861 r., po zaniechaniu przez władze austriackie kursu germanizacyjnego, powrócił Majer na katedrę fizjologii. W latach 1865–1866 ponownie piastował stanowisko rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jego nieustanne zabiegi o wysoki poziom uczelni (jak chociażby próba — niestety nieudana — ściągnięcia Adama Mickiewicza na katedrę literatury) oraz przyjacielska postawa wobec młodzieży zjednały mu powszechną sympatię. Kiedy odchodził ze swej katedry w 1877 r. młodzież akademicka ofiarowała mu piękny album z podpisami studentów, prezentowany również na wystawie. Obok niego wyeksponowano medal, wybity przez Uniwersytet Jagielloński w 1881 r. na jubileusz 50-lecia pracy naukowej swego byłego rektora. Z tej samej okazji otrzymał Majer szereg gratulacji. Zwiedzający mogli podziwiać dwa przepięknie wykonane i zachowane w doskonałym stanie uroczyste adresy — lekarzy polskich oraz Rady Miasta Krakowa.

Objmując stanowisko rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, Majer stał się jednocześnie prezesem Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Dla tej instytucji była to sprzyjająca okoliczność. Nowy prezes przyczynił się bowiem do znacznego ożywienia jej działalności naukowej. Po czterech latach prezesury (1848–1852) Majer powrócił na to stanowisko w 1860 r. i pełnił je nieprzerwanie przez 12 lat.

Na wystawie szczególnie wyeksponowana została sprawa podniesienia Towarzystwa Naukowego Krakowskiego do rangi Akademii. Obejrzeć można było m.in. projekt autorstwa Majera przekształcenia Towarzystwa Naukowego Krakowskiego w Instytut Naukowo-Literacki. Ostatecznie pomysł ten upadł, a Towarzystwo stało się Akademią Umiejętności. Pierwszym jej prezesem cesarz Franciszek Józef mianował Józefa Majera, o czym zawiadamiał go pismem z 13 grudnia 1872 r. protektor Akademii, arcyksiążę Karol Ludwik Habsburg. Wątek ten

kończył protokół z inauguracyjnego posiedzenia publicznego Akademii Umiejętności, które odbyło się w Krakowie 7 maja 1873 r., oraz gratulacyjny adres Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu.

Działalność Majera spotkała się z uznaniem, którego tylko nieliczne przejawy udało się zaprezentować. Wśród nich wymienić należy z pewnością podziękowania arcyksięcia Karola Ludwika za przewodniczenie Akademii. Sam cesarz uhonorował pierwszego prezesa godnością członka austriackiej Izby Panów i tajnego radcy dworu. Akademia Umiejętności powołała w 1890 r. Fundację im. Józefa Majera. Ta sama instytucja uczciła 100-lecie śmierci Józefa Majera wybiciem okolicznościowego medalu z jego podobizną.

Dla wielu towarzystw posiadanie w swych szeregach tak godnego członka było honorem, o czym świadczyły prezentowane dyplomy. Przeważały towarzystwa lekarskie, ale Majer był również członkiem honorowym Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika we Lwowie, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, Towarzystwa Pedagogicznego we Lwowie czy wreszcie członkiem Towarzystwa Dobroczynności Miasta Krakowa i Jego Okręgu.

Wśród pracy naukowej i rozlicznych obowiązków Majer znajdował jeszcze czas na życie towarzyskie. W Krakowie słynęły „wieczorki muzyczne” u państwa Majerów. Jedną z gablot w całości poświęconą była zainteresowaniom muzycznym Józefa Majera, pianisty amatora. Obok barwnych opisów z *Pamiętników* Hieronima Ciechanowskiego, stałego bywalca wieczorków, znalazły się tam kompozycje własne Majera, stworzone z różnych okazji. Całości dopełniał dyplom członka honorowego Towarzystwa Muzycznego Krakowskiego „Muza”.

Wystawę ubarwiała zachowana podobizna Józefa Majera. Z czasów współczesnych pochodziła litografia B. Dłuskiego, przedstawiająca Majera w stroju rektorskim. U schyłku jego życia powstał olejny obraz S. Cerchy, obecnie znajdujący się w Małej Auli Polskiej Akademii Umiejętności przy ul. Sławkowskiej 17 w Krakowie. Z okresu międzywojennego pochodził natomiast portret rysowany kredką, autorstwa A. Dzwonkowskiego.

Ekspozyty zaprezentowane na wystawie pochodziły ze zbiorów: Biblioteki Naukowej PAU–PAN, Oddziału Archiwum PAN w Krakowie, Polskiej Akademii Umiejętności oraz Katedry Historii Medycyny i Katedry Fizjologii Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Katalog towarzyszący wystawie opracowali Marta Płatek i Tomasz Filip.

\*\*\*

Z racji szczupłości miejsca na wystawie udało się zaprezentować jedynie znikomy fragment ogromu organizacyjno-naukowej pracy Józefa Majera. Zabrakło wielu wątków mogących jaśniej oświetlić tę postać. Na wspomnienie zasługuje chociażby jego niezwykła uczynność. Nie odmawiał ludziom w potrzebie, o czym świadczy zachowana korespondencja z prośbami i podziękowaniami. Wyjednywał zapomogi, pomagał w otrzymaniu stypendiów, organizował składki. Szczególnie odznaczył się po tragicznym pożarze Krakowa z lipca 1850 r., zajmując się odbudową zniszczonych gmachów uniwersyteckich i zabytków oraz organizując pomoc dla poszkodowanych studentów. Warto o tym pamiętać, jeśli chce się uzyskać pełny obraz Józefa Majera — człowieka, który z pewnością nie zasłużył na zapomnienie.

*Tomasz Filip*

**„Szkaplerz karmelitański. Historia Arcybractwa  
— kult i ikonografia w 750-lecie Szkaplerza Świątego”  
— wystawa w klasztorze OO. Karmelitów Na Piasku w Krakowie  
(26 maja–10 października 2001 r.)**

W roku 2001 minęło 750 lat od momentu wizji, jakiej doznał generalny przełożony karmelitów św. Szymon Stock. Według tradycji miał on 16 lipca 1251 r. w Aylesford w Anglii otrzymać z rąk Matki Bożej szkaplerz jako znak zbawienia dla tych, którzy będą go nosić i żyć według bożych przykazań. Od tamtej chwili szkaplerz karmelitański stał się jedną z najbardziej popularnych form oddawania czci Matce Bożej, a papieże ubogacili go licznymi przywilejami i odpustami. Do największych można zaliczyć tzw. Bullę sobotnią [*Bulla Sabbatina*] wydaną 3 marca 1322 r. przez protektora zakonu braci z Góry Karmel, papieża Jana XXII.

W kościele OO. Karmelitów Na Piasku w Krakowie ten wielki jubileusz 750-lecia uczczono organizując w sali zwanej Starą Zakrystią wystawę obrazującą historię szkaplerza oraz dzieje Arcybractwa Szkaplerznego, które na przełomie XVI i XVII w. powstało przy kościele Karmelitów Na Piasku.

Dokumentację historyczną bractwa prezentowały bulle papieża Pawła V z 1605 r., Klemensa XIII z 1762 r. i Klemensa XIV z 1772 r., tych, którzy udzielili bractwu licznych przywilejów. Natomiast zachowane od 1600 r. księgi przyjęć do bractwa dają pogląd na liczbę osób i pochodzenie społeczne wstępujących w szeregi konfraterni. Obok bowiem warstwy szlacheckiej i magnackiej figurują w tych księgach duchowni, zakonnicy i całe konwenty siostr zakonnych, mieszczanie, ludność przedmieść i wsi podkrakowskich. Znaleźć można we wspomnianych księgach nazwiska Potockich czy Sapiechów, a także m.in. wpisana została tu w 1611 r. Agnieszka z Tęczyńskich Firlejowa, fundatorka eremu karmelitów bosych w Czernej. Księgi przyjęć posiadają na początku pergaminowe karty z barwnymi akwarelami przedstawiającymi Królową Karmelu podającą Szkaplerz klęczącym zakonnikom lub członkom bractwa albo przedstawicielom różnych stanów z papieżem i królem polskim Janem Kazimierzem i jego dworem na czele. Obecność króla na ilustracji karty tytułowej rękopisu z 1663 r. nawiązuje do pobożności Wazów i ich związków religijnych z kościołem Karmelitów Na Piasku w Krakowie.

W innych eksponowanych rękopisach archiwalnych znajdują się ustawy brackie, protokoły z zebrań oraz elekcji przełożonych tudzież innych funkcji brackiej wspólnoty. Na wystawie ukazano też m.in. księgi zmarłych braci i siostr konfraternii, a także księgę rachunkową budowy kaplicy brackiej z lat 1643–1645 oraz inwentarze precjozów i paramentów brackich zachowanych do dziś i przechowywanych w skarbcu brackim.

Do niezwyklej eksponatów należą także noszone w procesjach feretrony z dwustronnym obrazem. Szczególnie jeden z nich z XVIII w. odznacza się niezwykle piękną. Ukazuje on z jednej strony Madonnę z Dzieciątkiem w srebrnej sukience, a z drugiej — przekazującą szkaplerz św. Szymonowi Stock w obecności orantów, pośród których widnieje postać króla Władysława IV, któremu — jak wiadomo — w dzieciństwie uproszono zdrowie u Cudownej Madonny w kościele Karmelitów Na Piasku. Jest to wyraz pobożności Wazów związanych duchowo z kościołem OO. Karmelitów w Krakowie.

Obok feretronów wystawa prezentowała chorągwie brackie oraz ornaty z emblematami Maryjnymi precyzyjnie tkanymi kolorowymi niciami, najczęściej złotymi i srebrnymi.

Do wyjątkowo ciekawych i rzadkich eksponatów zaliczyć można laski brackie, zwane marszałkowskimi, noszone w procesjach, zwieńczone metalowymi rzeźbami i promienistą glorią. Wśród eksponatów znajdowały się także mszały z XVIII w. z artystycznie wykonanymi oprawami kutymi w metalu z wyobrażeniem Matki Bożej Szkaplerznej.

Wystawa prezentowała także w osobnej gablocie wielki pergaminowy gradual z połowy XVII w. z licznymi iluminacjami. Na uwagę zasługiwała m.in. miniatura z Matką Boską

Szkaplerzną ukazaną w obecności Trójcy Świętej oraz czterech Ewangelistów potwierdzających jakby Jej rolę w dziele zbawienia.

Bractwo dużą uwagę przywiązywało do pochówku zmarłego członka, stąd można było zobaczyć zachowane z XVIII i XIX w. szkaplerze ze znakami Chrystologicznymi i Maryjnymi, służące do przywdziania zmarłego konfratry lub pokrywania jego trumny. Olbrzymi natomiast rozpostarty całun „funebri” przedstawiał wizerunek Matki Bożej Szkaplerznej wyprasającej u Ukrzyżowanego Syna wybawienie dusz czyśćcowych.

Dopełnieniem ekspozycji były rozmaite modlitewniki brackie, dewocyjne obrazki oraz starodruki od XVII w., niekiedy z pięknymi miedziorytami. Wystawę uzupełniały wielkie obrazy olejne rozmieszczone na krążgankach z Matką Boską Szkaplerzną i wizją św. Szymona oraz papieżem Janem XXII wręczającym karmelitom bullę sobotnią.

Ekspozycja wystawowa obejmowała także kaplicę bracką z wystrojem barokowym i pięknym obrazem Matki Boskiej Szkaplerznej w głównym ołtarzu. Dodatkiem do wystawy były ustawione na krążgankach kolorowe plansze przedstawiające historię zakonu karmelitów i ich dzieje w Polsce.

Cała ekspozycja była okazją zaprezentowania nieznanych na ogół bogatych zbiorów archiwalnych i muzealnych klasztoru Na Piasku.

W ten wielki jubileusz tak bardzo popularnego zakonu karmelitańskiego włączyło się Archiwum Państwowe w Krakowie przez urządzenie w gablotach holu budynku Archiwum przy ul. Siennej 16 małej wystawy przedstawiającej dzieje bractwa szkaplerznego przy kościele Karmelitów w Krakowie. Inicjatorami tej ekspozycji byli archiwiści: Krystyna Jelonek-Litewka oraz Wacław Kolak, który był równocześnie jednym z organizatorów wystawy w klasztorze Karmelitów Na Piasku. Wystawa była powtórzeniem w wielkim skrócie opisanej wyżej ekspozycji w klasztorze Karmelitów. W trzech gablotach zamieszczono niektóre najciekawsze eksponaty archiwalne, wyłącznie w postaci reprodukcji eksponatów pokazanych w klasztorze. Zamieszczono tu kilka kart tytułowych ksiąg brackich, m.in. malowaną na pergaminie w 1663 r. Matkę Boską Szkaplerzną adorowaną przez papieża i duchowieństwo oraz przez króla Jana Kazimierza i dostojników królewskich. Z tej samej księgi pochodziła reprodukcja monogramu i herbu króla Jana Kazimierza. Inna ilustracja akwarelowa z księgi wpisów do bractwa z lat 1753–1759 przedstawiała Matkę Bożą Szkaplerzną w otoczeniu proroków Eliasza i Elizeusza czczonych w zakonie karmelitów, adorowaną przez członków bractwa i przedstawicieli wszystkich stanów. Zamieszczono też reprodukcję oprawy mszału z 1751 r. należącego do bractwa z motywami szkaplerznymi, monogramami Maryjnymi oraz godłem zakonu karmelitańskiego.

W środkowej gablocie zwracał uwagę duży kolorowy afisz informujący o wystawie w klasztorze Karmelitów z obrazem Matki Bożej Szkaplerznej podającej szkaplerz św. Szymonowi Stock w obecności dostojników świeckich i duchownych oraz już wspomnianego króla Władysława IV klęczącego za papieżem. Przy afiszu umieszczono szkaplerz płócienny, jaki noszą członkowie bractwa. Dziś jest to już mało praktykowana forma kultu Maryjnego.

Można było tutaj zobaczyć także reprodukcję obrazu z kaplicy brackiej, na którym widnieje scena wręczenia bulli sobotniej karmelitom przez Jana XXII.

W gablotkach znalazł także miejsce pięknie wydany przewodnik po wystawie w klasztorze Karmelitów z barwnymi ilustracjami i tekstem objaśniającym. Tę niewielką ekspozycję w Archiwum Państwowym w Krakowie można było oglądać od końca maja do 10 października 2001 r.

*Wacław Kolak*

## WYKAZ SKRÓTÓW

AAD	Archiwum Aktów Dawnych m. Krakowa
AAN	Archiwum Akt Nowych
AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych
AGH	Akademia Górniczo-Hutnicza
AK	Armia Krajowa
AKM	Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie
AKMKr	Archiwum Kościoła Mariackiego w Krakowie
AKP	Archiwum Królestwa Polskiego
APKr	Archiwum Państwowe w Krakowie
APP	Archiwum Publiczne Potockich
AR	Archiwum Radziwiłłów
ASK	Archiwum Skarbu Koronnego
Aug.	Archiwum OO. Augustianów w Krakowie
AUJ	Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego
AUOPKr	Archiwum Urzędu Ochrony Państwa, Delegatura w Krakowie
A ZW PSL Kr	Akta Zarządu Wojewódzkiego Polskiego Stronnictwa Ludowego w Krakowie
B. Czart.	Biblioteka Czartoryskich
B. K.	Bractwo Kurkowe
BN	Biblioteka Narodowa
B. Ossol.	Biblioteka Ossolineum
B. PAN	Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie
C.k. SKC	Cesarsko królewski Sąd Krajowy Cywilny
CKW	Centralny Komitet Wykonawczy
Cons.	Consularia Cracoviensia
fasc.	fascykuł
fl.	floren
GG	Generalna Gubernia
GKW	Główny Komitet Wykonawczy
GRN	Gromadzka Rada Narodowa
H Kr	Księgi gruntowe m. Krakowa i dóbr tabularnych obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie
IPH	Izba Przemysłowo-Handlowa
IT	Inwentarz Tymczasowy
JN	Akta Notariusza Józefa Nonasta
KC PZPR	Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KSG	Korespondent Sekretariatu Generalnego
KW PPR	Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej
LBNAN	Lwowska Biblioteka Naukowa Akademii Nauk
Libri bapt.	Libri baptisatorum
Libri copul.	Libri copulatorum
MAP	Ministerstwo Administracji Publicznej
Metr. Lit.	Metryka Litewska



MF CM UJ	Muzeum Farmacji Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego
MK	Metryka Koronna
MO	Milicja Obywatelska
MRN	Miejska Rada Narodowa
NDAP	Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych
NPR	Narodowa Partia Robotnicza
NSZZ	Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
PAN	Polska Akademia Nauk
PAU	Polska Akademia Umiejętności
Perg.	pergamin
Podh.	Archiwum Podhoreckie Rzewuskich
PPR	Polska Partia Robotnicza
PPS	Polska Partia Socjalistyczna
PRN	Powiatowa Rada Narodowa
PRZZ	Powiatowa Rada Związków Zawodowych
PSB	Polski Słownik Biograficzny
PSL	Polskie Stronnictwo Ludowe
PTH	Polskie Towarzystwo Historyczne
PUBP	Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
PZPR	Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
Quart.	Acta quartualiensium Civitatis Cracoviensis
rec.	recenzja
red.	redakcja
Reg. Exact.	Regesta exactionis regiae seu civilis schoss dictae
RG	Rynek Główny (z aktualną numeracją kamienicy)
rkps	rękopis
SAP	Stowarzyszenie Archiwistów Polskich
Scab.	Scabinalia Cracoviensia
SD	Stronnictwo Demokratyczne
SHtA	Sächsisches Hauptstadtsarchiv
SJ	Societas Jesu
SL	Stronnictwo Ludowe
SOK	Służba Ochrony Kolei
SP	Stronnictwo Pracy
STD	Sacrae Theologiae Doctor
sygn.	sygnatura
św.	święty
Test.	Consularia Cracoviensia. Testamenta in officio consulari
UB	Urząd Bezpieczeństwa
UJ	Uniwersytet Jagielloński
UW	Urząd Wojewódzki
Vol	volumen
WMK	Wolne Miasto Kraków
WRN	Wojewódzka Rada Narodowa
WSP	Wyższa Szkoła Pedagogiczna
WUBP	Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
ZUS	Zakład Ubezpieczeń Społecznych
ZW	Zarząd Wojewódzki
ZZK	Związek Zawodowy Kolejarzy

## INDEKS NAZWISK

Opracowała Bożena Lesiak-Przybył

*Indeks nie obejmuje tablic genealogicznych z artykułu A. Stabrawy*  
*Zastosowane skróty: abp - arcybiskup; bp - biskup; gen. - generał; jun. - junior;*  
*kard. - kardynał; kpt. - kapitan; ks. - ksiądz; mjr - major; płk - pułkownik;*  
*por. - porucznik; ppłk - podpułkownik; św. - święty*

Abramowicz Lejba 144  
Achremczyk Stanisław 132, 133  
Albert Andrzej (pseud.) zob. Roszkowski  
Wojciech  
Albrycht por. 143  
Aleksandrowicz Stanisław 191, 193  
Andrasz-Mrozek Monika 186, 188  
Andrusiewicz Andrzej 79, 81, 82, 84, 91,  
92, 95, 97, 99  
Andzlikiewicz, urzędnik w archiwum mia-  
sta Krakowa 152  
Anna Jagiellonka, królowa pol. 23  
Arszyński Marian 22  
Artymiak Regina 93  
Askenazy Szymon 139  
Attawanty Juliusz 13, 16, 17, 24  
August II Mocny Wettin, król pol. 134, 135,  
136, 137, 139, 140, 141  
August III Wettin, król pol. 137  
Awedyk Mikołaj 29  
Awedyk Szymon 29  
Awedyk Wojciech 29  
Awedykówna Wiktoria zob. Like Wiktoria  
z Awedyków

Awedykowie, ród 29, 30  
Babiarz Marek 100  
Badurski Andrzej 30, 31  
Bakałowicz Jan mjr 47  
Balcer (Balczer), augustianin 108, 110, 112,  
121, 125  
Baltazar, augustianin 122; zob. też Mstow-  
ski Baltazar  
Banduch Roland 192  
Bank Erazm 18  
Bańkowska 166  
Bar Adam 98  
Barankiewicz Jan 33  
Baranowski Bogusław 139  
Barcik Mieczysław 189  
Bartkiewicz Kazimierz 137  
Bartoszewicz Julian 135  
Barycz Henryk 34  
Barycz Maria 34  
Batory Stefan zob. Stefan Batory, król pol.  
Bäumel Jutta 134  
Baxter James 195  
Bąk-Koczarska Celina 149  
Beauplan Wilhelm 193

- Beer (Ursinus) zob. Ber  
 Bekierski Józef 152  
 Belli 13  
 Beldowski Władysław 44  
 Benedicti Hieronim (Hieronimus) 192  
 Ber Anna, córka Hieronima zob. Klein  
     Anna z Berów  
 Ber Anna, córka Jana zob. Gutteter Anna  
     z Berów  
 Ber Anna, żona Jana 22  
 Ber Apolonia 22  
 Ber Barbara z Hozjuszów, żona Hieronima  
     18  
 Ber Barbara, córka Hieronima 18  
 Ber Hieronim 18  
 Ber Hieronim jun. 18, 19  
 Ber Jan, syn Hieronima 18, 19  
 Ber Jan, syn Krzysztofa 22  
 Ber (Beer) Janusz 21  
 Ber Kasper 22  
 Ber Kasper, syn Hieronima 18, 19, 25  
 Ber Krzysztof, syn Kaspra 22  
 Ber Urszula z Gutteterów, żona Hieronima  
     18  
 Ber Urszula, córka Hieronima zob. Horle-  
     mus Urszula z Berów (2 voto Friezer)  
 Ber Zofia zob. Osczyk Zofia z Berów  
 Ber (Beer, Ursinus) pan 21  
 Berowie (Beer, Ursinus), ród 18, 21, 22, 25  
 Berger Jan 192  
 Bethlem Jan gen. 106, 129  
 Biderman Jan 17  
 Biderman Jerzy 17  
 Biedroń Tomasz 81, 100  
 Biedrzycki Jakub Aleksander 13, 18, 21  
 Bielecka Janina 148  
 Bielowski August 135  
 Bieniarzówna Janina 14, 16, 17, 27, 106,  
     111  
 Bieniaszewski Adam 138  
 Bieniecki Marcin 23  
 Bieńkowski Piotr 196  
 Binder Kazimierz 93  
 Birkenmajer Aleksander 195  
 Bobusia Bogusław 192  
 Boisdreffre Martine de 191  
 Bojko Gieorgij 192  
 Bolesław II Śmiały (Szczodry), król pol. 160  
 Bona Sforza, królowa pol. 186  
 Bonar Jan 18  
 Bonerowie, ród 14, 19  
 Borghese Camillo zob. Paweł V, papież  
 Borkowska Helena zob. Trauczyńska He-  
     lena z Borkowskich  
 Borzenski Marian 97  
 Branicki Jan Klemens 141  
 Brodaj Harasim 144, 145  
 Brodowski Samuel 139  
 Bronisz Piotr 134  
 Brzeski, augustianin 115  
 Buczek Karol 50, 51, 52, 64  
 Budka Włodzimierz 176  
 Bugajski, augustianin 110, 112, 119, 123  
 Bujak Franciszek 181, 182  
 Bujak Waldemar 75, 79, 82, 84, 88, 91  
 Bulanda Edmund 195  
 Bulas Kazimierz 195  
 Büschel Christian Friedrich 47  
 Byrn Freiherrn F. August ó 134  
 Bystrzycki Fryderyk Jowim ks. 62  
 Bzinkowska Jadwiga 192  
 Callixtus, augustianin zob. Kalikst  
 Candidus, augustianin zob. Rokicki Candi-  
     dus  
 Caviness Madeline M. 194  
 Cercha Stanisław 200  
 Chajn Leon 99  
 Chmiel Adam 29, 164, 175  
 Chmielnicki Bohdan Zenobi 157  
 Chołubek (Hołubek, Chołupek) Narcyz  
     STD, przeor 106, 107, 113  
 Chorążyczewski Waldemar 147  
 Chreptowicz Joachim Litawor 52, 57  
 Chrzanowski Ignacy 196  
 Ciechanowski Hieronim 200  
 Ciechanowski Jan 197  
 Cieślak Adam 189  
 Cieślak Edmund 138  
 Cikowska Regina z Soderinich 23  
 Cikowska Zofia zob. Ossolińska Zofia z Ci-  
     kowskich  
 Cikowski Stanisław 23, 24, 25  
 Clemens Jakub 16  
 Clemens Katarzyna (1 voto Rezler) 16  
 Conti Francois Louis de Bourbon, książę  
     133, 134  
 Cyrankiewicz Józef 87  
 Czajowski Jacek 73  
 Czamańska Ilona 140

- Czaplewski Paweł Antoni 133, 138  
Czapliński Władysław 136  
Czech Aleksandra z Zielińskich 162  
Czech Józef 22, 162, 165  
Czech Tomasz 162  
Czechowie, ród 164  
Czechówna Aleksandra (pseud. Zofia spod Karpat) 162, 163, 164, 165, 167  
Czeki (Cechi, Cecchi) Jan Baptysta 22, 23, 24  
Czeki Małgorzata z Szembeków 23  
Czelatyńska Anna z Rezlerów 16  
Czerwińska 108  
Czołowski Aleksander 137  
Czubiński Antoni 99  
Czyrniańska Józefa (Józia) z Czechów 165  
Ćwik Kazimierz 79, 87, 88, 91, 92  
Dachnowski Jan Karol 133  
Dąbkowski Józef 32  
Dąbrowski Hieronim 23  
Dąbrowski Jan 197  
Defrance Jean-Pierre 189  
Delpace (Del Pace, Delpaci) Rafał 13, 17  
Dembirski Bronisław 196  
Dembirski Franciszek 106  
Dereń Bolesław 74, 93  
Didkowski Konstanty 143  
Dietl Józef 40  
Dimidenko Iwan 144, 145  
Ditmar Rudolf 37, 45  
Dłuski Bolesław Roman 200  
Dobrzycki Leszczyc Franciszek zob. Leszczyc Dobrzycki Franciszek  
Dominik, augustianin 111  
Domiński Jerzy 82, 83, 87, 88  
Domżałowie, ród 30  
Draus Jan 74  
Drozdowski Marian 135, 136, 137  
Dryjacki Fulgenty, augustianin 106, 107  
Dubas-Urwanowicz Ewa 140  
Duda Teodor płk 97  
Dudała Halina 188  
Dudek Franciszek 74  
Dufau Nathalie 191  
Dul kpt. 88  
Dulong Marta 195  
Dürrenberg Johann Tobias von zob. Seeger Johann Tobias von Dürrenberg  
Duszowski Dominik, augustianin 122  
Dużyk Jan 164  
Dwernicki Józef 159  
Dygdała Jerzy 132, 133, 134, 138  
Dyrdoń Zbigniew 191, 193, 194  
Dzierwa Władysław 82  
Dzięcielski Marek 133  
Dziuba Feliks 90, 98, 99  
Dziwoki Julia 188  
Dzwonkowski A. 200  
Ehrlich Antonina 45  
Ehrlich Edmund 45  
Egrlich, ród 45  
Erlemus zob. Horlemus  
Estreicherówna Maria 162, 164  
Fachinetti Antoni 30  
Feistemantel (Feistemantl) Antoni 149, 153  
Felczak Zygmunt 71, 72  
Feldman Józef 135  
Fijałek Jan ks. 196  
Filip Orleański, książę franc. 138  
Filip Tomasz 189, 200  
Filipczak Teresa 91  
Filippi Parys 40  
Firlej Elżbieta zob. Ossolińska Elżbieta z Firlejów  
Firlejowa Agnieszka z Tęczyńskich 201  
Fischer Iwona 186  
Fischer, kupiec 34  
Fiszer chorąży 143  
Fiszer Ludwik 97  
Flemming Jakub Henryk 136, 137, 138  
Flis Stanisław 198  
Follprecht Kamila 13, 17, 191  
Franceschini A. 195  
Franciszek Józef I, cesarz 199  
Frączkiewicz Mieczysław 74, 85, 99, 100  
Fredrowie-Szembekowie, ród 137  
Freimanowa 155  
Friedberg Jan 175  
Friedberg Maria z Mazanków 175, 177  
Friedberg Marian 175, 176, 177  
Friedberg Wanda z Kotiersów 175  
Friedbergowie, ród 176  
Frizer (Fryzer) Urban 18, 19, 25  
Frizer (Fryzniekier), ród 18  
Frizer Urszula z Berów (1 voto Horlemus) zob. Horlemus Urszula z Berów  
Fryderyk I Hohenzollern, król prus. 135  
Fuggerowie, ród 23

- Gadomski Jerzy 22  
 Ganganelli Giovanni zob. Klemens XIV, papież  
 Garnarczyk Jan 82  
 Gawron Władysław 79, 89, 93, 97, 99, 100  
 Gąsiorowski Antoni 135  
 Gąsiorowski Wilhelm 13, 18, 21  
 Gelazy (Gelasius, Gielazy), augustianin 107, 113, 114, 122  
 Gembicki Piotr bp 107, 113  
 Gierowski Józef Andrzej 134, 136, 138, 139, 140, 141  
 Gilewski Zbigniew 77  
 Girtler Jakub 34  
 Girtler Kazimierz 31, 34, 45, 162  
 Girtler Michał 34  
 Girtler Sebastian 34  
 Girtlerowie, ród 34, 44, 45, 46  
 Girtlerówna Marianna zob. Toryani Marianna z Girtlerów  
 Glixelli Sebastian 149, 153  
 Gloger Zygmunt 111  
 Gmiterek Henryk 139  
 Goetel Walery 98  
 Gołaszewski Janusz 192  
 Gołaś Andrzej 187  
 Gorczak Bronisław 150  
 Gordziałkowski Jan 188  
 Góra (Gora) 112  
 Górski Edward 100  
 Grabkova (Grobkova) 111  
 Grabowski Adam Stanisław bp 134  
 Grabowski Ambroży 21, 162  
 Gralewska Kazimiera z Trauczyńskich 44  
 Grodecki Roman 181, 182  
 Grodziska-Ożóg Karolina 40, 164  
 Gromada Tadeusz 196, 198  
 Gross Feliks 198  
 Grottger Artur 166  
 Gruber Józef 31  
 Gruszecki Antoni 50, 51, 58  
 Grzebień Ludwik SJ 165  
 Gutteter Anna z Berów 22  
 Gutteter Augustyn 22, 23  
 Gutteter Urszula zob. Ber Urszula z Gutteterów  
 Halecki Oskar 196, 197, 198  
 Heggenberger Marcelli 34, 46  
 Heggenberger Szymon 34  
 Heggenberger Wiktoria z Fischerów 34  
 Hejnosz Maria zob. Kiełbicka Maria z Hejnoszów  
 Heldensfeld Antoni Meyer von zob. Meyer Antoni von Heldensfeld  
 Henryk III Walezy (Waleczusz), król pol., następnie franc. 14, 23  
 Herrmann Martin von 47  
 Hoff Bogdan 34, 36, 46  
 Höffern Karol de 54, 56, 66, 68  
 Holewiński Mirosław 193  
 Hołuj Tadeusz 82  
 Homola Irena 164  
 Horlemus Jadwiga zob. Tym Jadwiga z Horlemusów  
 Horlemus Jan, syn Hieronima 19, 25  
 Horlemus (Orlemes, Erlemus) Hieronim (Jarosz), syn Jana 18, 19, 25  
 Horlemus (Orlemus) Jan 18, 19, 25  
 Horlemus Urszula z Berów (2 voto Frizer) 18, 19  
 Horlemus Zofia 19  
 Horlemusowie, ród 19, 25  
 Hoszowski Stanisław 182  
 Howard Tonia 80  
 Hozjusz Barbara zob. Ber Barbara z Hozjuszów  
 Hrycenko Chark (Charko) 144, 145  
 Humiecki Stefan 133  
 Hus Jan 158  
 Ingarden Roman 181  
 Iskierka Izidor 77  
 Italia Salvatore 187  
 Iwosiejewicz Mejloch 144  
 Izidor Stanisław 84  
 Jabłonowski Jan Stanisław 135, 139  
 Jabłonowski Stanisław 133  
 Jabłoński Zbigniew 31, 149, 162  
 Jacek 110  
 Jadwiga, królowa pol., św. 198  
 Jakubowski Franciszek 154  
 Jakubowski Józef 32  
 Jamroz Józef St. 27  
 Jan 110  
 Jan I Olbracht, król pol. 22  
 Jan II Kazimierz, król pol. 107, 133, 181, 195, 201, 202  
 Jan III Sobieski, król pol. 37, 40, 46, 133, 134, 137, 139

- Jan Paweł II (Karol Wojtyła), papież 198  
 Jan XXII (Jacques de Oza), papież 201, 202  
 Jan, augustianin 112  
 Janiszewski Józef 34  
 Janiszewski Stanisław 34  
 Janoszanka Michalina 164  
 Jarmolik Włodzimierz 140  
 Jarochoński Kazimierz 134, 135, 137, 139  
 Jarosz Dariusz 94  
 Jaroszyński 97  
 Jarowiecki Jerzy 85  
 Jasińska Stefania 79, 85, 98, 99, 100  
 Jasnogórski Lichtenberg Stanisław 24  
 Jedwabna 118  
 Jedwabny 108, 119, 125  
 Jelonek-Litewka Krystyna 14, 90, 105, 177, 184, 186, 187, 202  
 Jenak Rudolf 136  
 Jędo Stanisław 74  
 John Juliusz Augustyn 37  
 Jordan Stanisław 109  
 Józef, augustianin 128  
 Junga Jan por. 143  
 Jura Albin 82
- Kabat Władysław 85, 93, 99, 100  
 Kaczmarczyk Józef ks. 44  
 Kaczmarczyk Kazimierz 148, 150  
 Kaczmarczyk Zdzisław 148  
 Kalikst (Callixtus), augustianin 110, 122  
 Kalinka Wiesław 137  
 Kalisch Johannes 134  
 Kalisz Ryszard 198  
 Kamiński Andrzej 135  
 Kapecki 77  
 Karłowicz Jan 116  
 Karol V, cesarz 23  
 Karol X Gustaw, król szwedzki 105, 129  
 Karol XII, król szwedzki 134, 135  
 Karol Ludwik Habsburg, arcyksiążę 199, 200  
 Katarzyna z Żabikowa zob. Soderini Katarzyna  
 Kazimierz III Wielki, król pol. 40, 46  
 Kazimierz IV Jagiellończyk, król pol. 40  
 Kczewski Piotr 136, 138  
 Kennedy Robert 198  
 Kielbicka Aniela 14, 23, 149, 181, 182, 183, 184  
 Kielbicka Maria z Hejnoszów 181  
 Kielbicki Tomasz 181  
 Klein Anna z Berów 18  
 Klein Franciszek 14  
 Klein Wolf 18  
 Klemens XIII (Carlo Rezzonico), papież 201  
 Klemens XIV (Giovanni Ganganelli), papież 201  
 Klemp Aleksander 133  
 Klesińska Wanda 134  
 Kleszczowa Izabela 31  
 Kochanowski Jan Korwin 196  
 Kolak Waław 105, 107, 186, 202  
 Kołowiec Stanisław 28  
 Kołłątaj Hugo 32  
 Kołomyczyk (Kołomyczenko) Andrzej 144, 145  
 Komarnicka Julia zob. Mikucka Julia z Komarnickich  
 Komarzyński Michał 134  
 Komorowski Waldemar 13, 15, 17, 20, 22  
 Kondzia, służąca 165  
 Konias Andrzej 48, 192  
 Konopczyński Władysław 140  
 Konopkowie, ród 156  
 Kopernik Mikołaj 40, 177, 182  
 Koroluk Vladimir Dorofeevič 134  
 Kossak Juliusz 161  
 Kossak Wojciech 161  
 Kossobudzki Krzysztof 192  
 Kossowski Henryk 40  
 Kościuczenko (Kościuszenko) Iwan 144, 145  
 Kościuszko Tadeusz 158  
 Kot Stanisław 196, 197  
 Kotlarczyk 79  
 Kowalska-Lewicka Anna 198  
 Kowalski Kazimierz 196, 198  
 Kowalski Paweł 192  
 Kowalski Stanisław 44  
 Kowalski Stanisław jun. 44  
 Kowalski Tadeusz 197  
 Kozik Zenobiusz 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 84, 92, 93  
 Kozłowski Ignacy 33  
 Kozłowski Janusz K. 194, 196  
 Kozłowski Marian 96  
 Kozłowski Ryszard 84, 99  
 Krapski Marcin 145

- Kraśński Zygmunt 40, 166  
Kraszewski Józef Ignacy 40, 166  
Krawczuk Wojciech 172  
Kremer Józef 162, 166  
Krężel Julian 98, 99, 100  
Krieger Ignacy 37, 39  
Krugel Anna zob. Zabawska Anna z Krugłów  
Krugel Elżbieta, córka Hieronima zob. Re-zler Elżbieta z Krugłów  
Krugel Elżbieta, żona Hieronima 16  
Krugel (Krugiel, Kregiel, Cregiel) Hiero-nim 13, 14, 16  
Kruglowie, ród 24  
Kryński Adam Antoni 116  
Krystyna, królowa szwedzka 191  
Krzepela Jerzy 133  
Kucharzewski Jan 197  
Kulecki Michał 140  
Kulcjewska-Topolska Zofia 136  
Kunachowicz Piotr 77  
Kunachowicz Wiktor 99  
Kuropan Wawrzyniec 112  
Kurozwęcki Piotr 22  
Kutrzeba Stanisław 16, 17, 23, 148, 195, 196, 197  
Kuzmowycz 45  
  
Lachs Jan 45  
Lacombe George ks. 195  
Lanckorońscy, ród 107  
Langfort Teodor kpt. 64  
Laska Elżbieta 193  
Laurenty, augustianin 108  
Lechnicki Czesław 85  
Lechoń Jan 197  
Lednicki Wacław 197  
Lehmann (Lejman) Jan Krystian mjr 51, 52, 57, 58  
Lekszycki, urzędnik w archiwum miasta Krakowa 152  
Leon XIII (Vincenzo Gioacchino Pecci), papież 166, 167  
Lepszy Kazimierz 142, 151, 165  
Lesiak-Przybył Bożena 162, 186  
Leszczyc Dobrzycki Franciszek 148  
Leszczyński Rafał 135, 140  
Leszczyński Stanisław zob. Stanisław Lesz-czyński, król pol.  
Leś Józef 73  
  
Leśniewski Józef 82  
Lewartowska Teofila zob. Like Teofila z Le-wartowskich  
Lewicka Anna zob. Kowalska-Lewicka Anna  
Lewicki Karol 30  
Lichocki Filip Nereusz 31, 149, 153  
Lichonczak-Nurek Grażyna 36  
Lichtenberg Jasnogórski Stanisław zob. Ja-snogórski Lichtenberg Stanisław  
Lichtenstein Julia z Potockich 27, 28  
Lidkowski 145  
Liederscron Franz Liederer von 47  
Liesganig Josef ks. 57  
Like Anna z Kozłowskich 33, 34  
Like Apolinary 33  
Like Bernard 30  
Like Jan 31, 46  
Like Justyna 31  
Like (Licke, Lyke, Liko) Karol, syn Ber-narda 29, 30, 31, 32, 33, 46  
Like Karol Kazimierz, syn Wojciecha 33  
Like Leon 33, 34  
Like, ród 34  
Like Teofila z Lewartowskich 33  
Like Wiktoria z Awedyków 29, 30, 31  
Like Wojciech, syn Karola 31, 32, 33, 34, 46  
Like Wojciech Kazimierz, syn Wojciecha 33, 34, 46  
Linde Samuel Bogumił 109, 110, 112, 115, 119, 126, 127  
Link-Lenczowski Andrzej Krzysztof 137, 139, 140, 142  
Lisowska Eugenia 192  
Litewka Aleksander 14, 78, 92, 187, 188  
Litewka Krystyna zob. Jelonek-Litewka Krystyna  
Louis Józef zob. Wawel-Louis Józef  
Lubomirski Hieronim 135, 140  
Lubomirski Jerzy 106  
Lubomirscy, ród 195  
Lucy Jan Nepomucen 30, 31  
Lutostański 145  
  
Łabędziów, ród 175  
Łajczak 74  
Łącki Fortunat 34  
Łęski Teodor 59  
Łoś, ważnik 111

- Łuczko Karol 44  
Łysakowski Józef 34
- Madurowicz-Urbańska Helena 182  
Majchrowski Jacek Maria 96, 99  
Majer Adam 79, 85, 90, 93, 98, 99, 100  
Majer Józef 36, 198, 199, 200  
Majerowie, ród 200  
Majkowska Rita 189, 196, 198  
Majoch Alojzy 98, 99  
Majowski Jan 143, 145  
Malik Aneta 191  
Malinowski Bronisław 197  
Malitz Johann 67, 68  
Małecki Jan Maria 14, 27, 106, 111  
Małosz 109  
Manning Henry Edward kard. 167  
Manterys Adolf 77, 79, 93, 97, 99  
Manteuffel Tadeusz 197  
Markiewicz Mariusz 132, 133, 135, 138  
Markowski Józef 32  
Marosz Magdalena 186  
Masłowski Ryszard 187  
Matejko Jan 166  
Mathy Ludwik 138  
Mazankówna Maria zob. Friedberg Maria  
z Mazanków  
Mazurkiewicz Michał 33  
Mączyński Józef 162  
Mączyńscy, ród 164  
Meciszewski Kasper 149  
Meyer Antoni Heldensfeld von 192  
Michalewicz Jerzy 44  
Michalski Konstanty ks. 195, 196  
Michał Korybut Wiśniowiecki, król pol. 157  
Michałowska Celina 154  
Michałowska Julia z Ostrowskich 154, 155,  
156  
Michałowska Maria 154  
Michałowski Józef 154  
Michałowski Juliusz 154  
Michałowski Piotr 154, 155, 156, 161  
Michałowski Stanisław 154  
Michałowski Tadeusz 154  
Michaś Anna 185  
Michejda Alfred 99, 100  
Michejda Tadeusz 82, 99  
Michejdowa, żona Alfreda Michejdy 99  
Michiński, urzędnik w archiwum miasta  
Krakowa 152
- Mickiewicz Adam 166, 199  
Mieg Friedrich von, ppłk 57  
Mielczarek Ferdynand 93  
Mielniczenko (Mielniczenka) Andrzej 144,  
145  
Mier Wilhelm 136  
Mieroszewski Sobiesław 34  
Mieroszewski Stanisław 34  
Mika Jacek 33  
Mikołajczyk Stanisław 88, 197  
Mikołajczykówna Jadwiga zob. Rydel Ja-  
dwiga z Mikołajczyków  
Mikucy, ród 45  
Mikucka Julia z Komarnickich 44  
Mikucki Franciszek Ksawery 35, 44, 45, 46  
Mikucki Stanisław 44  
Mikułski Krzysztof 133, 134  
Milczanowski Piotr 196  
Miłobędzki Adam 24  
Miłosz Czesław 198  
Mniszech Jerzy 137  
Mohr Michał 32  
Mokronowski Stanisław 40  
Mołodziński (Molendziński) Wojciech 33  
Molitor Franciszek 149  
Montelupi Sebastian 24  
Montelupi Walery 24  
Montini Giovanni Battista zob. Paweł VI,  
papież  
Morawski Kazimierz 196  
Mornstein Jerzy 18  
Morsztyn Stanisław 18  
Morsztyn (Morenstein), ród 18  
Mroczo Teresa 22  
Mrzygłód Antoni 93  
Mstowski (Mstovius) Baltazar (Baltassar,  
Balthasar), augustianin 111, 112, 122  
Muczkowski Józef 162  
Multarzyńska-Janikowska Małgorzata 130,  
131, 163  
Münch Henryk 176  
Musiałowicz Franciszek 33  
Mytsan Katarzyna 193
- Napoleon I Bonaparte, cesarz Francuzów  
157, 159, 160  
Narbołt Jan 24  
Narcyz (Narcissus) zob. Chołubek Narcyz,  
przeor  
Naruszewicz Adam 31



- Nawrocki Zbigniew 97  
Nazarenko Wasyl 144, 145  
Niedziałkowska Ewa 192  
Niedźwiedzki Władysław M. 116  
Niesiecki Kasper 139  
Niewitała Stanisław 89  
Nonast Józef 155, 156  
Nowiński Tadeusz 84, 85, 91, 98, 99  
Nowolecki Aleksander 13  
Nycz Michał 136  
  
Oblodek, delegat PZPR 86  
Olchowicz Aleksander 76, 77, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 90, 91, 93, 94, 98, 99, 100  
Olkowski Jan mjr 97  
Olszowski Adam 35  
Onysko 144, 145  
Oraczewski Feliks 31  
Ordyłowski Marek 85  
Orlemes zob. Horlemus  
Orłowski Aleksander 161  
Osczyk Jerzy 18  
Osczyk Zofia z Berów 18  
Osiński Samuel 145  
Ossolińscy, ród 25  
Ossolińska Elżbieta z Firlejów 24  
Ossolińska Zofia z Cikowskich 24  
Ossoliński Krzysztof Baldwin, syn Krzysztofa 24  
Ossoliński Krzysztof, syn Zbigniewa, podkomorzy sandomierski 21, 24, 25  
Ossoliński Zbigniew 24  
Ostrogski Janusz, książę 23  
Ostrowska Julia zob. Michałowska Julia z Ostrowskich  
Ostrowski Jerzy 192  
Otwinowski Erazm 134, 140, 141, 142  
Owsiejenko R., konsul ZSRR 82  
Oxenstierna Axel 171, 172  
  
Pacelli Eugenio zob. Pius XII, papież  
Pachoński Jan 149  
Paczkowski Andrzej 77  
Paczyńska Irena 78  
Paderewski Ignacy 186  
Pajak Władysław 97  
Palej Semen 140  
Pańków Stanisława 175  
Partyn (Patrin) Kasper 23  
Partyn Marcin 23  
Partyn Regina 23  
  
Pauli Żegota 13, 18, 21, 162  
Paulusik, urzędnik komory celnej 137  
Paweł V (Camillo Borghese), papież 201  
Paweł VI (Giovanni Battista Montini), papież 198  
Pawiński Adolf 147  
Pawlikowski Antoni 38, 41  
Pecci Vincenzo Gioacchino zob. Leon XIII, papież  
Pelc Diana 193  
Pelseneer Paul 195  
Pentek Zdzisław 133  
Pełakowska Ewa 188, 189  
Pełakowski Adam 132, 133  
Petrykowski Jan 99  
Piasecka Janina E. 59  
Piech Romana 34  
Piech Zenon 23, 34  
Piekosiński Franciszek 21  
Pieradzka Krystyna 17, 22, 23, 90  
Pietruszewski Władysław 97  
Pietrzyk Zdzisław 192  
Pinocci Hieronim 13, 17, 25, 30  
Pinocci (Pinozzi), ród 14, 30  
Piotrowicz Ludwik 196  
Piotrowski Mirosław 71, 85  
Pirenne Henri 195  
Pius XII (Eugenio Pacelli), papież 94  
Piwarski Kazimierz 134, 135  
Placidi Franciszek kpt. 49, 51, 52  
Plezia Marian 196  
Płatek Marta 200  
Podoski Gabriel Junosza abp 134, 137  
Pokutyńscy, ród 164  
Polignac Melchior dc, ks. 134  
Połec Alojzy 77  
Pomorski ppłk 88  
Poniatowski Stanisław August zob. Stanisław August Poniatowski, król pol.  
Popiel Karol 71, 75, 76, 83  
Popiel Paweł 59  
Poraziński Jarosław 135, 140  
Posadyn Kazimierz 98, 99, 100  
Potasz Joanna 186  
Potoccy, ród 201  
Potocka Julia zob. Lichtenstein Julia z Potockich  
Potocki Michał 135  
Pottier Edmond 195  
Poznańczyk Wojciech 16, 17, 24

- Prochaska Antoni 139  
Proksa Michał 193  
Przebendowscy, ród 132, 138  
Przebendowska Małgorzata 137, 138  
Przebendowski Jan Jerzy 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 143, 146  
Ptaśnik Jan 14, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 176  
Quirini-Popławska Danuta 24  
Rabut Elisabeth 190  
Raczyński Edward 134  
Radoń Sławomir 147, 186, 188  
Radwański Feliks 62, 63, 64  
Radziejowski Michał 134  
Radziwiłłowie, ród 195  
Rakoczy Jerzy książę 106  
Randt Erich 176  
Ratusiński Bogusław 19  
Reczek Stanisław 122, 128  
Rederowa Danuta 150  
Rejman Jan 82  
Rezler Anna zob. Czelatyńska Anna z Rezlerów  
Rezler Elżbieta z Krugłów 16  
Rezler Jacek 16  
Rezler Katarzyna zob. Clemens Katarzyna (1 voto Rezler)  
Rezler (Resler) Melchior 16  
Rezler Zygmunt 16  
Rezlerowie, ród 24  
Rezzonico Carlo zob. Klemens XIII, papież  
Richter Karol 13, 18, 21, 30  
Robótka Halina 147  
Roczmierowski Antoni 79, 99  
Rogowski Karol 33  
Rokicki Candidus, augustianin 122  
Roman Władysław 97  
Romer Eugeniusz 192  
Roszkowski Wojciech (pseud. Albert Andrzej) 96  
Rozwadowski Jan Michał 196  
Rubiński Marian 82  
Rudziński, działacz SP 74  
Rumiński Józef 138  
Rupniowska Elżbieta z Zabawskich 16  
Rupniowski Stanisław 16  
Rutowski Friedrich August 134  
Rybacka 109  
Rybacki Teofil 33  
Rybicki Marian 84, 98  
Rybiński Jakub 141  
Rydel Jadwiga z Mikołajczyków 164  
Rydel Lucjan 162, 164  
Ryszewski Bohdan 147  
Rzepka, mularz 119  
Rzewuscy, ród 146, 150  
Rzewuski Michał Florian 139  
Rzewuski Seweryn 150  
Rzewuski Stanisław Mateusz (Mateusz Stanisław) 132, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 146  
Rzewuski Wacław 143, 150  
Samek Stanisław 89  
Sanguszkowie, ród 147, 150  
Sapieha Adam Stefan kard. 70, 73, 94, 95  
Sapiehowie, ród 201  
Sarnecki Kazimierz 133, 139  
Sasów, dynastia 141; zob. też Wettinowie  
Sas-Wisłocki Juliusz 81, 99, 100  
Sawajner Józef 85, 94, 99, 100  
Sawara kpt. 82  
Sawicka 100  
Sawicki Władysław 99, 100  
Sawiczewski Florian 32  
Schultz Friedrich 138  
Seeger Johann Tobias Dürrenberg von 47, 192  
Semkowicz Władysław 175  
Semotiuł Józef 81  
Senes Wawrzyniec 24  
„Sęp” (pseud. informatora UB) 79, 81, 94  
Sichrawa Kazimierz 80  
Siemiradzki Henryk 166  
Sieniawska Elżbieta 137  
Sieniawski Adam Mikołaj 136, 140, 141, 142  
Sienkiewicz Henryk 166, 181  
Sierakowski Karol mjr 47, 59  
Sierakowski Wacław ks. 31  
Siernawa Kazimierz 96  
Sikora Ludwik 106, 108  
Sikorski Władysław 82  
Skarbek Jan abp 141  
Skłodowski Włodzimierz 197  
Skobel Fryderyk 199  
Skowron Ryszard 138  
Skórski Piotr 100  
Skrzyński Marian 99  
Skrzyński Tomasz 70

- Ślabek Henryk 77  
 Sławińska Antonina 97, 100  
 Sławoszewska Maria 148  
 Słowacki Juliusz 40, 166  
 Słowakiewiczowie, ród 30  
 Słowikowska Elżbieta ze Stefanowiczów 17  
 Słowikowski Krzysztof 17  
 Smaga Aleksander 89  
 Smardzewski 111  
 Sobieski Jakub 133, 134, 138  
 Sobieski Jan zob. Jan III Sobieski, król pol.  
 Sobieski Konstanty 138  
 Sobiescy, ród 142  
 Sobolowska Katarzyna 16  
 Sochacki (Sachacki) 124  
 Sochaniewicz Stefan 148  
 Soderini Bernard 23  
 Soderini Karol 22, 23  
 Soderini Katarzyna (z Żabikowa) 23  
 Soderini Łukasz 23  
 Soderini Mikołaj 23  
 Soderini Regina zob. Cikowska Regina z Soderinich  
 Soderini, ród 23, 25  
 Sokolnicki Maciej 143  
 Sowa Andrzej Leon 132, 133, 135, 137, 139, 141, 142  
 Spiechowicz Eustachy 74  
 Sporysz Bartłomiej 34  
 Srokowski Jahim (Jachim) 144, 145  
 Stabrawa Anna 26, 27, 30, 31, 34  
 Stalin Józef 97  
 Stanek Wojciech 141  
 Stanisław 110  
 Stanisław August Poniatowski, król pol. 31, 50, 51, 58, 62  
 Stanisław Leszczyński, król pol. 135, 140  
 Stanisław, kalikancista 112  
 Stankowa Maria 148  
 Starczewski Eugeniusz 139  
 Staszek Julian 89  
 Staszek Jan 31, 45, 162, 164  
 Staszewski Jacek 134, 138  
 Stec Ludwik ks. 85  
 Stefan Batory, król pol. 14, 40, 46  
 Stefaniak J. 78  
 Stefanowicz Barbara 16  
 Stefanowicz Elżbieta zob. Słowikowska Elżbieta ze Stefanowiczów  
 Stefanowicz Stanisław 16  
 Stefanowiczów, ród 24  
 Stoksik Janina 47, 48, 68, 184, 191, 192, 194  
 Strojek Ludwik 164, 175  
 Stróżecki Michał 37  
 Strzelecki Ryszard 82  
 Stwosz Wit 176  
 Swaryczewska Magdalena 22  
 Sygański Jan 29  
 Symplicjan, augustianin 111, 112  
 Syta Krzysztof 147  
 Szaleniec Mariola 186  
 Szałasny Władysław 77  
 Szaniawska Lucyna 193  
 Szaniawski Konstanty 135  
 Szaster Jan 31  
 Szaster Michał 29  
 Szaster Piotr 29, 30, 31  
 Szasterowie, ród 29, 30, 32  
 Szawłowska Zuzanna 162  
 Szczerba Teofil 97  
 Szczygieł Ryszard 139  
 Szembek Jan 136, 137, 141  
 Szembek Małgorzata zob. Czeki Małgorzata z Szembeków  
 Szewczuk Jan 54  
 Szoberowie, ród 30  
 Szeinke Anzelm Janusz 139  
 Szubert Awit 163  
 Szumowski Władysław 32  
 Szumski Jan 143  
 Szymon Stock św. 201, 202  
 Szymonek Roman 93  
 Szynekiewicz Ewa 192  
 Szyposz Jadwiga 154  
 Ślęczkowska, córka Józefa Trauczyńskiego 44  
 Ślęczkowski Józef 44  
 Ślusarzenko (Ślusarzenka) Iwan 144, 145  
 Świątek Szczepan 187  
 Świątkowski Józef 33  
 Świętosławski Wojciech 197  
 Tabak Władysław 79  
 Targosz Antoni 100  
 Targosz Karolina 17  
 Tarnowscy, ród 195  
 Taubenschlag Rafał 197  
 Teodor (Theodor), augustianin 108, 109, 123, 124

- Tęczyńska Agnieszka zob. Firlejowa Agnieszka z Tęczyńskich  
Thugut Franz Maria de 52, 53, 57  
Thubicki Paweł płk 47  
Tomczak Andrzej 147  
Tomkowicz Stanisław 17, 19, 22, 24  
Topolska Zofia zob. Kulejewska-Topolska Zofia  
Toryani Józef 30, 31  
Toryani Marianna z Girtlerów 34  
Trauczyńscy, ród 36  
Trauczyńska Helena z Borkowskich 36, 40  
Trauczyńska Kazimiera zob. Gralewska Kazimiera z Trauczyńskich  
Trauczyńska, córka Józefa Trauczyńskiego zob. Ślęczkowska  
Trauczyński Jan 36  
Trauczyński Józef, syn Jana 35, 36, 37, 40, 44, 46  
Trzoska Jerzy 136  
Tucci Piotr 37  
Tucci Wawrzyniec 37  
Turowski Konstanty 71, 74, 84, 85, 87, 93  
Tuszek Jan 30  
Tuszek Wojciech 31  
Twarda Urszula 16  
Tym Hieronim 18, 19  
Tym Jadwiga z Horlemusów 19  
Tym (Tim) Walenty (Foltyn) 18, 19, 25  
Tymowscy, ród 18  
Tyszkowski Kazimierz 150  
  
Urański Adam 77  
Urban Wacław 19, 24  
Urbaniec Maria 192  
Urwanowicz Jerzy 140  
Urwanowicz Ewa zob. Dubas-Urwanowicz Ewa  
Uth Grzegorz 111  
  
Wagner Marek 133  
Walczak Franciszek 100  
Walczy Łukasz 14  
Walczyński Stanisław 77  
Walewski Antoni 139  
Waligórski Stanisław 40  
Wandycz Damian 197  
Wandycz Piotr 196  
Wapiennik Jerzy 74, 79, 80, 93, 99  
Waryczenko Ilek 144, 145  
Wawel-Louis Józef 14, 18, 21, 27  
  
Wawryczyn Maria 193  
Wazowie, dynastia 201  
Weryński Henryk ks. 95, 98, 99  
Wettinowie 137  
Wędkiewicz Stanisław 196  
Widomski Adam 97  
Widrich Józef 100  
Widy-Wirski Feliks 71, 72, 78, 80, 82, 95  
Wielgolaska 109  
Wielopolski Karol 148  
Wielowiejscy, ród 37  
Wierzynek (Vierzing) Mikołaj 18  
Wierzyński Kazimierz 197  
Więckowska Jolanta 68  
Wilga Kazimierz 99  
Wimmer Jan 135, 140  
Wirtz Paweł gen. 105, 129  
Wiślocki Juliusz zob. Sas-Wiślocki Juliusz  
Wiślicki, urzędnik w archiwum miasta Krakowa 152  
Wiśniowiecki Janusz 141  
Wiśniowiecki Jeremi 143  
Wiśniowiecki Michał Korybut zob. Michał Korybut Wiśniowiecki, król pol.  
Witek Zbigniew Kazimierz 189  
Witterberg Arwid marszałek 105, 119, 129  
Wittlin Józef 197  
Wizenberg Józef 33  
Władysław I Łokietek, król pol. 40  
Władysław IV Waza, król pol. 201, 202  
Włodek Marzena 198  
Wojakowski Kasper 143  
Wojas Zbigniew 14, 23, 184  
Wojciechowski Stanisław 33  
Wojtyła Karol zob. Jan Paweł II, papież  
Wolański Marian 137  
Woliński Janusz 133  
Wolski Jacek 192  
Wołoszyn Mikołaj 144, 145  
Woyten Jan Jerzy de, ppłk 58  
Wójcik Zbigniew 192  
Wrona Janusz 71, 75  
Wróblewski Alfred ks. 165, 166  
Wróblewski Stanisław 196  
Wyczański Andrzej 19  
Wyhowski Bazyli 145  
Wyrozumski Jerzy 198  
Wysocki Saturnin 90, 94, 98, 99  
Wyspiański Franciszek Michał 40  
Wyspiański Stanisław 164

- Zabawska Anna z Krugłów 16  
Zabawska Elżbieta zob. Rupniowska Elż-  
bieta z Zabawskich  
Zabawski Jan 16  
Zachuta Leszek 91  
Zacny Franciszek 150  
Zajac Hawryło 144, 145  
Zajac Józef 73  
Zakrzewski Stanisław 23  
Zalewscy, ród 37  
Zambrowski Roman 80  
Zamojski Jan 161  
Zarugowicz Daniel 137  
Zathey Jerzy 30  
Zawacki 109, 110, 112  
Zawada Wojciech 76  
Zawisza Krzysztof 135, 138  
Zblewski Zdzisław 75, 77, 79  
Zdebski Andrzej 91  
Zdechlik Jan 84  
Zielińska Teresa 138, 142  
Zieliński Józef 176  
Ziemski Franciszek 72, 92, 93  
Zietkiewicz 121  
Znamirowska Stanisława 96  
Zofia spod Karpat (pseud.) zob. Aleksan-  
dra Czechówna  
Zöllner J. F. 31  
Zonner 166  
Zozuliński Józef 145  
Zub Monika 192  
Zybliekiewicz Mikołaj 164  
Zydorek Danuta 140  
Zygmunt I Stary, król pol. 13, 14, 22  
Zygmunt II August, król pol. 13, 23  
Zygmunt III Waza, król pol. 14  
Żak Jan 78  
Żaryn Jan 75  
Żelaszkiewicz Kazimierz 88, 100  
Żuwała Stanisław 93, 99, 100

## INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH

Opracowała Bożena Lesiak-Przybył

- Adrianopol 139  
Afryka 189  
Albania 189  
Algieria 189  
Alwernia 77  
Ameryka 190, 194, 196, 197, 198  
— Południowa 189  
Amsterdam 195  
Angers 190  
Anglia 167, 201  
Austria 47, 52, 57, 68, 69, 150, 192, 195  
Aylesford 201  
Azja 189, 194  
  
Baranów 44  
Bari 186, 189  
Bełz 140  
— województwo 139, 141, 142  
Benin 189  
Bergen 186  
Berlin 135  
Biała 72, 77, 79, 81, 82, 92  
— powiat 77, 81  
Białoruś 189  
Bielsko  
— powiat 77  
Bieszczady 192  
Blois 190, 191  
  
Bobrujsk  
— powiat 143  
Bochnia 75, 88, 97, 112, 136, 186  
— powiat 74, 76  
Bołonia 186  
Borek Fałęcki (obecnie w granicach Krakowa) 77  
Braclaw  
— województwo 142  
Brandenburgia 134  
Bronowice (obecnie w granicach Krakowa) 164  
Bruksela 195  
Budy Łańcuckie 181  
Bug, rzeka 48  
  
Chelm 141  
— starostwo 139  
— ziemia 139  
Chelmno  
— kasztelania 133  
— województwo 138  
Chicago 197  
Chile 189  
Chiny 189  
Chocim 133  
Chorwacja 189  
Chrzanów 72, 73, 74, 75, 76, 77, 87, 97  
— powiat 74, 76, 77

- Ciężkowice 44, 74  
Czarny Dunajec 81, 93, 193  
Czechosłowacja 195  
Czechy 189  
Czerna 201  
Częstochowa 184  
Człuchów  
— starostwo 137  
Dąbrowa Tarnowska 97  
Dniepr, rzeka 48, 143  
Dniestr, rzeka 137  
Dobczyce 44, 81  
Drezno (Dresden) 134, 135, 136, 137, 138  
Dunajec, rzeka 48, 51  
Dzierżgoń 138  
— starostwo 138  
Eistadt 14  
Elbląg 134, 199  
Europa 134, 139, 186, 189, 190, 194, 197  
— Środkowa (Mitteleuropa) 192  
Florencja 16, 23  
Fontainebleau 190  
Fontevraud 190  
Francja 23, 189, 190, 191, 195  
Gabon 189  
Galicja (Królestwo Galicji) 47, 48, 50, 51,  
53, 54, 58, 69, 182, 191, 192, 193, 194  
— Zachodnia 192  
Gandawa 195  
Gdańsk 133, 134, 136, 137, 138, 148, 176  
Göteborg 171  
Góra Karmel 201  
Grodno 135, 153  
Gwinea Bissau 189  
Härnösand 171  
Helsinki 186  
Iwano-Frankowsk (Stanisławów)  
— obwód 193  
Jarosław 137  
Jasiołka, rzeka 48  
Jaworów 134, 137  
Jodłowa 33  
Johanannisberg 176  
Kalisz  
— województwo 137, 138  
Kamerun 189  
Kamieniec Podolski 139, 140  
Karpaty 164  
Katowice 82, 192  
Katyń 176  
Kazimierz (obecnie w granicach Krakowa)  
50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 62, 64, 68,  
69, 80, 100, 105, 176  
Kazimierz Dolny 64  
Kęty 81  
Kielce 181  
Kijów 160  
— województwo 143, 145  
Kopenhaga 195  
Kostaryka 189  
Kozienice 51  
Kórnik 134, 137, 138  
Krakowskie zob. Kraków — województwo  
Kraków 13, 14, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25,  
26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39,  
40, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 58, 60,  
62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 76, 77,  
78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90,  
91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 101, 105,  
106, 107, 108, 111, 119, 129, 130, 131,  
132, 134, 135, 143, 148, 149, 150, 151,  
153, 154, 155, 156, 157, 161, 162, 164,  
165, 167, 175, 176, 177, 181, 182, 184,  
185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193,  
194, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202  
— archidiecezja 85, 94, 95  
— powiat 74, 88, 97  
— prowincja 50  
— starostwo grodzkie 97  
— Wielkie Księstwo Krakowskie 154, 156  
— województwo (Krakowskie) 50, 70, 71,  
72, 73, 74, 75, 78, 79, 85, 89, 90, 93, 96,  
98, 99, 138, 182, 184  
— Wolne Miasto Kraków (Rzeczpospolita  
Krakowska) 32, 33, 156, 162  
— ziemia 96  
Kraciczyn 191  
Królestwo Galicji i Lodomerii 47, 58  
Królestwo Polskie 14, 47, 139  
Krzysztoforzyce 154, 155, 160  
Krzysztopór 24  
Leżienek 138  
Limanowa 73, 75, 77, 97  
— powiat 73, 74, 79

- Litwa (Lithuania, Wielkie Księstwo Litewskie) 14, 46, 52, 139, 165  
Londyn 77, 195  
Lourdes 165  
Lublin 34, 137, 148, 150  
Luboml 141  
— starostwo 142  
Ludwinów (obecnie w granicach Krakowa) 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 64, 65, 68, 69  
Lukka 17  
Luksemburg 189  
Lund 171  
Lwów 137, 139, 142, 148, 165, 175, 176, 181, 184, 191, 192, 193, 195, 200  
— ziemia 142  
Łańcut 181  
Łęczyca  
— województwo 138, 142  
Łopuszna 139  
Łódź 166  
Madagaskar 189  
Malbork  
— województwo 138  
Mali 189  
Małopolska 51  
— Zachodnia 45  
Melun 190  
Miechów 77, 79, 81, 82, 84, 93, 97  
— powiat 77, 81, 91  
Międzybrodzie 81  
Mirachowo  
— starostwo 133, 138  
— ziemia 133  
Montpellier 191  
Moskwa 70, 71, 100  
Mościce 87  
Myślenice 75, 77, 79, 81, 86, 87, 89, 92, 93, 94, 97  
— powiat 73, 77, 81, 89  
— starostwo 93  
Neamt, twierdza 139  
Niemcy 23, 186, 189, 195, 199  
Niger 189  
Niżyn 143  
Norymberga (Nuremberg) 19, 25  
Nowosiółki 141  
Nowy Jork 196, 197  
— stan 198  
Nowy Sącz 36, 75, 77, 80, 85, 94, 96, 97, 186  
— powiat 79, 82  
Nowy Targ 74, 75, 77, 79, 81, 82, 97, 186  
— powiat 77, 79, 81  
Ogrodzieniec 33  
Okocim 185  
Olesko 142  
Olkusz 91, 96, 109  
— powiat 77  
Oława 134  
Opatowiec 51  
Opatów 140  
Opole 191  
Osiek 81  
Östersund 171  
Ostrów Wielkopolski 136, 175  
Oświęcim 77, 79, 81, 92, 93  
Paryż 138, 139, 155, 175, 189, 190, 191, 197  
Pawłocz 143, 144, 145, 146  
Pawłowiczka, rzeka 143  
Piasek (obecnie w granicach Krakowa) 154, 155, 156, 157, 184, 201, 202  
Piaski Wielkie (obecnie w granicach Krakowa) 158  
Piotrków 33  
Podgórze (obecnie w granicach Krakowa) 13, 44, 50, 51, 53, 54, 55, 59, 62, 64, 65, 66, 68, 69, 80, 100  
Podhorce 142  
Podkarpacie  
— województwo 181  
Pokrzywno 137  
— starostwo 138  
Polska (Rzeczpospolita) 17, 22, 23, 24, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 58, 59, 62, 69, 71, 72, 75, 76, 78, 79, 83, 89, 93, 94, 95, 96, 106, 111, 132, 134, 135, 136, 137, 140, 141, 142, 165, 176, 181, 182, 184, 186, 187, 189, 191, 192, 195, 196, 197, 198, 202  
— południowa 48  
Polska Ludowa (PRL) 77, 78, 91, 187  
Połtawa 143  
Pomorze 133  
— województwo 84, 138  
Poznań 136, 200  
— województwo 137



- Praga 139, 186  
Prusy  
— Królewskie 132, 133, 134, 138  
— ziemia 133  
Przebendów 143  
Przemsza, rzeka 48, 69  
Przemyśl 191, 192, 193, 194  
— powiat 192  
— ziemia 142  
Przygodzice 137  
Puck 138  
— starostwo 138  
  
Rabsztyn  
— starostwo 184  
Racibórz 107, 113  
Rastawica, rzeka 143  
Republika Demokratyczna Kongo 189  
Republika Komorów 189  
Reykjavik 186  
Rogów 33, 51  
Rosja 59, 134, 135, 189  
Roubaix 190  
Rozdół 142, 143  
Rumunia 189  
Ruś  
— województwo 138, 142  
Rutzau (Rzucewo), zamek 138  
Ryga 192  
Rzeczpospolita zob. Polska  
Rzeszów 83  
— województwo 74, 97  
Rzucewo; zob. też Rutzau  
— dobra 138  
Rzym 73, 95, 187, 195  
  
Saksonia (Sachsen) 134, 135, 136, 137  
Sambor 136, 139  
San, rzeka 48, 137  
Sanok, ziemia 142  
Santiago de Compostela 186  
Senegal 189  
Sewilla 187, 188, 189  
Sieradz  
— województwo 138  
Siewierz 44  
— Księstwo 184  
Skawina 125  
Skwir  
— powiat 143  
Sławuta 150  
  
Słomniki 81  
Słowacja 189  
Spytkowice 185, 187  
Stanisławów zob. Iwano-Frankowsk  
Stany Zjednoczone Ameryki Północnej 197  
Stare Szkoty 133  
Stawiszki 133  
Stradom (obecnie w granicach Krakowa)  
51  
Straszęcin 137  
Sudety 176  
Szczakowa 76, 77, 87  
Szczyrk 81  
Sztokholm 171  
Szwajcaria 189, 195  
Szwecja 135, 140, 171  
  
Śląsk (Silesia, Schlesien) 29, 46, 48, 107,  
136, 137, 143  
— Cieszyński 48  
— Dolny 85  
Śląsko-dąbrowskie województwo 92  
  
Targowica 141  
Tarnów 73, 75, 82, 93, 94, 186  
— powiat 73  
Togo 189  
Toruń 136, 177, 182  
Tours 190  
Tunezja 189  
Turcja 135, 139, 140  
Tyniec 176  
  
Ujazd 33  
Ujeście 34  
Ukraina 137, 140, 191, 193  
Ulanów, starostwo 142  
Uppsala 171  
  
Vadstena 171  
Värmland 171  
Visby 171  
  
Wadowice 76, 77  
— powiat 76, 82  
Warszawa 52, 69, 85, 86, 90, 106, 136, 137,  
138, 139, 141, 192, 193, 198, 199  
Wasylówka 143, 144, 145  
Waszyngton 197  
Wejherowo 132  
— dobra 138

Wesoła (obecnie w granicach Krakowa) 80, 100  
Węgry 22  
Wiedeń (Vienna) 32, 37, 46, 52, 107, 149, 189, 193  
Wieliczka 33, 123, 136  
— cyrkuł 54  
Wielka Poręba 34  
Wielkie Księstwo Litewskie zob. Litwa  
Wielkopolska 136, 138  
Wietnam 189  
Wilga (młynówka), rzeka 68  
Wisła, rzeka 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 119  
Wisła Stara 62  
Włochy (Republika Włoch) 29, 31, 46, 186  
Wojśławice 23  
Wołyń  
— województwo 142  
Wójtowce 143, 145

Wrocław 82, 136, 137, 192  
Wróblowice 107, 109, 121, 123  
Wyhord (?) 145  
Wyszogród 135  
  
Zabełcze 36  
Zachodnie i Północne Ziemie 94  
Zadnieprze 143  
Zakopane 77, 80, 81, 82, 93, 185  
Zamość 186  
Zawichost 48, 69  
Zbożenin 34  
Zederman 184  
ZSRR (Zw. Radziecki) 71, 74, 82  
  
Żabików 23  
Żuków 138  
Żytomierz 143, 146  
— powiat 143  
Żywiec  
— powiat 79

## ZASADY PUBLIKOWANIA W „KRAKOWSKIM ROCZNIKU ARCHIWALNYM”

I. „Krakowski Rocznik Archiwalny” zamieszcza artykuły o objętości do 20 stron maszynopisu. Do tekstu prosimy dołączyć krótką informację o autorze, zawierającą następujące dane: imię i nazwisko, tytuł i stopień naukowy, miejsce pracy, tytuły największych publikacji (do 5 tytułów).

II. Oprócz artykułów Redakcja zamieszcza:

- a) teksty źródłowe o objętości do 20 stron maszynopisu;
- b) recenzje merytoryczne, oceniające i polemiczne, o objętości do 5 stron maszynopisu;
- c) informacje o książkach o objętości do 2 stron maszynopisu;
- d) sprawozdania z sesji, konferencji i wycieczek naukowych o objętości do 5 stron maszynopisu;
- e) sprawozdania roczne Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie i Krakowskiego Oddziału SAP.

III. Wymogi techniczne:

- a) teksty prosimy przysyłać w dwóch egzemplarzach;
- b) teksty artykułów winny zawierać streszczenie (ok. 0,5 strony);
- c) maszynopis winien być przygotowany z zachowaniem interlinii i marginesu po lewej stronie;
- d) strona znormalizowanego maszynopisu zawiera 30 wersów tekstu z ok. 60 znakami w wersie (1800 znaków na stronie);
- e) przypisy prosimy umieszczać na oddzielnej kartce;
- f) opis źródeł w przypisie prosimy dostosować do przedstawionego poniżej wzoru:

**Książka:**

S. K i e n i e w i c z, *Spółeczeństwo polskie w Księstwie Poznańskim 1848 roku*, Warszawa 1935, s. 50.

*Ibidem*, s. 51.

S. K i e n i e w i c z, *Spółeczeństwo...*, s. 55.

**Fragment książki:**

J. T a z b i r, *Nietolerancja wyznaniowa i wygnanie arian*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*, t. 1, Warszawa 1957, s. 277.

*Ibidem*, s. 275.

J. T a z b i r, *Nietolerancja...*, s. 278.

**Artykuł w czasopiśmie:**

K. C h ł a p o w s k i, *Alienacje dóbr królewskich w latach 1578-1668*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 4, s. 649.

*Ibidem*, s. 650.

K. C h ł a p o w s k i, *Alienacje...*, s. 655.

**Rękopis biblioteczny:**

BJ, rkps 2274, k. 59-60.

**Rękopis archiwalny:**

APKr, UW II 800, s. 100.

IV. Wszelkie zmiany o charakterze merytorycznym wprowadzane przez Autora w korekcie, dokonywane będą na koszt Autora.

V. Redakcja zastrzega sobie możliwość wprowadzenia zmian bądź skrótów w tekstach artykułów, po uprzednim uzgodnieniu z autorami.

Materiałów nie zamówionych Redakcja nie zwraca.

Przy projektowaniu okładki wykorzystano następujące pieczęcie znajdujące się w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie (od góry):

1. *Pieczęć większa koronna króla Kazimierza Jagiellończyka z 1454 r. (Perg. 250). Używana za panowania króla w latach 1447-1492.*
2. *Pieczęć Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego w latach 1423-1449 (ze zbioru luźnych pieczęci). Zbigniew Oleśnicki w latach 1449-1455 jako kardynał używał innej pieczęci.*
3. *Pieczęć mniejsza miasta Krakowa (mniejsza radziecka) z 1465 roku (Perg. 288). Pieczęć używana od początku XIV do XVII wieku.*

Opracowanie tekstu i korekty:

*Zofia Wyżlińska*

Projekt graficzny:

*Łukasz Kocój*

## **„KRAKOWSKI ROCZNIK ARCHIWALNY”**

Podjmując decyzję publikowania własnego rocznika pragniemy nawiązać do świetnych tradycji wydawniczych archiwów krakowskich, sięgających schyłku XIX w. Szczególnie środowisko naukowe skupione wokół Archiwum Aktów Dawnych m. Krakowa, w okresie przed I wojną światową i w dwudziestolecu międzywojennym, może poszczycić się imponującym dorobkiem w zakresie publikacji: pomocy archiwalnych, źródeł, monografii i artykułów opartych o bezcenny zasób przechowywany w budynku przy ul. Siennej 16. Tu powstało Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, wydające „Ręcznik Krakowski” i „Bibliotekę Krakowską”. Składając hołd licznym wybitnym poprzednikom, pragniemy kontynuować ich zamiśl uczynienia z Archiwum poważnego ośrodka badań naukowych.

[Ze wstępu do pierwszego tomu rocznika. *Sławomir Radon*]

Adres redakcji:

„Krakowski Ręcznik Archiwalny”  
Archiwum Państwowe w Krakowie  
30-960 Kraków, ul. Sienna 16  
tel. 22-40-94 wewn. 20